

ЕКОНОМІКА

ТА ПРАВО

1(49) - 2018

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА», СЕРІЯ «ПРАВО»

ECONOMICS AND LAW

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ■ ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2001 Р. ■ ВИХОДИТЬ 3 РАЗИ НА РІК ■ КИЇВ

*Економіці — правове забезпечення,
законам — економічне обґрунтування*

ЗМІСТ

ИЛЛАРИОНОВ А.Ю. О вкладе в науку и о процентах по этому вкладу (о творческом наследии академика НАН Украины В.К. Мамутова) 3

Серія «Право»

Проблеми модернізації господарського законодавства

МАЛОЛІТНЕВА В.К. Концепція «горизонтальних» цілей у публічних закупівлях 15

ЯЦЕНКО С.С. Розмежування правових інститутів, пов'язаних із втручанням у право власності суб'єкта господарювання. 26

Правове регулювання господарських відносин в окремих сферах і галузях економіки

АПАНАСЕНКО К.І. Дозвільні відносини у сфері державної митної справи і ліцензування зовнішньоекономічної діяльності. 38

ДЕРЕВ'ЯНКО Б.В., ТУРКОТ О.А. Про визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності 52

УСТИМЕНКО В.А., ПОЛІЩУК Н.Ю. Про стан правового забезпечення обігу криптовалют в Україні: погляд крізь призму зарубіжного досвіду . . . 60

CONTENTS

ILLARIONOV O.Yu. On the deposit to science and on the percent on this deposit (on the creative heritage of Academician of the NAS of Ukraine V.K. Mamutov) 3

Series Law

Problems of modernization of economic legislation

MALOLITNEVA V.K. «Horizontal» objectives in public procurement 15

YATSENKO S.S. Limitation of legal institutions associated with interference in the right of ownership of the subject of the economy 26

Legal regulation of economic relations in specific areas and sectors of the economy

APANASENKO K.I. Permissive relations sphere of the realization of the state custom politics and the licensing of foreign economic activity. 38

DEREVYANKO B.V., TURKOT O.A. About legalization exhaust («maining») cryptocurrency by the type of economic activity. 52

USTYMENKO V.A., POLISHCHUK N.Yu. On the legal support of cryptocurrencies in Ukraine: through the prism of foreign experience 60

Теоретико-практичні питання розвитку правової системи України

БОРСКИ М. Правовые и социальные аспекты имплементации Республикой Польша Конвенции о правах инвалидов	66
ГУДИМА Т.С. Проблеми визначення стратегічних цілей грошово-кредитної політики	76
КАМПО В.М. Стан і проблеми розвитку конституційної науки в Україні.	84
ЩЕБЕТУН І.С. Компетенція органів місцевого самоврядування у сфері екологічного підприємництва.	98

Серія «Економіка»

Економіко-правові проблеми регіонального розвитку	
ЗАГІРНЯК Д.М. Послуги вищої освіти: структура пропозиції та рівень конкуренції.	105
Економіко-правові проблеми сталого розвитку	
ГЕРАСИМЕНКО Н.О. Визначення сутності поняття «енергозбереження» у контексті реалізації стратегії сталого розвитку України.	117
КУДРИНА О.Ю., ОМЕЛЬЯНЕНКО В.А. Стратегічні основи розвитку системних взаємозв'язків у високотехнологічних секторах: кластерно-мережовий підхід.	123
ПЕТРЕНКО В.П. Вітчизняний та зарубіжний досвід державної підтримки розвитку малого підприємництва	130
Проблеми управління підприємством	
ДУДНЄВА Ю.Е., КІР'ЯН О.І. Сучасний інструментарій стратегічного контролінгу в управлінні промисловими підприємствами	136
КОСАР Н.С., КУЗЬО Н.Є. Напрями втілення інновацій у маркетингову діяльність комерційних банків України у сучасних умовах.	143
МАКАРЕНКО В.Ю. Економічна категорія «value» в контексті розкриття сутності інтегрованої звітності в системі управління підприємствами	151
ТАРАСЕВИЧ О.В., НЕСТЕРОВ Г.Г. Управління комунальними підприємствами міста на засадах вдосконалення структури управління персоналом	157
Запрошуємо до дискусії	
РОЗОВСКИЙ Б.Г. Мне стыдно быть юристом!	163

Theoretical and practical issues of development of the law system of Ukraine

BORSKI M. Legal and social aspects of the implementation of the Republic of Poland of the Convention on the rights of persons with disabled	66
HUDIMA T.S. Problems of determining the goals of monetary policy.	76
KAMPO V.M. Status and problems of development of constitutional science in Ukraine	84
SHCHEBETUN I.S. Competence of local authorities in the environmental business	98

Series Economy

Economic and legal problems of regional development	
ZAGIRNIAK D.M. Higher education services: the structure of the proposal and the level of competition	105
Economic and legal issues of sustainable development	
HERASYMENKO N.O. Definition of the essence of the concept «energy saving» in the context of the implementation of the sustainable development strategy of Ukraine	117
KUDRINA O.Yu., OMELYANENKO V.A. Strategic framework of systemic interdependence development in high-tech sectors: cluster-network approach	123
PETRENKO V.P. Domestic and foreign experience of state support of small entrepreneurship development.	130
Problems of enterprise management	
DUDNIEVA I.E., KIRIAN O.I. Contemporary tools of strategic controlling in the management of industrial enterprises.	136
KOSAR N.S., KUZO N.Je. Directions of innovations implementation in the Ukrainian commercial banks marketing activities in modern conditions	143
MAKARENKO V.Yu. Economic category «value» in the context of disclosure of integrated reporting in the enterprises management system	151
TARASEVICH O.V., NESTEROV G.G. Management of municipal enterprises of the city on the basis of improvement of the personnel management structure	157
Welcome to the discussion	
ROZOVSKIY B.G. I'm a shame to be a Lawyer! . . .	163

Редактори О.Ю. Ілларіонов, З.А. Болкотун

Технічний редактор Т.М. Шендерович
Комп'ютерна верстка Н.М. Коваленко

Підп. до друку 30.05.2018. Формат 60 × 84/8. Гарн. Ньютон. Ум. друк. арк. 21,39.
Обл.-вид. арк. 23,18. Тираж 100 прим. Зам. № 5282.

Видавець і виготовлювач Видавничий дім «Академперіодика» НАН України 01004, Київ, вул. Терещенківська, 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.003>

УДК 338:346

А.Ю. ИЛЛАРИОНОВ, ответственный секретарь-редактор
научного журнала «Экономика и право», старший научный сотрудник
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев, Украина
 orcid.org/0000-0003-0985-3838

О ВКЛАДЕ В НАУКУ И О ПРОЦЕНТАХ ПО ЭТОМУ ВКЛАДУ (О ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АКАДЕМИКА НАН УКРАИНЫ В.К. МАМУТОВА)

Ключевые слова: Валентин Карлович Мамутов, хозяйственное право, Хозяйственный кодекс, научная деятельность.

Рассмотрены отдельные научные работы академика НАН Украины В.К. Мамутова и их влияние на законотворческую деятельность и общественно-научную дискуссию относительно места хозяйственного права как самостоятельной науки в системе правовых наук Украины. Отмечено, что работы В.К. Мамутова не теряют актуальности в связи с возникающим с некоторой периодичностью противостоянием инициативам декодификации хозяйственного законодательства и аргументами (а также контраргументами), приводимыми при этом.

Единственный разумный способ
обучать людей — это подавать им пример.

Альберт Эйнштейн

15.03.2018 хозяйственно-правовая наука, к великому сожалению, утратила лидера школы, творческий ориентир, Человека, Ученого-первопроходца и Учителя — академика НАН Украины Валентина Карловича Мамутова, ушедшего на 91-м году жизни... Никто не вечен, но творческий путь всегда оставляет след и продолжает положительно влиять на дальнейшие изыскания последователей и на науку в целом, служит основой и стержнем.

Что такое «вклад в науку» и как можно его измерить или оценить? В каких единицах, если можно так сказать? Но если есть вклад (вклад в банк знаний общества или, если хотите, всего человечества), то по нему обязательно должны быть и проценты. С банковской точки зрения вклад — это сумма денег, переданная лицом кредитному учреждению с целью получить доход в виде процентов, образующихся в ходе финансовых операций с вкладом. Да, это для вклада в науку слишком меркантильное определение, не смотря на увлечение коммерциализацией науки, иногда «насильственным» путем — приказом сверху срочно коммерциализировать все и вся. Но если абстрагироваться от этого не всегда приемлемого для науки пути и попытаться по такому же принципу сформулировать понятие вклада? Сумма денег — научное знание, сгенерированное ученым. Кредитное учреждение — научное учреждение, государство, общество (ведь в любого ученого вложены определенные ресурсы: финансовые — со стороны научного учреждения и / или государства, организационные,

ценностные — со стороны общества и т. д.). Общество, организовывая возможности для научной деятельности, тоже выдает некий «кредит доверия» в ожидании научных результатов, полезных в разных сферах знаний и имеющих задел позитивного влияния на общественные отношения (аспект «общественной пользы научной деятельности» сегодня старательно подрывается одним единственным вопросом «зачем современной Украине наука?»). Наличие «класса» ученых в стране задает всему обществу некую планку интеллектуального потенциала — неотъемлемой составляющей понятия государственного суверенитета во всех его проявлениях. Очень плохо, что новая редакция Закона Украины «О научной и научно-технической деятельности» не пропитана духом науки, и, соглашусь с В. Ермаковым, служит демонстрацией полного непонимания лицами, уполномоченными выполнять государственные функции, доминантной роли науки в современном рыночном обществе. Науку часто путают с образованием. Однако это разные категории, хотя и тесно связанные. Наука — процесс получения новых знаний, а образование — результат приобретенных знаний и навыков. Поскольку же процессы получения знаний могут быть разными, и отсюда следует неоднородность понятия науки [1]. Примером могут служить наиболее развитые страны мира, где главенствует именно этот подход, который, как оказалось, успешен. И еще один тезис В. Ермакова о том, что наука разоблачает антисоциальную суть олигархической власти и указывает путь борьбы с нею, заслуживает внимания. Но об этом позже.

Наука не может проходить мимо общественно-политических событий в государстве и мире, тем более социогуманитарная наука, правовая наука. Системная интеграция Украины пока что еще не в полной мере в научное, но в полной мере в информационное мировое сообщество (благодарность научно-техническому прогрессу и средствам коммуникации) открывает доступ к односторонней коммуникации — рецепции знаний и опыта других государств. При том, что мы собственные разработки практически не презентуем, изучают в основном нас и наши разработки с целью восполнения кадрового голода на Западе (а теперь уже и на Востоке), возможных инвестиций в сферы, приносящие быстрый доход (торговля, добы-

вающая промышленность и пр.). Наши «правовые традиции» никому не интересны (не путать с техническими, биологическими, медицинскими науками). Они интересны прежде всего нам. Правовая традиция — это комфортная среда обитания человека в государстве, его коммуникации с отдельными индивидами, обществом, государственными институтами и пр. Это так называемый правовой суверенитет.

Цель этой статьи — на примере творческого пути акад. НАН Украины В.К. Мамутова попытаться в преломлении на настоящие события сформулировать понятие «вклада в науку», а возможно, и пути развития правовой науки, школы хозяйственного права как панацеи дезорганизации в экономике — фундамента противостояния государства и гражданского общества внешним и внутренним вызовам в сфере экономики. Экономика как система отношений в обществе — базис для политики и права («классический треугольник» из указанных составляющих — «углов»).

30 января с. г. акад. НАН Украины В.К. Мамутову исполнилось 90 лет. Как можно оценить вклад отдельного ученого, не наблюдая за стилем работы, без общения, без прочтения (иногда) черновиков и мыслей автора «на полях» и между строк? Мне выпала такая возможность. Поделюсь с читателями своими личными наблюдениями в приложении к недавно прошедшим и / или настоящим событиям, к тем, очевидцем (и участником) которых я был, процессов в государстве, обществе, научной, экспертной и законотворческой среде. В этой статье использованы мои авторские наброски и заметки, оставшиеся после личных бесед и дискуссий (если, конечно, так можно выразиться; оппонент достаточного уровня из меня тогда еще не сформировался) с акад. НАН Украины В.К. Мамутовым периода 2004—2013 гг.

Немного вводных размышлений. По мнению проф. Б.Г. Миркина, научный вклад ученого — понятие не менее многомерное, чем, скажем, понятие «способности». «...Научный вклад включает две главные составляющие: (а) уровень результатов и (б) пользу, т. е. вклад в промышленность / экономику / общество. Эти составляющие критерии коррелированы, но, увы, далеко не совпадают» [2, с. 292—293]. Наш новый Закон Украины «О науке и научно-технической деятельности» (да и сама деятель-

ность современного состава функционеров Министерства науки и образования Украины), как отмечалось выше, продемонстрировал полное непонимание того, что есть наука, каков результат научной деятельности и на что этот результат непосредственно должен влиять. Наука в понимании МОН — набор условных печатных листов — статей, процитированных (без индекса цитирования сейчас никуда, и не важно, что привнесла такая статья «в банк знаний», главное — индекс, полученный самоцитированием или «договорным цитированием», а иногда и цитированием «по принуждению» научного руководителя, консультанта и т. д.) и / или опубликованных в изданиях, находящихся в именитых реферативных базах. Такой подход игнорирует научную аналитику, научные доклады, брошюры, тематические сборники научных трудов (искоренные, лишённые «фаховости» стараниями МОН или приравненные к периодическим изданиям). Не признаются «наукой» и публикации в СМИ. А ведь именно публикации в СМИ были двигателем общественной дискуссии в среде научного сообщества и за его пределами, служили коммуникацией между наукой и властью, бизнесом и гражданским обществом в целом. Правду сказать, попытки сделать «научные статьи» источником информации для органов государственной власти были, но, как обычно, такие попытки должным образом не оценены законодателем. Хорошо, что в последнее время, пусть иногда административными предписаниями, НАН Украины подталкивает ученых к публикациям в СМИ, популяризации научных исследований, привнесения в общественную дискуссию «своего взгляда». Взгляда не популярного блогера — так называемого лидера мнений, как модно стало говорить, а человека, основывающего свои реплики и емкие фразы на чем-то большем, нежели заказ спонсоров, сиюминутная эмоция, а иногда и истерика. Нельзя не отметить увеличившееся количество статей сотрудников НАН Украины в «топовых» газетах. Не только юридического, но и общественно-политического направления. Иногда такие статьи идут вразрез с мнением чиновников. И это хорошо в любом случае. Но функционеры МОН (а может, рангом и повыше), наверное, посчитали: зачем неудобная оппозиция в лице академического сообщ-

ества? Есть, как оказалось, несколько способов «угомонить» академическое сообщество: от финансового голода до банального диктата и властного «заказа-приказа» на мнение людей со степенью; последнее уже присуще современной науке РФ и чудесным образом миновало нас, однако первое (финансовый голод НАН Украины) — *Damoclis gladius*, долгоиграющий деструктивный фактор. Проще опираться на послушный «кадровый состав» вузов, прямо подконтрольный власти (ректору, например, получающему указания в том же МОН), что, собственно, и послужило дальнейшему усугублению положения в академической науке, развёртыванию ее дальнейшей имитации или даже профанации. Если научный вклад ученого — это набор журналов с его опубликованными статьями и индекс цитирования, то наше общество очертило для себя порочный круг, из которого выход найти будет сложно. Сфера науки ориентирована на получение новых знаний. Сфера образования (здесь — высшего, преимущественно) — на передачу этих знаний, их систематизацию в удобной для восприятия подрастающим поколением форме. Способ развития интереса к познанию, к творчеству, к креативу, если хотите. Читая (иногда просто просматривая) листы (именно листы, а не страницы) десятков, или даже сотен учебников, для себя отмечаю удручающее положение именно относительно методики передачи знаний. Авторы учебников по юриспруденции не редко начинают «заигрывать» с наукой, пытаются сгенерировать новизну. Зачем? Погоня за новизной приобрела угрожающий характер и подстегнула имитацию науки именно в ВУЗах. Зачем преподавателю в учебном процессе нагружать себя (а скорее преподавателя «нагружают» административными методами) несвойственной образовательному процессу деятельностью? Наука в образовательном процессе — дело призвания (личного интереса, предрасположенности и пр.), но никак не обязанность! Желание МОН (или отдельных лоббистов) сотворить (именно сотворить, а не придать процессу самостоятельности и объективности) «научные университеты» — второй фактор профанации науки. Здесь можно продолжить говорить о бессмысленности существования советов по защите докторских диссертаций в большинстве вузов, требований научной «ос-

тепенности» при распределении должностей и пр. И да, небрежное и презрительное отношение к академической науке произрастает именно из этих корней — полного непонимания сути научной деятельности и увлеченность (иногда на основании поверхностных представлений) бесцельным реформированием ради реформирования, генерированием соответствующих отчетов и презентаций для обоснования оприходования грантов (иностраных, преимущественно). Расхожим мнением есть то, что нам извне навязывают формулы реформ, общественного, политического, государственного, и, понятное дело, «правового» устройства. Но это не всегда так. Внешнее давление всегда ищет почву внутри страны из тех, кто готов быть «вещателем» соответствующих идей. Но и «внутренний фактор» — конъюнктура, личные (нездоровые) околонучные амбиции — это деструктив в ходе конструирования системы правового обеспечения экономики (еще на слуху декодификационные инициативы, например, Министерства юстиции Украины с подачи «конкурирующей» научной правовой школы и ее носителей; подробнее см. [3, с. 6—54]). И только лишь накопленный багаж знаний отраслевой науки — науки хозяйственного права, вклад акад. НАН Украины В.К. Мамутова в развитие которой оказался решающим, может быть тем заслоном («копилкой» контраргументов), способным предотвратить подобную «диверсию относительно правовой системы» (по выражению В.К. Мамутова). А успешное противостояние таким инициативам аргументами, изложенными именно в научных работах и СМИ, — проценты по вкладу в науку. Но не всегда все так идеально, и даже накопленный опыт борьбы с подобными явлениями не приносит желаемого результата. Отойдя от темы нападок на Хозяйственный кодекс (ХК), стоит сказать о «судебной реформе», в процессе которой атака на ХК пошла «с другой стороны, с тыла». Имеется в виду системное вытеснение хозяйственно-правовой терминологии из проекта новой редакции Хозяйственно-процессуального кодекса Украины (ХПК) под видом «унификации» (см., например: [4]), который уже принят несмотря на все предостережения и негативные экспертные оценки. 100 дней работы системы хозяйственного судопроизводства «по-новому» совершенно не

показательны. Вынесенные решения соответствующей палаты обновленного Верховного суда перед телекамерами есть не что иное, как пропаганда «успешности» судебной реформы. Опять-таки, на сотни голосов практиков никто не обращает внимания. Напомню, что из ХПК убрано понятие «хозяйственный договор» в пользу суто цивилистического понятия «правочин». Споры относительно заключения, исполнения и расторжения хозяйственных договоров — это особенность хозяйственного процесса! Не оперирует хозяйственное законодательство понятием «правочин», для него чужеродным. Просматривается здесь, казалось бы, не недоработка законопроектантов (в виде невладения устоявшейся хозяйственно-правовой терминологией), а банальное сведение «научных» счетов между двумя научными школами права. Судя по принятой редакции ХПК, победу одержали цивилисты вопреки здравому смыслу. И это для них (и для отдельных судей Верховного суда, и не только) открывает радужные перспективы, видевишиеся в самых смелых снах — избавиться от ссылок на Хозяйственный кодекс в решениях системы хозяйственных судов, в т. ч. Верховного суда. Возникает вопрос: а зачем судье применять нормы ХК? Есть «общие» («унифицированные») положения Гражданского кодекса (ГК), в котором «урегулированы» именно «правочины», а что такое «хозяйственный договор», гражданское законодательство, естественно, не знает [5]. «Рейдерство в законе»? Да, в прямом смысле слова, только на этот раз с «тыла» (термин, введенный В.К. Мамутовым, очень емко объясняет современные законотворческие практики в сфере экономики [6]). Дальнейший анализ формирующейся, по сути заново судебной практики системы хозяйственных судов и Верховного суда подтвердит или опровергнет этот тезис. Но еще ранее появлялись разъяснения Высшего хозяйственного суда Украины, в которых аккуратно и невзначай появлялся термин «правочин».

Как отмечалось выше, научное сообщество задает тонус всему социуму. Образовательное сообщество — стоит (или должно стоять) на страже этого принципа, оттачивая инструментарий передачи знаний, их систематизации для следующих поколений. А то, что сейчас пытаются возложить на образовательное сообщество, ему не свойственно. Какие цели?

Выше по тексту я это попытался разъяснить. Спасение для Украинской науки — в самоуправлении (в широком понимании: от формирования направлений исследований до управления имуществом; но к этому — сложный путь самореформирования, для которого нет пока условий), подальше от «реформаторского» цунами МОН в стиле «не знаем, куди крокуємо, а після шторму зберемо уламки та щось збудуємо». Не построят. Утраченное в науке, «разбазаренные» кадры, невоспитанные молодые кадры (прерваны десятки научных школ...) могут возвратиться через десятки лет, или не возвратиться вообще. И долго будем слышать об утраченных возможностях, потенциале. То, что доступно пока нам, не доступно многим странам, в том числе и восхваляемому сейчас Китаю, скупающему кадры по всему миру. Образование принято путать с наукой, но этого делать категорически нельзя. Экономико-правовой (еще: хозяйственно-правовой) подход, по сути, разработанный и на практике опробованный акад. НАН Украины В.К. Мамутовым, зиждется на системности знаний об экономике, процессов в ней, юридической технике и способах ее применения для конструирования системы правового обеспечения экономики. Стержнем такой системы служит кодифицированный акт. В Украине, как и во многих странах мира (в т. ч. и Европейского Союза), это Хозяйственный кодекс (иногда: Предпринимательский, Коммерческий и т. д.). Здесь можно дискутировать о названии лишь в преломлении к сложившейся в каждой стране правовой системе и традициям нормоконструирования, формулирования названий нормативных актов. Главное здесь — предмет регулирования, который, не взирая на название, может быть идентичным (сходным, похожим). Экономико-правовой подход применим и к процессу систематизированной передачи знаний. Опятьтаки, в этом контексте В.К. Мамутов подготовил и издал две книги: «Экономика и право. Сборник научных трудов» [7] и «Кодификация: сборник научных трудов» [8] — сборники научных и научно-популярных статей автора со сквозной общей темой. Особенно отчетливо это видно в последней указанной работе. Ее тема пересекается с работой известного французского ученого Рене Кабриака «Кодификации» [9], ознакомившись с которой В.К. Мамутов лишь убедился в правильности

идеи формирования хозяйственного законодательства по вышеуказанному принципу — принципу наличия кодифицированного акта. Кстате, наличие кодифицированного акта для самостоятельных отраслей законодательства в Украине является правовой традицией.

Вернемся к вопросу вклада в науку. «Где же наши Нобелевские лауреаты?», — вопрошал один из временщиков во власти. Там же, где его (политического временщика) карьера. Разве вклад в науку определяется количеством ярких достижений, в том числе и личностных? Да, роль личности в науке (как и в государстве, политике, бизнесе и т. д.) сложно отрицать, но не стоит ли в сложившейся ситуации оттолкнуться от того, что даже после всего реформистского штурма общество все же сохраняет довольно высокую «температуру по палате»? Хотите, можно списать это на генетический код Украинского народа, кому политически удобно — на «советское» наследие. Выбор — за каждым. И тут стоит задаться вопросом, может ли при «низкой температуре по палате» появиться яркая личность, способная стать фундатором и лидером школы, направления в науке? В любом, будь-то в экономическое, правовое, политической, техническое направление? Думается, для этого должны сложиться условия, и не из рассыпанной мозаики, не на руинах, сотворенных при создании чего-то неизвестного «нового», органически не приемлемого к сложившимся традициям, пропагандируемым как зло в противовес эфемерной «европейской модели», «общепринятой в мире» или еще где-то (как правило, в мечтах носителей таких идей, не разобравшихся ни в сути отечественной науки, ни в сути науки, например, европейской). Я не против европейской модели, не против реформ, но при сохранении современной «конвейерной» системы образования наука скатится к упомянутым листам отчетов. Наука любит тишину (как и деньги), систематическую работу изо дня в день, из года в год. Научный результат — вклад в науку, вопреки расхожему в обществе мнению, не формируется «резким озарением», «эврикой» или «прозрением». Открытия и вожденная новизна не рождаются на страницах изданий, они лишь там фиксируются в форме отдельных «песчинок», ступенек, составных частей мозаик — строительного материала копилки знаний человечества.

Вернусь к своему тезису: научное сообщество задает тонус всему социуму. Но представляется, что тонус юридическому сообществу задается дискуссией, критикой (здоровой, обоснованной) и оппонированием (не рамочным, «бумажно-диссертационным»). «Интеллектуальная жизнь — это в первую очередь конфликт и несогласие» [10, с. 5]. И далее, по Р. Коллинзу: конфликт — это энергетический источник интеллектуальной жизни. Новые позиции во многом структурированы отрицанием существующих позиций. Вряд ли можно точнее сформулировать суть дискуссии в гуманитарных науках. Каждый юрист-хозяйственник должен быть благодарен представителям цивилистики «классического периода» (1960-ые — середина 1980-х), совпадающего с периодом «застоя». Но не в правовой науке. Этот период ознаменовался бурным развитием науки хозяйственного права, сопряженным с классическим периодом советской цивилистики (о «бурном» развитии этой науки говорить не приходится по понятным причинам — все вопросы этой науки решены, а дальнейшее «развитие» осуществляется за счет «перегрева» — искусственного расширения предмета). Данный тезис выдвигал В.К. Мамутов в своих работах, посвященных соотношению предметов ХК и ГК [11, 12]. Откуда же такой толчок? Одним из факторов в контексте темы данной работы следует отметить наличие конструктивной и здоровой критики со стороны цивилистов. Тогда как сейчас дискуссия свелась к «подковерным играм», административному давлению и прочим интригам. Построить конструктивную дискуссию ни в 2000-ые, ни сейчас невозможно по двум причинам — отсутствие оппонирования со стороны представителей науки гражданского права и несостоятельности приводимых аргументов (пример: указанный период с октября 2015 до апреля 2016 г.), их легкое парирование уже имеющимися наработками. Так как при отсутствии современных аргументов из «архивов» дискуссии были извлечены все те аргументы, что и 10, 20, 40 лет назад.

Возвращаясь к проблеме оценки вклада отдельного ученого, не забудем, что помимо уровня собственно научных результатов ожидается, что эти результаты окажутся полезными для человечества либо непосредственно в экономике, либо в каком-нибудь ином аспекте.

Вообще, чисто логически, вклад в знание не гарантирует «пользы», т. е. практического применения [2, с. 295]. Я не рассматриваю вариант вклада в «банк знаний» без какого-либо эффекта. Понятно, что здесь нужно рассматривать не только теоретические изыскания, но и их практическое изложение, например, в СМИ. И влияние этих публикаций на дальнейшую политику государства (отдельных государственных органов) сложно переоценить. У современных СМИ есть понятие «лидер мнений» — человек, отличающийся высоким социальным статусом и лучшей информированностью, оказывающий влияние на мнение других людей, интерпретируя содержание и смысл сообщений средств массовой информации (общепринятое определение из Википедии). В отечественные научные издания (журналы) редко пробивается научная дискуссия, не говоря уже о публицистических зарисовках (не хочу думать, что научные журналы созданы для: 1) соискателей ученых степеней (выдержать обязательный «ценз» в 5—20 статей); 2) формирования различной отчетности в условных печатных листах и страницах; но по факту оно так и есть...). О каком вкладе в науку может идти в таком случае речь — большой вопрос. Тон 2000 г. и последующих лет острой дискуссии вокруг проекта ХК Украины и «органического невосприятия» этого у отдельных кругов ортодоксальных цивилистов (запомнивших, видимо, что есть гражданское право и его предмет в классическом понимании, естественно) задала статья В.К. Мамутова «И вновь об общецивилистическом подходе» [13], вызвавшая бурную «околонаучную» рефлексию указанного сообщества ученых [14]. К слову сказать, «общецивилистический» подход основывается на всеобъемлющем регулировании крайне неоднородных отношений единым нормативным актом — Гражданским кодексом с изначально деформированным предметом, на что указывалось как в научной литературе, так и на дискуссионных площадках в СМИ. Такое, казалось бы, незыблемое «единство» дало трещину от кувалды самих цивилистов путем принятия Семейного кодекса Украины раньше на год, нежели были приняты ХК и ЦК (см., например, [15]). Такой «внутрипредметный сепаратизм» — первая, но крайне отложенная во времени, из трещин самого ЦК, в последнее

время искусственно раздуваемого нормативными инициативами, благословленными цивилистами или вложенными в руки отдельных чиновников и прочих «практиков» (вышедших из среды юридических фирм, основанных представителями понятно какой науки, а также разного рода бизнес-ассоциаций — надстроек (или проще — паразитов) над производящим сектором экономики, пытающихся совершить вклад в науку и правотворчество). Выше отмечено, что отголосок той дискуссии прозвучал в середине ноября 2015 г. как инициатива Министерства юстиции Украины «обсудить целесообразность отмены Хозяйственного кодекса в экспертных и научных кругах».

Наука (в особенности правовая, академическая) всегда становилась некоторой преградой для строительства коррупционных схем, беспредела правоохранительных и даже нормотворческих органов всех уровней (от Верховной Рады до органов местного самоуправления — местных рад). Может, в этом и есть корень ее современного «реформирования» (или уничтожения) во всех сферах: от образования до судебной реформы с целью непосредственно поставить на службу не обществу и государству, а чиновникам в кабинетах? В целом, анализируя данные процессы, можно сказать, что чем выше коррупционность правительства, тем ниже финансирование науки (тем более гуманитарных наук, издательской деятельности академических учреждений и т. д.), тем громче слышны реплики чиновников, не имеющих даже представления, что есть наука и зачем она обществу (еще раз вспомним «где наши Нобелевские лауреаты?»), тем из больших сфер практического применения (например, упомянутые выше экспертная деятельность и судебная экспертиза) вытесняется наука, научные знания, носители которых — субъекты научной и научно-технической деятельности, независимые и неподконтрольные, гордые по духу и неподкупные по сути, жаждущие истины и справедливости общественных отношений. Быть может, я и идеализирую, но есть как есть (из личного опыта).

Сложно вообще продвигать идею планирования, когда над этим процессом довлеет клише «социализма», «плановой экономики» и прочих идиом сродни «хозяйственного мыла» (символ дискуссии об отмене ХК Украины в ноябре 2015 — апреле 2016 гг., вложенный в

неокрепшие умы отдельных чиновников инициаторами процесса из среды цивилистов) по отношению к хозяйственному праву. Это от непонимания сути процесса, сути сформулированного нового подхода, являющегося рецепцией не плановой экономики социализма, а западной традиции. Но кто вчитывался в написанное? Проще прицепить ярлык и «перетаскивать» его из года в год, из дискуссии в дискуссию. И слово для «непонимающих» смысла долгосрочного планирования развития страны, отдельных территорий. План на год — понятно, нужно, бюджетный период. План на пять лет — что-то страшно абстрактное, набор пожеланий, приурочиваемый к предвыборному процессу разных уровней. План на десять лет — зачем? Что это? «В наш век заглядывает на столько лет вперед только глупец или романтик». Последнее не лишено смысла ввиду множественных внешних и внутренних вызовов последних лет для нашего государства. Как вообще можно строить государство и смотреть в будущее, когда сам законодатель с трибун восклицает: «все пропало!»? Отсутствие своей стратегии (или плана, если хотите) заставляет невольно играть по плану оппонента, страны-агрессора и т. д. Это показательно видно в противостоянии «гибридной» агрессии со стороны бывшей «дружественной страны» и преодолении последствий продолжающейся оккупации территории АР Крым и части Донбасса. Я уже не говорю о том, что делать в случае деоккупации. Вернемся к обещанному примеру (к «слову непонимающим»).

1913 год, Англия, Лондон, Вестминстер-холл, самое старое здание парламента в мире. Заседание комиссии по крупной его реставрации выявило большую проблему: здание начали строить в XI веке, закончили только к XIV, временами потом ремонтировали, но в XX веке требовался уже капитальный ремонт... И главное: нужно было заменить гигантские дубовые стропила. Дубрав в Англии осталось мало, а старых — еще меньше, а тут нужны дубы старше 300 лет — потому что все, что моложе, не подходило по размеру. И стала комиссия искать, нет ли документов, откуда дерево для стропил брали в прошлый раз, в XIV веке.

Отыскивали в Парламенте пергамент со списком поставщиков, там их учет ведется при-

мерно с XI века. Раскрывают. Ломкий телячий пергамент. Побуревшие чернила. Странная орфография. Читают. И обнаруживают, что дуб под стропила брали из владений семейства Courthore (Корсоп или Кортоп), из Сассекса. Более того, выясняется, что поместьем все эти века владела одна и та же семья. Связываются. И глава семьи, сэр Джордж Кортоп, отвечает: да, этого звонка (гонца, письма?) ожидали. Дубы в порядке. Можете забирать. Немая сцена. Дело в том, что когда прапрапрапра сэра Джорджа поставил балки для строительства Парламента, он тотчас смекнул, что когда-нибудь новое дерево понадобится для ремонта, замены, а дубы нужны такие, которым не менее трехсот лет, поэтому тут же приказал высадить саженцы новой дубравы. Их высадили, поместили и об этом в семейном архиве записали: дубрава для ремонта Вестминстер-холла, да так и передавали документ наследникам... 560 лет. И возрадовались в Вестминстере. И срубили дубы, и сделали балки, и отремонтировали великолепный Вестминстер-холл. Думается, сэр Джордж, благодаривший предусмотрительного предка за огромную сумму, неожиданно полученную за дубы, тут же посадил новую дубраву, с расчетом на следующий ремонт и благодарность далекого потомка.

Умение планировать на ближайшие 500 лет. Умение деловито распоряжаться вечностью и собственной смертностью. Потому что смертность — она ничего не значит по сравнению с предусмотрительно и вовремя посаженными дубами, хранением нужных документов и уверенностью, что Вестминстер-холл будет стоять, поддерживаемый столетними дубовыми «скрепами», законы (независимо ни от каких партий и правителей) — работать, и все — продолжаться... (благодарность за адекватный перевод и комментарии Carina Cockrell-Fehre). Социализм основывался на планировании? Пересмотрите свои взгляды немедленно. Социалистическое планирование ничто по сравнению с планированием капиталистическим — «собственновыгодническим», но и вместе с тем, как оказывается, общественно полезным. В этом проявляется также один из основных принципов хозяйственного права — сочетание частных и публичных интересов. Планирование на уровне отдельного субъекта хозяйствования зачастую учитывается (на основании

полученных за год результатов) в планах соответствующего уровня: от застройки территорий населенных пунктов, развития отдельных отраслей и пр. Второе — общегосударственное, например, планирование, может быть основанием дальнейшего планирования хозяйственной деятельности отдельного субъекта хозяйствования. Но общегосударственное планирование (если, конечно, оно без коррупционных перекосов в сторону одного или группы субъектов хозяйствования) всегда общественно полезное. Государство, видя перспективы или отставание в развитии тех или иных территорий, планирует трансформации экономики такой территории, усиление инфраструктуры, привлечение льготными условиями инвесторов, стимулирование предпринимательской инициативы и т. д. Способов стимулирования масса. При этом строительство, например, предприятия, невозможно без планирования развития логистических путей, энергосистемы, обеспечения трудовыми ресурсами исходя из поставленных задач и традиций хозяйствования, сложившихся как в Украине, так и в отдельных территориях (не обязательно связанных административными границами областей и районов) (см., например, [16, 17]).

Конечно, и в Украине есть свои традиции хозяйствования. И субъекты хозяйствования, которых можно назвать старейшими действующими промышленными предприятиями не только в Европе, но и в мире. Дрогобычский солеварный завод впервые упоминается в 1250 году (этот год указан в регистрационной карточке предприятия как дата основания). С момента основания предприятие работает на том же месте — возле озер соляной рапы, из которой соль получают путем вываривания. Вокруг этого предприятия возникло несколько поселений, переросших впоследствии в города (например, г. Дрогобыч), развивалась соответствующая инфраструктура, логистика. Предприятие стало локомотивом всего региона. Сейчас, конечно, дела идут не так успешно из-за устаревания технологических процессов и снижения конкурентных преимуществ конечной продукции, которая все же находит своего покупателя. В планах строительство нового солеваренного завода с объемом инвестиций 34 млн евро. Исходя из этого, не верно расхожее мнение о том, что в Украине нет тради-

ций хозяйствования или они (традиции) были прерваны в связи с большевистским переворотом 1917 г. Но даже после событий 1917 г. хозяйствование не было прервано. Конечно, система отношений и их правовое обеспечение претерпели значительную трансформацию, и практика хозяйствования «ушла своим путем» от всего остального капиталистического мира. Но не так уж и далеко, как показали НЭП и «Косыгинская реформа». Из этого следует, что не стоит уж слишком увлекаться иностранными формами хозяйствования (привнесенными новыми редакциями законов Украины об акционерных обществах и об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью). Отвергать традиционные формы хозяйствования — рушить сложившуюся систему, понятную не иностранным инвесторам, а, прежде всего, населению Украины. Хотя для иностранного инвестора можно предусмотреть и понятные ему формы, отвечающие мировой практике хозяйственной, внешнеэкономической деятельности. В этом проявляется хозяйственно-правовой подход к регулированию экономики, одна из граней которого — многоукладность форм собственности, форм хозяйствования, разнообразия видов хозяйственной деятельности (см. подробнее: [18—20]).

Принято думать, что влияние на человека та или иная научная концепция может оказать, только если этот человек — ученый. Данное суждение красной нитью протягивается в последнее время в выступлениях власть имущих (будь то митинги или публикации в СМИ по теме «реформирования и дальнейшего развития научной сферы»). А как на счет планирования комплексного развития территорий? «Шатания» и «шараханья», например, относительно Чернобыльской зоны отчуждения и ее будущего служит наглядным примером в стиле «от фантастики до простого забвения проблемы» (сама со временем решится, или пусть потомки ее решают).

Жаль, что под давлением внешних обстоятельств донецкая школа хозяйственного права понесла тяжелые потери. И не в материальном здесь дело. Все материальное — дело наживное. Конечно, такое «деление» уже не раз приносило и еще принесет свои позитивные плоды. Каждый ученый — юрист-хозяйственник, оказавшийся в новой среде, все равно внесет

свой вклад в развитие нового учреждения (научного или образовательного, не суть важно). Тем более, «на выручку» уже способны прийти сформировавшиеся и окрепшие школы хозяйственного права в Киеве, Одессе, Харькове и т. д. Можно ли сегодня назвать хоть один юридический факультет вуза, обходящийся без кафедры хозяйственного права и комплекса преподавания хозяйственно-правовых дисциплин? И всех ученых-хозяйственников (не считая ядра — коллектива Института экономико-правовых исследований НАН Украины, вынужденно перемещенного из Донецка в Киев, или ранее защитивших диссертации в данном научном учреждении) есть связующий незримый фундамент впитанного знания, продуцированного соответствующей научной школой [21]. Можно ли сейчас представить защищенную кандидатскую или докторскую диссертацию по специальности 12.00.04 «хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право» без упоминания работ акад. В.К. Мамутова? Пользуясь системой *Google.Scholar* можно легко определить индекс цитирования. У В.К. Мамутова *h*-индекс составляет 21, а *i10*-индекс — 36. То есть, 36 работ процитированы 10 и более раз (статистика цитирования — 1567, информация приведена по состоянию на момент написания настоящей статьи). Но показатель ли это «вклада в науку»? Еще тот вопрос.

В последнее время отдельными журналистами (с позволения сказать) навязывается дискуссия о целесообразности существования НАН Украины в современном виде, о, даже, неспособности людей в возрасте эффективно распорядиться ни денежными средствами, ни руководить работой творческого коллектива. Всем этим «авторам» стоит задуматься, что подобное лишь только от недопонимания глубинных проблем НАН Украины и украинской науки в целом (да и банальный промо-заказ я никогда не сбрасываю со счетов). О науке пишут люди «со стороны», те же пытаются подсчитывать и «вклад в науку», исходя из поверхностных почерпнутых непонятно где знаниях о наукометрии, Индексе Гирша и прочих индикаторах цитирования. Поэтому всегда интереснее читать и анализировать публикации (которых, не смотря на существенное увеличение в количественном выражении, все еще мало) «изнутри» академической среды, такие

публикации позволяют измерить «вклад в науку», оценить влияние научной деятельности на общественные отношения. К публикациям и «критике» со стороны следует относиться критически и с пониманием того, что интересы индивидуумов, общества, социальных групп не всегда совпадают с интересами государства и / или академической среды. Кого-то интересует сведение личных «околонаучных счетов», кого-то — недвижимость и земля Академии. Исходя из вышесказанного, соглашаясь с проф. Б.Г. Миркиным, который предложил осуществлять определение уровня вклада научных результатов по уровню научной дисциплины, которая изменилась или возникла под их воздействием [2, с. 305], отмечу, что наука хозяйственного права под воздействием исследований академика НАН Украины В.К. Мамутова вышла на новый уровень, уровень самостоятельной правовой отраслевой науки. Да, наука хозяйственного права претерпела реставрацию в 1960—1970-х годах благодаря коллективной (и даже очень слаженной работе, чего сейчас откровенно не хватает, имея в виду современные вызовы для хозяйственного права) работе нескольких десятков ученых, которых еще именуют «юристами-хозяйственниками», пытаясь как-то унижить этим словосочетанием, привязывая к нему фотографию с изображением хозяйственного мыла. Но опыт показывает, что авторы таких «постов» сами поскальзываются на своем же «мыле» и больно ушибаются. При этом о каких-то телесных повреждениях (кроме карьерных, разумеется) здесь говорить не приходится в связи с отсутствием главного органа центральной нервной системы подавляющего большинства хордовых (у позвоночных он, этот орган, находится внутри черепа). А ведь именно головной мозг непосредственно причастен и к созданию нового научного знания, и к его оценке, а также к оценке научного тру-

да, созданного другими людьми, в условиях, когда связь между сгенерированным научным знанием и его позитивным влиянием на экономику и право признан и неоспорим.

В науке есть два пути достижения успеха. Первый заключается в созидании, творчестве, поиске нового. Второй — в критике уже сделанной работы. Не стоит отмечать конструктивную критику (вставка от В.К. Мамутова), она полезна, жизненно необходима, она — путь к совершенству. Но огульную критику-«безконкретику» стоит признать преступлением в научном мире наравне с плагиатом, и этот принцип должен быть распространен и на политику.

За неконструктивную критику, как и за необоснованные доводы в дискуссии, надо отвечать. И в науке это проявляется наиболее рельефно. Ну, а на какой путь вставать молодым ученым в своем творчестве («процентам по вкладу в науку» старших поколений) — выбор за ними самими. Но очевидно, что первый путь — путь академика В.К. Мамутова, наиболее вероятно приводит к успеху, самореализации, удовлетворению здоровых научных амбиций и творческих замыслов, способных позитивно трансформировать и общество, и общественные отношения, и сформировать этот самый «вклад в науку» и получить по нему проценты. Но эти «проценты» ведь не только для ученого?

Говорят, ученики должны превосходить своего учителя... В чем? В большем значении Индекса Гирша? В количестве испачканных принтерной краской страниц? Вклад в науку отдельного яркого ученого — это базис, кирпич, блок, а иногда и фундамент для выстраивания (открытия) чего-то нового, отвечающего духу времени, решающего насущные проблемы и дающего понимание путей решения проблем будущего. В этом заключается смысл науки и наследия («вклада в науку»).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ермаков В. Какую науку должно финансировать государство? *Зеркало недели*. 29.01.2018. URL: https://zn.ua/SCIENCE/kakuyu-nauku-dolzhno-finansirovat-gosudarstvo-273366_.html (дата обращения: 04.03.2018).
2. Миркин Б.Г. О понятии научного вклада и его измерителях. *Управление большими системами: Сб. тр.* Спец. вып. 44: Наукометрия и экспертиза в управлении наукой. Под ред. Д.А. Новикова, А.И. Орлова, П.Ю. Чеботарева. Москва, 2013. 586 с.
3. Илларионов А.Ю. Политико-правовые аспекты модернизации хозяйственного законодательства. Часть первая. Ин-т экономико-правовых исследований. Чернигов: Десна Полиграф, 2017. 160 с.

- Илларіонов О.Ю. «Уніфікація» правил господарського та цивільного судочинства. Навіщо? *Юридичний вісник України*. № 12 (1132). 24–30 берез. 2017. С. 10.
- Илларіонов О. Вочікуванні колапсу судової системи. *ЛігаБлоги*. 07.12.2017. URL: <http://blog.liga.net/user/ailarionov/article/28855> (дата обращения: 05.03.2018).
- Мамутов В. Рейдерство в законі. *Зеркало недели*. 10.10.2008. URL: https://zn.ua/POLITICS/reyderstvo_v_zakone.html (дата обращения: 01.02.2018).
- Мамутов В.К. Экономика и право: сб. науч. тр. Юринком Интер, 2003. 544 с.
- Мамутов В.К. Кодификация: сб. науч. трудов. К.: Юринком Интер, 2011. 248 с.
- Кабрияк Р. Кодификация. Пер. с фр. Л.В. Головки. М.: Статут, 2007. 476 с.
- Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория. Пер. Н.С. Розова, Ю.Б. Вертгейм. Сибирский Хронограф: Новосибирск, 2002.
- Мамутов В.К. Так в чем же проблема реализации Гражданского и Хозяйственного кодексов? *Закон и бизнес*. 2004. 21 февраля. URL: <http://zib.com.ua/ru/> (дата обращения: 01.02.2018).
- Мамутов В.К. Цивильний кодекс нуждается в некоторой корректировке. Устранить вредоносные для экономики лазейки в ЦК. *Закон и Бизнес*. 2009. 24 марта. URL: <http://zib.com.ua/ru/> (дата обращения: 01.02.2018).
- Мамутов В.К. І знову про загально цивілістичний підхід. *Право України*. 2000. № 4. С. 93–94.
- Харитонов Є. Антицивілістика, або Сім «неправд» так званого господарського підходу. *Право України*. 2000. № 9. С. 91–94.
- Ромовська З. Сімейний кодекс України: погляд у майбутнє. *Право України*. 2001. № 2. С. 63–69
- Мамутов В.К. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності. *Право України*. № 9. С. 85–94.
- Мамутов В., Ющик А. Без общегосударственного планирования экономику и страну не поднять. (О новом подходе к проблемам государственного управления). *Голос Украины*. 2010. № 114. 23 июня. С. 8–9.
- Мамутов В.К. Конституція і правове забезпечення змішаної економіки. *Вісник Академії правових наук України*. 1993. № 1. С. 82–88.
- Мамутов В.К. Обеспечивать разумное госрегулирование экономики и рыночной саморегуляции. *Экономика Украины*. 2006. № 1. С. 59–65.
- Мамутов В.К. Сближение хозяйственного законодательства как фактор обеспечения экономического сотрудничества. *Бизнес. Менеджмент. Право*. 2007. № 2. С. 22–25.
- Мамутов В.К. 50 лет спустя. К пятидесятилетию хозяйственно-правового движения в Донбассе. *Экономика и право*. 2008. № 3. С. 5–13.

REFERENCES

- Ermakov V. Kakuju nauku dolzhno finansirovat' gosudarstvo? *Zerkalo nedeli*. 29.01.2018. URL: https://zn.ua/SCIENCE/kakuyu-nauku-dolzhno-finansirovat-gosudarstvo-273366_.html [in Russian].
- Mirkin B.G. O ponjatii nauchnogo vkladu i ego izmeriteljah. V kn.: Upravlenie bol'shimi sistemami: Sbornik trudov. Special'nyj vypusk 44 «Naukometrija i jekspertiza v upravlenii naukoj». Pod red. D.A. Novikova, A.I. Orlova, P.Ju. Chebotareva. Moskva, 2013 [in Russian].
- Illarionov A.Yu. Politiko-pravovye aspekty modernizacii hozjajstvennogo zakonodatel'stva. Chast' pervaja. In-t jekonomiko-pravovyh issledovanij. Chernigov: Desna Poligraf, 2017 [in Russian].
- Illarionov O.Yu. «Unifikatsiia» pravyl hospodarskoho ta tsyvilnoho sudochynstva. Navishcho? *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. No. 12 (1132). 24–30 bereznia 2017 r. [in Ukrainian].
- Illarionov O. V ochikuvanni kolapsu sudovoi systemy. *LihaBlohy*. 07.12.2017. URL: <http://blog.liga.net/user/ailarionov/article/28855> [in Ukrainian].
- Mamutov V. Rejderstvo v zakone. *Zerkalo nedeli*. 10.10.2008. URL: https://zn.ua/POLITICS/reyderstvo_v_zakone.html [in Russian].
- Mamutov V.K. Jekonomika i pravo: sb. nauch. tr. Jurinkom Inter, 2003 [in Russian].
- Mamutov V.K. Kodifikacija: sb. nauch. trudov. K.: Jurinkom Inter, 2011 [in Russian].
- Kabriak R. Kodifikacii. Per. s fr. L.V. Golovko. M.: Statut, 2007 [in Russian].
- Kollinz R. Sociologija filosofij. Global'naja teorija. Per. N.S. Rozova, Ju.B. Vertgejm. Sibirskij Hronograf: Novosibirsk, 2002 [in Russian].
- Mamutov V.K. Tak v chem zhe problema realizacii Grazhdanskogo i Hozjajstvennogo kodeksov? *Zakon i biznes*. 2004. 21 fevralja. URL: <http://zib.com.ua/ru/> [in Russian].
- Mamutov V.K. Civil'nyj kodeks nuzhdaetsja v nekotorej korrektyrovke. Ustranit' vredonosnye dlja jekonomiki lazejki v CK. *Zakon i Biznes*. 2009. 24 marta. URL: <http://zib.com.ua/ru/> [in Russian].
- Mamutov V.K. I zнову pro zahalno tsyvilistychnyj pidkhid. *Pravo Ukrainy*. 2000. No. 4. P. 93–94 [in Ukrainian].
- Kharytonov Ye. Antytsyvilistyka, або Sim «nepravd» tak zvanoho hospodarskoho pidkhodu. *Pravo Ukrainy*. 2000. No. 9. P. 91–94. [in Ukrainian].
- Romovska Z. Simeinyi kodeks Ukrainy: pohliad u maibutnie. *Pravo Ukrainy*. 2001. No. 2. P. 63–69 [in Ukrainian].
- Mamutov V.K. Posylennia publicnykh zasad u pravovomu rehuliuванні hospodarskoi diialnosti. *Pravo Ukrainy*. No. 9. P. 85–94 [in Ukrainian].

17. Mamutov V., Jushhik A. Bez obshhegosudarstvennogo planirovaniya jekonomiku i stranu ne podnjat'. (O novom podhode i problemam gosudarstvennogo upravlenija). *Golos Ukrainy*. 2010. No. 114. 23 ijunja. P. 8—9 [in Russian].
18. Mamutov V.K. Konstytutsiia i pravove zabezpechennia zmishanoi ekonomiky. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 1993. No. 1. P. 82—88 [in Ukrainian].
19. Mamutov V.K. Obespechivat' razumnoe gosregulirovaniya jekonomiki i rynochnoj samoreguljacji. *Jekonomika Ukrainy*. 2006. No. 1. P.59—65 [in Russian].
20. Mamutov V.K. Sblizhenie hozjajstvennogo zakonodatel'stva kak faktor obespechenija jekonomicheskogo sotrudnichestva. *Biznes. Menedzhment. Pravo*. 2007. No. 2. P. 22—25 [in Russian].
21. Mamutov V.K. 50 let spustja. K pjatidesjatiletiju hozjajstvenno-pravovogo dvizhenija v Donbasse. *Jekonomika i pravo*. 2008. No. 3. P. 5—13 [in Russian].

Поступила 10.03.2018

О.Ю. Илларионов

Институт економіко-правових досліджень НАН України,
м. Київ, Україна

ПРО ВКЛАД В НАУКУ І ПРО ВІДСОТКИ ЗА ЦИМ ВКЛАДОМ
(ПРО ТВОРЧУ СПАДЩИНУ АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В.К. МАМУТОВА)

Розглянуто деякі роботи академіка НАН України В.К. Мамутова та їхній вплив на законотворчу діяльність і суспільно-наукову дискусію щодо місця господарського права як самостійної науки у системі юридичних наук України. Зазначено, що наукові праці В.К. Мамутова не втрачають актуальності у зв'язку з протистоянням ініціативам декодифікації господарського законодавства, що виникають із деякою періодичністю, та аргументів (а також контраргументів), які наводяться при цьому.

Ключеві слова: Валентин Карлович Мамутов, господарське право, Господарський кодекс, наукова діяльність.

O. Yu. Illarionov

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0985-3838>

ON THE DEPOSIT TO SCIENCE AND ON THE PERCENT
ON THIS DEPOSIT (ON THE CREATIVE HERITAGE OF ACADEMICIAN
OF THE NAS OF UKRAINE V.K. MAMUTOV)

The article examines some scientific works and articles in the media of academician NAS of Ukraine V.K. Mamutova and their influence on lawmaking activity and social and scientific discussion regarding the place of economic law as an independent science in the system of legal sciences of Ukraine. An important role of V.K. Mamutov in the formation and strengthening of the school of Economic Law in the territory of Ukraine, in the work on the codification of economic legislation, the theoretical and practical support of this process. Some examples of planning and management traditions in Ukraine are also presented. Those topics, which concerned Academician V.K. Mamutov in his works defending the developed and constantly improved economic and legal approach to the legal provision of regulation of the economy and its individual branches. The concept of «contribution to science» is considered in the appendix to V.K. Mamutov's creative path.

It is noted that the V.K. Mamutov's work do not lose relevance in connection with the opposition to the initiatives of decodification of economic legislation, arising with some periodicity, and arguments (as well as counterarguments), cited in this case. It is emphasized the importance of discussion on this issue on the pages of scientific journals. At the same time, the importance of the presentation by scientists of their positions and scientific achievements in the media is emphasized with the aim of attracting public interest in legal science and the processes taking place in it, as these processes influence the legislative work and the formation of Ukraine's legal system. It defends the inadmissibility of further destruction of academic legal science, emphasizes its important role in the formation and development of scientific schools in Ukraine.

Keywords: Valentin Karlovich Mamutov, Economic Law, the Economic code, scientific activity.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.015>

УДК 346.54

В.К. МАЛОЛІТНЕВА, канд. юрид. наук, учений секретар
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна
 orcid.org/0000-0001-9678-1750

КОНЦЕПЦІЯ ГОРИЗОНТАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ

Ключові слова: публічні закупівлі, «зелені» публічні закупівлі, соціально відповідальні публічні закупівлі, державна економічна політика, державна екологічна політика, державна соціальна політика, конкуренція.

Розпочато дослідження стратегічного використання публічних закупівель для досягнення інших ніж придбання товарів робіт та послуг на умовах кращої якості за нижчу ціну, цілей за різними напрямками державної політики України. Проаналізовано сутність горизонтальних цілей у публічних закупівлях з метою створення основи для зміни концептуальних засад здійснення публічних закупівель для реалізації довгострокових завдань держави.

Вступ. За даними Світового банку, 50—70 % національних бюджетів становлять витрати на публічні закупівлі. У середньому, загальний обсяг публічних закупівель досягає близько 20 % ВВП у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку і 15 % у країнах, які не є членами даної організації [1, с. 1]. За деякими оцінками, публічні закупівлі становлять одну п'яту світового ВВП [2, с. 1]. Обсяги закупівель в Україні є також значними — майже 12 % ВВП [3].

Традиційно мета публічних закупівель полягає у забезпеченні раціонального використання державних коштів під час придбання товарів, робіт і послуг для задоволення державних потреб, що відіграє важливу роль в економічному розвитку, особливо в країнах із обмеженими ресурсами. Згідно з положеннями Закону України «Про публічні закупівлі» [4], основна мета закупівель — це досягнення найвищої якості за нижчу ціну. Утім, беручи до уваги значну економічну вагу, публічні закупівлі є потужним інструментом для реалізації ширших цілей ніж раціональне використання державних коштів [5, с. 46].

На сьогодні уряди країн стоять перед обмеженнями бюджетів з одного боку, та потребою вирішувати стратегічні виклики, наприклад досягнення Глобальних цілей сталого розвитку [6], з іншого боку. Тоді уряди розглядають публічні закупівлі не як чисто адміністративну процедуру, за допомогою якої замовники закупають товари, роботи та послуги, необхідні для їхньої діяльності, але й як засіб реалізації цілей за різними напрямками державної політики, наприклад у сфері інновацій, сталого розвитку тощо [7, с. 10]. Однак використання публічних закупівель для досягнення не економічних цілей традиційно тлумачиться як другорядна функція або відхилення від основної мети публічних закупівель: підвищення ефективності та раціонального

використання державних коштів, що у науковій літературі часто охоплюється поняттям «властивий конфлікт між економічними та іншими цілями» [5, с. 45].

В Україні сьогодні перевагу отримали короткострокові вигоди, і публічні закупівлі використовують в основному як засіб економії та раціонального використання бюджетних коштів. Даному питанню приділено незначну увагу як на законодавчому, так і науковому рівнях. Утім, у контексті останніх тенденцій у світі щодо досягнення цілей, спрямованих на реалізацію довгострокових завдань держав за допомогою публічних закупівель, та оптимального поєднання комерційного і стратегічного підходів до закупівель, актуальність дослідження цього питання набуває нового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняних наукових досліджень свідчить про наявність значного інтересу до питань стратегічного використання публічних закупівель та реалізації за допомогою них цілей за різними напрямками державної політики. Але відзначаючи досягнення науковців, треба сказати, що їхні роботи присвячені саме окремим напрямкам державної політики, цілі яких реалізуються за допомогою публічних закупівель, зокрема інноваційний розвиток [8], охорона навколишнього середовища [9, с. 161–164], захист вітчизняних товаровиробників [10, с. 414–420] тощо. При цьому питання визначення сутності, видів та ролі таких цілей не отримали належного вирішення через призму науки господарського права, на відміну від зарубіжної наукової літератури, де це питання є одним із найдискусійніших [11, с. 149–186; 12, с. 219–223; 13, с. 187–197; 14, с. 377–394].

Таким чином, **метою** даної статті є дослідження питання реалізації за допомогою публічних закупівель інших цілей, ніж придбання товарів, робіт та послуг на умовах високої якості за нижчу ціну, за різними напрямками державної політики України.

Результати дослідження. Публічні закупівлі згідно з Законом України «Про публічні закупівлі» визначено як придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом. Кожна така закупівля має свою функціональну мету. Наприклад, відповідний замовник у сфері транспорту закуповує роботи з будівництва або ремонту доріг для виконання державних функцій із розвитку

транспортної інфраструктури. При цьому публічні закупівлі можуть бути використані з метою запровадження та реалізації соціальних, екологічних та інших важливих політик, які не завжди обов'язково пов'язані з функціональною метою предмета закупівлі. Наприклад, замовник із міркувань захисту навколишнього середовища закуповує лише виготовлений із макулатури папір. Деякі автори, розглядаючи використання публічних закупівель стратегічно, визначають їх як засіб «розподілу багатства», наприклад, коли уряд закуповує лише у вітчизняних товаровиробників або у малих суб'єктів господарювання [15]. Проте, важко погодитись з даним визначенням для всіх цілей, які можуть реалізовуватись через публічні закупівлі, адже зазначена мета не охоплює такі цілі, зокрема, у межах екологічної державної політики, як досягнення певного рівня енергоефективності, або у межах державної економічної політики — створення інноваційного продукту, де відсутній елемент розподілу багатства.

Інші автори такі цілі у публічних закупівлях називають «горизонтальними», оскільки вони реалізуються паралельно з основною метою закупівель — придбання товарів, робіт та послуг на найкращих умовах [5, с. 46; 11, с. 150]. Крім того, у літературі вживається термін «вторинні» цілі, оскільки вони не завжди прямо пов'язані з функціональною метою, з якої проводяться закупівлі [16]. Проте доцільніше застосовувати саме поняття «горизонтальні» цілі, оскільки вторинність може викликати асоціацію, що дана мета має другорядне значення, а отже тягти за собою неправильне тлумачення та розуміння їх сутності. Однак горизонтальні цілі, як правило, відіграють таку ж важливу роль як і функціональні, а навіть і більшу, якщо мова йде про такі стратегічно важливі напрями державної політики, як збереження природних ресурсів, підвищення рівня енергоефективності, захист здоров'я та безпеки людей. Наприклад, у випадку державної закупівлі товарів реалізація горизонтальної політики може сприяти збільшенню попиту на екологічно чисті або енергоефективні товари шляхом установлення вимог до предмета закупівлі щодо його відповідності високим стандартам у сфері енергоефективності. Так, у 1993 р. федеральний уряд США вирішив закуповувати тільки та комп'ютери, що відповідають

стандарту *Energy Star*. Федеральний уряд США закуповує більше комп'ютерів, ніж будь-який інший замовник у світі, тому вважається, що дане рішення зіграло значну роль у переорієнтуванні великої частини комп'ютерної техніки на світовому ринку відповідно до стандарту *Energy Star* [17, с. 6]. І хоча у зарубіжній науковій літературі часто трапляється термін горизонтальна політика, а не горизонтальна ціль, з метою врахування особливостей вітчизняного законодавства та термінологічно-понятійного апарату у статті буде розглянуто саме горизонтальні цілі, що не змінює сутності поняття. Так, в Україні реалізується державна, наприклад економічна, екологічна та соціальна політика за різними напрямками, спрямованими на відповідні цілі, що можуть бути реалізовані і за допомогою публічних закупівель.

Отже, горизонтальні цілі у публічних закупівлях — це цілі, без яких не втрачається сама сутність закупівель як механізму отримання товарів, робіт і послуг вищої якості за нижчу ціну. Як зазначено в одному із досліджень, стратегічне використання закупівель — це більше ніж просто економія державних коштів [18, с. 1]. При цьому цілі, які часто виділяють у літературі як основні для публічних закупівель [15]: досягнення високого рівня конкуренції та забезпечення прозорості, є невід'ємними частинами шляху до основної мети — придбання товарів, робіт і послуг — і є допоміжним механізмом для досягнення найбільшої економії за високої якості. Саме шляхом максимізації ефективного використання конкуренції держава отримує найкращу вартість у контексті ціни, якості та умов договору [15]. Те саме стосується і боротьби з корупцією у закупівлях, адже укладені договори про закупівлю внаслідок отримання хабара можуть спричинити додаткові витрати, коли не було обрано належного учасника закупівлі або придбано товари за цінами вище, ніж були б досягнуті за наявності конкуренції. Таким чином, запобігання корупції у закупівлях є передовсім аспектом кращих умов, тобто співвідношення ціни та якості, а не кінцевою метою закупівель.

Крім того, досліджуючи горизонтальні цілі у публічних закупівлях, важливо зазначити, що вони можуть бути визнані горизонтальними тією мірою, якою вони спрямовані на досягнення іншої мети, ніж забезпечення надій-

ності виконання договору про закупівлю [11, с. 153]. Так, ст. 57 Директиви ЄС 2014/24 «Про публічні закупівлі» [19] установлює перелік підстав для відмови в участі у процедурі закупівлі, серед яких наявність рішення суду щодо участі, наприклад, у злочинній організації, вчинення терористичного акта або торгівлі людьми. Це може вважатися горизонтальною метою лише остільки, оскільки вона спрямована на стримування та засудження кримінальної поведінки, боротьбу проти злочинності, а не на гарантування надійності виконання зобов'язань за договором про закупівлю. Так, ст. 17 Закону України «Про публічні закупівлі» також встановлює перелік підстав для відмови в участі у процедурі. Наприклад, підставу, коли службову (посадову) особу — учасника, яку уповноважено учасником представляти його інтереси під час проведення процедури закупівлі, чи фізичну особу, яка є учасником, було згідно із законом притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення у сфері закупівель, слід розцінювати лише як таку, що має на меті забезпечення надійності виконання договору про закупівлю, оскільки вона не переслідує іншу мету, ніж застереження від участі особи, яка схильна до правопорушень саме у публічних закупівлях.

Проаналізувавши законодавство зарубіжних країн та напрями політики, за якими реалізуються горизонтальні цілі за допомогою закупівель, можна виділити дві групи підходів до стратегічного використання публічних закупівель: захисний і проактивний або стимулювальний підходи до публічних закупівель. Деякі автори виокремлюють і стратегічний підхід до закупівель для досягнення певних цілей економіки [5, с. 47]. Однак доцільніше використовувати назву «стратегічний підхід» до закупівель як загальне поняття для двох вказаних груп, оскільки і захисний підхід, і проактивний передбачають саме стратегічне використання публічних закупівель. Даний перелік підходів не є вичерпним, а визначений аналізом лише найпоширеніших практик реалізації горизонтальних цілей у публічних закупівлях у світі.

Захисні закупівлі, як правило, мають на меті захист, наприклад, національних постачальників від конкуренції з боку зарубіжних постачальників. Яскравим прикладом є практика

здійснення закупівель у Китайській Народній Республіці (КНР), де законодавство про держзакупівлі встановлює вимоги закуповувати лише вітчизняні товари, роботи і послуги, за винятком тих випадків, коли необхідні товари, роботи або послуги не можуть бути закуплені в КНР на «прийнятних комерційних умовах», тобто якщо вони коштують на 20 % дорожче, ніж за кордоном, а також коли купуються товари, призначені для використання за кордоном (за межами КНР), або в інших випадках, передбачених законом чи адміністративними регламентами [20, 21]. Відповідні преференції для вітчизняних постачальників закріплені у законодавстві Турецької республіки [22, 23], Аргентинської республіки [24] та ін. Такий вид стратегічного використання публічних закупівель не є новим явищем і для України. Наприклад, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 17.10.2008 було встановлено зобов'язання першочергової закупівлі товарів, робіт і послуг у вітчизняних виробників або їх представників [25]. Такі закупівлі можуть бути спрямовані також на посилення економічного розвитку окремих регіонів або галузей промисловості. Інший напрям може полягати у захисті малих та середніх суб'єктів господарювання. Так, найактивнішу політику з підтримки малих суб'єктів господарювання провадять США [26], Південна Корея [27, 28], Індія [2, с. 12]. Нині на федеральному рівні у США діють спеціальні програми з підтримки під час здійснення публічних закупівель малого бізнесу, який, наприклад, належить жінкам чи ветеранам-інвалідам збройних сил США. У штаті Каліфорнія замовники мають право встановлювати місцевим малим суб'єктам господарювання преференційну поправку у розмірі 5 % ціни пропозиції. При цьому вимоги для суб'єкта господарювання для того, щоб вважатися малим, є досить жорсткими. Зокрема, головний офіс повинен бути розташований у Каліфорнії, де мають мешкати власники малого суб'єкта господарювання [29]. Утім, у контексті потенційного порушення основоположного принципу недискримінації постає питання можливості реалізації захисних горизонтальних політик у межах міжнародних торговельних режимів, що становитиме предмет спеціального дослідження.

Проактивний або стимулювальний підхід до публічних закупівель, як правило, обумовлений зобов'язаннями країн щодо захисту навколишнього середовища, забезпечення гідних умов праці, захисту прав людини тощо, у відповідь на соціальні, екологічні та економічні виклики, які постали перед світом. Як правило, такий підхід має стимулювальний вплив, адже замовники можуть самостійно і без обов'язкових вимог, наприклад, детально прописувати у специфікаціях екологічні вимоги до товарів, робіт та послуг, але не завжди мають для цього стимули та бажання. І саме встановлення вимоги про закупівлю певного відсотка енергоефективних товарів може сприяти активнішому провадженню закупівель для раціонального використання ресурсів. Найбільш популярним прикладом проактивного використання публічних закупівель є здійснення «зелених», соціально відповідальних, та закупівель для інновацій. Так, з метою забезпечення чесних умов праці спеціальні правила ухвалено у Шотландії, де замовники мають вирішувати, як саме забезпечити виплату роботодавцями мінімальної заробітної плати за допомогою механізмів закупівель. Учасники, які бажають брати участь і перемагати у публічних закупівлях, мають слідувати чесним практикам та умовам праці: у першу чергу, забезпечувати виплату мінімальної заробітної плати; не використовувати без необхідності контракти, за якими роботодавець не гарантує щоденну зайнятість і оплачує тільки фактично відпрацьовані години та ін. Тобто постачальники для державних замовників Шотландії повинні мати можливість продемонструвати, що вони упровадили і використовують практики з чесних умов праці для всіх працівників, які беруть участь у виконанні договору про закупівлю [30].

Дві зазначені групи є взаємопов'язаними, адже проактивні закупівлі можуть використовуватися, наприклад, як непрямі засоби захисту ринку, тобто переходити у групу захисних закупівель.

Крім того, у контексті використання публічних закупівель в якості засобу державного регулювання у науковій літературі встановлюють істотну різницю між ступенем охоплення кінцевої мети закупівлі, зокрема між цілями, які:

1) обмежені необхідністю лише забезпечення відповідності із загальними правовими вимогами, як вимога до постачальника виплачу-

вати його працівникам мінімальну заробітну плату відповідно до закону, або цілі, які не виходять за межі виконання договору про закупівлю, наприклад вимога виплачувати мінімальну заробітну плату саме працівникам, які будуть залучені до виконання робіт за договором про закупівлю. Як правило, такі цілі відіграють роль додаткового механізму для підтримки чинних норм законодавства;

2) цілі, що виходять за межі забезпечення відповідності загальним правовим вимогам, та за межі того, що є необхідним для виконання договору про закупівлю [11, с. 151], які стосуються поведінки та господарської діяльності учасників взагалі, а не для конкретної закупівлі, — заборона укладати договори про закупівлю з суб'єктами господарювання, які вели діяльність із підприємствами з недемократичних країн, де порушувалися права людей. Яскравим прикладом є заборона замовникам у штаті Массачусетс закуповувати товари, роботи та послуги у будь-яких учасників, які мали зв'язки із Бірмою (нині Республіка Союзу М'янма) [12, с. 111—115].

Утім, донині у зарубіжній науковій літературі питання реалізації горизонтальних цілей у публічних закупівлях є дискусійним. Трапляються різні обґрунтування для використання публічних закупівель як засобу державного регулювання. О. Загнітко вказує, що в умовах ринку держава як споживач товарів, робіт та послуг стає звичайним суб'єктом господарської діяльності. Однак унаслідок виняткового положення в економіці держава залишається найбільшим споживачем та розпорядником коштів [32, с. 12]. Характерна ознака горизонтальної мети у публічних закупівлях полягає у тому, що держава як покупець має підтримувати та дотримуватися тих самих цілей та завдань, які вона підтримує як регулятор [16]. Крім того, акцентовано увагу на забезпеченні асоціації держави з найвищим стандартом [11, с. 159]. Як зазначають деякі автори, уряди мають зобов'язання, які йдуть далі, ніж просто забезпечення ефективності: вони мають обов'язки щодо справедливості. У той час як соціальні інституції повинні задовольняти вимоги щодо справедливості, держава як покупець повинна сприяти встановленню справедливості. Таким чином, є прийнятним, що держава може і використовує закупівлі як інструмент реалізації соціальної політики [33, с. 452].

Дії уряду на ринку придбання товарів, робіт та послуг певною мірою формує сам ринок. Тому уряди деяких країн використовують можливості публічних закупівель не лише для перерозподілу між різними верствами населення, але і для реалізації промислової стратегії, упровадження інноваційних технологій або сприяння охороні навколишнього середовища. Закупівлі, як правило, розглядають як законний інструмент стимулювання вітчизняного виробництва та споживання. Укладаючи договори, спрямовані на певні сектори або групи населення, уряд може реалізовувати політики щодо перерозподілу багатства, промислового та сталого розвитку [2, с. 5]. Крім того, стратегічне використання публічних закупівель потенційно дає змогу закласти в основу їхньої реалізації елементи узгодження приватних і публічних інтересів, коли б інтереси учасників закупівель і держави як споживача товарів, робіт і послуг задовольнялись, але разом з тим відповідали та слідували суспільним інтересам, зокрема платників податків, чий кошти переважно акумулюються у державному бюджеті.

Деякі країни вважають саме закупівлі невід'ємною частиною зростання та трансформації держави, навіть якщо використання публічних закупівель тягне за собою додаткові витрати ресурсів та часу [34, с. 201]. Наприклад, у Конституції Південно-Африканської Республіки чітко зазначено положення про використання публічних закупівель як засобу регулювання (інструменту політики). У розділі 217 цієї Конституції зазначено, що державні органи або установи мають право реалізовувати за допомогою закупівель відповідні політики переважно для виправлення нерівностей та допомоги вразливим групам населення [35]. Часто закупівлі розглядають як ефективніший та швидший засіб досягнення певних цілей за різними напрямками державної політики, ніж наявні альтернативи [36, с. 39].

При цьому деякі науковці проти використання публічних закупівель для досягнення, наприклад, соціальних та екологічних цілей, бо вважають, що це може призводити до порушення принципу недискримінації [37, с. 221]. Інші вважають, що використання підходу втручання та стратегічне застосування публічних закупівель як засобу досягнення горизонтальних цілей може створювати бар'єри на ринку,

зменшувати стимули та інтерес бізнесу щодо участі у закупівлях і негативно впливати на ефективність цього важливого механізму для належного функціонування державного сектору економіки [14, с. 337]. Свою позицію А. Санчес-Граелс (A. Sanchez-Graells) обґрунтовує тим, що публічні закупівлі можуть вплинути на досягнення горизонтальних цілей лише шляхом забезпечення максимального рівня конкуренції та бути відкритими до керування ринком інновацій замість того, щоб намагатися змушувати розвивати або управляти цими інноваціями, соціальним розвитком або «озелененням» закупівель, вважаючи, що роль горизонтальних цілей слід залишити для спеціальних регуляторних режимів загального застосування, наприклад, законодавство з охорони навколишнього середовища, охорони праці та податкове законодавство [14, с. 378]. Стратегічне використання публічних закупівель, на його думку, не є доцільним, особливо у країнах, де досі існують недоліки у функціонуванні системи публічних закупівель [38].

У контексті наукових дебатів про стратегічне використання публічних закупівель деякі вчені виділяють три групи цілей закупівель, які іноді конфліктують між собою: регуляторні цілі (передбачають забезпечення відповідності законодавству у сфері закупівель), комерційні цілі (спрямовані на використання ринкових механізмів для досягнення економії та підвищення якості) та соціально-економічні (спрямовані на використання публічних закупівель для реалізації горизонтальних державних політик). Конфлікт між цими цілями є очевидним. Наприклад, ціль досягнення економії пов'язана із регуляторними цілями щодо відповідності вимогам законодавства, або довгострокові договірні відносини з постачальником можуть мати позитивний ефект для економії державних коштів, але негативний у контексті дотримання принципів недискримінації та прозорості у закупівлях. У свою чергу, цілі у межах політики з охорони навколишнього середовища можуть вступати у протиріччя з досягненням економії коштів [39, с. 580]. Подібну позицію щодо конфлікту між різними цілями у закупівлях займає зарубіжний учений Хі В. Тай (Khi V. Thai), який вирізняє два види вимог у сфері публічних закупівель: 1) щодо управління; 2) щодо реалізації політик. Перші, як правило, охоплюють вимоги до якості,

строків, витрати, підвищення рівня конкуренції. Друга група вимог включає економічні цілі (наприклад надання цінової переваги національним суб'єктам господарювання), захист навколишнього середовища (наприклад закупівлі енергоефективних товарів), соціальні цілі (сприяння бізнесу, який належить жінкам) та міжнародні торговельні угоди. І досить важко як для замовників, які здійснюють закупівлі, так і державних органів, які розробляють та затверджують політики, обрати оптимальне рішення, адже завжди має бути компроміс між цими цілями [40]. Однак потрібно відмітити, що такий конфлікт не є властивим для всіх горизонтальних політик. Досягнення певних горизонтальних цілей, зокрема з охорони навколишнього середовища, може значно сприяти меті раціональнішого використання державних коштів у довгостроковій перспективі, у т. ч. шляхом переходу від оцінки тендерної пропозиції на основі початкової нижчої ціни до оцінки на підставі найменших витрат життєвого циклу товару.

Попри поширене у науковій літературі сприйняття горизонтальних цілей як таких, що потенційно призводять до дискримінації та зменшення рівня конкуренції, багато з них реалізуються у межах міжнародних торговельних режимів (Світова організація торгівлі, Європейський союз (ЄС)), мета яких — стримувати диспропорційний вплив таких політик на торгівлю. Так, у 2010 р. у ЄС було схвалено стратегію «Європа-2020», яка визначає три рушійні чинники економічного розвитку: 1) розвиток економіки на підставі інновацій; 2) сприяння розвитку низьковуглецевої, ресурсощадної та конкурентоспроможної економіки; 3) сприяння високій зайнятості. Згідно з Директивами ЄС у сфері публічних закупівель, саме закупівлям відведено важливу роль у досягненні вказаних цілей. У ЄС вже напрацьовано позицію, згідно з якою горизонтальні політики у держзакупівлях повністю відповідають «принципу інтеграції», закріпленому у Договорі про функціонування ЄС, зокрема ст. 9—11, і полягає у необхідності, з огляду на сприяння сталому розвитку, інтеграції вимог щодо охорони навколишнього середовища у інші політики та діяльність ЄС. Ст. 11 закріплює саме обов'язок, що підтверджується формулюванням «мають бути інтегровані», що є не тільки заявою про добрі на-

міри, але і повинно бути невід’ємною частиною процесу ухвалення рішень [41]. Серед останніх важливих документів слід відзначити Комунікацію Європейської комісії, присвячену питанню необхідності стратегічного використання публічних закупівель [42]. У межах Угоди СОТ про публічні закупівлі деякі країни також активно реалізують горизонтальні цілі за допомогою закупівель [43]. Переглянутий Типовий закон з публічних закупівель Комісії ООН з права міжнародної торгівлі 2011 р., на відміну від попереднього 1994 р., містить нове поняття — соціально-економічна політика, що передбачає політику з охорони навколишнього середовища, соціальну та економічну політику країни, які мають братися до уваги замовником під час закупівельних процедур [44]. На увагу заслуговують саме засоби запровадження та реалізації горизонтальних цілей у межах вказаних міжнародних торговельних режимів, що є предметом спеціального дослідження.

Висновки. Виявлено, що паралельно з основною метою публічних закупівель, а саме: придбання товарів, робіт та послуг за найкращих умов, які, як правило, передбачають найкраще співвідношення ціни та якості, можуть бути реалізовані інші горизонтальні цілі за різними напрямками державної політики країн, наприклад охорона навколишнього середовища та розвиток інновацій та ін. Стратегічне використання публічних закупівель потенцій-

но дає змогу закласти в основу їх реалізації елементи узгодження приватних і публічних інтересів.

Горизонтальні цілі у публічних закупівлях можна визначати горизонтальними настільки, наскільки вони спрямовані на досягнення іншої мети, ніж забезпечення надійності виконання договору про закупівлю. Залежно від напрямів державної політики, у межах яких реалізуються цілі за допомогою публічних закупівель, можна виділити дві основні групи найпоширеніших підходів до стратегічного використання публічних закупівель: захисний та проактивний або стимулювальний підходи до публічних закупівель.

Розв’язання теоретичних питань економіко-правової сутності горизонтальних цілей, їхніх видів та ролі дасть змогу спростити аналіз практичного явища «горизонтальних» цілей у публічних закупівлях і сприятиме створенню підґрунтя для зміни концептуальних засад здійснення публічних закупівель для реалізації довгострокових завдань держави. Подальші дослідження даної теми, зокрема засобів реалізації горизонтальних цілей у публічних закупівлях, допоможе визначити наслідки їхнього запровадження у контексті прозорості, ефективності, розвитку конкуренції та законності у межах національного та міжнародного режимів, а також розробити пропозиції з удосконалення правового регулювання публічних закупівель.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Public Procurement as a tool for promoting more Sustainable Consumption and Production patterns. *Sustainable development. Innovation briefs*. 2008. August. Iss. 5. P. 1—12.
2. The role of public procurement policy in driving industrial development: Working paper 8/2017. United Nations Industrial Organization. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/WP_8_FINAL_0.pdf (last accessed: 15.02.2018).
3. Фактчек: яких помилок припускаються автори законопроекту «Купуй українське». *VoxUkraine*. 11.01.2018. URL: <http://voxukraine.org/uk/faktchek-yakih-pomilok-pripuskayutsya-avtori-zakonoproektu-kupuj-ukrayinske/> (дата звернення: 09.02.2018).
4. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.
5. Corvaglia M. Public Procurement and Labour Rights: towards Coherence in International Instruments of Procurement Regulation. UK, 2017. 275 p.
6. Sustainable development goals. United Nations. URL: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/> (last accessed: 09.02.2018).
7. Study on «Strategic use of public procurement in promoting green, social and innovation policies»: final report. European Commission. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6a5a4873-b542-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-en> (last accessed: 12.02.2018).
8. Олефір А.О. Господарсько-правове забезпечення державних закупівель у сфері охорони здоров’я: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Харків, 2012. 456 с.
9. Черніхівська А.В. «Зелені» державні закупівлі як стратегічний інструмент соціально-економічного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2014. Вип. 8. Ч. 2. С. 161—164.
10. Юдичкий О.Л. Захист вітчизняного товаровиробника при здійсненні державних закупівель: зарубіжний досвід. *Держава і право*. 2011. Вип. 41. С. 414—420.

11. Arrowsmith S. Horizontal policies in public procurement: a taxonomy. *Journal of public procurement*. 2010. Vol. 10. Issue 2. P. 149–186.
12. European Commission. Strategic Public Procurement: Facilitating Green, Inclusive and Innovative Growth. *European Procurement and Public Private Partnership Law Review*. 2017. Vol. 12, Iss. 3. P. 219–223.
13. Arnould J. Secondary policies in public procurement: the innovations of the new Directives. *Public Procurement Law Review*. 2004. № 4. P. 187–197.
14. Sanchez-Graells A. Truly competitive public procurement as a Europe 2020 lever: what role for the principle of competition in moderating horizontal policies. *European Public Law*. 2016. № 22 (2). P. 377–394.
15. Steven L. Schooner Desiderata: Objectives for a system of government contract law. *Public Procurement Law Review*. 2002. № 11. URL: https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1101&context=faculty_publications (last accessed: 05.02.2018).
16. Production Characteristics. 2011. URL: http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/2-7_Meissner_Pritchard.pdf (last accessed: 14.02.2018).
17. Horizontal objectives in public procurement (identifying opportunities for sustainable public procurement briefing series: Briefing № 2. 2011. URL: <https://www.documents.clientearth.org/wp-content/uploads/library/2011-10-01-briefing-no.-2-horizontal-objectives-in-public-procurement-ce-en.pdf> (last accessed: 14.02.2018).
18. Strategic use of public procurement — limits and opportunities: European Policy Analysis. *Swedish Institute for European Policy Studies*. URL: http://www.sieps.se/en/publications/2013/strategic-use-of-public-procurement-limits-and-opportunities-20137epa/Sieps_2013_7epa.pdf (last accessed: 02.02.2018).
19. On public procurement and repealing Directive 2004/18/EC: Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014. *Official Journal*. 2014. L 94. P. 65–242.
20. The People’s Republic of China Government Procurement Law: Act of 29 June 2002. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/06/content_1382108.htm (last accessed: 10.02.2018).
21. China’s Government Procurement Policies — Fair or Discriminatory? An Expert Weighs In. 2012. URL: <http://chinalawandpolicy.com/tag/china-government-procurement-law/> (last accessed: 10.02.2018).
22. On Public Procurement: Act № 4734 of 04 January 2002. *Turkish Official Journal*. 2002. edition 24648. URL: <http://www.lawsturkey.com/law/public-procurement-law-4734> (last accessed: 11.02.2018).
23. Alyanak S. The public procurement system of Turkey in comparison to European Community procurement legislation. *Public Contract Law Journal*. 2007. Vol. 36. № 2. P. 203–227.
24. Market Access Database. Preference for national goods in public procurement (last update/check 06 July 2017). European Commission. URL: http://madb.europa.eu/madb/barriers_details.htm?barrier_id=10863 (last accessed: 16.02.2018).
25. Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 № 921. *Урядовий кур’єр*. 2008. № 197 (втратила чинність).
26. What is Small Business Set Aside? *U.S. Small Business Administration*. URL: <https://www.sba.gov/contracting/government-contracting-programs/what-small-business-set-aside> (last accessed: 16.08.2017).
27. Framework Act on Small and Medium Enterprises. *Ministry of SMEs and Startups*. URL: <http://www.mss.go.kr/site/eng/02/1020300000002016111504.jsp> (last accessed: 27.10.2017).
28. Policies that Promote SME Participation in Public Procurement: Technical Report. *DCED*. 2017. URL: <https://www.enterprise-development.org/wp-content/uploads/DCED-BEWG-SME-Procurement-Report.pdf> (last accessed: 22.10.2017).
29. Small Business Eligibility Requirements. *Procurement Division*. URL: <http://www.dgs.ca.gov/pd/Programs/OSDS/SBEligibilityBenefits.aspx> (last accessed: 22.10.2017).
30. Living wage through procurement. *Scottish Government*. URL: <http://www.gov.scot/Topics/Government/Procurement/policy/Procurementlivingwage> (last accessed: 23.10.2017).
31. Pitschas C., Priess H. The use of secondary policy criteria in public procurement procedures: the Burma case and the German Scientology declaration. *Public Procurement Review*. 2000. № 5. P. 111–115.
32. Загнитко О. Государственный заказ как средство поддержки отечественного товаропроизводителя. *Підприємство, господарство і право*. 1999. № 5. С. 12–16.
33. Linarelli J. The limited case for permitting SME procurement preferences in the Agreement on Government Procurement. *The WTO Regime on Government Procurement: Challenges and Reforms*. UK, 2011. P. 444–458.
34. Bolton P. Government procurement as a policy tool in South Africa. *Journal of public procurement*. 2006. Vol. 6. Issue 3. P. 193–217.
35. The Constitution of the Republic of South Africa of 8 May 1996. *Department of Justice and Constitutional development*. URL: <http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf> (last accessed: 27.01.2018).
36. Lindskog H., Brege S., Brehmer P. Conflicts in public procurement. *Operations research and decisions*. 2013. № 3. P. 35–42.
37. Martinic S., Kozina A. «Europe 2020» and the EU public procurement and state aid rules: good intentions that pave a road to hell? *CYELP*. 2016. №12. P. 207–249.
38. Sanchez-Graells A. Making public procurement great again? Comments on the Commission’s Communication of 03 October 2017. *How to Crack a Nut. A blog on EU economic law*. URL: <http://www.howtocrackanut.com/blog/2017/10/17/making-public-procurement-work-in-and-for-europe-some-comments> (last accessed: 03.02.2018).
39. Glas A., Schaupp M., Essing M. An organizational perspective on the implementation of strategic goals in public procurement. *Journal of Public Procurement*. 2017. Vol. 17. Issue 4. P. 572–605.

40. Khi V. Thai. Challenges in public procurement. URL: http://www.ipppa.org/images/BOOKS/IPPC1/Chapter_1.pdf (last accessed: 04.02.2018).
41. Sustainable Development as a Key Policy Objective of the European Union : Briefing № 1. *ClientEarth*. 2011. URL: <https://www.clientearth.org/reports/procurement-briefing-no-1-sustainable-development-as-an-objective-of-the-EU.pdf> (last accessed: 15.01.2018).
42. Making Public Procurement work in and for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions. 03.10.2017. COM/2017/0572 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2017:572:FIN> (last accessed: 11.02.2018).
43. Davies A. The national treatment and exceptions provisions of the Agreement on Government Procurement and the pursuit of horizontal policies. *The WTO Regime on Government Procurement: Challenges and Reforms*. UK, 2011. P. 429—458.
44. On Public Procurement: UNCITRAL Model Law. United Nations Commission on International Trade Law. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement-2011/2011-Model-Law-on-Public-Procurement-e.pdf> (last accessed: 01.02.2018).

REFERENCES

1. Public Procurement as a tool for promoting more Sustainable Consumption and Production patterns. *Sustainable development. Innovation briefs*. 2008. August. Issue 5: 1—12.
2. The role of public procurement policy in driving industrial development: Working paper 8/2017. United Nations Industrial Organization. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/WP_8_FINAL_0.pdf
3. Faktchek: yakykh pomyluk pryuskaiutsia avtory zakonoproektu «Kupui ukrainske». *VoxUkraine*. 11.01.2018. URL: <http://voxukraine.org/uk/faktchek-yakih-pomilok-priuskayutsya-avtori-zakonoproektu-kupuj-ukrayinske/> [in Ukrainian].
4. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 No. 922-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. No. 9. St. 89 [in Ukrainian].
5. Corvaglia M. Public Procurement and Labour Rights: towards Coherence in International Instruments of Procurement Regulation. UK, 2017.
6. Sustainable development goals. United Nations. URL: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>
7. Study on «Strategic use of public procurement in promoting green, social and innovation policies»: final report. European Commission. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6a5a4873-b542-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-en>
8. Olefir A.O. Hospodarsko-pravovoe zabezpechennia derzhavnykh zakupivel u sferi okhorony zdorovia: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Kharkiv, 2012 [in Ukrainian].
9. Chernykhivska A.V. «Zeleni» derzhavni zakupivli yak stratezhichni instrumenti sotsialno-ekonomichnoho rozvytku. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*. 2014. Vyp. 8. Ch. 2: 161—164 [in Ukrainian].
10. Yuditskyi O.L. Zakhyst vitchyznianoho tovarovyrobnyka pry zdiisnenni derzhavnykh zakupivel: zarubizhnyi dosvid. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 41: 414—420 [in Ukrainian].
11. Arrowsmith S. Horizontal policies in public procurement: a taxonomy. *Journal of public procurement*. 2010. Vol. 10. Issue 2: 149—186.
12. European Commission. Strategic Public Procurement: Facilitating Green, Inclusive and Innovative Growth. *European Procurement and Public Private Partnership Law Review*. 2017. Vol. 12, Issue 3: 219—223.
13. Arnould J. Secondary policies in public procurement: the innovations of the new Directives. *Public Procurement Law Review*. 2004. No. 4: 187—197.
14. Sanchez-Graells A. Truly competitive public procurement as a Europe 2020 lever: what role for the principle of competition in moderating horizontal policies. *European Public Law*. 2016. No. 22 (2): 377—394.
15. Steven L. Schooner Desiderata: Objectives for a system of government contract law. *Public Procurement Law Review*. 2002. No. 11. URL: https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1101&context=faculty_publications
16. Production Characteristics. 2011. URL: http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/2-7_Meissner_Pritchard.pdf
17. Horizontal objectives in public procurement (identifying opportunities for sustainable public procurement briefing series: Briefing No. 2. 2011. URL: <https://www.documents.clientearth.org/wp-content/uploads/library/2011-10-01-briefing-no.-2-horizontal-objectives-in-public-procurement-ce-en.pdf>
18. Strategic use of public procurement - limits and opportunities: European Policy Analysis. *Swedish Institute for European Policy Studies*. URL: http://www.sieps.se/en/publications/2013/strategic-use-of-public-procurement-limits-and-opportunities-20137epa/Sieps_2013_7epa.pdf
19. On public procurement and repealing Directive 2004/18/EC: Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014. *Official Journal*. 2014. L 94: 65—242.
20. The People's Republic of China Government Procurement Law: Act of 29 June 2002. URL: http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/06/content_1382108.htm
21. China's Government Procurement Policies — Fair or Discriminatory? An Expert Weighs In. 2012. URL: <http://chinalawandpolicy.com/tag/china-government-procurement-law/>
22. On Public Procurement: Act No. 4734 of 04 January 2002. *Turkish Official Journal*. 2002. edition 24648. URL: <http://www.lawsturkey.com/law/public-procurement-law-4734>

23. Alyanak S. The public procurement system of Turkey in comparison to European Community procurement legislation. *Public Contract Law Journal*. 2007. Vol. 36. No. 2: 203—227.
24. Market Access Database. Preference for national goods in public procurement (last update/check 06 July 2017). European Commission. URL: http://madb.europa.eu/madb/barriers_details.htm?barrier_id=10863
25. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zakupivliu tovariv, robit i posluh za derzhavni koshty: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2008 No. 921. *Uriadovyi kurier*. 2008. No. 197 (vtratyla chynnist) [in Ukrainian].
26. What is Small Business Set Aside? *U.S. Small Business Administration*. URL: <https://www.sba.gov/contracting/government-contracting-programs/what-small-business-set-aside>
27. Framework Act on Small and Medium Enterprises. *Ministry of SMEs and Startups*. URL: <http://www.mss.go.kr/site/eng/02/1020300000002016111504.jsp>
28. Policies that Promote SME Participation in Public Procurement: Technical Report. *DCED*. 2017. URL: <https://www.enterprise-development.org/wp-content/uploads/DCED-BEWG-SME-Procurement-Report.pdf>
29. Small Business Eligibility Requirements. *Procurement Division*. URL: <http://www.dgs.ca.gov/pd/Programs/OSDS/SBEligibilityBenefits.aspx>
30. Living wage through procurement. *Scottish Government*. URL: <http://www.gov.scot/Topics/Government/Procurement/policy/Procurementlivingwage>
31. Pitschas C., Priess H. The use of secondary policy criteria in public procurement procedures: the Burma case and the German Scientology declaration. *Public Procurement Review*. 2000. No. 5: 111—115.
32. Zagnitko O. Gosudarstvennyi zakaz kak sredstvo podderzhki otchestvennogo tovaroproizvoditelya. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 1999. No. 5: 12—16 [in Ukrainian].
33. Linarelli J. The limited case for permitting SME procurement preferences in the Agreement on Government Procurement. *The WTO Regime on Government Procurement: Challenges and Reforms*. UK, 2011. P. 444—458.
34. Bolton P. Government procurement as a policy tool in South Africa. *Journal of public procurement*. 2006. Vol. 6. Issue 3: 193—217.
35. The Constitution of the Republic of South Africa of 8 May 1996. *Department of Justice and Constitutional development*. URL: <http://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SACConstitution-web-eng.pdf>
36. Lindskog H., Brege S., Brehmer P. Conflicts in public procurement. *Operations research and decisions*. 2013. No. 3: 35—42.
37. Martinic S., Kozina A. «Europe 2020» and the EU public procurement and state aid rules: good intentions that pave a road to hell? *CYELP*. 2016. No. 12: 207—249.
38. Sanchez-Graells A. Making public procurement great again? Comments on the Commission's Communication of 03 October 2017. *How to Crack a Nut. A blog on EU economic law*. URL: <http://www.howtocrackanut.com/blog/2017/10/17/making-public-procurement-work-in-and-for-europe-some-comments>
39. Glas A., Schaupp M., Essing M. An organizational perspective on the implementation of strategic goals in public procurement. *Journal of Public Procurement*. 2017. Vol. 17. Issue 4: 572—605.
40. Khi V. Thai Challenges in public procurement. URL: http://www.ipppa.org/images/BOOKS/IPPC1/Chapter_1.pdf
41. Sustainable Development as a Key Policy Objective of the European Union : Briefing № 1. *ClientEarth*. 2011. URL: <https://www.clientearth.org/reports/procurement-briefing-no-1-sustainable-development-as-an-objective-of-the-EU.pdf>
42. Making Public Procurement work in and for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions. 03.10.2017. COM/2017/0572 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2017:572:FIN>
43. Davies A. The national treatment and exceptions provisions of the Agreement on Government Procurement and the pursuit of horizontal policies. *The WTO Regime on Government Procurement: Challenges and Reforms*. UK, 2011. P. 429 — 458.
44. On Public Procurement: UNCITRAL Model Law. United Nations Commission on International Trade Law. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement-2011/2011-Model-Law-on-Public-Procurement-e.pdf>

Надійшла 06.03.2018

В.К. Малолетнева

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев, Украина

КОНЦЕПЦИЯ ГОРИЗОНТАЛЬНЫХ ЦЕЛЕЙ В ПУБЛИЧНЫХ ЗАКУПКАХ

Положено начало исследованию стратегического использования публичных закупок для достижения иных, нежели приобретение товаров, работ и услуг на условиях высокого качества по низкой цене, целей в рамках реализации основных направлений государственной политики Украины. Проанализирована сущность горизонтальных целей в публичных закупках для создания предпосылок для изменения концептуальных основ осуществления публичных закупок как средства достижения долгосрочных заданий государства.

Ключевые слова: публичные закупки, «зеленые» публичные закупки, социально ответственные публичные закупки, государственная экономическая политика, государственная экологическая политика, государственная социальная политика, конкуренция.

V.K. Malolitneva

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-9678-1750>

HORIZONTAL OBJECTIVES IN PUBLIC PROCUREMENT

The article deals with the potential ways of strategic use of public procurement as a policy tool for achieving various policy objectives other than the primary purpose of maximizing the best value for money, e.g. to boost the development of innovation, ensure fair working conditions, minimize the use of resources throughout the supply chain or reduce the environmental impact of goods, services and works, which are called horizontal policies or goals. The present paper gives special consideration to the concept of horizontal objectives in public procurement which is still not the subject of academic debates in Ukraine. It dwells on one of the highly disputed issues, namely the terminological definition of the instrumental use of public procurement.

The article gives a review of the most common horizontal policies in public procurement of some countries around the world. At the same time the paper does not aim at giving the rigid classification of horizontal considerations in public procurement. The article involves a profound analysis of different approaches to the use of public procurement as a policy tool for achieving strategic goals. The author comes to the conclusion that strategic use of public procurement enables to harmonize private interest of economic operators and state as a consumer with public (social) interest, mainly of tax payers, whose money are accumulated in the state budget.

The study is valuable to develop, based on the experience of foreign countries, the relevant framework for changing the conceptual approach to public procurement in order to achieve long-term and strategic goals in Ukraine. Further research on this topic, in particular the means of implementation of horizontal goals in public procurement, will enable to determine the implications of their implementation in the context of transparency, efficiency, competition and legality within the national and international regimes, as well as to develop proposals for improving the legal regulation of public procurement.

Keywords: public procurement, «green» public procurement, socially responsible public procurement, state economic policy, state environmental policy, state social policy, competition.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.026>

УДК 346.56

С.С. ЯЦЕНКО, аспірант

Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна

 orcid.org/0000-0002-2072-2401

РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРАВО ВЛАСНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ключові слова: націоналізація, експропріація, конфіскація, реквізиція, секвестр, відчуження з мотивів суспільної необхідності, розмежування, економіка, господарські правовідносини.

Стаття присвячена розмежуванню націоналізації та суміжних понять: експропріації, реквізиції, конфіскації, накладення секвестру, відчуження об'єктів нерухомості з мотивів суспільної необхідності шляхом визначення щодо кожної із зазначених дій: управненого суб'єкта, відчужуваного об'єкта та виду рішення, на якому дана дія ґрунтується. Доведено, що націоналізація як засіб економічної політики має бути передбачена актом органу законодавчої влади, та органу, який відповідає за економічну політику. Експропріація визначена як поняття, притаманне міжнародному праву, а не господарському. Досліджено інші суміжні поняття, запропоновано шлях покращення нормативно-правового забезпечення.

Вступ. Законодавчий «масив» як втілення концепції позитивного права априорі не може складатись із лише апробованих норм поведінки — більшість нормативно-правових актів є теоретичним баченням суб'єктами законодавчої діяльності тих чи інших процесів у суспільстві, а завданням цього законодавчого процесу вбачається виправлення ситуації, за якої у суспільстві відсутні правові звичаї, традиції, договори, котрі могли б урегулювати ті чи інші відносини на системній основі. Унаслідок цього законодавчий процес змінюваних еліт призводить до накопичення у різноманітних нормативно-правових актах понять, зміст яких або невідомий взагалі, або є об'єктом наукової дискусії, хоча зазвичай у фахівців є більш-менш схожі погляди на зміст тих чи інших понять.

У господарському обігу одним із наріжних понять є «націоналізація». Термін є у Господарському кодексі України, але Кодекс не містить його визначення. Як зазначено вище, відсутність якісної практики, досвіду урегулювання тих чи інших відносин, пов'язаних із націоналізацією, призводить до накопичення понять, від яких можна або відмовитися, або залишити їх із певним розмежуванням змістів. Однак вирішити це питання можна лише після уточнення змісту понять та їхнього співвідношення.

Метою дослідження є з'ясування кола ознак чи елементів, які відмежовують поняття «націоналізація» від суміжних категорій: експропріація, конфіскація, реквізиція, секвестр, примусове відчуження об'єктів нерухомості з мотивів суспільної необхідності. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: іден-

тифікувати суб'єктів, уповноважених здійснювати ту чи іншу дію. Тут і надалі під дією маємо на увазі одне із досліджуваних явищ: експропріація, націоналізація, реквізиція, конфіскація, секвестр, примусове відчуження нерухомості з мотивів суспільної необхідності. Така дія є правочином, оскільки призводить до виникнення, зміни, припинення прав і обов'язків. Водночас як подія в економічному просторі дія є юридичним фактом. Оскільки не кожна із цих дій пов'язана із безпосереднім відчуженням об'єкта права власності, то пропонується узагальнено розглядати їх як випадки втручання держави у право власності, що відповідає понятійному апарату прав людини та трапляється, зокрема, у практиці Європейського Суду з прав людини. Поняття «втручання у право власності» не є усталеним у науці господарського права, але застосування базових знань з прав людини сприятиме удосконаленню положень науки як господарського, так і господарсько-процесуального права. На думку автора, кожна із цих дій необхідно розглядати як вчинок уповноваженого суб'єкта, тобто кожна із цих дій є активною діяльністю. Унаслідок цього бездіяльністю не можна характеризувати жодну із цих дій; ідентифікувати форму рішення, яке може бути правовою підставою для здійснення тієї чи іншої дії; ідентифікувати об'єкт дії.

Емпіричною базою цього дослідження є законодавство України, міжнародні договори, конвенції (для уникнення повторів потрібні акти будуть зазначені далі по тексту та у списку використаної літератури). За відсутності можливості виконання завдань цього дослідження за допомогою нормативно-правових документів, буде використане загальне, звичне розуміння понять (лексичне тлумачення). Теоретичною основою дослідження слугують розробки вчених-правників — Ю. Шемшученка, В. Мамутова та ін.

Нижче послідовно описані суб'єкти, які беруть участь у вирішенні питання про застосування дії; об'єкти дії; рішення, які слугують підставою для упровадження певної дії. Необхідно звернути увагу на те, що взяті окремо суб'єкти чи рішення не можуть бути достатньою підставою для заходів: без складеного протоколу про адміністративне правопорушення суддя не може ухвалити постанову про конфіскацію, без заяви про забез-

печення позову суддя не може накласти секвестр тощо.

Виклад основного матеріалу. Право на захист власності як право людини гарантує ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [1, 2], але ч. 2 ст. 57 Закону України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-ХІІ [3] передбачає можливість держави втручатися в це природне право, містить правову норму такого змісту: «... у разі вжиття державою заходів до примусового вилучення (підкреслення моє — С.Я.) заставленого майна або майнових прав (націоналізація, реквізиція, конфіскація, накладення секвестру, а також інших заходів, аналогічних за своїми наслідками)». Норма вітчизняного Закону цим ускладнює реалізацію ефективного захисту права людини на захист власності, оскільки дефініції більшості цих понять відсутні. Хоча поняття «людина» не вживається ані в господарському, ані в цивільному праві, а є категорією конституційного та міжнародного права, громадянин-підприємець і господарські товариства також перебувають під захистом ст. 1 Протоколу до Конвенції [2], адже гарантії недоторканності майна не залежать від того, в якій галузі суспільних відносин (особистих чи господарських) це майно використовують, і держава має рівні обов'язки за цією Конвенцією. Таким чином, законодавець перерахував окремі випадки порушення природного права людини, що належить громадянину-підприємцю чи господарським товариствам відповідно, та, не конкретизувавши деякі з них, не склав їм визначення. Це не відповідає принципу верховенства права, який вимагає, аби норма права була зрозумілою та не містила «різничитань».

Захист права власності, у тому числі у сфері господарювання, є міжгалузевим інститутом, оскільки належить і до податкового, митного, адміністративного та інших галузей права, а інструментарій та здобутки усіх галузевих правових наук належать правовій науці як цілому. Тому дослідження джерел із різних галузей права (господарське, цивільне, міжнародне, адміністративне, кримінальне, податкове тощо) дійсно дає змогу виокремити згадані вище інститути, пов'язані із примусовим відчуженням об'єктів права приватної власності. Серед таких інститутів — реквізиція, конфіскація, націоналізація, експропріація, секвестр, відчу-

ження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності (МСН). Деякі дії зі згаданих вище врегульовані певною мірою, а деякі взагалі відсутні у вітчизняних законодавчих актах.

Враховуючи викладене, розмежування цих подібних понять можливе лише шляхом першочергового дослідження врегульованих інститутів (конфіскація, реквізиція, секвестр, МСН) та подальшого вивчення обсягу невідомих понять (націоналізація, експропріація).

Одним із найвідоміших інститутів, пов'язаних із примусовим вилученням майна, позбавленням права власності, є конфіскація майна. Конфіскацію традиційно вважають видом покарання та стягнення, котре передбачене санкцією статті. Інститут конфіскації міститься в нормативних джерелах виключно публічного права, але майнова основа господарювання все-таки підлягає у визначених законом випадках конфіскації, тому необхідно враховувати нюанси господарського права.

Так, **конфіскація** (лат. *confiscatio* — відбирання власності до казни) як додаткове адміністративне стягнення передбачена ст. 29 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [4], ст. 461 Митного кодексу України [5] та є примусовою безоплатною передачею знаряддя вчинення або безпосереднього об'єкта адміністративного правопорушення у власність держави за постановою суду. Особливості податкового законодавства обумовлюють те, що в Податковому кодексі України (ПКУ) [6] конфіскація — як вилучення на підставі постанови суду в дохід держави алкогольних напоїв і тютюнових виробів (221.5; 228.4 ПКУ). Тобто у цьому випадку законодавець визначає підакцизний товар як спеціальний об'єкт конфіскації та порушення акцизного законодавства як підставу для конфіскації. Підхід до визначення конфіскації в ПКУ в цілому відповідає загальному підходу КУпАП, адже конфіскований підакцизний товар є «безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення». Окрім цього, товар, який підлягає вилученню, є нічим іншим як оборотними засобами, залишками на балансі суб'єкта господарювання, що становить ризики для продовження господарської діяльності.

Будучи також додатковим, згідно зі ст. 52 Кримінального кодексу України (ККУ) [7], кримінальним покаранням за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їхньої тяжкості, конфіскація передбачена ст. 59 ККУ та полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого, за вироком суду (окрім майна, яке згідно із законом не підлягає конфіскації) і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині ККУ. Цілком очевидно, що конфіскації може підлягати майно громадянина-підприємця. А як щодо господарських товариств? У 2013 р. [8] в Україні було визнано юридичну особу як можливого суб'єкта кримінальної відповідальності і запроваджено щодо неї не кримінальне покарання, а інститут «заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Стаття 96⁶ ККУ знову передбачає конфіскацію майна як *додатковий* захід кримінально-правового характеру, що застосовують до юридичних осіб на підставі вироку суду. У ККУ передбачено також інститут «інших заходів кримінально-правового характеру», до котрих належить інститут спеціальної конфіскації: ст. 96¹, 96² ККУ визначають випадки (окрім передбачених в Особливій частині ККУ), у яких гроші, цінності та інше майно примусово та безоплатно вилучають за рішенням суду. Особливістю спеціальної конфіскації є те, що це не кримінальне покарання (Розділи 10, 15 ККУ), вона може бути застосована і у випадку звільнення від кримінальної відповідальності (п. 2 ч. 2 ст. 96¹ ККУ).

Попри те, що спеціальну конфіскацію законодавство України не визнається кримінальним покаранням, у цій статті запропоновано умовно розглядати її на рівні з кримінальним покаранням, адже спеціальна конфіскація як інститут описана у Кримінальному кодексі та є випадком негативних наслідків від вчинення злочину. Окрім цього, така назва інституту — «спеціальна конфіскація» — вказує на те, що це видове поняття для родового поняття «конфіскація». Таким чином, майно господарських товариств підлягає конфіскації і спеціальній конфіскації у визначених законом випадках.

Спираючись на процесуальне законодавство, можна констатувати, що **питання про конфіскацію порушують та / або вирішують:**

- особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 255 КУпАП;

- слідчий і прокурор; лише прокурор ч. 1 ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [9];

- районний суд ст. 221 КУпАП, ст. 374 КПК.

Об'єктом конфіскації є:

- предмет, який став знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом вчинення правопорушення;

- частина або все майно засудженого.

Конфіскація здійснюється на підставі:

- протоколу про адміністративне правопорушення;

- акта обвинувачення;

- вироку або постанови районного суду.

Конфіскація передуює продажу конфіскованого майна в дохід бюджету. Для деяких випадків Постанова Уряду від 11.07.2002 № 985 визначає (у п. 4, 5) [10] можливість безоплатної передачі конфіскованого майна, зокрема бюджетним організаціям. *Проте, на думку автора, буде доцільніше ті речі, котрі можуть бути використані як основні засоби (активи), безоплатно передавати державним підприємствам, що у свою чергу буде заощаджувати їхні кошти на закупівлю.*

Матеріально-правова складова відносин з конфіскації, котра полягає у переході права власності, втілюється так само і в інституті реквізиції. Поняття **реквізиції** міститься у ст. 353 Цивільного кодексу України (ЦКУ) [11] та розкрито у Законі України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 № 4765-VI [12]. Але цей Закон не містить іноземної назви інституту — «реквізиція», а передбачає «примусове вилучення та відчуження». Так, відповідно до ст. 353 ЦКУ, реквізицією є здійснюване у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин примусове, з метою суспільної необхідності, відчуження майна у власника на підставі та у порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості. Інститут реквізиції використовується, у тому числі, для забезпечення харчування екі-

пажу судна, для чого ст. 68 Кодексу торговельного мореплавства [13] надає капітану право проводити реквізицію необхідної кількості продовольства, а також вантажу, якщо він може бути використаний для харчування. У ст. 3 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17.11.2009 № 1559-VI [14] визначено реквізицію як примусове відчуження земельних ділянок в умовах воєнного чи надзвичайного стану, у такий спосіб **недоцільно обмежуючи об'єкт реквізиції**. З огляду на наявність такої колізії необхідно враховувати визначення об'єкта реквізиції, передбачене **у спеціальному законі**, який урегулює відчуження земельних ділянок для суспільних потреб, а в законі про передачу, примусове відчуження майна саме в **умовах правового режиму воєнного стану**.

Інститут реквізиції достатньо тісно пов'язаний із інвестиційним правом. Через пріоритетність інвестиційної політики держави та важливість мети здійснення реквізиції господарсько-правове законодавство містить інститут гарантій іноземних інвестицій. У ст. 397 Господарського кодексу України (ГКУ) [15] встановлено гарантію від реквізиції іноземних інвестицій, окрім випадків здійснення рятувальних заходів у разі стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Тобто ця гарантія, з урахуванням підстав реквізиції, є «порожньою».

У законах України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII [16], «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР [17] згадано реквізицію як підставу для видачі сертифікатів щодо форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). При цьому на рівні із реквізицією у зазначених законах сертифікатом посвідчуються й інші форс-мажорні обставини: націоналізація, експропріація тощо. Інвестиційне законодавство, зокрема закони України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 № 93/96-ВР [18], «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 № 1540а-XII [19], «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII [20] та Закон України «Про заставу» від 02.10.1992 № 2654-XII [2] також містять посилання на додаткові

гарантії інвесторам та заставодержателям у випадках реквізиції, не розкриваючи його змісту.

Отже, рішення про реквізицію ухвалює [12]:

- військово командування; *разом* (курсив мій — С.Я.) з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради (ч. 1 ст. 4 Закону України № 4765-VI);

- орган, на який Президентом України покладено обов'язки здійснення заходів надзвичайного стану (ч. 1 ст. 5 Закону України № 4765-VI).

Об'єктом реквізиції є:

- індивідуально-визначене майно;
- речі, визначені родовими ознаками (життєві припаси, у т. ч. продовольство, яке є на торговому судні) [13].

Реквізиція відбувається на підставі:

- рішення військового командування, місцевої адміністрації;
- акта про примусове відчуження або вилучення майна (Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 998) [21].

Така редакція законодавства не враховує нюанси економічних відносин. *Тому автор пропонує визначити, що основні засоби підприємств підлягають реквізиції без зміни функціонального призначення, а реквізиція не повинна спричиняти зупинення виробництва на підприємстві.*

Менш радикальним за обставинами «втручання» є накладення секвестру, оскільки здійснюється за звичайних умов. Відповідно до ст. 57 Закону України «Про заставу» [2], **накладення секвестру** має «аналогічні з експропріацією, націоналізацією, реквізицією наслідки». Єдиним нормативно-правовим актом, в якому розкрито поняття секвестр, є Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 07.02.2014 № 5 [22], п. 20 якої містить посилання на передбачене ст. 976 ЦКУ зберігання речей, що є предметом спору як на правову підставу накладення судового секвестру. Тобто секвестром є обмеження володіння, розпорядження, чи користування — забезпечення позову шляхом передачі спірної речі на зберігання іншій особі. Оскільки накладення секвестру поєднує у собі накладання арешту і передачу на зберігання,

то цей інститут достатньо повно врегульований чинним процесуальним законодавством.

Зокрема, підставою для накладення секвестру є:

- заява про забезпечення позову;
- ухвала про забезпечення позову.

Об'єктом секвестру є лише майно, щодо якого виник спір.

Суб'єктами ухвалення рішення про накладання секвестру є:

- заявник;
- суд, третейський суд, комерційний арбітраж.

Спеціальний, галузевий, процесуальний кодекс щодо вирішення господарських справ (спорів) покликані врахувати нюанси накладення секвестру саме в економіці держави.

Проте, якщо порівняти відповідні статті Господарського процесуального кодексу (ГПК) та Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) [23], можна дійти висновку про наявність доволі сумнівних підходів авторів цих документів. Один і той самий інститут названо по-різному: у ст. 137 ГПК це заходи забезпечення позову, у ст. 150 ЦПК — види забезпечення позову. Дані дві статті майже дослівно дублюються, іноді із певними редакційними виправленнями (наприклад п. 5, 6 ч. 1 ст. 137 ГПК та п. 5, 6 ч. 1 ст. 150 ЦПК). Іноді частини навмисно переставлено місцями (наприклад ч. 2, 6, 8, 11 ст. 137 ГПК відповідно тотожні ч. 5, 7, 4, 10 ст. 150 ЦПК). Ці дві статті відрізняються радикально лише у частині заборони арешту заробітної плати за ЦПК та доволі ретельним регулюванням забезпечення позову у корпоративних спорах за ГПК. Навіть забезпечення позову шляхом арешту морського судна однаково прописані як в ГПК, так і в ЦПК. У чинному процесуальному законодавстві реалізовано інститут зустрічного забезпечення, спрямований на врівноваження становища сторін щодо забезпечення позову. **Проте ГПК не визначає особливості накладення секвестру на майно суб'єкта господарювання, оскільки таке втручання не повинно зумовлювати зупинення його діяльності. Важко уявити наслідки накладання секвестру на верстат. Тому доцільно внести зміни до законодавства шляхом заборони накладення секвестру на основні засоби виробництва.**

Поряд із секвестром та конфіскацією може відбуватися набуття державою права власності на земельну ділянку та / чи інші об'єкти нерухомого майна, що на ній розміщені, на підставі Закону України «Про відчуження земельних

ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17.11.2009 № 1559-VI [14]. Аналогічна правова норма в Цивільному кодексі Російської Федерації та Республіки Білорусь називається «націоналізація». За зазначеним Законом України відчуження земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна (далі — відчуження земельних ділянок) для суспільних потреб здійснюється за згодою юридичних та фізичних осіб, яким вони належать, або без їхньої згоди. У випадку відчуження за згодою фізичних осіб чи юридичних осіб здійснюється викуп (шляхом укладання договору купівлі-продажу чи іншого правочину у порядку, встановленому Законом із урахуванням викупної ціни). У цьому Законі розмежовано поняття суспільних «потреб» та «необхідності»: суспільною необхідністю визнано обумовлену *загальнодержавними* інтересами або *інтересами територіальної громади виключну необхідність*, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку. Суспільна потреба тут — обумовлена загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади *потреба* у земельних ділянках, у тому числі тих, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, викуп яких здійснюється в порядку, встановленому законом.

Тобто **розмежування суспільної потреби та суспільної необхідності є критерієм для допустимості примусового відчуження**, оскільки з метою задоволення суспільної потреби можна здійснювати лише добровільне відчуження шляхом викупу (укладання договору купівлі-продажу чи іншого правочину у порядку, встановленому законом).

Саме такого висновку можна дійти зі змісту ст. 1 цього Закону. Подальше дослідження ст. 15 даного Закону свідчить про те, що **примусове відчуження може бути другим після пропозиції здійснення викупу етапом**. Отже, розмежування примусового відчуження і добровільного відчуження ґрунтується на критерії «виключності» суспільної необхідності примусового відчуження у державну власність, лише як виняток — з мотивів суспільної необхідності і виключно для розміщення *вичерпного*

переліку об'єктів інфраструктури: об'єктів національної безпеки і оборони; лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, магістральних трубопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації; об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення; об'єктів природно-заповідного фонду; кладовищ.

Необхідність саме судового порядку для здійснення примусового відчуження полягає у потребі визначити не лише розмір викупної ціни, але і перевірити «оптимальності варіанта будівництва», тобто з урахуванням економічних, технологічних, соціальних, екологічних та інших чинників (ч. 2 ст. 15), адже якщо вимога оптимальності порушена, то суд повинен відмовити у задоволенні позову.

Тобто **рішення про відчуження об'єктів нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності ухвалюють:**

- Кабінет Міністрів України (ч. 2 ст. 8 Закону України № 1559-VI) [14];
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації (ч. 2 ст. 8 Закону України № 1559-VI);
- районна державна адміністрація (ч. 2 ст. 8 Закону України № 1559-VI);
- сільські, селищні, міські ради, Київська і Севастопольська
- міські ради (ст. 9 Закону України № 1559-VI);
- суд (ч. 3 ст. 15 Закону України № 1559-VI).

Підставою для примусового відчуження об'єктів нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності є:

- розпорядження КМУ ч. 3 ст. 49 Закону України № 794-VII ;
- розпорядження державної адміністрації ст. 6 Закону України № 586-XIV;
- рішення органів місцевого самоврядування ст. 59 Закону України № 280/97-ВР;
- рішення суду.

Об'єктом відчуження об'єктів нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності є:

- земельна ділянка;
- нерухоме майно, розміщене на земельній ділянці, яка відчужується.

Особливості застосування цього закону щодо суб'єктів господарювання в Україні невідомі (окрім як щодо фермерських господарств,

земель сільськогосподарського призначення), оскільки така практика відсутня. Проте належність цілісного майнового комплексу суб'єкта господарювання до об'єктів нерухомого майна вже апіорі поширює дію цього Закону на суб'єкта господарювання та земельну ділянку, на котрій останній розміщується. Такий стан правового регулювання навряд чи доцільний для ринкової економіки, оскільки згаданий Закон не враховує особливості економічних відносин. **Тому пропонується обмежити поширення цього Закону на майнові комплекси суб'єктів господарювання, їхні земельні ділянки.**

Таким чином, виокремлено основні відмінності між конфіскацією, накладенням секвестру, реквізицією, відчуженням нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності. Оскільки наразі вже досліджено ті «дії», які більше врегульовані, ніж експропріація та націоналізація, а тому можна припустити, що досліджені вище поняття «знаходяться поза змістом поняття націоналізація та експропріація або частково перетинаються». Дане припущення ґрунтується на тому, що жодне із зазначених понять не є абсолютно тотожним жодному іншому. Тому потрібно проаналізувати й поняття експропріація.

Поняття **експропріація (відповідно до словника є синонімічним апропріації)** трапляється у деяких законах України. Так, у Законі «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» від 20.12.2016 № 1792-VIII [24] експропріація належить до некомерційних ризиків, є підставою видачі сертифікатів щодо форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) згідно із Законом України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.2014 № 1669-VII [16], «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР [17], та є підставою для введення санкцій відповідно до Закону України «Про санкції» [25] від 14.09.2014 № 1644-VII.

Також поняття експропріації уміщено у міжнародних договорах України «Про заохочення та взаємний захист інвестицій» (наприклад, ст. 3 ратифікованого Законом від 21.10.1994 № 226/94-ВР договору між США та Україною врегульовує випадки експропріації інвестицій) [26].

Оскільки легального визначення поняттю експропріації немає, для його тлумачення необхідно врахувати загальне значення даного слова, котре у перекладі із мови міжнародних договорів (англійської) означає вилучення власності для громадського використання. Наприклад, за французьким законодавством, експропріацією є оплатне примусове вилучення майна державою, але суб'єктом такого вилучення може бути не лише держава, а будь-який орган публічної адміністрації, котрий за законом має повноваження на здійснення експропріації.

Дослідження господарського законодавства дає змогу дійти висновку про неналежність експропріації до інститутів господарського права, оскільки перша згадується лише в актах міжнародного публічного права та законах України щодо відносин із суб'єктами міжнародного права. Оскільки експропріація є дуже широким поняттям (в перекладі означає «позбавлення власності»), то, вірогідно, експропріація охоплює всі випадки, коли держава втручається у приватну власність: конфіскація, реквізиція, МСН тощо. Практика Європейського суду з прав людини це лише підтверджує [27, с. 179].

Відповідно, **рішення про проведення експропріації в її широкому смислі ухвалює:**

- держава як суб'єкт міжнародного права («с» ч. 2 ст. 2 Хартії економічних прав та обов'язків держав [28]);
- орган державної виконавчої влади, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері майнових відносин.

Рішенням-підставою для експропріації варто вважати акт індивідуальної дії, котрий закріплює право власності на індивідуально визначене майно. Це обґрунтовано тим, що у разі конфіскації, реквізиції та МСН експропріації підлягає індивідуально визначене майно, а акти міжнародного права містять презумпцію права держави здійснювати експропріацію взагалі. Оскільки в Україні нині відсутній спеціальний закон, яким визначено правові засади для всіх видів експропріації, варто виходити з того, що рішенням-підставою для експропріації є акт індивідуальної дії (наприклад, Постанова Верховної Ради України від 23.02.2014 №762-18 «Про повернення урядової резиденції «Межигір'я» у державну власність», на підставі якої колишня державна резиденція мала бути повернута у державну

власність). Звісно, у випадку необхідності державної реєстрації правочину, моментом його вчинення є момент державної реєстрації. Проте рішення державного реєстратора є актом індивідуальної дії. Очевидно, що рішенням-підставою для експропріації є акт індивідуальної дії.

Майно, яке підлягає експропріації: визначене органом влади майно.

Отже, експропріація є категорією, яка притаманна більше міжнародному праву, оскільки стосується переважно міжнародних зобов'язань держави. *Тому, варто було б обмежити вживання цього поняття у вітчизняному законодавстві України, оскільки спільне регулювання для різних видів експропріації в Україні відсутнє, а окремі його види врегульовані достатньо ретельно.*

Іншою маловідомою категорією є **націоналізація**. Хартія економічних прав і обов'язків держав містить згадку як про націоналізацію, так і про експропріацію чи передачу. Зазначений міжнародний нормативно-правовий документ не дає можливості розмежувати ці категорії. Проте у чинному Господарському кодексі поняття націоналізація згадується в контексті економічної політики, господарської діяльності, зокрема інвестиційної. Історичні процеси періоду існування СРСР підтверджують припущення, що націоналізація стосується господарської діяльності, а не інших сфер людської життєдіяльності. Більше того, щодо сучасної ситуації навколо ПАТ КБ «Приват-Банк», застосовують поняття «націоналізація», як і в засобах масової інформації, так і в наукових публікаціях. Представники банківського середовища також називають відбирання державою приватного комерційного банку — націоналізацією [30]. Якщо експропріація описує позбавлення права власності, то націоналізація — виникнення права власності у держави, вона стосується виключно національної економіки.

Націоналізація, згідно із ст. 10 ГКУ, є напрямом економічної політики держави і, на думку автора, має бути передбачена в акті Верховної Ради України, оскільки визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики належить винятково до конституційних повноважень саме Верховної Ради України (ч. 5 ст. 85 Конституції України).

Тобто націоналізації підлягають:

- виробничі фонди;

- активи, які можуть мати статус інвестиції.

Рішення, на підставі якого здійснюється націоналізація:

- акт органу законодавчої влади;
- акт органу виконавчої влади, відповідального за економічну політику.

Варто відзначити, що монополія органу законодавчої влади на ухвалення найвищих за своєю юридичною силою нормативно-правових актів по суті позбавляє сенсу теоретизування щодо окремого виду нормативно-правового акта — чи то постанови Верховної Ради України, чи то закону. Наприклад, парламент може на рівні закону визначити форму відповідно до акта націоналізації як постанову. Однак, з урахуванням значущості інституту приватної власності та обмеженості дій органів публічної адміністрації законодавством, доцільно було б закріпити за актом націоналізації форму закону, на підставі якого саме орган виконавчої влади чинитиме певні дії. Акт органу виконавчої влади, який є відповідальним за економічну політику, має бути задіяний у процесі націоналізації з огляду на специфіку сфери, у яку втручається держава.

Як і у випадку з експропріацією, націоналізація здійснює:

- держава як суб'єкт міжнародного права («с» ч. 2 ст. 2 Хартії економічних прав та обов'язків держав);
- орган державної виконавчої влади, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері економіки.

Треба уточнити, що держава як суб'єкт міжнародного права також бере участь у правовідносинах через свої органи. Проте автор виокремлює ці «два суб'єкти», з огляду на наявність представницького мандату та рівень суб'єктів правовідносин: національний та міжнародний. Окрім цього, розподіл органів державної виконавчої влади на рівні центральний, вищий, місцевий та інші органи виконавчої влади зі спеціальним статусом де-факто унеможливує віднесення діяльності кожного із них до діяльності держави. Хоча кожен із цих органів і зобов'язаний діяти в інтересах та від імені держави де-юре, але де-факто цей орган діє в своїх інтересах і від власного імені.

З огляду на значущість інституту права власності в господарському праві, у контексті економічної політики та ефективного функціонування економіки, необхідно розвинути

правовий інститут націоналізації, усунути цю прогалину в законодавстві. Пропонується обмежити право держави отримувати у власність приватні підприємства (націоналізувати) до ухвалення спеціального закону з метою забезпечення принципу єдиного правового господарського порядку.

Висновки. Дослідження змісту понять експропріації, націоналізації, реквізиції, конфіскації, відчуження з мотивів суспільної необхідності, накладення секвестру (дій) дає можливість визначити їх відмінність залежно від суб'єкта ухвалення рішення, форми рішення, об'єкта дії. Чинне законодавство достатньо повно регламентує конфіскацію, реквізицію, секвестр, відчуження з мотивів суспільної необхідності, проте співвідношення цих понять із поняттями експропріації та націоналізації знаходилося досі поза увагою дослідників і законодавця. За результатами проведеного дослідження можна узагальнити, що експропріація є міжнародно-правовим поняттям. Експропріація не притаманна національному законодавству та з точки зору міжнародних зобов'язань узагальнює всі випадки примусового припинення права власності: конфіскацію, реквізицію, відчуження з мотивів суспільної необхідності, секвестр. Конфіскація здійснюється відповідно до санкції правової норми за адміністративне правопорушення або кримінальний злочин. За рішенням суду конфіскують предмет правопорушення, майно засудженого, майно юридичної особи. Конфісковане майно підлягає реалізації в дохід бюджету, у деяких випадках — безкоштовній передачі певним суб'єктам. Чинне законодавство не враховує особливості конфіскації майна, яке може слугувати основними засобами виробництва. Реквізиція є поняттям Цивільного кодексу України. Спеціальне законо-

давство не оперує терміном «реквізиція», натомість конструкцію «передача, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». Чинне законодавство не містить гарантій для економічної діяльності в аспекті реквізиції майна суб'єктів господарювання. Відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності може відбуватися і стосовно цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання, оскільки чинне законодавство не містить у даному випадку жодних обмежень, залишаючи це на розсуд суду під час розгляду справи про примусове відчуження. Секвестр становить засіб (вид) забезпечення позову, тому достатньо повно урегульований на рівні процесуального законодавства. Натомість секвестрування (накладання секвестру) щодо суб'єкта господарювання повинно мати свою специфіку, яка зовсім не відображена на рівні законодавства. Націоналізація належить до компетенції держави відповідно до міжнародних договорів. Господарський кодекс та вітчизняне законодавство в цілому передбачають інститут націоналізації, проте не уповноважують той чи інший орган державної влади здійснювати націоналізацію. Автор дійшов висновку, що націоналізація повинна здійснюватися на підставі акта органу законодавчої влади, та органу, що відповідає за економічну політику.

У статті виокремлено суб'єкти, уповноважені здійснювати ту чи іншу дію, види їхніх рішень та об'єктів.

Запропоновано зміни до законодавства в аспекті розмежування понять та урахування специфіки господарських правовідносин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 № 995_004. *Голос України*. 1998. № 3.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 № 994_535. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 453.
3. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 № 2654-ХІІ. *Голос України*. 1992. № 215.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-17. *Голос України*. 2012. № 73—74.
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Голос України*. 2001. № 107.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 № 314-VII. *Голос України*. 2013. № 116.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90—91.
10. Про затвердження Порядку розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 № 985. *Урядовий кур'єр*. 2002. № 133.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Голос України*. 2003. № 45.
12. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. *Голос України*. 2012. № 106.
13. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-вр. *Голос України*. 1995. № 127.
14. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17.11.2009 № 1559-VI. *Голос України*. 2009. № 238.
15. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Голос України*. 2003. № 49.
16. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 02.09.2014 № 1669-VII. *Голос України*. 2014. № 197.
17. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Голос України*. 1998. № 1.
18. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 77.
19. Про захист іноземних інвестицій на Україні: Закон України від 10.09.1991 № 1540-XII. *Голос України*. 1991. № 185.
20. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. *Голос України*. 1991. № 225.
21. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 998. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 207.
22. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14> (дата звернення: 21.02.2018).
23. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Голос України*. 2017. № 221—222.
24. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту: Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII. *Голос України*. 2016. № 251.
25. Про санкції: Закон України від 14.29.2014 № 1644-VII. *Голос України*. 2014. № 173.
26. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій «Про заохочення та взаємний захист інвестицій» від 04.03.1994. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_419 (дата звернення: 21.02.2018).
27. Право власності: Європейський досвід та українські реалії, Збірник доповідей та матеріалів Міжнародної конференції (Верховний Суд України, м. Київ, 22—23 жовтня 2015 р.). Київ: ВАІТЕ, 2015. 324 с.
28. Хартія економічних прав та обов'язків держав від 12.12.1974. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_077 (дата звернення: 25.02.2018).
29. Про повернення урядової резиденції «Межигір'я» у державну власність»: Постанова Верховної Ради України від 23.02.2014 № 762-VII. *Голос України*. 2014. № 35.
30. Коли в Україні закінчиться банкопад — банкір. URL: https://gazeta.ua/articles/economics/_koli-v-ukrayini-zakinchitsya-bankopad-bankir/747536 (дата звернення: 21.02.2018).
31. Про затвердження Положення про регіональне відділення Фонду державного майна України та Положення про представництво Фонду державного майна України в районі, місті: Наказ Фонду державного майна України від 15.05.2012 № 678. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0935-12> (дата звернення: 21.02.2018).
32. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.09.2014 № 459. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> (дата звернення: 21.02.2018).

REFERENCES

1. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 № 995_004. *Holos Ukrainy*. 1998. No. 3 [in Ukrainian].
2. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952 No. 994_535. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2006. No. 32. St. 453 [in Ukrainian].
3. Pro zastavu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 No. 2654-XII. *Holos Ukrainy*. 1992. No. 215 [in Ukrainian].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 No. 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*. 1984. No. 51. St. 1122 [in Ukrainian].
5. Mytnyi kodeks Ukrainy vid 13.03.2012 No. 4495-17. *Holos Ukrainy*. 2012. No. 73 74 [in Ukrainian].

6. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 No. 2755-VI. *Holos Ukrainy*. 2010. No. 229 [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III. *Holos Ukrainy*. 2001. No. 107 [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy stosovno vidpovidalnosti yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 23.05.2013 No. 314-VII. *Holos Ukrainy*. 2013. No. 116 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 No. 4651-VI. *Holos Ukrainy*. 2012. No. 90-91 [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku rozporiadzhennia mainom, konfiskovanim za rishenniam sudu i peredanim orhanam derzhavnoi vykonavchoi sluzhby: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.07.2002 No. 985. *Uriadovyi kurier*. 2002. No. 133 [in Ukrainian].
11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. *Holos Ukrainy*. 2003. No. 45 [in Ukrainian].
12. Pro peredachu, prymusove vidchuzhennia abo vyluchennia maina v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho chy nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 № 4765-VI. *Holos Ukrainy*. 2012. No. 106 [in Ukrainian].
13. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy vid 23.05.1995 No. 176/95-vr. *Holos Ukrainy*. 1995. No. 127 [in Ukrainian].
14. Pro vidchuzhennia zemelnykh dilianok, inshykh ob'ektiv nerukhomoho maina, shcho na nykh rozmishcheni, yaki перебувають у приватній власності, для суспільних потреб chy z motyviv suspilnoi neobkhidnosti: Zakon Ukrainy vid 17.11.2009 No. 1559-VI. *Holos Ukrainy*. 2009. No. 238 [in Ukrainian].
15. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 No. 436-IV. *Holos Ukrainy*. 2003. № 49 [in Ukrainian].
16. Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterorystychnoi operatsii: Zakon Ukrainy vid 02.09.2014 No. 1669-VII. *Holos Ukrainy*. 2014. No. 197 [in Ukrainian].
17. Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 02.12.1997 No. 671/97-VR. *Holos Ukrainy*. 1998. No. 1 [in Ukrainian].
18. Pro rezhym inozemnoho investuvannia: Zakon Ukrainy vid 19.03.1996 No. 93/96-VR. *Holos Ukrainy*. 1996. No. 77 [in Ukrainian].
19. Pro zakhyst inozemnykh investytsii na Ukraini: Zakon Ukrainy vid 10.09.1991 № 1540-XII. *Holos Ukrainy*. 1991. No. 185 [in Ukrainian].
20. Pro investytsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 № 1560-XII. *Holos Ukrainy*. 1991. No. 225 [in Ukrainian].
21. Deiaki pytannia zdiisnennia povnoi kompensatsii za maino, prymusovo vidchuzhene v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho chy nadzvychainoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2012 No. 998. *Uriadovyi kurier*. 2012. No. 207 [in Ukrainian].
22. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zakhyst prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav: Postanova plenumu Vyschoho spetsializovanoho sudu z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 07.02.2014 No. 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14> [in Ukrainian].
23. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 No. 2147-VIII. *Holos Ukrainy*. 2017. No. 221-222 [in Ukrainian].
24. Pro zabezpechennia masshtabnoi ekspansii eksportu tovariv (robit, posluh) ukraïnskoho pokhodzhennia shliakhom strakhuvannia, harantuvannia ta zdeshevlennia kredyuvannia eksportu: Zakon Ukrainy vid 20.12.2016 No. 1792-VIII. *Holos Ukrainy*. 2016. No. 251 [in Ukrainian].
25. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14.29.2014 No. 1644-VII. *Holos Ukrainy*. 2014. No. 173 [in Ukrainian].
26. Dohovir mizh Ukrainoiu ta Spoluchenymy Shtatamy Ameryky pro zaokhochennia ta vzaiemnyi zakhyst investytsii «Pro zaokhochennia ta vzaiemnyi zakhyst investytsii» vid 04.03.1994. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/840_419 [in Ukrainian].
27. Pravo vlasnosti: Yevropeiskyi dosvid ta ukraïnski realii, Zbirnyk dopovidei ta materialiv Mizhnarodnoi konferentsii (Verkhovnyi Sud Ukrainy, m. Kyiv, 22-23 zhovtnia 2015 r.). K.:VAITE, 2015. 324 s. [in Ukrainian].
28. Khartiia ekonomichnykh prav ta obov'iazkiv derzhav vid 12.12.1974. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_077 [in Ukrainian].
29. Pro povernennia uriadovoi rezydentsii «Mezhyhiria» u derzhavnu vlasnist»: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 23.02.2014 No. 762-VII. *Holos Ukrainy*. 2014. No. 35 [in Ukrainian].
30. Koly v Ukraini zakinchyt'sia bankopad — bankir. URL: https://gazeta.ua/articles/economics/_koli-v-ukrayini-zakinchyt'sia-bankopad-bankir/747536 [in Ukrainian].
31. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro rehionalne viddilennia Fondu derzhavnogo maina Ukrainy ta Polozhennia pro predstavnytstvo Fondu derzhavnogo maina Ukrainy v raioni, misti: Nakaz Fondu derzhavnogo maina Ukrainy 15.05.2012 No. 678. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0935-12> [in Ukrainian].
32. Pytannia Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.09.2014 No. 459. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

Надійшла 02.03.2018

С.С. Яценко

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины,
г. Киев, Украина

РАЗГРАНИЧЕНИЕ ПРАВОВЫХ ИНСТИТУТОВ,
СВЯЗАННЫХ С ВМЕШАТЕЛЬСТВОМ В ПРАВО
СОБСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Статья посвящена разграничению национализации и смежных понятий: экспроприации, реквизиции, конфискации, применению секвестра, отчуждения объектов недвижимости по мотивам общественной необходимости, путем определения относительно каждого из них: уполномоченного субъекта, отчуждаемого объекта и вида решения, на котором данное «действие» основывается. Доказано, что национализация как средство проведения экономической политики должна быть предусмотрена актом органа законодательной власти и органа, который отвечает за экономическую политику. Экспроприация определена как понятие, характерное для международного права, а не хозяйственного. Исследованы иные смежные понятия, предложены пути совершенствования нормативно-правового обеспечения.

Ключевые слова: национализация, экспроприация, конфискация, реквизиция, секвестр, отчуждения по мотивам общественной необходимости, разграничение, экономика, хозяйственные правоотношения.

S.S. Yatsenko

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2072-2401>

LIMITATION OF LEGAL INSTITUTIONS ASSOCIATED
WITH INTERFERENCE IN THE RIGHT OF OWNERSHIP
OF THE SUBJECT OF THE ECONOMY

The article is devoted to delimitation of nationalization and concepts related to it, namely expropriation, requisition, confiscation, alienation of real estate objects for the reason of social necessity. For this purpose, author identifies competent entity, object of alienation and type of decision in each of specified actions. In article was proven that nationalization is a policy tool and it should be provided by act of legislative body that runs the economic policy. Expropriation can be defined as international concept rather than economic. The related notions were examined as well. Finally, ways for improving the legal regulation were also proposed. The paper is prepared with the complex tools of tax law, criminal law, customs law, sea trade code, civil procedural code etc. The civil procedural code is compared with commercial procedural code in the context of assets arrest. In the paper the certain grounds of such governmental activity stated. One of the examples is the situation with a nowadays state-owned bank «Privatbank». The other is real estate complex of «Mezhihirya». After the paper preparation the conclusions were made, e.g. suggested not to sellout the confiscated equipment, but to transfer this to the state-owned companies; there must be a legal reason for nationalization, in other case the state would not provide such kind of economic policy; each case of state intrusion into the property rights of the business, there should be specific guarantees for the economic system. Suggested to eliminate the using of the word «expropriation» in the national legal field. The objects, subjects and reasons for each of the so-called «acts» are classified in purpose to make a notion of each case .of the deprivation of the private property of the business. Stated, that the principles of economic law must be observed during such activity of the state.

Keywords: nationalization, expropriation, confiscation, requisition, sequestration, estrangement on purpose of public necessity, differentiation, economy, business relations.

**LEGAL REGULATION OF ECONOMIC
RELATIONS IN SPECIFIC AREAS
AND SECTORS OF THE ECONOMY**

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.038>

УДК 346.5:342.95:339.5

К.І. АПАНАСЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна
 orcid.org/0000-0002-2917-1255

**ДОЗВІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СПРАВИ
І ЛІЦЕНЗУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Ключові слова: митні відносини, дозвільні відносини, дозвіл, ліцензування зовнішньоекономічних операцій, переробка товарів, митний режим, зовнішньоекономічна діяльність.

Проаналізовано питання правової кваліфікації відносин дозвільного типу, які виникають у сфері реалізації державної митної справи та у зв'язку з ліцензуванням зовнішньоекономічної діяльності. Показано, що відносини, пов'язані з поміщенням і перебуванням товарів у митному режимі переробки на митній території України (за її межами), отриманням дозволу на будівництво у вільній митній зоні та ліцензуванням зовнішньоекономічних операцій, можна відносити до дозвільних відносин у сфері господарювання.

Вступ. Українські товаровиробники є учасниками міжнародних економічних відносин, здійснюють зовнішньоторговельні операції з підприємцями зі 197 країн світу. В останні роки спостерігаються процеси збільшення обсягів таких операцій як відносно сировинної продукції, так і готових товарів і послуг (мова йде, наприклад, про обладнання, послуги у галузі інформаційних технологій). Кожне переміщення товарів через митний кордон України передбачає вступ суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у відносини з митними органами, частина цих відносин має дозвільний характер. Такі відносини досліджені дуже мало в українській науковій літературі, тому актуальним вважаємо звернутись до відповідного наукового аналізу.

За попереднім дослідженням автора [1], норми про дозволи у Митному кодексі України можна віднести до однієї з двох груп: 1) норми, які регулюють відносини з поміщення товарів у певний митний режим; 2) норми, які регулюють відносини щодо здійснення операцій з товарами, які перебувають під митним контролем. Оскільки у другому випадку дозволи надають уповноважені органи ДФС на певні елементарні технічні операції з товарами, їх можна оцінювати як дозволи адміністративного характеру, відносно їх видачі не складаються організаційно-господарські дозвільні відносини. Відмітимо, що А.М. Гуд виключав із переліку документів дозвільного характеру дозволи митних органів на поодинокі (разові) дії, не пов'язані із забезпеченням економічних інтересів держави (наприклад дозвіл на переміщення транспортних засобів через митний кордон) [2, с. 27]. Водночас дозвільними відносинами у сфері господарювання можна вважати відносини щодо поміщення товарів в окремі митні режими.

Наведені висновки потребують детальнішого наукового розгляду. У процесі дослідження автор виходить із таких позицій:

1) правовідносини з видачі та анулювання дозвільних документів, які засвідчують право суб'єктів господарювання здійснювати певні господарські операції чи господарську діяльність, є організаційно-господарськими правовідносинами. У попередніх роботах обґрунтовано відповідну позицію [3];

2) дозвільні правовідносини у сфері господарювання можна віднести до числа організаційно-функціональних правовідносин — одного з видів (груп) організаційно-господарських правовідносин (їх поняття й особливості описано у науковій літературі, наприклад О.Ю. Ілларіоновим [4]). Сутність цих правовідносин полягає у застосуванні такого засобу державного регулювання господарської діяльності, як видача й анулювання дозволів уповноважених державних органів (органів місцевого самоврядування). Дозволи на здійснення господарських операцій, господарської діяльності передбачені не тільки Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». Зі сфери правового регулювання Закону виключено дозвільні відносини, що складаються у сфері цивільної авіації, державного експортного контролю, державної митної справи, державного регулювання ринків фінансових послуг та ін. (ст. 2 Закону). Однак дозвільні відносини, що регулюються вказаним Законом, і ті дозвільні відносини, що регулюються деякими іншими актами законодавства, аналогічні за змістом, об'єктом, предметом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З питання про правову природу відносин щодо надання різного роду дозволів, ліцензій суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності висловлювалось небагато науковців. Наприклад, О.В. Джафарова розглядає ліцензування зовнішньоекономічної діяльності як дозвільну діяльність уповноважених державних органів, їх дозвільні повноваження, які реалізуються з метою захисту життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища та загалом — забезпечення економічної безпеки держави [5, с. 62]. Також видом дозвільної діяльності вона визначає верифікацію сертифікатів про походження товару з України [6, с. 112]. І.В. Солошкіна визнає дозвільну ді-

яльність у митній сфері щодо видачі документів дозвільного характеру (наприклад щодо відкриття магазину безмитної торгівлі) різновидом дозвільної діяльності державних органів [7, с. 11]. У науковій літературі є припущення, що правовідносини, які виникають з приводу видачі дозволів і ліцензій у митній сфері органами Державної фіскальної служби України, можна трактувати як митно-господарські правовідносини, однак таке «припущення потребує ретельного додаткового вивчення» [8, с. 469]. А.М. Гуд вказує на нетарифне регулювання як на один із чинників дозвільної системи, складне митно-правове явище, особливий вид державного управління зовнішньоекономічної діяльності. Фактично, А.М. Гуд кваліфікує широке коло відносин, що складаються у сфері нетарифного регулювання в зовнішньоекономічній діяльності, як відносини дозвільного характеру [2, с. 24—27]. Загалом дослідники детально не аналізували відносини дозвільного характеру у зовнішньоекономічній діяльності як різновид дозвільних відносин (господарських відносин у тому числі).

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз питання про те, чи можлива правова кваліфікація відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності (у тому числі у сфері реалізації державної митної справи), що виникають із приводу отримання деяких дозвільних документів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, як дозвільних відносин у сфері господарювання. Зокрема, зупинимось на питанні правової природи відносин із ліцензування зовнішньоекономічної діяльності та відповідних відносин у сфері державної митної справи.

Результати дослідження. З приводу переміщення товарів через митний кордон, митного оформлення і митного контролю, справляння митних платежів, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання між органами ДФС і суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності складаються відносини різних видів. Зазвичай ці відносини у спеціальній юридичній літературі називають митними відносинами. Для досягнення завдань нашого дослідження з'ясуємо спочатку правову природу митних відносин.

Позиції дослідників з питання галузевої належності митних правовідносин та розуміння митного права як галузі права різні. Найчастіше пропонувані у науковій літературі ви-

значення митних правовідносин та їх ознак акцентують увагу на об'єкті правовідносин — переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон [9, с. 19; 10, с. 50—51; 11, с. 38; 12, с. 372; 13, с. 243; 14, с. 28]. І.І. Шматков пов'язує ці правовідносини з реалізацією повноважень органами ДФС (здійсненням митної справи) [15].

Митне право найчастіше розглядають як комплексну галузь права [8, с. 467; 16, с. 12], однак деякі автори вважають його інститутом адміністративного права [17] або самостійною галуззю права [18; 19]. Ю. Оніщик вважає, що митні відносини регульовані комплексною галуззю законодавства — митним законодавством, тобто сукупністю правових норм різної галузевої належності [20, с. 223—224; 21, с. 241]. У числі цих галузей права дослідник не називає галузь господарського права, а вказує на адміністративно-правові, фінансово-правові, цивільно-правові, кримінально-правові норми.

В.М. Василенко також відмічає різногалузеве регулювання митних відносин [14, с. 28]. Д.В. Приймаченко, І.О. Федотова пояснюють: специфічність самої сфери митної діяльності обумовлює те, що в процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, крім митних, також виникають адміністративні, фінансові, кримінальні, цивільні правовідносини [21, с. 260]. М.В. Мельник визначає митний режим як комплексний міжгалузевий правовий інститут права, який містить сукупність відособлених правових норм адміністративної, фінансової, цивільної, *господарської*, міжнародної та інших галузей права, що регулюють групу взаємозалежних суспільних відносин, які виникають під час здійснення митних процедур відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України, визначення їх правового статусу, умов оподаткування і використання після митного оформлення [22, с. 3—4]. Класифікуючи митні правовідносини, О. Ніканорова виділяє в їх числі правові відносини, через які реалізується дозвільно-ліцензійна функція органів ДФС. Вона вказує, що у процесі реалізації цієї функції «митні органи виступають у зовсім не властивій їм ролі, а саме як суб'єкт державного управління у сфері підприємницької чи господарської діяльності». Як наслідок, дослідниця трактує відносини щодо видачі митними органами доз-

волів і ліцензій як митно-адміністративні або митно-господарські відносини (це питання ще потребує опрацювання, на її думку) [8, с. 468—469].

Як бачимо, деякі дослідники митних правовідносин визнають, що у процесі переміщення товарів через митний кордон України, серед інших, можуть виникати правовідносини господарсько-правового характеру. Зокрема, такими можуть бути відносини з приводу отримання дозволів і ліцензій у сфері реалізації державної митної справи.

Переміщення товарів через митний кордон України можливе через поміщення товарів у певний митний режим. Згідно з ч. 2 ст. 71 Митного кодексу України (МК) поміщення товарів у митний режим здійснюється шляхом їхнього декларування та виконання митних формальностей. *Надання* митним органом *дозволу* на переміщення товарів через митний кордон України з урахуванням заявленої мети такого переміщення — це пропуск товарів через митний кордон України (п. 49 ст. 4 МК). Отже, з норм МК можна зробити висновок, що кожне переміщення товарів через митний кордон потребує вступу власника товару (уповноваженої ним особи) у дозвільні відносини з митним органом. Однак не можна стверджувати, що з приводу отримання дозволу на переміщення товару через митний кордон суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності завжди вступає в організаційно-господарські відносини. Вважаємо, що поміщення товарів не у всі митні режими відбувається шляхом реалізації дозвільних відносин у сфері господарювання.

Допуск до переміщення товарів через митний кордон України у режимі імпорту чи експорту, реімпорту і реекспорту, транзиту, передача їх на зберігання під митним контролем у режимі митного складу, поміщення товарів у митний режим безмитної торгівлі не вимагають від суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності вступати у дозвільні відносини. Такі відносини можна порівняти із реєстраційними відносинами, що складаються в процесі державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, державної реєстрації права власності на нерухоме майно і подібними відносинами, які не мають дозвільного характеру. Переміщення товарів у режимі імпорту чи експорту, реекспорту, реімпорту, транзиту, передача товарів у режим митного складу вимагає

від суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності подання необхідних документів (митної декларації та / чи інших документів на товар) та / або сплати митних платежів, а також виконання заходів нетарифного регулювання (ч. 3 ст. 75, ч. 2 ст. 83, ч. 4 ст. 86, ч. 4 ст. 78, ч. 4 ст. 92, ч. 2 ст. 122 МК). Тобто можливість переміщення товарів через митний кордон у цих митних режимах надається суб'єктам із певних формальних підстав. Відмітимо, що до введення в дію Митного кодексу України від 13.03.2012 дозволу на реекспорт товарів, що походять із інших країн, надавався режим документа дозвільного характеру (поз. 61 Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, затвердженого Законом України від 19.05.2011 № 3392-VI). Увезення товарів у вільну митну зону та вивезення з неї є операціями, аналогічними експортно-імпорнтним операціям (гл. 21 МК). У помещенні товарів у режим безмитної торгівлі, відмови на користь держави, знищення або руйнування також не вбачаються жодні дозвільні елементи (гл. 22, 25, 26 МК).

З точки зору концепції митного права як комплексної галузі права, названі відносини можна трактувати як *адміністративні відносини*, що виникають у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України. Такі відносини складаються з метою досягнення цілей державної митної справи — забезпечення національних митних інтересів та безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі та захист внутрішнього ринку, розвиток національної економіки та її інтеграцію до світової економіки, наповнення державного бюджету (ст. 5 Митного кодексу України). У відповідних правовідносинах посадові особи митних органів не повноважні наділяти суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності господарською компетенцією на будь-які господарські дії чи діяльність. Вони вступають із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в *адміністративні відносини щодо переміщення товарів через митний кордон України*, в рамках яких обов'язком суб'єкта господарювання є подання визначеного Митним кодексом України повного і правильно заповненого пакета документів і сплата митних платежів, а обов'язком посадових осіб митних органів є пропуск товарів через митний кордон, якщо суб'єкт господарювання виконав указані обов'язки.

Іншою є правова природа відносин між митними органами і суб'єктами господарювання з приводу помещення та перебування товарів у митному режимі переробки. На нашу думку, суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, звертаючись до митних органів за дозволом на помещення товарів у *митний режим переробки товарів на митній території України (за межами митної території України)*, вступають з ними у дозвільні відносини у сфері господарської діяльності. Об'єктом цих відносин є законний інтерес заявників у набутті права на здійснення таких господарських дій, як операції з переробки товарів. Останні охоплюють власне переробку товарів, у тому числі: обробку, монтаж, демонтаж, використання деяких товарів, які сприяють чи полегшують процес виготовлення продуктів переробки; ремонт товарів, у тому числі модернізацію, відновлення та регулювання, калібрування. У дозволі на переробку товарів на митній території України зазначається перелік операцій з переробки та спосіб їх здійснення (ч. 2 ст. 150, ч. 6 ст. 149 МК).

Правова конструкція митного режиму переробки на митній території України достатньо добре опрацьована у науковій літературі, переважно у період до ухвалення Митного кодексу України 2012 року, коли операції з переробки товарів мали у законодавстві назву «операції з давальницькою сировиною». Основні мотиви для використання цих операцій підприємцями такі [23; 24, с. 48, 55; 25, с. 356]:

— для заявників відповідного митного режиму — прагнення знизити собівартість продукції за рахунок здійснення частини або всього виробничого процесу в країнах із нижчими витратами на заробітну плату; відсутність у країні заявника технології або виробничих потужностей для одержання необхідної продукції;

— для підприємств, з якими укладаються договори на переробку продукції, потреба завантажити виробничі потужності, що простоюють; нестача оборотних коштів для самостійного придбання сировини, інші фінансові проблеми; дефіцит власних сировинних ресурсів і наявність виробничих потужностей для переробки продукції; загроза припинення виробництва.

Можливими є й інші інтереси економічного характеру (формування інвестиційної привабливості підприємства, налагодження зв'язків з іноземними партнерами та ін.). Цей митний

режим цікавий для заявників також фактом умовного звільнення від оподаткування митними платежами (ч. 1 ст. 148 МК).

Отже, сутність дозволу митних органів в аналізованій ситуації полягатиме в уповноваженні суб'єкта господарювання на господарську операцію із ввезення сировини згідно з умовами зовнішньоекономічного договору та його подальшої переробки з умовним повним звільненням від сплати митних платежів і з подальшим реекспортом продуктів її переробки. Вступаючи у дозвільні правовідносини, митні органи перевіряють законність господарської схеми з переробки сировини, що є важливим з огляду на публічний інтерес у недопущенні шахрайських схем із застосуванням такого митного режиму. Також публічний інтерес у відповідних господарських операціях полягає у забезпеченні зайнятості на вітчизняних підприємствах, що досягається через стимулювання замовлень на виробництво продукції на таких підприємствах завдяки функціонуванню митного режиму переробки та вивезення української сировини за кордон у рамках відповідних господарських операцій із переробки сировини за межами митної території. Такі ж цілі має контроль митних органів, здійснюваний у період перебування товарів у режимі переробки на митній території України (ст. 152, 153 МК). Причому у разі встановлення факту порушення заявником митного законодавства виданий дозвіл може бути відкликано або змінено (ч. 9 ст. 149 МК).

Заявником режиму переробки може бути підприємство-резидент. Дозвіл на переробку товарів на митній території України видає митний орган підприємству безоплатно протягом п'яти робочих днів від дати реєстрації відповідної заяви, до якої додаються договори, пов'язані з переробкою товарів, технологічні схеми переробки. Дозвіл видають на обсяг товарів і строк, визначені зовнішньоекономічним договором, але не більше ніж на один рік (ч. 2—4 ст. 149). Аналогічні правила встановлені щодо перебування товарів у митному режимі переробки за межами митної території України (гл. 24 МК).

Отже, держава передбачила вигідні для суб'єктів господарювання умови зовнішньоекономічних операцій із переробки сировини. Для їх реалізації необхідно отримати дозвіл від уповноважених державних органів, який надає можливість виконати договір про перероб-

ку сировини, перемістити сировину на митну територію України чи за її межі на пільгових фінансових умовах, розпочати виробничу діяльність з переробки сировини підприємством-переробником. Порушення умов здійснення господарських операцій є підставою для відкликання дозволу.

Як бачимо, надання дозволу на реалізацію схеми переробки сировини за зовнішньоекономічним договором може вплинути на господарську діяльність кількох підприємств; дозвіл уповноважує зацікавленого суб'єкта господарювання на здійснення господарської операції. З огляду на все викладене, можна зробити висновок про те, що відносини з видачі митним органом дозволу є організаційно-господарськими відносинами, зокрема, таким їх різновидом, як дозвільні відносини у сфері господарювання.

Досліджені дозвільні відносини мають особливості, обумовлені об'єктом, сферою і системою нормативно-правового регулювання:

1) товари, поміщені в митний режим переробки, продукти їх переробки протягом усього строку перебування в цьому митному режимі знаходяться під митним контролем. Митні органи можуть здійснювати перевірку товарів, увезених для переробки на митній території України, а також продуктів їх переробки у будь-якої особи, яка здійснює операції з переробки таких товарів (ст. 152, 164 МК). Митний кодекс України (гл. 23) також визначає митний статус цих товарів, порядок їхнього використання по завершенні строку, на який надано дозвіл на переробку;

2) виникнення або виявлення митним органом обставин, не відображених у документах підприємства, але які впливають на найменування та обсяг виходу продуктів переробки, а також установа законодавством України заборон чи обмежень щодо переробки відповідних товарів на митній території України (за межами митної території України) є підставою для відмови у митному оформленні чергових партій товарів, що ввозяться (вивозяться) на (за межі) митної території України з метою переробки (ч. 5 ст. 149, ч. 5 ст. 165 МК). Це означає анулювання права на здійснення подальших господарських операцій за схемами переробки, яке було надано згідно з дозволом на переробку товарів на митній території України (за її межами).

Отже, дозвільний механізм переробки сировини на митній території України (за її межами) забезпечує законність схеми переробки сировини, спрямованої на досягнення певних економічних цілей підприємцями; реалізація такої господарської схеми задовольняє і певні публічні економічні інтереси. Тобто він є засобом державного регулювання господарської діяльності.

У сфері реалізації державної митної справи групу формують дозволи на здійснення видів діяльності, контроль за провадженням яких виконують митні органи (гл. 58). Мова йде про митну брокерську діяльність, відкриття та експлуатацію: магазину безмитної торгівлі, митного складу, вільної митної зони комерційного або сервісного типу, складу тимчасового зберігання, вантажного митного комплексу (ст. 404 МК). Набуття права на провадження видів діяльності, зазначених у ст. 404 МК, без отримання відповідного дозволу неприпустимо за винятком випадків, передбачених гл. 2 цього Кодексу (ч. 2 ст. 405 МК).

У МК визначено загальні положення про органи, уповноважені надавати відповідні дозволи, строки їхньої видачі, правила про відмову у наданні дозволу, зупинення дії та анулювання дозволу (ст. 405—412 МК). Дозволи на провадження видів діяльності, зазначених у ст. 404 цього Кодексу, діють безстроково (ст. 411 МК). Вимоги до здійснення відповідних видів господарської діяльності закріплені у главах 59—64 МК, Порядку подання та розгляду заяв, надання, зупинення дії, анулювання дозволів на відкриття та експлуатацію магазину безмитної торгівлі, затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 08.06.2012 № 692.

Зважаючи на те, що в результаті реалізації відносин між митними органами та зацікавленими суб'єктами господарювання з приводу отримання вказаних дозволів заявники набувають господарської компетенції зі здійснення певних видів господарської діяльності (щодо надання послуг митними складами, вантажним митними комплексами тощо), такі відносини можна розглядати як дозвільні відносини у сфері господарювання. Варто згадати, що за Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (абз. 4 п. 1 ст. 1), документи дозвільного характеру можуть засвідчувати право на здійснення як окремих господарських операцій, так і господарської

діяльності. Питання про правову природу відносин з приводу видачі дозволів на провадження видів діяльності, передбачених статтею 404 МК, потрібно проаналізувати детальніше щодо того, чи є підстави для віднесення відповідних дозволів до ліцензій. За Законом «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 (п. 35 ч. 3 ст. 9), митним брокерам видавалася ліцензія; новим Законом «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 митна брокерська діяльність була виключена з числа ліцензованих видів діяльності.

Стаття 432 МК (ч. 2) передбачає отримання дозволу органів ДФС на будівництво (ремонт) господарських об'єктів на території вільної митної зони. Такий дозвіл є різновидом дозволів, які надаються суб'єктам господарювання спеціальної (вільної) економічної зони на будівництво нових господарських об'єктів згідно з абз. 7 ч. 2 ст. 11 Закону «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон».

Отже, за нашим дослідженням, МК України передбачено три види дозвільних документів, із приводу отримання й анулювання (відкликання) яких виникають дозвільні відносини у сфері господарювання.

Митний кодекс України також вимагає отримання ліцензій на здійснення зовнішньоекономічної діяльності для переміщення окремих груп товарів через митний кордон України. Проаналізуємо, якою є правова природа відносин з отримання цих ліцензій.

Ліцензування зовнішньоекономічної діяльності є засобом державного регулювання господарської діяльності, який застосовується з метою позитивного впливу на експортно-імпорتنний баланс на товарних ринках. Податковий кодекс України (п. 14.1.61 ст. 14) відносить ліцензування зовнішньоекономічних операцій до числа заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. За класифікацією ООН, ліцензування належить до таких нетарифних заходів, як зовнішньоторговельні заходи, що мають на меті обмеження імпорту (експорту) для захисту провідних галузей національного виробництва (разом із квотуванням, антидемпінговими митами та деякими іншими) [26, с. 26].

За нормами Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 16), ліцензія на

зовнішньоекономічну операцію є дозволом на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів. Ліцензування експорту (імпорту) товарів здійснюється у формі автоматичного або неавтоматичного ліцензування. Автоматичне ліцензування передбачає надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких не встановлюються квоти, а неавтоматичне ліцензування — надання такого дозволу відносно товарів, щодо яких встановлюються певні квоти. Закон «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачає декілька видів ліцензій: відкрита (індивідуальна), генеральна, експортна (імпортна), разова (індивідуальна). Вони розрізняються за кількістю (обсягом) експортно-імпортних операцій, що можуть здійснюватись за такими ліцензіями, періодом здійснення операцій.

Ліцензування експорту (імпорту) окремих видів товарів не є постійно діючою процедурою. Ліцензування експорту запроваджується в Україні у разі: значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають вагоме значення для життєдіяльності в Україні; необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки; в інших випадках, передбачених у Законі. Рішення про застосування режиму ліцензування експорту (імпорту) товарів, у тому числі встановлення квот (кількісних або інших обмежень), ухвалює Кабінет Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики із визначенням переліку конкретних товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, періоду дії ліцензування та кількісних або інших обмежень щодо кожного товару. Отже, ліцензування зовнішньоекономічних операцій є засобом державного регулювання економіки, завдяки якому підтримується експортно-імпортний баланс на товарних ринках, долаються деякі загрози державній безпеці.

Відносини з видачі ліцензій на здійснення експортно-імпортних операцій регулюють накази Міністерства економіки України «Про

порядок ліцензування експорту товарів» від 09.09.2009 № 991, «Про затвердження нормативно-правових актів щодо ліцензування імпорту товарів та внесення змін до Порядку розгляду заявок на видачу ліцензій у сфері нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України» від 14.09.2007 № 302, «Про затвердження Порядку розгляду заявок на видачу ліцензій у сфері нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» від 01.04.2004 № 122. Ліцензії видають на підставі заявок суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики, а також у межах наданих ним повноважень — відповідним республіканським органом Автономної Республіки Крим, структурним підрозділом обласної, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій.

На нашу думку, правовідносини з отримання ліцензій на здійснення зовнішньоекономічних операцій можна трактувати як дозвільні правовідносини у сфері господарської діяльності. Вони виникають між суб'єктом організаційно-господарських повноважень — Мінекономрозвитку України або місцевими державними адміністраціями — і зацікавленим суб'єктом господарювання, що має намір здійснити експортно-імпортну операцію, з приводу здійснення господарської операції з переміщення товарів окремих товарних груп через митний кордон України. Уповноважене міністерство наділяє експортера (імпортера) певним привілейованим господарським правом — ввезти (вивезти) в Україну (з України) товар певної групи (виду) та визначеної кількості, якого не мають інші суб'єкти господарювання.

У таких відносинах ліцензія, видана Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, є *засобом державного регулювання господарської діяльності*, застосування якого дає змогу охороняти інтереси суспільства і держави, навколишнього природного середовища від потенційно негативного впливу економічних операцій. Вона не є документом адміністративного характеру, що в пакеті з митною декларацією «описує» експортно-імпортну операцію суб'єкта господарювання (який товар, в якій кількості, якої якості, якого походження, яке підприємство переміщує через митний кордон України). Ця обставина під-

креслена в Угоді СОТ про процедури ліцензування імпорту від 15.04.1994. Ліцензування імпорту визначається в Угоді (§ 1 ст. 1) як адміністративні процедури, що використовуються для здійснення режимів ліцензування імпорту, які вимагають подання до відповідного адміністративного органу заявки або іншої документації (яка не є при цьому документацією, потрібною для митних цілей) як попередньої умови для імпортування товарів на митну територію члена СОТ, який здійснює імпортування.

Аналізована група дозвільних відносин є специфічною. Відносини з ліцензування зовнішньоекономічних операцій можуть виникати: а) лише у певних часових проміжках, б) для обмеженого кола експортно-імпортних операцій, в) за умови рішення про запровадження режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій Урядом України; г) у разі необхідності здійснення економічного впливу на певні товарні ринки або усунення деяких загроз державній безпеці, що виникли (можуть виникнути) у зв'язку зі здійсненням певних зовнішньоекономічних операцій.

На увагу заслуговує і питання про правову природу автоматичного ліцензування. Слід відмітити, що видача дозволів як засіб державного регулювання господарської діяльності має на меті досягнення певних результатів в економічній сфері. *Ліцензування неавтоматичне має вплив на кількість продукції, що потрапляє на український ринок або виходить із нього, а тому воно може вплинути на економічні процеси на товарних ринках.* Запитання викликає мета автоматичного ліцензування, у процесі якого суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності надається дозвіл на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів і при цьому не справляється обмежувальний вплив на відповідні товари (ч. 3 ст. 16 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»). Для відповіді варто дослідити перелік документів, необхідних для отримання ліцензій, та підстави відмови у їхній видачі. Вони визначені наказами Мінекономіки України від 14.09.2007 № 302, від 09.09.2009 № 991, від 01.04.2004 № 122.

Аналіз положень наказів дає змогу дійти висновку, що у процесі ліцензування експортно-імпортних операцій контролюється:

- дотримання кількісних квот здійснення операцій;

- законність зовнішньоекономічної операції;
- відповідність умов зовнішньоекономічного договору (контракту) законодавству України та міжнародним правовим нормам;
- недопущення порушення взятих Україною міжнародних зобов'язань та можливості застосування захисних заходів до експорту продукції походженням з України як результату експортно-імпортної операції.

Отже, у процесі автоматичного ліцензування предметом контролю є законність зовнішньоекономічної операції та документів, що її опосередковують. Наприклад, через автоматичне ліцензування зовнішньоекономічної діяльності можна забезпечити захист прав, засвідчених патентами чи торговими марками, авторських прав, законність зовнішньоекономічних операцій із золотом і сріблом, контроль за експортно-імпортними операціями з озоноруйнівними речовинами (ч. 7 ст. 16 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»). Тобто автоматичне ліцензування зовнішньоекономічної діяльності може бути заходом боротьби з контрабандою, охорони навколишнього природного середовища або превентивним заходом для недопущення порушення права інтелектуальної власності.

З'ясувати правову природу автоматичного ліцензування можуть допомогти норми Угоди СОТ про процедури ліцензування імпорту. Згідно з § 1 ст. 2 Угоди автоматичне ліцензування імпорту — це ліцензування імпорту, за якого схвалення заявки на отримання ліцензії надається у всіх випадках і яке відповідає положенням § 2 (а). З норм якого значення для нашого аналізу має таке положення: заявки на ліцензії, коли вони подаються у належній і повній формі, повинні затверджуватися негайно після їх отримання в межах адміністративних можливостей, але не більше ніж протягом 10 робочих днів. Ліцензування імпорту, що не підпадає під визначення, наведене в § 1 ст. 2 Угоди, належить до неавтоматичного ліцензування. Воно може використовуватись з метою кількісних обмежень, а також з інших підстав, від яких залежить надання та / або розподіл ліцензій (§ 1, 3 ст. 3 Угоди). На відміну від правил автоматичного ліцензування, правильне заповнення заявки не гарантує видачі ліцензії у разі неавтоматичного ліцензування. Угода передбачає (п. е § 5 ст. 3): якщо заявку на отримання ліцензії не ухвалено, за-

явникові на його запит повинні пояснити причину відмови, а заявник має право на апеляцію або перегляд відповідно до внутрішнього законодавства або процедур члена СОТ, який здійснює імпортування.

Зважаючи на викладене, видачу ліцензій за правилами автоматичного ліцензування можна розцінювати як захід суто адміністративного характеру. Тому відносини, що складаються у процесі видачі ліцензій у режимі автоматичного ліцензування, не можна кваліфікувати як господарські дозвільні відносини у сфері господарювання. Відносини, що виникають у процесі неавтоматичного ліцензування зовнішньоекономічних операцій, мають на меті забезпечення економічної безпеки держави та захист економічних інтересів громадян України, захист навколишнього природного середовища, що здійснюється шляхом застосування дозвільних механізмів до обмеженого кола експортно-імпортних операцій. У результаті реалізації цих відносин зацікавлений суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності здобуває господарську компетенцію з переміщення через митний кордон України певного товару визначеної в ліцензії обмеженої кількості; таке право має привілейований характер. Тому відносини з приводу неавтоматичного ліцензування зовнішньоекономічних операцій можна віднести до дозвільних відносин у сфері господарської діяльності.

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» передбачає застосування правового інструменту ліцензування зовнішньоекономічних операцій також:

а) як захід у відповідь на дискримінаційні та / або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань (ч. 3 ст. 29 Закону). Оскільки таке ліцензування експортно-імпортних операцій переслідує політико-економічну мету, не є засобом державного регулювання господарської діяльності, відповідні дозвільні відносини розглядати у загальному контексті аналізованих відносин некоректно;

б) у разі притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності.

Згідно з ч. 13 ст. 16 Закону, у разі порушення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності порядку здійснення такої діяльності, встановленого цим Законом або іншими законами України, до нього може бути застосовано індивідуальний режим ліцензування (ч. 5 ст. 37

Закону). Відносини, що складаються у процесі застосування індивідуального режиму ліцензування, не можна кваліфікувати як дозвільні відносини у сфері господарювання. Вони мають правоохоронний характер, здійснюються у процесі застосування відповідної адміністративно-господарської санкції (абз. 7 ч. 1 ст. 239 Господарського кодексу України), а тому їх не можна розглядати як різновид регулятивних дозвільних відносин.

В останні роки спостерігається суттєва лібералізація державного регулювання у сфері ліцензування зовнішньоекономічних операцій. Так, на 2017—2018 рр. Уряд України передбачив у переліку товарів, експорт та імпорт яких підлягає неавтоматичному ліцензуванню, товари, що містять (можуть містити) озоноруйнівні речовини, і товари в межах тарифної квоти з Республіки Македонія (за переліком), на 2016 р. було передбачено також газ природний у газоподібному стані українського походження. У ці роки ліцензувався в режимі автоматичного ліцензування також експорт антрациту (постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1176, від 28.12.2016 № 1009, від 20.12.2017 № 1018). У 2015 р. перелік відповідних товарів був дещо ширшим (зокрема, іще ліцензувався експорт шлаку, золи та залишків (відходів), що містять переважно цинк або мідь) (постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 № 1). У попередні десятиліття ліцензувався експорт та імпорт значно більшої кількості товарів (огляд можна знайти, наприклад, у [27, с. 163—165]). У науковій літературі висловлено пропозиції про повернення до практики ліцензування деяких товарів. Так, О.М. Дорошева, яка досліджувала правове регулювання імпорту лікарських засобів, пропонує відновити ліцензування такого імпорту [28, с. 4, 8].

У сфері зовнішньоекономічної діяльності також ліцензується імпорт в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти. Видачу відповідних ліцензій регулює Закон України «Про встановлення тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини» від 30.11.2006. Цим Законом (ст. 1) встановлена щорічна тарифна квота на ввезення в Україну з 1 січня до 31 грудня цукру-сирцю з тростини в обсязі 260 тис. т за ставкою ввізного мита у розмірі 2 % від його митної вартості. Порядок розподілу відповідної тарифної квоти визна-

чено постановою Кабінету Міністрів України від 12.11.2008 № 1002. Відносини з отримання ліцензій предметно урегульовані у Положенні про порядок видачі ліцензій на імпорт в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти, затвердженому наказом Міністерства економіки України від 20.01.2009 № 15. Для кращого розуміння правової природи відповідних дозвільних відносин потрібно встановити мету дії тарифної квоти і мету введення механізму ліцензування відповідних імпорتنних операцій.

У Пояснювальній записці до законопроекту «Про встановлення тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини» визначено основні цілі закону: забезпечення ринку цукру від різких цінових коливань, забезпечення інтересів споживачів у цукрі з невисокою вартістю, завантаження підприємств замовленнями на переробку цукру [29]. Зрозуміло, що встановлення квоти на ввезення продукції потребує державного контролю за її дотриманням, що здійснюється через ліцензування імпорتنних операцій. Про вказані цілі свідчать закріплені наказом Мінекономіки від 20.01.2009 № 15 підстави відмови у видачі ліцензій (п. 5 ч. III).

Отже, проведення імпорتنної операції щодо цукру-сирцю з тростини потребує ліцензії Мінекономрозвитку України, яку можна отримати у межах наявної квоти на підставі документів, визначених у пункті 1 розділу II наказу Мінекономіки України від 20.01.2009 № 15. Розгляд заявок на одержання ліцензій у межах тарифної квоти здійснюється в порядку їхнього надходження (п. 5 постанови Кабінету Міністрів України від 12.11.2008 № 1002). Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, які отримують ліцензії, здобувають привілейоване (порівняно з іншими суб'єктами господарювання — конкурентами) право на імпорتنу операцію з поставки в Україну цукру-сирцю. Така операція є господарською, вона передбачає дії з переміщення певного обсягу товару через митний кордон України. Отже, відносини, які складаються з приводу отримання ліцензій на імпорт в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти, можна розглядати як дозвільні відносини у сфері господарювання.

Нормативними актами передбачено ліцензування операцій з імпорту та експорту спирту

етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Такі ліцензії видають відповідно до ст. 14, 15 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» від 19.12.1995, Порядку оформлення та видачі ліцензій на право імпорту, експорту спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, затвердженого наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 14.02.2002 № 42.

Процедура видачі ліцензій формальна і потребує подання лише заяви і здійснення оплати за ліцензію. Ліцензії видаються терміном на 5 років, а плата за ліцензії справляється щорічно (пп. 2.1, 3.1 наказу). Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути ухвалено у разі: невідповідності поданих документів чинному законодавству України; порушення заявником законодавства України у сфері зовнішньоекономічної діяльності (п. 2.10 наказу). Ліцензія анулюється, окрім формальних підстав (за заявою ліцензіата чи у зв'язку з його припиненням), у разі: несплати чергового платежу за ліцензію; незаконного використання марок акцизного збору або торгівлі алкогольними напоями або тютюновими виробами без марок акцизного збору України; переміщення товарів поза митним контролем (п. 3.4 наказу).

Як бачимо, ліцензування аналізованих експортно-імпорتنних операцій має бути засобом боротьби з незаконним обігом алкогольних напоїв або тютюнових виробів та залучення коштів до бюджету. З огляду на викладене, важко кваліфікувати ці відносини як дозвільні.

Висновки. Таким чином, у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України між органами ДФС України та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та суб'єктами господарювання можуть виникати як адміністративні, так і організаційно-господарські відносини з приводу отримання дозволів та ліцензій на відповідні зовнішньоекономічні операції.

У сфері реалізації державної митної справи можна виокремити три групи відносин між органами ДФС і суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, які характеризуються як господарські дозвільні відносини, причому об'єктом лише однієї групи відносин є законний інтерес суб'єкта господарювання у переміщенні товарів через митний кордон. Мова йде про правовідносини з поміщення товарів у митний режим переробки товарів на митній території України (за її межами), а також отримання дозволів на здійснення видів господарської діяльності, передбачених у ст. 404 МК, та на будівництво в межах вільної митної зони. Відносини у сфері ліцензування зовнішньоекономічної діяльності за правилами неавтоматичного ліцензування, включно з ліцензуванням імпорту в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти, також можна розглядати як дозвільні відносини у сфері господарювання. Водночас правове регулювання ліцензування експорту та імпорту алкогольних напоїв і тютюнових виробів не дає змоги кваліфікувати відповідні відносини як господарські дозвільні.

Важливо підкреслити, що органи ДФС, вступаючи у переважну більшість правовідносин із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, не повноважні наділяти їх господарською компетенцією зі здійснення будь-яких господарських дій чи діяльності. Господарською компетенцією у сфері зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання можуть уповноважувати інші органи (посадові особи), насамперед Мінекономрозвитку України, яке в процесі реалізації заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності розглядає питання про можливість допуску окремих партій товарів зацікавленими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на український ринок або випуск цих товарів за межі митного кордону (мова йде про товари, що підпадають під режим ліцензування).

На початку нашого дослідження ми стверджували, що дозвільні правовідносини у сфері господарювання є різновидом організаційно-функціональних правовідносин як виду організаційно-господарських правовідносин. Дослідження дозвільних правовідносин у зовнішньоекономічній сфері, на нашу думку, повністю це підтверджує. Адже видачі дозволів (ліцензій) у перелічених вище випадках, як і в

тих, що передбачені Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19.05.2011, вимагає закон, оскільки відповідні господарські операції потребують особливого контролю з боку держави з огляду на їхню потенційну небезпечність для економіки або з метою охорони публічних економічних інтересів. Дозвільний механізм є *засобом державного регулювання таких операцій*, у результаті чого держава не тільки їх обліковує (як у випадку з імпортом більшості товарів, їх експортом, реекспортом тощо), а й контролює в подальшому, застосовуючи механізми анулювання, зупинення дії дозволів (ліцензій). «Дозвіл» на імпорт чи експорт товару неможливо анулювати, і в цьому немає потреби.

Отже, *господарські дозвільні відносини у зовнішньоекономічній сфері складаються у випадку, коли видача й анулювання дозволу стають засобом державного регулювання господарської діяльності*. Порушення умов видачі дозволу або вимог закону у процесі реалізації права на господарські операції, що надано за дозволом (ліцензією), є підставами для позбавлення суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності відповідного права; анулювання (відкликання) дозволів є засобами забезпечення виконання зобов'язань учасниками відповідних дозвільних правовідносин.

У більшості ж випадків для переміщення товарів через митний кордон від суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності вимагається виконання виключно інформаційних і фінансових обов'язків (шляхом правильного оформлення документів і сплати митних платежів). Після пропуску через митний кордон товари опиняються у вільному обігу з обмеженнями, визначеними законодавством для відповідних груп товарів. Допуск переважної більшості товарів на український ринок чи випуск їх за межі митної території України не створюють будь-яких ризиків для громадян, економічної безпеки держави тощо. Якщо такі ризики наявні, держава вимагає від суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності пройти спеціальні дозвільні процедури.

Адміністративні дозволи органів ДФС (на переміщення товарів через митний кордон у митному режимі імпорту, експорту, реекспорту, транзиту та інших, крім переробки товарів, дозволи на технічні операції з товарами і тран-

спортними засобами на митниці) не виконують ролі засобів державного регулювання господарської діяльності. Такі дозволи мають дуже обмежену темпоральну дію, їхня дія вичерпується у момент перетину товаром митного кордону або виконання дії, на яку було надано дозвіл. Отже, правовідносини, які складаються з приводу пропуску товарів через митний кордон в усіх митних режимах, крім переробки товарів на митній території України (за її межами), є *простими правовідносинами*. Вони короткотривалі, не передбачають подальшого контролю органів ДФС за діями (діяльністю) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

У той же час правовідносини, які ми трактуємо як дозвільні у сфері господарювання, є *складними* (комплексними). Наприклад, у складі дозвільних зобов'язань щодо права на переробку товарів можна виокремити зобов'язання: з видачі дозволу на переробку товарів; з відкликання чи зміни дозволу на переробку; з контролю за дотриманням митного режиму переробки. Такі правовідносини характеризуються тривалістю дії, не закінчуються у момент видачі відповідних дозволів / ліцензій,

складаються із сукупності простих відносин, пов'язаних із видачею, анулюванням дозволів / ліцензій, контролем за дотриманням відповідними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства та умов, з якими пов'язується надання прав на здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Досліджені у статті правовідносини не вичерпують коло господарських дозвільних правовідносин, які складаються у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 196 МК, не можуть бути пропущені через митний кордон України товари, на пропуск яких відповідно до закону потрібні дозволи інших державних органів, за відсутності цих дозволів. Мова йде про дозволи органів ветеринарної медицини, охорони навколишнього природного середовища тощо. Аналіз правової природи відносин, які складаються у зв'язку з видачею таких дозволів, варто здійснити в інших наукових публікаціях. Також доцільно детальніше проаналізувати правову природу відносин із приводу видачі дозволів на здійснення видів діяльності, передбачених ст. 404 Митного кодексу України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанасенко К.І. Про правову природу дозвільних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 47—55.
2. Гуд А.М. Структура та шляхи модернізації нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 22—28.
3. Апанасенко К.І. Окремі теоретичні питання організаційно-господарських відносин (на прикладі дозвільних відносин у сфері господарювання). *Економіка та право*. 2016. № 3 (45). С. 121—133.
4. Ілларіонов О.Ю. Організаційно-господарські правовідносини в контексті виконання положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 2 (2). С. 34—43.
5. Джафарова О.В. Зовнішньоекономічна діяльність держави та роль дозвільної системи в її реалізації. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 62—66.
6. Джафарова О.В. Види дозвільної діяльності органів публічної адміністрації в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 105—114.
7. Солошкіна І.В. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності щодо підприємництва: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків: ХНУВС, 2006. 195 с.
8. Ніканорова О. Митні правовідносини як різновид правових відносин в Україні. *Митна справа*. 2014. № 6 (96). Ч. 2. Кн. 2. С. 463—469.
9. Ківалов С.В. Організаційно-правові основи митної справи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова, 1996. 40 с.
10. Шульга М.Г. Нетарифні заходи регулювання в зовнішньоекономічних відносинах. *Проблеми законності*. 2011. № 117. С. 69—76.
11. Сандоровський К.К. Таможенное право в Украине. Учеб. пос. для студ. вуз. и фак. Киев.: Вентуры, 2000. 208 с.
12. Федотова І.О. Митні правовідносини: поняття, склад, класифікація. *Право та управління*. 2011. № 2. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/1802/%D4> (дата звернення: 01.03.2018).
13. Оніщик Ю.В. Сутність митних правовідносин: проблеми сучасної інтерпретації. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 240—245.
14. Василенко В.М. Митні правовідносини в Україні: поняття, ознаки та структура. *Право і безпека*. 2013. № 3 (50). С. 27—31.
15. Шматков І.І. Таможенные отношения как специфический вид правовых отношений. *Закон и право*. 2004. № 7. С. 36—39.

16. Митне право України: навч. посіб. / За заг. ред. В.В. Ченцова та Д.В. Приймаченка. Вид. 2. Київ: Істина, 2008. 328 с.
17. Бахрах Д.Н. Таможенное право как институт административного права. *Государство и право*. 1995. № 3. С. 13—21.
18. Коломоєць Т.О. Митне право як складник системи новітнього публічного права України. *Митна справа*. 2006. № 2. С. 39—42.
19. Мищик В.В. Поняття, місце і роль сучасного митного права та його складових: міжнародного, національного і позитивного митного права країни. *Український часопис міжнародного права*. 1994. № 1. С. 76—77.
20. Оніщик Ю.В. Правова природа митних правовідносин. *Держава і право*. 2011. Випуск 52. С. 219—224.
21. Приймаченко Д.В., Федотова І.О. Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (I). С. 259—264.
22. Мельник М.В. Інститут митних режимів в митному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2016. 25 с.
23. Богомазова К.К. Сутність операцій з давальницькою сировиною та їх значення. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_29 (дата звернення: 01.03.2018).
24. Галещук С. Переробка давальницької сировини для нерезидента: особливості обліку операцій та розрахунків в іноземній валюті. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2012. Вип. 17. С. 48—56.
25. Мельник О.Г., Дутко З.М. Особливості здійснення толінгових операцій суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»*. 2013. № 778. С. 348—358.
26. Саллі В.І. Основи зовнішньоекономічної діяльності. Київ: Професіонал, 2003. 176 с.
27. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності: підручник. 3-тє видання, перероблене та доповнене. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 432 с.
28. Дорошева О.М. Правове регулювання імпорту лікарських засобів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк: Ін-т екон.-прав. дослідж. НАН України, 2009. 18 с.
29. Про встановлення тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини: пояснювальна записка до проекту Закону України. Реєстр. № 2395-1 від 07.11.2006. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28576 (дата звернення: 14.02.2018).

REFERENCES

1. Apanasenko K.I. Pro pravovu pryrodu dozvilnykh vidnosyn u sferi zovnishnoekonomichnoi diialnosti. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky*. 2017. No. 1 (3): 47—55 [in Ukrainian].
2. Hud A.M. Struktura ta shliakhy modernizatsii netaryfnoho rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv v Ukraini. *Mytna справа*. 2015. No. 2 (98): 22—28 [in Ukrainian].
3. Apanasenko K.I. Okremi teoretychni pytannia orhanizatsiino-hospodarskykh vidnosyn (na prykladi dozvilnykh vidnosyn u sferi hospodariuvannia). *Ekonomika ta pravo*. 2016. No. 3 (45): 121—133 [in Ukrainian].
4. Illarionov O.Yu. Orhanizatsiino-hospodarski pravovidnosyny v konteksti vykonannya polozhen Uhody pro asotsiatsiiu z Yevropeiskym Soiuzom. *Yurydychnyi biuleten*. 2016. Vyp. 2 (2): 34—43 [in Ukrainian].
5. Dzhafarova O.V. Zovnishnoekonomichna diialnist derzhavy ta rol dozvilnoi systemy v yii realizatsii. *Pravo i bezpeka*. 2013. No. 1 (48): 62—66 [in Ukrainian].
6. Dzhafarova O.V. Vydy dozvilnoi diialnosti orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. 2015. T. 16: 105—114 [in Ukrainian].
7. Soloshkina I.V. Administratyvno-pravovi zasady dozvilnoi diialnosti shchodo pidpriemnytstva. Dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kh.: KhNUVS, 2006 [in Ukrainian].
8. Nikanorova O. Mytni pravovidnosyny yak riznovyd pravovykh vidnosyn v Ukraini. *Mytna справа*. 2014. No. 6 (96). Ch. 2. Kn. 2: 463—469 [in Ukrainian].
9. Kivalov S.V. Orhanizatsiino-pravovi osnovy mytnoi spravy v Ukraini. Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Odesa: Odeskyi derzh. un-t im. I.I. Mechnykova, 1996 [in Ukrainian].
10. Shulha M.H. Netaryfni zakhody rehuliuвання v zovnishnoekonomichnykh vidnosynakh. *Problemy zakonnosti*. 2011. No. 117: 69—76 [in Ukrainian].
11. Sandorovskiy K.K. Tamozhennoe pravo v Ukraine. Ucheb. pos. dlya stud. vuz. i fak. Kiev: Venturi, 2000 [in Russian].
12. Fedotova I.O. Mytni pravovidnosyny: poniattia, sklad, klasyfikatsiia. *Pravo ta upravlinnia*. 2011. No. 2. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/1802/%D4> [in Ukrainian].
13. Onishchuk Yu. V. Sutnist mytynykh pravovidnosyn: problemy suchasnoi interpretatsii. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 54: 240—245 [in Ukrainian].
14. Vasylenko V.M. Mytni pravovidnosyny v Ukraini: poniattia, oznaky ta struktura. *Pravo i bezpeka*. 2013. No. 3 (50): 27—31 [in Ukrainian].
15. Shmatkov I.I. Tamozhennyie otnosheniya kak spetsificheskii vid pravovyih otnosheniy. *Zakon i pravo*. 2004. No. 7: 36—39 [in Russian].
16. Mytne pravo Ukrainy: navch. posib. Za zah. red. V.V. Chentsova ta D.V. Pryimachenka. Vyd. 2. Kyiv: Istyna, 2008 [in Ukrainian].
17. Bahrah D.N. Tamozhennoe pravo kak institut administrativnogo prava. *Gosudarstvo i pravo*. 1995. No. 3: 13—21 [in Russian].
18. Kolomoiets T.O. Mytne pravo yak skladnyk systemy novitnoho publichnoho prava Ukrainy. *Mytna справа*. 2006. No. 2: 39—42 [in Ukrainian].

19. Mytsyk V.V. Poniattia, mistse i rol suchasnoho mytnoho prava ta yoho skladovyykh: mizhnarodnoho, natsionalnoho i pozytyvnoho mytnoho prava krainy. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. 1994. No. 1: 76—77 [in Ukrainian].
20. Onishchuk Yu.V. Pravova pryroda mytnykh pravovidnosyn. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 52: 219—224 [in Ukrainian].
21. Prymachenko D.V., Fedotova I.O. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnykh pravovidnosyn v Ukraini. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2012. № 1 (I): 259—264 [in Ukrainian].
22. Melnyk M.V. Instytut mytnykh rezhymiv v mytnomu pravi Ukrainy. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv: KNEU im. Vadyma Hetmana, 2016 [in Ukrainian].
23. Bohomazova K.K. Sutnist operatsii z davalnytskoiu syrovynoiu ta yikh znachennia. *Efektivna ekonomika*. 2013. No. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_29 [in Ukrainian].
24. Haleshchuk S. Pererobka davalnytskoi syrovyny dlia nerezidenta: osoblyvosti obliku operatsii ta rozrakhunkiv v inozem-nii valiuti. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*. 2012. Vyp. 17: 48—56 [in Ukrainian].
25. Melnyk O.H., Dutko Z.M. Osoblyvosti zdiisnennia tolinhovyykh operatsii subiektamy zovnishnoekonomichnoi diialnosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriia «Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku»*. 2013. No. 778: 348—358 [in Ukrainian].
26. Salli V.I. Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti. Kyiv: Profesional, 2003 [in Ukrainian].
27. Hrebelyuk O.P. Osnovy zovnishnoekonomichnoi diialnosti. 3-tie vydannia, pereroblene ta dopovnene. Pidruchnyk. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2008 [in Ukrainian].
28. Dorosheva O.M. Pravove rehuliuвання importu likarskykh zasobiv. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk: In-t ekon.-prav. doslidzh. NAN Ukrainy, 2009 [in Ukrainian].
29. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vstanovlennia taryfnoi kvoty na vvezennia v Ukrainu tsukru-syrtsiu z trostyny» reiestr. No. 2395-1 vid 07.11.2006. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=28576 [in Ukrainian].

Надійшла 06.03.2018

Е.И. Апанасенко

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

РАЗРЕШИТЕЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА И ЛИЦЕНЗИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проанализирован вопрос правовой квалификации отношений разрешительного типа, возникающих в сфере реализации государственного таможенного дела и в связи с лицензированием внешнеэкономической деятельности. Сделан вывод, что отношения, связанные с помещением и нахождением товаров в таможенном режиме переработки на таможенной территории Украины (за ее границами), получением разрешения на строительство в свободной экономической зоне и лицензированием внешнеэкономических операций, можно считать разрешительными отношениями в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: таможенные отношения, разрешительные отношения, разрешение, лицензирование внешнеэкономических операций, переработка товаров, таможенный режим, внешнеэкономическая деятельность.

К.І. Апанасенко

Chernihiv National University of Technology, Chernihiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2917-1255>

PERMISSIVE RELATIONS IN A SPHERE OF THE REALIZATION OF THE STATE CUSTOM POLITICS AND THE LICENSING OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

A question about the legal qualification of relations of permissive type, which arise in a sphere of the realization of the state custom politics and the licensing of the foreign economic activity is analyzed in the article.

The author generalizes scientific opinions about the legal nature of the custom relations and analyzes the legal nature of some groups of these relations with permissive components. Some of these relations are administrative relations because custom organs giving licenses for economic subjects don't delegate any economic power for them in a sphere of the foreign economic activity. Relations of other group arise for receiving of such economic power and permits from custom organs play a role of a mean of the state regulation of the foreign economic activity. So the last group of relations are the permissive relations in a sphere of economic activity.

Also the author analyzes peculiarities of the relations in a sphere of the licensing of foreign economic operations including such operations with cane sugar, alcohol and tobacco products. The legal regime of the automatic and non-automatic licensing of foreign economic operations was investigated. The author concluded that the non-automatic licensing is a mean of the state regulation of the foreign economic activity. But the automatic licensing is only a mean of the defense of the legal base of the foreign economic operations. So only the first group of relations can be defined as economic permissive relations.

Conclusions of the research are the next ones. Relations concerning the placement and the staying of the goods in the regime of recycling on the Ukrainian custom territory (abroad it), receiving of a permit for a building in a free custom zone and the licensing of foreign economic operations can be classified as permissive relations in a sphere of economic activity.

Keywords: custom relations, permissive relations, permit, licensing of foreign economic operations, recycling of the goods, custom regime, foreign economic activity.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.052>

УДК 346.16

Б.В. ДЕРЕВ'ЯНКО, д-р юрид. наук, проф., професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг, Україна

 orcid.org/0000-0001-7408-8285

О.А. ТУРКОТ, канд. юрид. наук, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна

 orcid.org/0000-0003-4505-3096

ПРО ВИЗНАННЯ ВИДОБУТКУ (МАЙНІНГУ) КРИПТОВАЛЮТИ ВИДОМ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: криптовалюта, біткойн, майнінг, господарська діяльність, ліцензування, оподаткування.

Запропоновано правовий режим операцій із криптовалютою прирівняти до правового режиму операцій із зарубіжною валютою; легалізувати видобуток (майнінг) криптовалюти як виду господарської діяльності, запровадити його ліцензування (органом ліцензування призначити СБУ) та оподаткування доходів від нього. Підсумовано, що легалізація видобутку (майнінгу) криптовалюти буде корисною для держави та сприятиме наповненню Державного бюджету.

Актуальність теми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У попередній роботі, присвяченій дослідженню правового регулювання здійснення в Україні операцій із криптовалютою на прикладі біткойну, зокрема виявленню ризиків таких операцій, указано на існування багатьох питань, що потребують детального розгляду. Серед них: визначення правового режиму інструменту криптовалюти, порівняння її із класичною валютою; правового статусу «ферм криптовалюти»; правового режиму (у тому числі відповідність законодавству) операцій із видобутку (вирахування, майнінгу) криптовалюти; обґрунтування легітимації чи заборони обігу криптовалюти; оподаткування операцій із криптовалютою у випадку їх легітимації; боротьба із купівлею зброї, наркотиків, фінансування тероризму тощо за криптовалюту та ін. [1]. Проте у межах однієї статті розглянути усі особливості правового режиму операцій із криптовалютою в Україні та інших державах просто неможливо.

Останнім часом зріс і рівень наукових робіт. Окремі правовідносини із криптовалютою уже були предметом дисертаційних досліджень. Наприклад, дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні» [2]. Проте такі роботи із досліджуваної теми є радше винятком: 1) із усього масиву наукових розвідок українських учених приблизно 90 % здійснено у роботах фахівців із економічних і технічних наук, лише невелика частка — у роботах юристів; 2) із усього масиву наукових розвідок українських учених приблизно 90 % здійснено молодими дослідниками (найчастіше студентами, інколи — аспірантами), лише невелика частка — досвідченими науковцями. Українських вчених, які досліджували відносини з приводу опе-

рацій із криптовалютою, небагато: А.О. Вишневецька [3], Є.О. Галушка [4], О.М. Петрук [5], О.М. Сохацька [6], Н.Г. Яцків [7]. Можливо невисока увага до процесів обігу криптовалюти з боку юристів пояснюється невизнанням цих процесів як законодавством України, так і законодавством багатьох держав світу; а активність серед студентської аудиторії пояснюється новизною досліджуваних відносин для світової економіки, функціонування на основі новітніх комп'ютерних технологій (молодь активніше цікавиться досягненнями науки у сфері ІТ-технологій), певний дух авантюризму (вступ у відносини з купівлі-продажу криптовалюти може надати шанс швидко збагатити), притаманний молодим людям.

Операції із криптовалютою (особливо найпоширенішим її видом — біткойнами) пов'язані зі значною кількістю правових, економіко-правових та технологічних ризиків [1, с. 36—38], проте здійснюються кожного дня у значній кількості. Багато держав світу, державних, міждержавних і недержавних органів, установ, суб'єктів господарювання та їх об'єднань проголошують наміри розробки та упровадження нових видів криптовалюти. В Україні та світі зростає кількість правових спорів, пов'язаних із операціями з криптовалютою, видобутком (вирахуванням, майнінгом) криптовалюти, несплатою податків з доходів, отриманих від операцій із криптовалютою; підвищується активність на міжнародних біржах криптовалюти, посилюється волатильність на цих ринках (так, наприклад, курс біткойну по відношенню до долара США та інших валют світу може змінюватися до 30 % за день як у бік підвищення, так і в бік зниження), що дає змогу окремим особам та цілим міжнародним компаніям — гравцям і біржовим спекулянтам — за незначний час отримувати надприбутки. Тому постає питання щодо місця держави у цих відносинах.

Викладене вказує на необхідність подальших досліджень правового режиму операцій із криптовалютою. У зв'язку з цим, **метою статті** є: визначення можливості легалізації усіх або окремих операцій із криптовалютою в Україні та надання відповіді на питання «чи буде легалізація видобутку криптовалюти (майнінгу) корисною для держави?».

Результати дослідження. Перманентна девальвація переважної більшості матеріально-тех-

нічних цінностей та валюти абсолютно усіх держав світу викликала об'єктивне бажання диверсифікувати способи зберігання багатства. Розвиток новітніх технологій, зокрема ІТ-технологій, призвів до появи криптовалюти — комп'ютерних грошей, які допоки ще не стали альтернативою, проте вже є доповненням до класичних паперових грошей і грошей, виготовлених із дорогоцінних металів або забезпечених ними та / або іншими матеріальними цінностями.

Упродовж кількох останніх років у світі велику увагу приділяють криптовалюти як майбутньому повноцінному альтернативному варіанту готівковим коштам. Це фінансовий інструмент, який активно накопичують та використовують у операціях із обміном товарів та на біржах. Популярною криптовалюта стала завдяки анонімності, незалежності від інфляційних процесів, відсутності контролю над нею, захищеності, децентралізованому характеру (відсутній єдиний емісійний центр, який її виробляє), а відкритий код надає можливість кожному охочому здобути її. Завдяки тому, що попит на криптовалюту збільшується, відповідно, збільшується її ціна. Сьогодні криптовалюта стала популярною в Україні. Як і в інших державах світу у нас поширені більш ніж десять видів криптовалюти, найбільшу популярність серед яких має криптовалюта біткойн.

Відмінність криптовалюти від класичних грошей полягає у тому, що вона не забезпечена жодними матеріальними цінностями, її вартість визначається обсягами емісії та співвідношенням попиту і пропозиції. Її емісію та правила купівлі-продажу визначає спеціальна комп'ютерна програма. Наприклад, програма обігу біткойнів передбачає їх емісію за геометричною прогресією на вибування до зупинки на позначці 21 млн одиниць біткойнів приблизно у 2031—2033 рр. Емісія є абсолютно децентралізованою і здійснюється у вигляді виплати винагороди особам, комп'ютерні пристрої яких будують нові комп'ютерні блоки, тобто видобувають (генерують, вираховують, «майнять») нові одиниці криптовалюти. Ці особи отримали неофіційну назву «майнери». Їхня діяльність за ознаками має схожість із господарською, а в її межах — підприємницькою. Спочатку майнери виготовляють та / або купують спеціальні прилади, необхідні для генерування (майнінгу) криптовалюти, роз-

робляють та запускають відповідну програму, споживають надвелику кількість електроенергії, технічно обслуговують обладнання, зараховують винагороду у вигляді одиниць (їх часток) біткойнів чи іншого виду криптовалюти на свої електронні гаманці, обмінюють криптовалюту на класичну валюту, товари, роботи чи послуги. Проте цей вид діяльності на сьогодні не є офіційно визнаний як підприємництво, оскільки українське законодавство цього не передбачає.

Статтею 32 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що грошовою одиницею України є гривня, а випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються [8]. Те саме передбачено і пунктом 3.3 ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [9]. Криптовалюту законодавство України вважає грошовим сурогатом. Електронними грошима криптовалюта не є в силу значної кількості норм пунктів 1.13 ст. 1; 14.2, 14.4, 14.21 ст. 14; 15.1, 15.2, 15.3 ст. 15 (та ін.) Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Цими нормами затверджено, що емітентом електронних грошей є виключно банк [9]. Пунктом 15.3 ст. 15 згаданого Закону України передбачено, що банк має право здійснювати випуск електронних грошей, номінованих лише в гривні, для використання на території України [9]. А тому криптовалюта не є електронними грошима, є грошовим сурогатом, а її використання як платежу в Україні не просто не дозволено, а й заборонено. Проте чинним законодавством не визначено міру і розмір відповідальності за недотримання заборони.

У розвиток вищенаведених положень Національний банк України (НБУ) протягом останніх років надав декілька роз'яснень щодо законності використання криптовалюти в Україні. Найвідомішим серед них є Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти / криптовалюти» *Bitcoin* від 10.11.2014, згідно з яким «НБУ розглядає віртуальну валюту / криптовалюту *Bitcoin* як грошовий сурогат, який не має забезпечення реальною вартістю і не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це протирічить нормам українського

законодавства» [10]. Але, як зазначено вище, відповідальності за недотримання норм законів України (а крім норм двох названих законів НБУ ще вказує на ст. 99 Конституції України [11], ст. 192 Цивільного кодексу України [12] та на ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [13]), а тим більше роз'яснень НБУ, у законодавстві не передбачено. Проте уважне вивчення положень Роз'яснення НБУ дає змогу виявити, що «криптовалюта *Bitcoin*... грошовий сурогат... не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу...» (виділено авт. — Б.Д., О.Т.). Тобто, якщо виникне спір у судовій інстанції України чи іншої держави з приводу законності здійснення операцій із криптовалютою, і суд дотримуватиметься не духу закону, а букви закону, то рішення буде не на користь держави. По-перше, у Роз'ясненні НБУ ідеться про заборону криптовалюти *Bitcoin*, а отже операції із такими видами криптовалюти, як: *Ethereum* (від англ. *ether* — ефір, ефіріум), *Ripple* (ріпл), *Litecoin* (від англ. *lite* — легкий, і англ. *coin* — монета), *Peercoin* (піркойн, відома також як *PPCoin* і *PPC*), *Nxt* (від англ. *next* — наступний), *Namecoin* (від англ. *name* — ім'я, і англ. *coin* — монета) та іншими не заборонені. По-друге, державі ще треба буде довести, що криптовалюта використовувалася на території України, а це складно зробити, виходячи із того, що комп'ютер, біржа криптовалюти, матеріальний товар можуть знаходитися у трьох різних країнах. По-третє, в законодавстві і Роз'ясненні НБУ ідеться про заборону використання криптовалюти як засобу платежу, тоді як нічого не сказано про операції із обміну, видобутку, використання як засобу накопичення тощо. Аналогічний правовий режим має іноземна валюта в Україні. Так, громадянам не заборонено зберігати заощадження в іноземній валюті й обмінювати іноземну валюту на гривню та іншу іноземну валюту. Українці не можуть на території України отримувати зарплату чи будь-яку винагороду в іноземній валюті, проте вони можуть заробляти чи вигравати іноземну валюту в мережі Інтернет.

З наведеного можна зробити висновок, що держава зайняла вичікувальну позицію, формально забороняючи обіг криптовалюти як

конкурента національній валюті, проте реально не запроваджуючи міри кримінальної, адміністративної, господарсько-правової чи будь-якої іншої відповідальності. У багатьох державах світу, де різною мірою дозволені операції із криптовалютою (Австралія, Австрія, Болгарія, Бразилія, Ізраїль, Канада, КНР, Норвегія, Сінгапур, США, Тайланд, ФРН, Хорватія, Швейцарія, Японія та ін.), останню не розглядають як загрозу національній валюті. Там якщо і є відповідальність у відносинах із криптовалютою, то об'єктом злочину чи правопорушення є не нормальне функціонування національної валюти, а, скоріше, публічні суспільні відносини у сфері фіскальної політики держави. Відповідно, і саме правопорушення полягає в ухиленні від сплати податків з доходів, отриманих від операцій із криптовалютою.

Сучасна ситуація в економіці України є складною. Втрата контролю над майже 5 % території, втрата значної частини промислового потенціалу, різке підвищення витрат на ведення оборонної війни, потреба у виплаті відсотків міжнародним кредитним організаціям, пік яких припадає уже на 2019 р., тощо вимагають пошуку нових фінансових джерел. Останнім часом були запроваджені: військовий збір; підвищення акцизних ставок із продажу алкогольної та тютюнової продукції; підвищення судового збору; розширення джерел відраховуваних до пенсійного фонду тощо. І в цій же ситуації в Україні кожного дня відбуваються операції з криптовалютою, за кількістю і обсягом яких Україна входить до топ-10 країн світу.

Наведена інформація вказує на можливість і доцільність запровадження оподаткування усіх чи деяких операцій із криптовалютою, доходів від певних операцій із криптовалютою тощо. Але для такого запровадження оподаткування потрібно спочатку легалізувати вид діяльності, ввести його до правового поля України. Новітня історія має зворотний приклад, коли вид діяльності, що підлягав ліцензуванню та патентуванню, а доходи від нього оподатковувалися за підвищеними ставками, був заборонений. Мається на увазі ігорний бізнес. У підсумку, значна кількість суб'єктів господарювання — порушників — фактично надає послуги з ігорного бізнесу, але не сплачує податків, не набуває ліцензії та не купує торгового патенту. Можна сказати, що зараз фактично суб'єкти ігорного бізнесу мають «податкові ка-

нікули». Так само можна сказати, що фактично мають «податкові канікули» і суб'єкти господарювання та особи, які виконують операції із криптовалютою.

Легалізувати операції із криптовалютою, тобто визнати більшу частину з них видами господарської діяльності, в Україні не складно. Достатньо лише внести декілька змін до названих вище та інших норм законодавства. Проте у цьому випадку з'явиться альтернатива класичній національній грошовій одиниці України — гривні. А отже, постануть питання: чому криптовалюта знаходиться у привілейованому стані перед класичною іноземною валютою та є прирівняною до національної валюти. Крім цього, однією із ознак криптовалюти є анонімність. Без особистого зізнання власника гаманця криптовалюти інші особи майже не мають шансів визначити його особу. А у випадку легалізації операцій із криптовалютою і, особливо, запровадження їх оподаткування, держава повинна буде їх контролювати. В ситуації, коли держава це робити не зможе, легалізація й оподаткування операцій із криптовалютою виглядатиме лише як підтвердження слабкості і неспроможності держави. На сьогодні і так існує багато прикладів державної слабкості, наприклад, коли терористи та колаборанти отримують українські пенсії, а то й престижну роботу в органах державної влади та місцевого самоврядування України; коли сили поліції та ЗСУ не можуть припинити варварське винищення українських лісів від копачів янтарю; коли рішення господарських та інших судів після проходження усіх інстанцій банально не виконуються, як правило, нібито через відсутність грошей у відповідача тощо.

Проте держава цілком безпечно і з вигодою для себе може прирівняти режим використання криптовалюти до відповідного режиму класичної валюти, але не національної, а зарубіжної. У цьому випадку не будуть порушені названі вище норми законодавства. По-перше, в силу положень Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» криптовалюта не є і не стане повноцінними електронними грошима. Проте такими на території України не є й іноземна валюта. По-друге, у цьому випадку не треба буде вносити велику кількість змін до нормативних актів. По-третє, громадяни та суб'єкти господарювання Украї-

ни, які зберігають заощадження у криптовалюті, купують чи продають криптовалюту, не будуть вважатися і відчувати себе порушниками або злочинцями. І це не менш вигідно державі, яка все одно майже не може отримати інформацію про такі заощадження чи операції купівлі-продажу.

Із легалізацією операцій із криптовалютою держава не просто може, а повинна визнати видобуток (майнінг) криптовалюту видом господарської діяльності. Враховуючи його високу рентабельність (в середньому строк окупності обладнання (найдешевше і з відносно невисокими потужностями в мережі Інтернет оцінюється в середньому у 10 тис. дол. США) становить від 6 до 12 міс.), велику суспільну небезпечність (зокрема високий ризик виникнення короткого замикання і пожежі; також до кінця невідомо, як на людину, тварин та навколишнє природне середовище впливає скупченість різноманітного електромагнітного і комп'ютерного обладнання), а також наявність спеціальних знань та вмінь виконавців (без належного контролю вони можуть завдати шкоди комп'ютерним мережам та іншим користувачам мережі Інтернет), цей вид діяльності має бути ліцензованим і знайти місце у ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [14]. У розвиток цієї норми мають бути розроблені й ухвалені відповідні ліцензійні умови, а пунктом 20 постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) «Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» [15] повноваження з виконання обов'язків державного органу з питань ліцензування слід покласти на Службу безпеки України (СБУ). Остання є органом ліцензування діяльності, пов'язаної з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації [15], а також має фахівців, спроможних оцінити обсяги видобутку (майнінгу) криптовалюту.

Крім ліцензування держава повинна буде запровадити й оподаткування нового легального виду господарської діяльності — видобутку (майнінгу) криптовалюту шляхом внесення доповнень до Податкового кодексу України [16]. Видається, що ставка податку на

прибуток повинна бути такою ж, як і для переважної більшості видів господарської діяльності. І разом із запровадженням оподаткування до порушників можуть бути застосовані норми Кримінального кодексу України (зокрема ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)») [17] та/або норми Кодексу України про адміністративні правопорушення (у т. ч. ст. 163-1, 163-2, 163-3, 163-4) [18].

Одним із головних аргументів на користь визнання видобутку (майнінгу) криптовалюту видом господарської діяльності та запровадження оподаткування доходів, отриманих від цієї діяльності, є можливість забезпечення ефективного виявлення осіб та суб'єктів господарювання, які цим видом діяльності займаються. Фіскальні органи, орган ліцензування — СБУ, правоохоронні органи можуть зробити це через показник дуже високого рівня споживання електроенергії.

Суму податку, яка буде пропорційною до кількості видобутих одиниць криптовалюту, можна визначити трьома способами. Перший полягає у тому, що майнер добровільно, наприклад, один раз на місяць надаватиме уповноваженим особам фіскальної служби доступ до програми майнінгу та своїх гаманців криптовалюту. Останні перевірятимуть кількість видобутих одиниць і вираховують суму податку. Проте навряд чи майнер захоче добровільно надати сторонній особі доступ до своєї програми, а тим більше до своїх гаманців. При цьому, він може безкоштовно створити будь-яку кількість таких гаманців і надавати на перевірку далеко не всі із них. На цей випадок слід запропонувати фіскальним органам застосовувати другий спосіб визначення суми податку: фахівці комісійно перевірятимуть потужність обладнання, проведуть розрахунки, визначатимуть середньомісячний показник видобутих одиниць криптовалюту і на його основі — суму податку. Якщо ж у майнера траплятимуться аварії, збої у постачанні електроенергії чи інші форс-мажорні обставини, — він має негайно повідомляти фіскальний орган та ліцензіата про тимчасове припинення діяльності. Так само він буде зобов'язаний інформувати названі органи контролю й у випадку відновлення своєї діяльності. Утім, якщо він цього не зробить, останні зможуть самі виявити відновлення діяльності із видобутку

(майнінгу) криптовалюти за відновленням надвисокого рівня споживання електроенергії. Є ще і третій спосіб — визначення суми податків пропорційно до кількості витраченої електроенергії. Проте цей спосіб, як і перший, може бути неефективним через застосування різними майнерами різного обладнання, яке може споживати більшу чи меншу кількість електроенергії за однакової потужності видобутку.

Висновки. На основі дослідження запропоновано законодавчо прирівняти правовий режим операцій із криптовалютою до режиму із класичною іноземною валютою. У цьому випадку норми Конституції України, кодексів, законів і підзаконних нормативно-правових актів не будуть порушені, а громадяни та суб'єкти господарювання України зможуть на законних підставах зберігати, обмінювати криптовалюту, а також заробляти її шляхом видобутку (вирахування, генерування, майнінгу). Останній вид діяльності необхідно визнати новим легальним видом господарської діяльності, який через високий рівень рентабельності та велику суспільну небезпечність і наявність спеціальних знань та вмінь виконавців має бути ліцензованим і знайти місце у ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» та відповідних ліцензійних умовах. Органом ліцензування має стати СБУ, яка є таким органом для ліцензування максимально схожого з усіх ліцензованих виду господарської діяльності та має відповідних фахівців. Доходи, отримані від цього виду діяльності, запропоновано оподатковувати за

загальними правилами та ставкою. Виявляти осіб та / або суб'єктів господарювання, які здійснюють видобуток (вирахування, майнінг) криптовалюти, представники фіскальних органів, правоохоронних органів та органу ліцензування можуть за показниками надвисокого рівня споживання електроенергії у порівнянні з іншими видами господарської діяльності. Також можна запропонувати три шляхи визначення суми податків: 1) через надання доступу представникам фіскального органу до комп'ютерної програми та гарантій криптовалюти; 2) через розрахунок представниками фіскального органу середньомісячного обсягу видобутку одиниць криптовалюти для певного обладнання і, відповідно, пропорційно до нього — суми податку; 3) пропорційно до кількості витраченої електроенергії.

Таким чином, легалізація або визнання видобутку (вирахування, генерування, майнінгу) криптовалюти видом господарської діяльності, запровадження його ліцензування, оподаткування доходів, отриманих від нього, буде корисною для держави, оскільки дасть змогу їй вийти із патової ситуації, яка склалася у відносинах із майнерами, а також сприятиме наповненню Державного бюджету вкрай дефіцитними додатковими фінансовими ресурсами. Зрозуміло, що викладене у статті є лише схемою, яка на основі майбутніх розвідок у наступних роботах повинна отримати конкретику із чіткими пропозиціями до законів і підзаконних нормативно-правових актів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Деревянко Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 33—39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf (дата звернення: 21.02.2018).
2. Проценко А.Т. Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.07). Київ, 2016. 202 с.
3. Вишневецька А.О. Роль криптовалюти для інформаційної економіки України та світу. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер. Економічні науки*. 2017. № 47. С. 13—17.
4. Галушка Є.О. Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44). С. 634—638.
5. Петрук О.М., Новак О.С. Сутність криптовалюти як методологічна передумова її облікового відображення. *Вісник ЖДТУ. Сер. Економічні науки*. 2017. № 4 (82). С. 48—55.
6. Сохацька О., Курант Т. Криптовалюти: засіб платежу чи інвестиційний інструмент? *Перші наукові читання пам'яті С.І. Юрія: збірник наук. праць*. За ред. О.П. Кириленка (26.11.2015, м. Тернопіль). Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 42—47.
7. Яцків Н.Г., Яцків С.В. Перспективи використання технології блокчейн у мережі інтернет речей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Випуск 26.8. С. 381—387.
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1996 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.

9. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.0.2001 № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 29. Ст. 137.
10. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти / криптовалюти» Bitcoin: Роз'яснення Національного банку України від 10.11.2014. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608 (дата звернення: 27.02.2018).
11. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40—44. Ст. 356.
13. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15—93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 17. Ст. 184.
14. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.
15. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2018).
16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13—14, 15—16, 17. Ст. 112.
17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341—III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25—26. Ст. 131.
18. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

REFERENCES

1. Derevianko B.V. Ryzky zdiisnennia operatsii z kryptovaliutoiu (bitkoinamy) hromadian i subiektiv hospodariuvannia Ukrainy. *Forum prava*. 2017. No. 3: 33—39. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf [in Ukrainian].
2. Protsenko A.T. Pravove rehuliuвання obihu elektronnykh hroshei v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. K., 2016 [in Ukrainian].
3. Vyshnevska A.O. Rol kryptovaliuty dlia informatsiinoi ekonomiky Ukrainy ta svitu. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*. 2017. No. 47: 13—17 [in Ukrainian].
4. Halushka Ye.O. Sutnist kryptovaliut ta perspektyvy yikh rozvytku. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 4 (44): 634—638 [in Ukrainian].
5. Petruk O.M., Novak O.S. Sutnist kryptovaliuty yak metodolohichna peredumova yii oblikovoho vidobrazhennia. *Visnyk ZhDTU. Ser. «Ekonomichni nauky»*. 2017. No. 4 (82): 48—55 [in Ukrainian].
6. Sokhatska O., Kurant T. Kryptovaliuty: zasib platezhu chy investytsiinyi instrument? Pershi naukovi chytannia pamiaty S.I. Yurii: zbirnyk nauk. prats. Za red. d.e.n., prof. O.P. Kyrylenko (26.11.2015. m. Ternopil). Ternopil: TNEU, 2015. S. 42—47 [in Ukrainian].
7. Yatskiv N.H., Yatskiv S.V. Perspektyvy vykorystannia tekhnolohii blokchein u merezhi internet rechei. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2016. Vypusk 26.8: 381—387 [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1996 No. 679-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. No. 29. St. 238 [in Ukrainian].
9. Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.04..2001 № 2346-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 29. St. 137 [in Ukrainian].
10. Roziasnennia shchodo pravomirnosti vykorystannia v Ukraini «virtualnoi valiuty/kryptovaliuty» Bitcoin: Roziasnennia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 10.11.2014. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608 [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. St. 141 [in Ukrainian].
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 No. 435—IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. No. 40—44. St. 356 [in Ukrainian].
13. Pro systemu valiutnoho rehuliuвання i valiutnoho kontroliu: Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.02.1993 No. 15—93. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. No. 17. St. 184 [in Ukrainian].
14. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02.03.2015 No. 222-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. No. 23. St. 158 [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia pereliku orhaniv litsenzuvannia ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2015 No. 609. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
16. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 No. 2755-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. No. 13—14, 15—16, 17. St. 112 [in Ukrainian].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 No. 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. No. 25—26. St. 131 [in Ukrainian].

18. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 No. 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR*. 1984. Dodatok do No. 51. St. 1122 [in Ukrainian].

Надійшла 02.03.2018

Б.В. Деревянко

Донецкий юридический институт МВД Украины,

г. Кривой Рог, Украина

О.А. Туркот

Львовский государственный университет внутренних дел,

г. Львов, Украина

О ПРИЗНАНИИ ДОБЫЧИ (МАЙНИНГА) КРИПТОВАЛЮТЫ ВИДОМ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Предложено правовой режим операций с криптовалютой уравнивать с правовым режимом операций с иностранной валютой; легализовать добычу (майнинг) криптовалюты в качестве вида хозяйственной деятельности, ввести его лицензирование (органом лицензирования назначить СБУ) и налогообложение доходов от него. Сделан вывод, что легализация добычи (майнинга) криптовалюты будет полезна для государства и будет способствовать наполнению Государственного бюджета.

Ключевые слова: криптовалюта, биткоин, майнинг, хозяйственная деятельность, лицензирование, налогообложение.

B.V. Derevyanko

Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kryvyi Rih, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

O.A. Turkot

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-4505-3096>

ABOUT LEGALIZATION OF EXHAUST (MAINING) CRYPTOCURRENCY BY THE TYPE OF ECONOMIC ACTIVITY

In Ukraine, the cryptocurrency is viewed as a monetary surrogate. In many countries of the world, operations with cryptocurrency are more or less permitted. You can name countries such as Australia, Austria, Bulgaria, Brazil, Israel, Canada, China, Norway, Singapore, USA, Thailand, Germany, Croatia, Switzerland, Japan and others. On the basis of objective analysis and the study of examples from foreign experience, the legal regime of operations with the cryptocurrency is proposed to equalize with the legal regime of operations with foreign currency; legalize the mining of the cryptocurrency as a type of economic activity, introduce its licensing and taxation of income from it.

Citizens of Ukraine are not forbidden to keep savings in foreign currency and exchange foreign currency for hryvnia and other foreign currency. Ukrainians can not receive wages or any remuneration in foreign currency on the territory of Ukraine, but they can earn or win foreign currency on the Internet. The same regime should receive cryptocurrency. And operations on mining of cryptocurrency should be licensed as highly profitable and requiring a special knowledge and skills type of economic activity. Applying income tax to miners is offered on general terms. Three ways of determining the amount of taxes are proposed: 1) granting access to representatives of the fiscal body to the computer program and purses of the cryptocurrency; 2) through the calculation by the representatives of the fiscal body of the average monthly volume of production of units of cryptocurrency for a certain equipment and, accordingly, in proportion to it, the amount of tax; 3) in proportion to the amount of electricity spent. The last two look the most real. In the case of taxation of operations on «mining» of cryptocurrencies, the state through the amount of electricity consumed can identify and control miners. It is concluded that the legalization of the state of the budget.

Keywords: crypto currency, Bitcoin, mining, economic activity, licensing, taxation.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.060>

УДК 346.1

В.А. УСТИМЕНКО, чл.-кор. НАН України та НАПрН України,
д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України, директор
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна
 orcid.org/0000-0002-1094-422X

Н.Ю. ПОЛІЩУК, аспірантка
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна
 orcid.org/0000-0003-3909-6460

ПРО СТАН ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Ключові слова: біткоїн, фінансові активи, криптовалюта, електронні гроші, цифрові валюти, віртуальні валюти.

У сучасному світі розвиток інформаційних технологій прискорюється. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної практики виявлена низка неврегульованих правових аспектів України відносно створення та обігу криптовалют, запропоновані шляхи вирішення питань визначення їхньої правової природи, правового регулювання. Проаналізовано ситуацію відносно визначення правового статусу криптовалют в Україні та інших країнах. Визначено основні моменти, які мають бути доопрацьовані у процесі затвердження правового регулювання криптовалют в Україні.

Вступ. Останнє десятиліття характеризується стрімким розвитком цифрових технологій та їхнім проникненням практично у всі галузі економіки, сфери функціонування цивілізації. У науковий обіг та економічні відносини все більшою мірою входить поняття цифрового капіталу, який уособлюється у відповідних технологіях, базах даних, обчислювальних потужностях, розрахункових алгоритмах, навичках людей. Відносини між людьми, особливо у розвинутих країнах, усе більше мірою «цифровізуються». Перспективним напрямом розвитку цифрових технологій є перехід від централізованого адміністрування баз даних до розподіленого, своєрідна децентралізація, що отримала назву технології блокчейн. Її поява обумовлена світовою кризою 2008 р., яка призвела і до кризи довіри у розрахунках. Технологія блокчейн передбачає консенсус учасників розрахунків за певними правилами та криптографічний захист. Безпосередня поява протоколу блокчейн пов'язана із криптовалютою біткоїн (*Bitcoin*) [1, с. 42].

На сьогоднішній день біткоїн та інші криптовалюти є усе поширенішим засобом розрахунків у багатьох галузях, а світова ринкова капіталізація криптовалют і криптоактивів перевищила 400 млрд дол. США. Найкапіталізованішими криптовалютами на початок 2018 р. є Біткоїн (понад 200 млрд дол. США), *Ethereum* (понад 100 млрд дол. США), *Ripple* (понад 90 млрд дол. США). Крипториниок протягом 2017 р. зріс у 34 рази [2]. Проте нормативне визначення та регулюван-

ня відносин створення, обігу та статусу криптовалют є украй обмеженим за кордоном і відсутнє в Україні, хоча цей елемент ринкових відносин є досить поширеним в нашій країні.

Україна входить до топ-5 за кількістю користувачів біткоїн-гаманців, тут здійснює свою діяльність найбільше на території СНД біткоїн-агентство *Kuna*, 25.09.2017 успішно проведена операція, під час якої квартиру у Києві продали за криптовалюту *Ethereum*. Юридично угоду оформили як договір обміну, оскільки в Україні обіг криптовалюти законодавчо не урегульований. Таким чином, актуалізується необхідність вивчення закордонного досвіду, теоретичного осмислення феномену і вироблення вітчизняних підходів до унормування відносин, пов'язаних із криптовалютами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обігу та генерації криптовалют в Україні були досліджені (з точки зору економічної науки) у монографії В.І. Ляшенка та О.С. Вишневського «Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку». Перевагам та загрозам перспективного впровадження криптовалют у нашій країні була присвячена стаття економістів С. Аржевітіна та М. Савлука «Золота лихоманка віртуального світу».

Наприкінці 2017 р. у Київському національному економічному університеті ім. В. Гетьмана відбулася наукова конференція, що мала на меті виробити підходи до визначення сутності криптовалюти, її значення для економіки України, однак до загальних висновків учасники так і не дійшли.

Правовий статус криптовалют наразі активно досліджують за кордоном, і серед наукових робіт можна виділити статтю М. Понсфорда «Порівняльний аналіз біткоїну та інших децентралізованих віртуальних валют: правове регулювання в КНР, Канаді і США» [3], в якій учений досліджує правове регулювання криптовалют у різних країнах, окреслює можливі загрози та перспективи від використання таких валют. Дослідження включає звіти комісій з цінних паперів, соціальні та політичні коментарі зі вторинних джерел, а також відповідні коментарі законодавців із різних держав. Результати таких досліджень допомагають визначити нинішнє ставлення до біткоїнів у глобальному масштабі та оцінити, як його правове регулювання відрізняється у різних країнах.

Кембріджський університет випустив посібник *Global Cryptocurrency Benchmarking Study*, де проведено ґрунтовний аналіз економічної природи криптовалют і досліджено можливості їхнього використання, описано альтернативні платіжні системи та різні цифрові активи, що можуть впливати на економіку.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду врегулювання відносин, пов'язаних із криптовалютою, її сутності, вітчизняного досвіду обігу криптовалют та авторських підходів щодо перспектив і шляхів легітимації таких валют.

Результати дослідження. Біткоїн (з англ. *Bit* — біт і *Coin* — монета) — децентралізована платіжна система на базі криптографічних алгоритмів, яка дає змогу здійснювати платежі без посередників (банків, платіжних систем). Біткоїн з'явився в 2009 р. у вигляді електронного документа / меморандуму, підписаного Сатоши Накамото, чия особистість і досі не встановлена [4].

Перевагами криптовалют є: 1) власники (фізичні та юридичні особи) можуть повністю контролювати свої цифрові активи, 2) відсутній емісійний центр, контроль та обмеження випуску, 3) можливість генерувати валюту самостійно за допомогою технології «майнінгу».

У багатьох країнах до цього питання різні підходи. Звичайно, більшість країн поки що вивчають цей інструмент, адже ринок криптовалют ще зовсім молодий у порівнянні із фондовим, тому питання, чим є криптовалюта, — товаром, грошима, нематеріальним активом, способом платежу та обміну чи чимось ще — залишається відкритим. У різних країнах ставлення до правового регулювання таких валют істотно відрізняється, адже від цього будуть залежати принципи оподаткування, оформлення операцій та прав власності, механізми захисту від неправомірних дій тощо.

Найпрогресивніша у цій сфері Японія, де в 2016 р. було ухвалено Закон, що врегулював діяльність бірж: вони стали підлягати реєстрації в Агентстві фінансових послуг, яке отримало право здійснювати перевірку такого бізнесу. Згідно з цим Законом, криптовалюта є цінністю, подібною до фінансового активу (*asset-like values*). У квітні 2017 р. Японія визнала біткоїн легальним платіжним засобом. Законодавець передбачив можливість оплати тих чи інших послуг, товарів цифровою валютою. Законом передбачено, що вона виконує

функцію валюти як засіб обміну, а офіційною грошовою одиницею є тільки ієна. Оподаткування криптовалюти в Японії здійснюється за стандартними правилами, визначеними у чинному податковому законодавстві. Так, дохід, отриманий фізичною особою у формі криптовалюти, підлягає обкладенню податком на прибуток (*Income Tax*), прибуток юридичної особи у цифровій валюті — корпоративним податком (*Corporate Tax*). Продаж криптовалют підлягає японському аналогу податку на додану вартість [5].

Конституція США закріплює федеративний устрій держави, відповідно до цього правові відносини, що пов'язані з криптовалютою, регулюються не тільки федеральним законодавством, а й законодавством окремих штатів. У серпні 2015 р. Департаментом фінансових послуг штату Нью-Йорк (*New York State Department of Financial Services*) була уведена *BitLicense* — ліцензія на ведення криптовалютного бізнесу (*Virtual Currency Business Activity*). У штаті Вашингтон згідно з положеннями Закону про уніфікації фінансових послуг (*Uniform Money Services Act*) криптовалюта є об'єктом грошових переказів, це також означає, що компанії можуть здійснювати перекази криптовалют мешканцю Вашингтона лише після отримання Вашингтонської ліцензії оператора з переказу грошових коштів (*Washington Money Transmitter License*) [6].

У вересні 2015 р. Американська державна комісія, що відповідає за біржові ф'ючерси (*Commodity Futures Trading Commission*), уперше порівняла біткоїн до майна та біржових товарів для цілей оподаткування. Відповідно, угоди з придбання товару за криптовалюту вважаються бартерними операціями. Це породило неоднозначність у законодавчому плані стосовно криптовалют [7].

В ЄС також є нормативні документи, що регулюють досліджувані відносини: Директива ЄС 2009/110/ЄС [8], а також рішення Суду справедливості від 22.10.2015. Згідно з даним рішенням суд відніс транзакції в біткоїнах до платіжних операцій з валютами, монетами та банкнотами і постановив, що вони не підлягають оподаткуванню ПДВ, а також рекомендував усім країнам-членам ЄС звільнити криптовалюту від оподаткування ПДВ. Загалом, законодавство ЄС класифікує *Bitcoin* як «цифрове представлення вартості, не підтвержене

центрального банку або державним органом і не прив'язане до юридично встановлених валютних курсів, яке може використовуватися як засіб обміну для купівлі товарів і послуг, їх передавання та зберігання, і може набуватися в електронному вигляді» [9]. Термін «криптовалюта» європейські регулятори замінили на «віртуальна валюта» та зробили засобом розрахунку.

21.12.2017 Президентом Республіки Білорусь було видано Декрет «Про розвиток цифрової економіки» № 8, яким були легалізовані майнінг та операції з криптовалютами. Згідно з Декретом, усі операції з криптовалютами у Білорусі не оподатковуватимуться до 01.01.2023. У Декреті поняття «криптовалюта» ототожнюється із загальним поняттям «цифровий знак». В Декреті зазначається, що кожна фізична особа має право «видобувати», купувати, обмінювати і передавати у власність іншим особам криптовалюту за фіатну валюту, також їх можна дарувати або залишати у спадщину [10].

В Україні існує ряд перешкод у використанні криптовалют, адже згідно з останнім рішенням Національного банку України (НБУ) криптовалюта не підпадає під законодавче визначення електронних грошей, платіжних засобів, валютних цінностей, цінних паперів та ін. Цю позицію НБУ щодо можливості використання криптовалют не можна назвати такою, що сприяє розвитку відповідних відносин та узгоджена зі світовою практикою, адже створює складнощі захисту прав на дану валюту у судах, а також ускладнює фіксацію криптовалют в активах компаній, відображення їх на балансі суб'єктів господарювання, введення в обіг, декларування, виконання фіскальних зобов'язань тощо.

Українське законодавство жодним чином не регулює питання обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій за допомогою криптовалют, наслідком чого є незахищеність власників криптовалют та їхніх майнових прав. Однак, хоча й не існує визначеності у питанні вибору правової моделі забезпечення обігу криптовалют в Україні, це не означає, що їхній обіг знаходиться поза законом. Але є непоодинокі випадки кримінального переслідування власників криптовалют, або тих, хто безпосередньо використовує технологію майнігу. Так, за повідомленням

у засобах масової інформації, в приміщеннях наукової установи було розміщено 200 «майнерів» без будь-яких правових підстав [11]. До речі, через декілька тижнів за рішенням суду кримінальне переслідування власників «засобів майнінгу» було припинене. Також в Україні на початку лютого 2018 р. було виявлене обладнання для майнінгу криптовалют, власники якого перераховували кошти нібито для фінансування терористичних угруповань на території окупованих районів Донецької та Луганської областей [12]. Тому питання відповідальності за правопорушення у цій сфері також є актуальними і породжені вони саме відсутністю цілісної системи правового забезпечення обігу криптовалют на території України.

Водночас певні кроки в напрямі введення в обіг криптовалют все ж таки робляться. Нещодавно з'явилося два законопроекти, що мають на меті врегулювати діяльність, пов'язану з криптовалютами. 06.10.2017 у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183, покликаний урегулювати питання правового статусу криптовалют та операцій з ними. У даному законопроекті автори схиляються до розповсюджені світової практики прирівнювання криптовалюти до майна (товару), точніше законопроект визначає, що криптовалюта — це «програмний код, який може виступати засобом міни», а криптовалютні операції прирівнюються до бартерних. Також вказаний законопроект передбачає й усі види відповідальності за порушення законодавства у сфері обігу криптовалют. Щодо порядку сплати податків, то зазначається, що криптовалюта є власністю «майнера» (будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка за допомогою спеціалізованого обладнання забезпечує працездатність системи блокчейн та криптовалютних транзакцій) та буде об'єктом оподаткування [13].

Інший законопроект від 10.10.2017 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» передбачає, що криптовалюта буде новим видом «фінансового активу» та визначатиметься як децентралізований цифровий вимір вартості, що може бути виражений в цифровому вигляді та функціонує як засіб обміну, збереження вартості чи одиниця обліку, що заснована на математичних обчисленнях,

є їх результатом та має криптографічний захист обліку. Законопроект також передбачає створення криптобіржі. Нею може стати будь-яка фінансова установа, статутний капітал якої складає не менше 5 млн грн. Для управління ринком криптовалют пропонується створити окремий державний орган, який видаватиме ліцензії криптобіржам і криптообмінникам, а також регулюватиме їх роботу [14].

Обидва законопроекти є важливими для легалізації криптовалют. Україні вдасться відкрити для себе нові можливості, використовуючи новітні технології, та дослідити, у якій галузі такі валюти будуть використані якнайкраще. Але потрібно зазначити, що кожен з них не є досконалим, адже саме поняття криптовалюти з правової точки зору не зовсім розкрито, а наведені формулювання досить спірні. Наприклад, у першому з законопроектів криптовалюта визначена як програмний код, що є об'єктом інтелектуальної власності. Отже, законопроект ставить її в один ряд із картиною або віршем, а також змушує сплачувати роялті. Другий законопроект також не повністю розкриває правову сутність таких валют і містить переважно технічні поняття, а не техніко-юридичні конструкції. Наприклад, «криптовалюта — це одиниця зміни». Тому сьогодні, за відсутності чіткої концепції щодо подальшого правового забезпечення обігу криптовалют в Україні, важко однозначно віднести чи співставити цей інструмент із наявними у чинному господарському, цивільному чи податковому законодавстві поняттями.

Висновки. Наразі, не зважаючи на розповсюдження операцій із криптовалютами в Україні, відсутнє правове регулювання відповідної сукупності відносин. Концептуальна невизначеність цього питання потребує подальших розробок та дискусій у науковому експертному середовищі та на рівні «суспільство — державний регулятор». Неувага держави до цього питання навряд чи відповідає сталому розвитку економіки України, невикористання цього модерного інструменту зменшує конкурентні переваги нашої країни у світі.

Спроби легітимації поведінки з криптовалютами, запропоновані у розглянутих законопроектах, поданих на розгляд Верховної Ради України, потребують доопрацювання за такими напрямками:

- визначення правової природи криптовалюти, а не тільки технічної основи її «існування» та обігу;
- встановлення чітких умов та вимог із прозорості випуску криптовалют;
- окреслення вимог фінансового моніторингу операцій з використанням віртуальних валют, що дасть змогу підвищити ліквідність і

припинить зниження волатильності, надасть гарантії безпеки для інвесторів, які хочуть вкласти кошти в криптовалюту, мінімізує використання таких валют у злочинних цілях, у т. ч. щодо фінансування терористичних утворень чи організацій;

- визнати криптовалюту саме фінансовим активом для цілей правового регулювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ, 2018. 252 с.
2. Cryptocurrency Market Capitalizations. Top 100 Cryptocurrencies by Market Capitalization. URL: <https://coinmarketcap.com> (дата звернення: 10.01.2018).
3. Ponsford M.A Comparative Analysis of Bitcoin and Other Decentralised Virtual Currencies: Legal Regulation in the People's Republic of China, Canada, and the United States. *Hong Kong Journal of Legal Studies*. 2015. Vol. 9. URL: <http://ssrn.com/abstract=2554186> (дата звернення: 08.02.2018).
4. Криптовалюта: Зібрати по криптах. Криптофахівці роз'яснюють юристам значення найпоширеніших слів «латини майбутнього» — криптомови. За матеріалами видання «Український Юрист». URL: <http://axon.partners/uk/blog/cryptgoalphabet/> (дата звернення: 08.02.2018).
5. Nermin Hajdarbegovic. Japan Makes First Bitcoin-Related Drug Arrest. *Coindesk*. May 9, 2014. URL: <https://www.coindesk.com/japan-makes-first-bitcoin-related-drug-arrest> (дата звернення: 08.02.2018).
6. Правове регулювання криптовалютного бізнесу / Axon Partners, ForkLog Research. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf> (дата звернення: 20.02.2018).
7. The Federal Reserve System's semiannual monetary policy report to the Congress. The U.S. Government Printing Office. September 17, 2015. URL: <http://www.cftc.gov/PressRoom/PressReleases/pr7231-15> (дата звернення: 08.02.2018).
8. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 267. 10.10.2009. P. 7—17.
9. Court of Justice of the European Union PRESS RELEASE No 128/15. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2015-10/cp150128en.pdf> (дата звернення: 20.02.2018).
10. О развитии цифровой экономики: Декрет Президента Республики Беларусь от 21.12.2017 № 8. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrya-2017-g-17716/ (дата звернення: 20.02.2018).
11. В інституті Патона працювала незаконна фабрика Bitcoin. *Інформаційний Акцент*. URL: <https://www.infa.ua/v-insty-tuti-patona-pratsyuvala-nezakonna-fabry-ka-bitcoin> (дата звернення: 20.02.2018).
12. Прокуратура й СБУ вилучили в Києві 400 біткоїн-ферм. *Інформаційний Акцент*. URL: <https://www.infa.ua/v-insty-tuti-patona-pratsyuvala-nezakonna-fabry-ka-bitcoin> (дата звернення: 20.02.2018).
13. Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 20.02.2018).
14. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: проект Закону України від 10.10.2017 № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 (дата звернення: 20.02.2018).

REFERENCES

1. Liashenko V.I., Vyshnevskiy O.S. Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist pryryvnoho rozvytku: monohrafiia. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
2. Cryptocurrency Market Capitalizations. Top 100 Cryptocurrencies by Market Capitalization. URL: <https://coinmarketcap.com>
3. Ponsford M.A Comparative Analysis of Bitcoin and Other Decentralised Virtual Currencies: Legal Regulation in the People's Republic of China, Canada, and the United States. *Hong Kong Journal of Legal Studies*. 2015. Vol. 9. URL: <http://ssrn.com/abstract=2554186>
4. Kryptovaliuta: Zibraty po kryptakh. Kryptofakhivtsi roziasnuiut yurystam znachennia naiposhyrenishykh sliv «latyny maibutnoho» kryptomovy. Za materialamy vydannia «Ukrainskyi Yuryst». URL: <http://axon.partners/uk/blog/cryptgoalphabet/> [in Ukrainian].
5. Nermin Hajdarbegovic. Japan Makes First Bitcoin-Related Drug Arrest. *Coindesk*. May 9, 2014. URL: <https://www.coindesk.com/japan-makes-first-bitcoin-related-drug-arrest>
6. Правове регулювання криптовалютного бізнесу / Axon Partners, ForkLog Research. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf> [in Ukrainian].
7. The Federal Reserve System's semiannual monetary policy report to the Congress. The U.S. Government Printing Office. September 17, 2015. URL: <http://www.cftc.gov/PressRoom/PressReleases/pr7231-15>

8. Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 267. 10.10.2009. P. 7–17.
9. Court of Justice of the European Union PRESS RELEASE No 128/15. URL: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2015-10/cp150128en.pdf>
10. O razvitii tsifrovoy ekonomiki: Dekret Prezidenta Respubliki Belarus ot 21.12.2017 No. 8. URL: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/ [in Russian].
11. V instytuti Patona pratsiuvala nezakonna fabryka Bitcoin. Informatsiinyi Aktsent. URL: <https://www.infa.ua/v-insty-tuti-patona-pratsyuvala-nezakonna-fabry-ka-bitcoin/> [in Ukrainian].
12. Prokuratura y SBU vyluchyly v Kyievi 400 bitcoina-ferm. Informatsiinyi Aktsent. URL: <https://www.infa.ua/v-insty-tuti-patona-pratsyuvala-nezakonna-fabry-ka-bitcoin/> [in Ukrainian].
13. Pro obih kryptovaliuty v Ukraini: proekt Zakonu Ukrainy vid 06.10.2017 No. 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 [in Ukrainian].
14. Pro stymuliuvannya rynku kryptovaliut ta yikh pokhidnykh v Ukraini: proekt Zakonu Ukrainy vid 10.10.2017 No. 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710 [in Ukrainian].

Надійшла 08.03.2018

В.А. Устименко, Н.Ю. Полищук

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины,
г. Киев, Украина

О СОСТОЯНИИ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБОРОТА КРИПТОВАЛЮТ В УКРАИНЕ: ВЗГЛЯД СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

В современном мире ускоряется развитие информационных технологий. На основе анализа отечественной и зарубежной практики выявлен ряд неурегулированных правом Украины отношений по созданию и обороту криптовалют, предложены пути решения вопросов определения их правовой природы, правового регулирования. Проанализирована ситуация относительно определения правового статуса криптовалют в зарубежных странах и Украине. Определены основные моменты, которые должны быть доработаны при усовершенствовании правового регулирования оборота криптовалют в Украине.

Ключевые слова: биткоин, финансовые активы, криптовалюта, электронные деньги, цифровые валюты, виртуальные валюты.

V.A. Ustymenko

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1094-422X>

N.Yu. Polishchuk

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3909-6460>

ON THE STATE OF LEGAL SUPPORT OF CRYPTOCURRENCIES IN UKRAINE: THROUGH THE PRISM OF FOREIGN EXPERIENCE

The development of information technologies is accelerated in the modern world. The digitization of socio-economic relations is carried out on the basis of peer-to-peer blockchain technology. Bitcoin is a cryptographic protocol. The article shows that, to date, there is no common understanding of Cryptocurrency, in some sources they are treated as currency and other goods or raw materials in other. At this moment, cryptocurrency in Ukraine is not regulated at all. This article discusses the potential legal classification of Bitcoin and the consequences thereto. Bitcoin has been, and continues to be, used by some for the purchase of illegal substances and in furtherance of crimes. Nonetheless, Bitcoin possesses significant economic upside over traditional currencies and methods of transaction online. The National Bank of Ukraine (NBU) has not yet recognized bitcoin or other encrypted currencies. Several bills to regulate encrypted money have been submitted, but none has yet been passed. The Ukrainian parliament has been actively trying to find a solution for creating a legislative and regulatory framework specific to the cryptocurrency industry. Ukrainian draft laws give their own definition of crypto-currency, mining and other specific terms; stipulate those who have the right to engage in mining, how the activities of exchanges are regulated, and the attendant moments, such as legal responsibility and specific taxation. Yet, the proposed legislation has not yet been passed into the law. Ukraine should monitor world trends and not miss a chance to use new technologies and innovations in the financial sector. On the basis of the analysis of domestic and foreign practices, a number of non-regulated by Ukrainian law of the creation and circulation of cryptocurrencies have been identified by the law of Ukraine, proposed ways of resolving issues of determining their legal nature and legal regulation. The situation regarding the definition of legal status of cryptographic goods in foreign countries and Ukraine is analyzed. The main points to be solved in the course of approval of the right regulation of cryptocurrencies in Ukraine are determined.

Keywords: Bitcoin, financial assets, cryptocurrency, electronic money, digital currencies, virtual currencies.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.066>

УДК 349.3

М. БОРСКИ, д-р юрид. наук, заместитель декана по учебной работе
факультета администрации и менеджмента
Университет *Humanitas* в Сосновце (*WSH*), Польша
 orcid.org/0000-0001-8210-7968

ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ РЕСПУБЛИКОЙ ПОЛЬША КОНВЕНЦИИ О ПРАВАХ ИНВАЛИДОВ

Ключевые слова: Конвенция о правах инвалидов, социальное отчуждение, деинституционализация, общественные дома взаимопомощи, охраняемое и вспомогательное жилье.

Среди многих прав, гарантированных Конвенцией Организации Объединенных Наций о правах инвалидов, особое внимание следует уделять праву инвалидов на независимую жизнь и интеграцию в общество, которое закреплено в ст. 19. Это право распространяется на всех, независимо от возраста, способностей, категории инвалидности или проблем с психическим здоровьем. На практике это означает, что государству необходимо принять эффективные меры по содействию интеграции людей с ограниченными возможностями и их участию в общественной жизни. В статье автор попытался ответить на вопрос, приняло ли Польское государство эффективные меры по содействию инвалидам в их полной интеграции и участии в общественной жизни. Поэтому было обращено внимание на необходимость деинституционализации социальной помощи, указаны два важных инструмента, благодаря которым ее можно реализовать на практике.

Вступление. Разнообразная экономическая жизнь страны зиждется не только на труде индивидов без каких-либо отклонений по здоровью. Люди с ограниченными возможностями — это как раз тот пока еще не до конца оцененный ресурс, вовлечение которого в сферу хозяйствования при определенных условиях может дать значительный положительный эффект и решить вопросы обеспечения таких лиц достойным заработком (самозанятостью), положительно повлиять на социализацию таких лиц, а их успехи в различных сферах предпринимательства будут служить для общества индикатором его общего «здоровья». Именно в этом видится полезным опыт Польши как страны-члена Европейского Союза по обеспечению не только базовых прав лиц с ограниченными возможностями, но и создания условий для их всесторонней адаптации в обществе. Украина сейчас в поиске модели экономической социализации лиц с ограниченными возможностями, поэтому соответствующий правовой массив, адаптированный к стандартам ООН и, естественно, ЕС, только формируется. В данном контексте это исследование будет полезно нормотворческим органам Украины для модернизации и дальнейшего развития правовой системы страны.

Конвенция ООН о правах инвалидов была принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 13.12.2006, Поль-

ское Правительство подписало Конвенцию 20.03.2007, в то время как ее ратификация состоялась 06.09.2012 [1].

В пояснительной записке к законопроекту, который уполномочивает Президента Республики Польша к ратификации Конвенции, содержится информация о предполагаемых последствиях для польского законодательства, положения инвалидов в Польше, а также государственных органов и их обязательств по гарантии прав инвалидам. Среди органов, ответственных за реализацию Конвенции, о которых шла речь в пояснительной записке к законопроекту, оказалось много именно государственных органов, в первую очередь органов исполнительной власти, таких как компетентные министры, органы центрального правительства, а также — в установленных законодательством пределах — соответствующие органы местного самоуправления. Как и каждый законопроект, он был согласован с различными государственными органами на межведомственном уровне. В результате этих договоренностей появилось немало мнений и был поднят вопрос относительно финансовых аспектов вступления в силу Конвенции на территории Польши. В качестве примера можно рассмотреть замечание Министра инфраструктуры, который обратил внимание на необходимость приспособления всех поездов к потребностям людей с ограниченными возможностями, что в свою очередь требовало бы значительных финансовых затрат. В ответ на выше представленное суждение Министр труда и социальной политики объяснил, что при имплементации положений Конвенции не стоит игнорировать необходимость обеспечения полного приспособления всей общественной инфраструктуры, в том числе железнодорожной, к потребностям инвалидов. Такие меры, по его мнению, должны осуществляться постепенно и рационально с учетом финансовых возможностей страны. В свою очередь, Министр Финансов обратил внимание на отсутствие сроков в пояснительной записке к законопроекту для введения конкретных решений и финансовых последствий ратификации Конвенции. В ответ Министр труда и социальной политики отметил, что такие издержки не могут быть строго определены, кроме того, необходимые изменения будут поэтапными, в зависимости от финансовых возможностей. Нако-

нец, в мнениях, полученных от ассоциаций (в основном профсоюзов, организаций работодателей и организаций, представляющих людей с ограниченными возможностями), была выражена твердая поддержка ратификации Конвенции.

Закон, уполномочивающий Президента к ратификации, был принят единогласно (424 голоса «за», 0 — «против», 0 — «воздержались»), а затем 26.07.2012 подписан Президентом Республики Польша.

Среди прав, гарантированных Конвенцией, особого внимания заслуживает ст. 19, касающаяся проблемы независимой (самостоятельной) жизни людей с ограниченными возможностями, а также их интеграции в общество. Вышеуказанное положение обязывает Польское государство, среди всего прочего, обеспечить людям с ограниченными возможностями:

1) возможность выбора места жительства и принятия решения о том, где и с кем они будут жить, по принципу равенства с другими лицами, при этом государство не может заставить этих людей жить в особых условиях;

2) возможность доступа к широкому выбору вспомогательных услуг, оказываемых на дому или же в специальных центрах, предоставляющих жилье, а также к другим вспомогательным услугам, предоставляемым в местных общинах, включая персональную помощь, необходимую для жизни и интеграции в общество, а также для предотвращения социальной изоляции и сегрегации.

На практике это означает необходимость принятия эффективных мер по содействию инвалидам в их полной интеграции и участии в общественной жизни. Меры такого рода предусматриваются главным образом в Законе о социальной помощи [2], в отношении инвалидов с психическими расстройствами — в Законе о защите психического здоровья [3] и Национальной программе охраны психического здоровья [4]. Более того, нельзя забывать, что польское Правительство в рамках реализации мер по поддержке семьи также приняло попытку создать последовательные и всеобъемлющие решения, направленные на предоставление инвалидам независимой жизни и их интеграцию в общество. Потребности в этой области и цели, которые должны быть достигнуты, изложены в комплексной программе поддержки для семей «За жизнью»,

подготовленной межминистерской рабочей группой, назначенной премьер-министром Беатой Шидло, а затем принятой постановлением Совета Министров, и вместе с ним — в виде 110-страничного документа — опубликована в *Monitor Polski* [5]. Эта программа может быть своего рода «дорожной картой» для правительства, которое постепенно должно реализовывать цели, изложенные в ней, путем инициирования последовательных универсально-нормативных актов обязывающего права.

Европейская тенденция деинституционализации социальной помощи. В Польше люди с ограниченными возможностями, несмотря на многие предпринятые действия, — одна из наиболее подверженных опасности общественных групп. Причины этой ситуации заключаются в существовании ряда общественных и системных барьеров, поэтому предпринятые действия должны быть направлены на создание условий, обеспечивающих равные возможности и нормализацию положения инвалидов. Это относится и к вопросу соблюдения прав граждан, доступа к здравоохранению, комплексной реабилитации, доступа к образованию и повышению квалификации, обеспечения адекватных жилищных условий, безопасного транспорта и доступа к окружающей среде, социальной помощи и социального обеспечения. Общество — место, где наилучшим образом можно удовлетворить вышеупомянутые потребности.

Констатирование, что каждый человек имеет право на жизнь в своей привычной среде, требует нового подхода и создания таких условий, которые позволят каждому реализовать это право. Фундаментальной тенденцией к обеспечению достойной жизни и проживания является поддержка инвалидов в их нынешнем месте проживания. Многолетний опыт показывает, что институциональный уход удовлетворяет бытовые потребности, однако он изолирует от прежней социальной и физической среды, а качество жизни в этих учреждениях, по сравнению с высоким качеством услуг, предоставляемых на уровне местных общин, намного ниже. Поэтому сегодня основной тенденцией оказывается стремление к систематическому переходу на организацию услуг, предоставляемых именно в местных сообществах. Концепция деинституционализации означает процесс, который включает:

1) развитие персонализированных высококачественных услуг в рамках сообщества, в том числе предотвращающих размещение детей и взрослых в учреждениях, а также передачу ресурсов из стационарных центров долгосрочного ухода для предоставления новых услуг, с целью обеспечить долгосрочную стабильность реализованных решений;

2) запланированное закрытие стационарных учреждений долгосрочного ухода, в которых дети, взрослые с ограниченными возможностями (в том числе с проблемами психического здоровья), а также пожилые люди изолированы от общества, так как эти учреждения не обеспечивают им адекватной заботы и поддержки, а их права часто не соблюдаются;

3) заверение всеобщего доступа к основным услугам в таких областях, как образование и профессиональная подготовка, занятость, жилье, здравоохранение и транспорт для всех детей и взрослых, нуждающихся в поддержке [6].

В соответствии с Руководством по реализации проектов в области социальной интеграции и борьбы с бедностью с использованием Европейского социального фонда и Европейского фонда регионального развития на 2014—2020 гг., выданным Министром Инфраструктуры и Развития, деинституционализация означает «процесс перехода от институционального ухода к услугам, предоставляемым в местном сообществе на основании «Общеввропейских руководящих принципов перехода от институционального ухода к оказанию ухода на уровне местных общин» [7], требующий, «с одной стороны, развития услуг, предоставляемых в местных общинах, а с другой — постепенного ограничения услуг в рамках институционального ухода» [8]. В этом определении было также подчеркнuto, что интегральным элементом деинституционализации услуг является профилактика, направленная на предотвращение размещения людей в учреждениях институциональной помощи.

Более широкое понимание деинституционализации использует ЮНИСЕФ, хотя оно относится только к проблеме ухода за детьми. В дефиниции, разработанной этой организацией, не было предопределено, что деинституционализация должна привести к сокращению необходимости в институциональной помощи. Согласно этому подходу, деинституционализация означает «весь процесс плани-

рования трансформации и уменьшения значимости стационарных учреждений или их ликвидации при одновременном предоставлении других видов различных услуг по уходу за детьми, базирующихся на стандартах реализации прав человека и ориентированных на результат» [9].

Представленные дефиниции указывают на то, что, как подчеркивает Лукаш Юрек, существует два подхода деинституционализации услуг: «в первом из них делается упор на необходимости ограничить учреждения по уходу, что, в свою очередь, должно привести к ликвидации этой формы помощи. Второй подход предполагает необходимость постепенной трансформации учреждений по уходу таким образом, чтобы нивелировать или, когда это невозможно, свести к минимуму их недостатки и слабые места» [10].

Как подчеркивается в «Общеввропейских руководящих принципах перехода от институционального ухода к оказанию ухода на уровне местных общин», разработанных Европейской Группой Экспертов по переходам от институционального ухода к оказанию ухода на местном уровне общин (эта группа, ранее известная как Временная Группа Экспертов по вопросам перехода от институционального ухода к уходу на уровне местных сообществ, была создана в феврале 2009 г. тогдашним комиссаром по вопросам занятости и социальных дел Владимиром Шпидлой (*Vladimír Špidla*), для решения вопроса, касающегося реформы институциональной помощи в Европейском Союзе. Группа объединяет организации, представляющие детей, семьи и людей с ограниченными физическими возможностями, организации, занимающиеся проблемами психического здоровья, общественные и некоммерческие организации, государственные органы и общественные организации). Главная причина ликвидации учреждений по уходу — неблагоприятные условия, в которых подопечные изолированы от общества, они подвергаются различным видам ущемлений прав, где преобладает первенство организационных требований (режим и пр.) над индивидуальными потребностями, лишение самостоятельности относительно принятия различного рода решений и пр. Часто в учреждениях по уходу происходит деперсонализация подопечных (например, лишение их личных

вещей), формируются график действий, установленный наперед без учета индивидуальных предпочтений, и не персонализированное обращение с подопечными, то есть без учета различий между ними и их индивидуальных предпочтений, а также возникает дистанция между положением персонала и подопечных. Эта ситуация влечет за собой психологический ущерб, в том числе, потерю возможности самоопределения, не говоря уже о частых нарушениях основных прав подопечных. Поэтому, с социальной точки зрения, стоит обратить внимание на развитие общественной формы ухода, что в большей степени способствует социальной интеграции и автономии людей с ограниченными возможностями. Второй чрезвычайно важной предпосылкой, кроме социальных аспектов ухода за инвалидами, являются экономические соображения в связи с тем, что общественные формы ухода и полустационарная помощь определены дешевле, чем помощь институциональная. Не менее важна также предпосылка политико-идеологического характера, так как реализация деинституционализации соответствует руководящим принципам Европейской Комиссии, в том числе нормам документов, принятых государственными органами: Концепция к Многолетней Политике Пожилых людей на 2014—2020 гг. [11] и Национальная программа борьбы с бедностью и отчуждением 2014—2020 гг.

Основываясь на опыте различных стран Европейского Союза в реализации концепции деинституционализации, была разработана «международная модель деинституционализации ухода за иждивенцами» [12]. Этот документ характеризуется:

1) ограничением (как по экономическим, так и по гуманитарным причинам) институционального ухода и развитием ухода на дому (*home based care*), а также все в большей мере фокусировкой на социальных и медицинских услугах для людей, которые без такой поддержки требовали бы институциональной помощи, то есть для людей с самым низким доходом и без поддержки со стороны семьи;

2) ограничением прямой роли государства в предоставлении услуг и повышением роли коммерческих организаций, некоммерческих организаций и неформальной помощи, что, в свою очередь, приведет к увеличению числа

поставщиков услуг, а также фрагментации услуг и преодолению неравенства в доступе к услугам между группами с разными доходами;

3) большей, чем в предыдущий период, степенью акцентирования необходимости индивидуализированного ухода и предоставления большего выбора услуг. При этом между заявленными целями и практикой существует значительная брешь, чему способствует стремление к «экономической эффективности»;

4) снятием барьеров между:

а) системой здравоохранения и системой социального обеспечения — разделение этих двух систем считается основным препятствием на пути осуществления комплексного ухода в местном сообществе;

б) институциональным уходом и уходом, предоставляемым в местном сообществе.

Постепенный переход от институционального ухода к услугам, предоставляемым в местных сообществах, повышает шансы обеспечить инвалидам достойное к ним обращение, улучшает релевантность услуг к их индивидуальным потребностям и дает им возможность максимально развиваться и поддерживать социальные и экономические контакты. Право людей с инвалидностью к самостоятельной жизни и социальной интеграции в общество, которое закреплено в ст. 19 Конвенции о правах инвалидов, распространяется на всех, независимо от их возраста, способностей, группы инвалидности или проблем психического здоровья. Это означает, что каждый должен иметь возможность жить и участвовать в функционировании выбранного сообщества.

Одним из важнейших элементов перехода от институционального ухода к жизни в сообществе служит предоставление соответствующих жилищных условий, которые дают пользователям полный выбор и контроль над тем, где, как и с кем они живут. В вышеупомянутом *Общеввропейском руководстве* [7, ст. 107] изложены различные способы организации жизни, поддерживаемой в своих же квартирах. Такие специализированные квартиры могут быть рассредоточены в разных местах, но они того же типа и размера, как и квартиры большинства людей, равномерно распределены в жилых районах среди других членов местных общин. Предоставление услуг в области здравоохранения и прочих социальных услуг должно, главным образом, осуществляться непосред-

ственно в месте жительства лиц с ограниченными способностями, такая поддержка должна обеспечивать индивидуальную, независимую жизнь в привычном для такого лица месте и общественном окружении.

В Польше отсутствует целостная стратегия деинституционализации социальных услуг, однако нормы, содержащиеся в законах о социальной помощи, общественной деятельности и волонтерстве [13], а также о поддержке семьи и приемной семьи [14], способствуют развитию деинституционализированной системы социальных услуг. Такой деинституционализированной формой поддержки, предназначенной для взрослых людей с психическими расстройствами, которая может быть альтернативой классическим домам социального обеспечения, на мой взгляд, являются общественные дома взаимопомощи. Другой, заслуживающий внимания и, прежде всего, инвестирования, инструмент помощи, адресованный всем категориям людей с ограниченными возможностями (следовательно, не только для людей с психическими расстройствами) — «охраняемое и вспомогательное жилье». Именно поэтому дальнейшее содержание данной работы будет посвящено исключительно этим двум формам поддержки.

Могут ли общественные дома взаимопомощи стать альтернативой домам социального обеспечения?

Общественные дома взаимопомощи (ОДВ) — это центры поддержки для взрослых с психическими расстройствами, в том числе с отклонениями в развитии. Они обеспечивают своим подопечным дневное и ночное пребывание. Государственная администрация передала органам местного самоуправления компетенцию управления деятельностью общественных домов взаимопомощи, их финансирование осуществляется из бюджетов воеводств. Термин «лицо с психическими расстройствами» включает в себя две отдельные группы, участвующие в занятиях ОДВ. Это люди с психическими заболеваниями и люди с отклонениями в развитии. Каждая из этих групп нуждается в иных формах общественной поддержки, лечения и методов терапии. Поэтому эти центры делятся на:

1) ОДВ, предназначенные для лиц, хронически больных психически (тип А),

2) ОДВ, предназначенные для лиц с отклонениями в развитии (тип Б),

3) ОДВ, предназначенные для лиц с другими хроническими психическими дисфункциями (тип В).

Основная задача таких учреждений — поддержание и развитие навыков, необходимых для максимально возможной самостоятельной жизни. ОДВ предоставляют услуги, адаптированные к особым потребностям людей с психическими расстройствами, в частности: социальная работа, психотерапия, медицинская, социальная и профессиональная реабилитация, рационализация и организация свободного времени. Специфика общественных домов заключается в том, что они являются основой для психиатрической реабилитации в окружающей среде, предлагая конкретные программы реабилитации.

ОДВ работают:

- 1) в структурах учреждений социальной помощи,
- 2) как автономные центры,
- 3) в качестве центров, возглавляемых общественными организациями.

Период использования круглосуточного места проживания в общественных домах взаимопомощи не может быть одноразово дольше, чем три месяца, в определенных случаях существует возможность продления до 6 месяцев, однако максимальный срок круглосуточного пребывания в календарном году не может превышать 8 месяцев. Плата за услуги составляет 5 % от дохода подопечного, финансово самостоятельного, или же от суммы дохода на одного человека в семье подопечного, при условии, что доход подопечного, финансово самостоятельного, или доход на одного человека в семье подопечного превышает 300 % от соответствующего критерия дохода, то есть в случае подопечного, финансово самостоятельного, его доход должен превышать 1902 злотых, а в случае подопечного, проживающего в семье, доход на одного человека в семье должен превышать 1542 злотых. Оплата за круглосуточные услуги, в свою очередь, определяется в размере 70 % от дохода человека, использующего услуги, пропорционально периоду его пребывания. Подопечный может быть освобожден, по его просьбе, от этой оплаты частично или полностью. Решение о направлении в общественный дом взаимопомощи и решение, определяющее оплату за услуги в этих центрах, выдается компетентным ор-

ганом местного самоуправления, осуществляющим руководство или поручающим другим органам руководство общественным домом взаимопомощи. Стоит также подчеркнуть, что расходы на участие в ОДВ более чем наполовину ниже, чем расходы, связанные с пребыванием в домах социального обеспечения (практически не бывает, что бы стоимость пребывания здесь была меньше чем 3 000,00 злотых), а дотации на их функционирование покрывают расходы на содержание центров, трудоустройство специализированного персонала, приобретение материалов для реабилитации и терапии.

Распространение учреждений охраняемого и вспомогательного жилья с целью интеграции инвалидов в общество. Учреждение охраняемого жилья не является новым в польской правовой системе. Оно действовало уже в девяностые годы XX века, хотя и в очень ограниченных масштабах, в соответствии с предыдущим обязывающим законом о социальной помощи [15]. Согласно ст. 53 п. 2 действующего Закона о социальной помощи, охраняемое жилье — это форма социальной помощи, которая подготавливает людей, находящихся там под опекой специалистов, вести независимую жизнь или заменяет проживание в центрах круглосуточной помощи. Охраняемое жилье обеспечивает условия для независимого функционирования в окружающей среде, в интеграции с местным сообществом. В свою очередь, п. 1 вышеуказанного положения свидетельствует, что эта форма социальной помощи предоставляется: лицу, которое из-за сложной жизненной ситуации, возраста, инвалидности или болезни нуждается в поддержке в повседневной жизни, но не нуждается в услугах, предоставляемых учреждениями круглосуточной помощи, в частности лицу, с психическими расстройствами, лицу покидающему приемную семью, приют, центр молодежной помощи, колонию для несовершеннолетних, а также иностранным гражданам, получившим статус беженца в Республике Польша — в виде дополнительной защиты или временного вида на жительство в связи с полученным статусом беженца или в связи с предоставлением ему дополнительной защиты.

Адресатом поддержки может быть только совершеннолетний. Охраняемое жилье делится на два типа:

1) временное (вспомогательное) охраняемое жилье,

2) стимулирующее охраняемое жилье.

Во временном охраняемом жилье обеспечиваются бытовые и образовательные услуги, развивающие и укрепляющие независимость, навыки самообслуживания, а также выполнение социальных ролей при интеграции в общество, дабы обеспечить самостоятельную жизнь. В свою очередь, стимулирующее охраняемое жилье должно быть предназначено для инвалидов, прежде всего, с ограниченными физическими возможностями или психическими расстройствами, либо для пожилых или хронически больных. Стимулирующее охраняемое жилье обеспечивает бытовые услуги, а также помощь в выполнении действий, необходимых в повседневной жизни и при социальных контактах, адаптированных к психофизическим возможностям человека, чтобы поддерживать или развивать независимость человека на уровне его возможностей.

Стоит отметить, что в ст. 53 п. 11 Закона о социальной помощи говорится, «поддержка, оказываемая в охраняемом жилье, не является равносильной удовлетворению жилищных потребностей людей или семей». Вот почему, на мой взгляд, необходимо регулировать вопрос о вспомогательном жилье как отдельной категории, независимой от охраняемого жилья. Закон рассматривает охраняемое жилье (тренировочное и стимулирующее) как синоним вспомогательного жилья, в то время как на практике они имеют немного другую специфику. Их жители воспринимаются как субъекты права: они подписывают договор аренды квартиры — на неопределенный срок, так как такая квартира должна быть их постоянным местом жительства, где они могут жить (возможно) до конца жизни. Помещения одноместные, меблированы арендатором, с общей столовой и кухней-студии на три квартиры. Жильцы не должны, как в ситуации с охраняемым жильем, подлежать обязательной программе реабилитации, потому что квартира должна для них быть местом для отдыха, социальной реабилитации, которая происходит естественным путем, когда человек выполняет повседневные обязанности в процессе самостоятельной жизни.

Охраняемое жилье может управляться каждым подразделением социальной помощи

(это региональные центры социальной политики, центры поддержки семьи, центры социальной помощи, дома социального обеспечения, специализированные консультационные центры, в том числе семейные, центры поддержки, а также кризисные интервенционные центры) или благотворительной организацией. Управление и предоставление мест в охраняемом жилье относится к обязанностям муниципалитета. В то время как руководство охраняемого жилья для людей из более чем одного муниципалитета, принадлежит к обязанностям повета. Поэтому именно органы местного самоуправления устанавливают правила определения размера сборов или освобождения от них. Они тесно связаны с доходом, получаемым жителями. По данным Министерства семьи, труда и социальной политики, по состоянию на 31.12.2016 в Польше насчитывалось 703 охраняемых жилищ, в которых было 2922 места. Всего ими пользовалось 2774 жителя, но неизвестно, сколько из них — инвалиды. Статистика выделяет в этой группе только людей с психическими расстройствами.

Выводы. Подводя итоги исследования, следует сформулировать несколько замечаний общего характера. Прежде всего, осуществление права каждого человека на жизнь в его привычной среде требует создания таких условий, которые позволяли бы всем, в том числе и инвалидам, пользоваться этим правом. Речь идет о создании условий для достойной жизни и предоставлении жилья инвалидам в их предыдущем месте проживания. Многолетний опыт показывает, что институциональная помощь удовлетворяет жизненные потребности, однако она изолируется от ранее известной социальной и физической среды, а качество жизни в этих учреждениях по сравнению с высоким качеством услуг, предоставляемых на уровне местных общин, намного хуже. Это означает, что деинституционализация форм поддержки для людей с ограниченными возможностями может предотвратить социальную изоляцию этих людей.

Нет никаких сомнений в том, что постепенный переход от институционального ухода к услугам, предоставляемым в местных общинах, повышает шансы обеспечить инвалидам чувство собственного достоинства, лучшее сопоставление услуг с их индивидуальными

потребностями, а также возможность более полного развития и поддержки социальных контактов.

К сожалению, польская система социального обеспечения не дает полной возможности воспользоваться описанными выше формами помощи, предназначенными для этой группы инвалидов. Определенно, на сегодняшний день, в общественных домах взаимопомощи, силы которых направлены на то, чтобы их подопечные, по возможности, были готовы к самостоятельной жизни в обществе, слишком мало мест для людей с психическими расстройствами. Инвалиды также будут чувствовать себя намного комфортнее в своем собственном, адаптированном к их конкретным потребностям, жилье или других видах вспомогательного жилья, служащих альтернативой крупным домам для инвалидов. Однако, по-прежнему распространенной практикой является размещение людей с ограниченными возможностями в учреждениях по уходу. Поэтому, на мой взгляд, нет никаких сомнений в том, что увеличение числа мест в общественных домах взаимопомощи и создании охраняемого жилья, а также другого вспомогательного жилья может стать очень важным элементом деинституционализации социальной помощи. Преградой служит отсутствие согласованного видения деинституционализации. С одной стороны, поддерживаются особо нуждающиеся категории людей с инвалидностью, у которых инвалидность сопряжена с аутизмом, что увеличивает сумму субсидий для этих людей, а с другой стороны, поддерживается сумма субсидий для каждого подопечного общественных домов взаимопомощи на том же уровне. Это также можно наблюдать в комплексной программе поддержки для семей «За

жизнью», где планируется создавать 50 квартир в год для около 500 человек. Абстрагируясь от того, что 10 человек в одной квартире это слишком много (обязывающие положение об охраняемом жилье говорит о не более чем троих), то создатели программы, вместо того, чтобы обратить свое внимание на конкретных людей, сосредоточены на вопросе предоставления жилья без учета иных особенностей проживания тех или иных лиц.

Таким образом, вместо деинституционализации мы меняем одну форму институциональной помощи на другую. На сегодня более 130 000 человек в год пользуются институциональной формой помощи, в виде: домов социального обеспечения, центров по уходу и лечению, а также психиатрических больниц. Расходы на функционирование этих учреждений значительно выше, чем для охраняемого и вспомогательного жилья (например, стоимость содержания одного человека в ОДВ составляет около 3 тысяч злотых ежемесячно. Эти люди почти всегда платят 70 % своих пособий, что обычно ниже, чем указанная выше сумма. В остальном, если у такого человека нет семьи, доплачивает орган местного самоуправления. В среднем такая доплата за одного подопечного, из муниципалитета или повета, составляет около 2000 злотых в месяц. Тем временем, полная стоимость функционирования охраняемого жилья составляет около 1000 злотых в месяц). Поэтому правомерно утверждать, что развитие этой категории жилья может означать значительную экономию для государственного бюджета и бюджетов органов местного самоуправления. Таким образом, они могли бы стать бенефициарами происходящих изменений в направлении деинституционализации социальной помощи.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Польша о ратификации Конвенции о правах инвалидов от 15.06.2012, подписанной Нью-Йорке 13.12.2006. Dz. U. z 2012 г., poz. 882.
2. Закон Республики Польша о социальной помощи от 12.03.2004. Dz. U. z 2017 г. poz. 1769 z późn. zm.
3. Закон Республики Польша о защите психического здоровья от 19.08.1994. Dz. U. z 2017 г., poz. 882 z późn. zm.
4. Постановление Совета Министров Республики Польша от 08.02.2017 о Национальной программе охраны психического здоровья на 2017-2020 годы. Dz. U. z 2017 г., poz. 458.
5. Резолюция № 160 Совета Министров Республики Польша от 20.12.2016 о комплексной программе поддержки семей «За жизнью». М.Р. poz. 1250.
6. Использование средств Европейского Союза для перехода от институционального ухода к услугам предоставляемых на местном уровне сообществ — инструментарий. URL: http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/Toolkit_Polish-version.pdf (дата обращения: 15.02.2018).

7. Общеввропейские руководящие принципы перехода от институционального ухода к оказанию ухода на уровне местных общин. URL: http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/Toolkit_Polish-version.pdf (дата обращения: 15.02.2018).
8. Руководство по реализации проектов в области социальной интеграции и борьбы с бедностью с использованием Европейского социального фонда и Европейского фонда регионального развития на 2014—2020 годы. Министерство инфраструктуры и развития Республики Польша. 2016. Ст. 6—7.
9. H. Moestue, At home or in a home? Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia, UNICEF, United Nations Children's Fund, 2011. P. 52.
10. Юрек Л. Изменения в стационарной социальной помощи пожилым людям в Польше и отдельных странах. Дисс. ... кандидата философии. Вроцлав, 2009. С. 6.
11. Резолюция № 238 Совета министров Республики Польша от 04.02.2014 о принятии Концепция к Многолетней Политики Пожилых людей в Польше на 2014—2020 годы. М.Р. poz. 118.
12. Определение потребностей и препятствий на пути развития социальных услуг для людей, затронутых и подверженных риску нищеты и социальной изоляции, в контексте поддержки в рамках Региональной операционной программы Поморского Воеводства 2014—2020 годы. Отчет об исследовании оценки, Маршальская мэрия Поморского воеводства, 2015.
13. Закон Республики Польша от 24.04.2003 о деятельности общественной пользы и волонтерстве. Dz.U. 2016 poz. 1817 z późn. zm.
14. Закон Республики Польша от 09.06.2011 о поддержке семьи и приемной семьи. Dz.U. 2017 poz. 697 z późn. zm.
15. Закон Республики Польша от 29.11.1990 о социальной помощи. Dz.U. z 1993 r., poz. 60.

REFERENCES

1. Zakon Republiki Pol'sha o ratyfikacji Konwencji o prawach invalidow ot 15.06.2012, podpisanoj N'ju-Jorke 13.12.2006. Dz. U. z 2012 r., poz. 882 [in Russian].
2. Zakon Republiki Pol'sha o social'noj pomoshhi ot 12.03.2004. Dz. U. z 2017 r. poz. 1769 z późn. zm. [in Russian].
3. Zakon Republiki Pol'sha o zashhite psichicheskogo zdorov'ja ot 19.08.1994. Dz. U. z 2017 r., poz. 882 z późn. zm. [in Russian].
4. Postanowienie Soveta Ministrow Republiki Pol'sha ot 08.02.2017 o Nacional'noj programme ohrany psichicheskogo zdorov'ja na 2017-2020 gody. Dz. U. z 2017 r., poz. 458 [in Russian].
5. Rezoljucija № 160 Soveta Ministrow Republiki Pol'sha ot 20.12.2016 o kompleksnoj programme podderzhki semej «Za zhizn'ju». M.P. poz. 1250 [in Russian].
6. Ispol'zovanie sredstv Evropejskogo Sojuza dlja perehoda ot institucional'nogo uhoda k uslugam predostavljaemyh na mestnom urovne soobshhestv — instrumentarij. URL: http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/Toolkit_Polish-version.pdf [in Russian].
7. Obshheevropejskie rukovodjashhie principy perehoda ot institucional'nogo uhoda k okazaniju uhoda na urovne mestnyh obshhin. URL: http://www.deinstitutionalisationguide.eu/wp-content/uploads/2016/04/Toolkit_Polish-version.pdf [in Russian].
8. Rukovodstvo po realizacii proektov v oblasti social'noj integracii i bor'by s bednost'ju s ispol'zovaniem Evropejskogo social'nogo fonda i Evropejskogo fonda regional'nogo razvitija na 2014-2020 gody. Ministerstvo infrastruktury i razvitija Republiki Pol'sha. 2016. St. 6 7 [in Russian].
9. H. Moestue, At home or in a home? Formal care and adoption of children in Eastern Europe and Central Asia, UNICEF, United Nations Children's Fund, 2011. P. 52.
10. Jurek L. Izmenenija v stacionarnej social'noj pomoshhi pozhylym ljudjam v Pol'she i ot del'nyh stranah. Diss. ... kandidata filosofii. Vroclav, 2009. S. 6 [in Russian].
11. Rezoljucija № 238 Soveta ministrow Republiki Pol'sha ot 04.02.2014 o prinjatii Konceptcija k Mnogoletnej Politiki Pozhilyh ljudej v Pol'she na 2014 2020 gody. M.P. poz. 118 [in Russian].
12. Opredelenie potrebnostej i prepjatstvij na puti razvitija social'nyh uslug dlja ljudej zatronutyh i podverzhennyh risku nishchety i social'noj izoljacji v kontekste podderzhki v ramkah Regional'noj operacionnoj programmy Pomorskogo Voevodstva 2014 2020 gody. Otchet ob issledovanii ocenki, Marshal'skaja mjerija Pomorskogo voevodstva, 2015 [in Russian].
13. Zakon Republiki Pol'sha ot 24.04.2003 o dejatel'nosti obshhestvennoj pol'zy i volonterstve. Dz.U. 2016 poz. 1817 z późn. zm. [in Russian].
14. Zakon Republiki Pol'sha ot 09.06.2011 o podderzhke sem'i i priemnoj sem'i. Dz.U. 2017 poz. 697 z późn. zm. [in Russian].
15. Zakon Republiki Pol'sha ot 29.11.1990 o social'noj pomoshhi. Dz.U. z 1993 r., poz. 60 [in Russian].

Поступила 01.03.2018

М. Борски

Університет *Humanitas* в Сосновці (*WSH*), Польща

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ІНВАЛІДІВ

Серед багатьох прав, гарантованих Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів, особливу увагу слід приділяти праву інвалідів на незалежне життя і інтеграцію в суспільство, яке закріплене в ст. 19. Це право поширюється на всіх, незалежно від віку, здібностей, категорії інвалідності або проблем із психічним здоров'ям. На практиці це означає, що державі необхідно вжити ефективних заходів щодо сприяння інтеграції людей з обмеженими можливостями та їх участі в суспільному житті. У статті автор спробував відповісти на питання, чи вжито польською державою ефективних заходів щодо сприяння інвалідам в їх повній інтеграції та участі в суспільному житті. Тому було звернуто увагу на необхідність деінституціоналізації соціальної допомоги, а також вказано на важливі інструменти, завдяки яким її можна реалізувати на практиці.

Ключові слова: Конвенція про права інвалідів, соціальне відчуження, деінституціоналізація, суспільні будинки взаємодопомоги, охоронюване та допоміжне житло.

М. Borski

Humanitas University in Sosnowiec (*WSH*), Poland

<https://orcid.org/0000-0001-8210-7968>

LEGAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE REPUBLIC OF POLAND OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABLED

Among the many rights guaranteed by the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities, special attention should be paid to the right of persons with disabilities to independent living and integration into society, which is enshrined in Art. 19. This right extends to all, regardless of their age, abilities, disability category or mental health problems. In practice, this means that the state needs to take effective measures to promote the integration of people with disabilities and their participation in public life. In the article, the author tried to answer the question whether the Polish state has taken effective measures to assist disabled people in their full integration and participation in public life. Therefore, attention was drawn to the need for deinstitutionalization of social assistance, pointing at the same time to two important tools through which it can be implemented in practice.

«De-institutionalization» means «the entire process of planning for the transformation and diminishing of the importance of inpatient facilities or their elimination, while simultaneously providing other types of various childcare services based on human rights standards and results-oriented».

The realization of the right of every person to live in his usual environment requires the creation of conditions that would allow everyone, including the disabled, to enjoy this right. It is about providing decent living and housing by supporting disabled people in their previous place of residence. Many years of experience show that institutional assistance meets life's needs, but it is isolated from the previously known social and physical environment, and the quality of life in these institutions is much worse than the high quality of services provided at the local community level. This means that deinstitutionalization of forms of support for people with disabilities can prevent the social isolation of these people.

Keywords: Convention on the Rights of Persons with Disabilities, social exclusion, deinstitutionalisation, mutual assistance homes, guarded and auxiliary housing.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.076>

УДК 336.711

Т.С. ГУДІМА, канд. юрид. наук, старш. наук. співроб.
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна
 orcid.org/0000-0003-1509-5180

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Ключові слова: грошово-кредитна політика, Національний банк України, стратегічні цілі, стабільність грошової одиниці, бюджетна політика, фінансова стабільність.

Проаналізовано сутність стратегічної мети грошово-кредитної політики Національного банку України — забезпечення стабільності грошової одиниці. Визначено, що інструментів грошово-кредитної політики недостатньо для її виконання. Дієвих результатів у цьому напрямі можна досягти за умови узгодженості дій Кабінету Міністрів України та Національного банку України, а також комплексного застосування усіх інструментів державного механізму регулювання економіки. Запропоновано мету забезпечення стабільності грошової одиниці відокремити від мети забезпечення фінансової стабільності і делегувати її спеціальному інституту, що забезпечує відповідну координацію діяльності всіх регулятивних органів і має функціональніший інструментарій у цьому напрямі, зокрема Кабінету Міністрів України. Грошово-кредитна політика Національного банку України має залишитися елементом макроекономічного регулювання, націленого на підтримку загальноекономічних цілей, водночас його діяльність має бути тісніше інтегрована в процес забезпечення фінансової стабільності.

Вступ. Виклики, що їх залишили світовій спільноті фінансові кризи, поставили на порядок денний країн питання про істотну трансформацію стратегічних цілей грошово-кредитної політики (ГКП) центральних банків. І це не викликає заперечень, адже саме правильне їх (цілей) визначення є запорукою позитивного ефекту від здійснення загальноекономічної політики держави. Складність цього процесу полягає в обґрунтованості віднесення тієї чи іншої функції (мети), до компетенції Центрального банку, дилемі вибору між однією або декількома цілями грошово-кредитної політики та можливістю їх оптимального поєднання між собою.

Дослідженням окремих аспектів діяльності Національного банку України (НБУ), зокрема пов'язаних зі здійсненням ГКП, займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Ю. Ващенко, О. Вовчак, Б. Гріноулд, І. Заблудська, О. Костюченко, В. Козюк, А. Мороз, О. Орлюк, М. Панковець, Т. Савченко, В. Савенкова, В. Стельмах, Д. Стігліц, Дж. Уїкс, О. Шаринська та ін. Зміст господарсько-правового регулювання досліджували С. Глібко, В. Косаняк, А. Сирота, Н. Солтис, О. Подцерковний. Водночас актуальними залишаються проблеми обґрунтування віднесення тієї чи іншої цілі (завдання) до діяльності НБУ, їх узгодженості між собою та цілями інших напрямів державної економічної політики.

Мета статті полягає в аналізі сутності цілей грошово-кредитної політики, їх узгодженості між собою та обґрунтованості віднесення до компетенції НБУ.

Цілі грошово-кредитної політики (англ. *monetary policy target*) — фіксовані кількісні показники (економічна змінна), досягнення яких прагне центральний банк шляхом вибору відповідних інструментів політики (інструментальних змінних). Вони визначають внутрішній зміст макроекономічних заходів та, певним чином, співвідносяться з макроекономічними цілями [1, с. 48]. За часом дії розрізняють стратегічні (ключові), проміжні і тактичні цілі. Стратегічні (кінцеві, основні, ключові) цілі грошово-кредитної політики центрального банку впливають з його основних функцій [2].

За законодавством багатьох країн світу, зокрема США [3, с. 23] та країн Європи, вони характеризуються множинністю та, зазвичай, узгоджуються із ключовими цілями економічної політики держави. Утім, на практиці існує стійка тенденція прямування до єдиної мети — цінової стабільності (її забезпечення та підтримки). Саме вона, на думку центробанків, найбільше відповідає головному їхньому призначенню — підтримці стабільності грошової одиниці.

Подібна ситуація є характерною і для України. Пунктом 1.1 розділу 1 Основних засад грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу «цінова стабільність визначена як пріоритетна ціль грошово-кредитної (монетарної) політики держави». Це положення сформоване відповідно до вимог ст. 99 Конституції України та норм спеціального законодавства. Зокрема, абз. 1, 2 ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» передбачено, що НБУ у процесі виконання основної функції — забезпечення стабільності грошової одиниці України має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі [4, ст. 6]. До основних функцій НБУ названою статтею віднесено також забезпечення фінансової стабільності, зокрема стабільності банківської системи, сприяння економічному зростанню та підтримки економічної політики НБУ. Проте з огляду на ситуацію, зокрема з банкрутством понад 90 банків протягом останніх двох років, зростанням реального ВВП у 2017 р. лише на 2,3 % (у порівнянні з 2016 р.) [5] можна із впев-

неністю зазначити, що інші функції, окрім стабільності грошової одиниці, залишаються без виконання. Хоча і остання, не дивлячись на всі спроби НБУ щодо її досягнення, на сьогодні має статус «мети на перспективу».

Перш ніж вдаватися до причин такої ситуації, потрібно звернути увагу на сутність поняття «стабільність грошової одиниці». У науковій літературі та практиці існує безліч різноманітних підходів щодо його розуміння. Деякі фахівці категорично пов'язують поняття «стабільність грошової одиниці» виключно із поняттям «курсова стабільність» [6]. Чим, власне, і пояснюються непоодинокі емоційні звинувачення НБУ у відхиленні від закріпленої законодавством основної мети його діяльності. Але такий підхід не можна вважати обґрунтованим.

За слушною позицією вчених-економістів, це складне і внутрішньо динамічне поняття. Воно включає в себе відносну незмінність вартості грошової одиниці в обігу, яка виражається в її купівельній спроможності. За гроші, як відомо, можна купити товари і послуги, кредитні гроші та іноземну валюту. Відповідно поняття «стабільність грошової одиниці» складається з трьох елементів: внутрішньої (цінової) та / або зовнішньої стабільності (стабільності обмінного курсу) грошової одиниці, а також стабільності цін на кредитні ресурси (активи).

У свою чергу, кожен з цих елементів містить в собі складні співвідношення макроекономічних параметрів, які унеможливають одночасне їх забезпечення. Зокрема, тривалий час НБУ спрямовував свою діяльність на підтримку стабільних темпів інфляції (цінову стабільність) та обмінного курсу (курсову стабільність). Проте між ними постійно виникали суперечності через загальновідому «тріаду цілей монетарної політики»: у відкритій економіці з вільним рухом капіталів неможливо одночасно забезпечити цінову та курсову стабільність [7, с. 12—15]. Саме тому визначення змісту «стабільність грошової одиниці» в означений період і в конкретних умовах є дуже складним і відповідальним завданням [8].

Слід зауважити, що важливе значення для досягнення тієї чи іншої мети ГКП має не тільки конкретизація її сутності, але і наявність у НБУ відповідного інструментарію. Зокрема, засобів та методів, які здатні забезпе-

чити виконання відповідного завдання. В протилежному випадку будь-які дії регулятора в цьому напрямі зводяться нанівець.

Зважаючи на відсутність позитивних зрушень на шляху до стабілізації курсу національної валюти, цін на споживчі товари та кредитні ресурси тощо, виникають певні сумніви щодо достатності інструментів ГКП для досягнення «стабільності грошової одиниці». Наведені нижче приклади посилюють аргументацію цього висновку.

Загальновідомо, що основною розрахунковою валютою за експортними зовнішньоекономічними договорами вітчизняних суб'єктів господарювання є долар США. У той же час певна частина розрахунків здійснюється в євро, російських рублях, юанях та інших валютах.

Будь-яка емісія доларів Федеральною резервною системою сприяє стрімкому знеціненню американської валюти відносно інших валют, у тому числі гривні, і підвищенню цін, виражених у доларах США. Така практика є характерною не тільки для самих Сполучених Штатів Америки, але і для інших країн світу. У даному випадку засоби грошово-кредитної політики НБУ здатні лише тимчасово вплинути на курс гривні щодо долару США. Особливої уваги набуває той факт, що одночасно зі стабілізацією національної валюти до американської, як правило, відбувається її знецінення відносно євро та рубля.

Показовою в даному випадку є політика валютного якоря (забезпечення стабільності гривні відносно долару США), яку НБУ проводив багато років поспіль. У цей період, через постійні коливання курсу долара до євро, гривня, залишаючись стабільною щодо долара, була дуже мінлива відносно євро.

Як бачимо, дестабілізація курсу гривні щодо інших валют відбувається поза можливостями впливу з боку НБУ. Хоча не можна стверджувати, що цей процес зовсім не підконтрольний регулятору.

На думку вчених та практиків, ефективності ГКП НБУ у цьому напрямі заважає неузгодженість її заходів із заходами бюджетної політики Кабінету Міністрів України (КМУ) [9, с. 34; 10]. Більше того, окремі фактори дають змогу дійти висновку про наявність у уряду впливовішого інструментарію для забезпечення курсової стабільності.

Як відомо, курс гривні передусім залежить від стану торговельного та платіжного балансу. У разі негативного сальдо балансу (кількість іноземної валюти, яка перераховується з України більше, ніж та, що надходить до неї) виникає дисбаланс між попитом і пропозицією іноземної валюти. А це є фундаментальною підставою для подальшого знецінення курсу гривні. Що, зокрема, і відбувається сьогодні в Україні.

Одна з основних причин такої ситуації — слабка політика КМУ щодо підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників. На сьогодні не створено сприятливих умов для виробництва продукції в Україні як для внутрішнього ринку, так і для експорту. За даними Світового банку, Україна займає 76 місце за умовами ведення бізнесу. Для порівняння: Республіка Білорусь у рейтингу знаходиться на 38 позиції, Росія та Польща на 35-й і 27-й відповідно [11]. У свою чергу, відсутність сприятливих умов для ведення бізнесу призводить до зменшення притоку іноземних інвестицій в країну і, як наслідок, знецінює національну грошову одиницю.

Більше того, у разі здійснення такої бюджетної політики, коли Уряд змушує НБУ проводити емісію нічим не забезпеченої гривні для зменшення бюджетного дефіциту, сподіватися на курсову стабільність гривні взагалі не доводиться. Красномовним у цьому випадку є приклад із рефінансуванням банків під заставу облігацій внутрішньої державної позики, якими за відсутності бюджетних коштів уряд здійснює докапіталізацію державних банків. Зокрема, лише тільки протягом трьох місяців (листопад 2017 — січень 2018 рр.) НБУ надав кредити «Приватбанку» та «Ощадбанку» на загальну суму 7 млрд грн за вищезначеною схемою [12]. Останньому начебто з метою кредитування корпоративного бізнесу [13]. Але ж, за словами самого регулятора, «загальний портфель кредитів банків у національній валюті на кінець січня 2018 р. залишився на рівні початку року і становив 571,6 млрд грн» [14]. Викладене дає змогу дійти висновку про необхідність посилення контролю з боку кредитора за цільовим використанням коштів, а також відповідальності за будь-які махінації в цій сфері. Як позичальників, так і посадових осіб центрального банку країни.

Отже, щодо забезпечення НБУ курсової стабільності, очевидним є такий висновок: інструментів ГКП недостатньо для виконання цього завдання. Поряд із цим, здійснення стабілізаційної ГКП є неможливим через схильність внутрішньої економіки до впливу шоків, які відбуваються в тій країні, по відношенню до валюти якої стабілізується курс. В умовах проведення такої політики слід враховувати і ризик спекуляцій на валютному ринку. Вони здатні призвести до різких змін валютного курсу та руйнівних наслідків для економіки. Зокрема, різкого збільшення боргового навантаження, і, як наслідок, настання фінансової кризи. Красномовним прикладом у даному випадку є досвід країн, що розвиваються: Мексики, Таїланду, Туреччини та Еквадору [15].

Можливо, саме визнання факту недостатності інструментів ГКП для забезпечення курсової стабільності (таргетування обмінного курсу) зумовило поступовий рух НБУ у напрямі цінової стабільності (таргетування інфляції). Утім, потрібно констатувати, що і ця мета є недосяжною винятково інструментами ГКП.

Зокрема, головним механізмом, за допомогою якого НБУ може забезпечувати цінову стабільність, є здійснення контролю за кількістю грошей в обігу. Чим більше їх в економіці при незмінному обсязі товарів, тим більше ризиків виникнення інфляції попиту.

НБУ має певний набір засобів, за допомогою яких регулює кількість грошей в обігу. Це: підвищення облікової ставки НБУ, збільшення або зменшення обсягів рефінансування банків, що обмежує їхні можливості з кредитування; купівля / продаж облігацій державної позики на вторинному ринку, що збільшує або зменшує кількість грошей в обігу; емісія або вилучення з обігу гривні, шляхом купівлі / продажу іноземної валюти (ст. 25 Закону про НБУ).

У той же час неважко переконатися, що дії КМУ, за всіх старань регулятора, можуть мати більший вплив на цінову стабільність гривні. Наприклад, якщо уряд проводить так звану популістську політику, зокрема підвищує соціальні виплати і заробітну плату працівникам бюджетних організацій за відсутності відповідного зростання продуктивності праці і збільшення обсягу товарів. У такому разі підвищується платоспроможний попит і виникає ризик того, що пропозиція товарів навіть за умови

стабільних цін буде недостатньою та призведе до інфляції попиту.

Крім інфляції попиту може відбуватися так звана інфляція витрат. Зокрема, підвищення акцизного податку на нафтопродукти, тютюнові та алкогольні вироби тощо збільшує їхню кінцеву вартість для споживачів.

Прикладом інфляції витрат є і зростання цін на сільськогосподарську продукцію у результаті встановлення будь-яких додаткових вимог до перевірки її якості або подорожчання пального.

Слід враховувати і те, що ціни на деякі товари і послуги взагалі регулюються Урядом і місцевими органами влади. Наприклад, тарифи на комунальні послуги, проїзд в місцевому транспорті, деякі види харчових продуктів тощо. І від того, наскільки визначена їхня вартість, залежить загальний рівень інфляції.

Заохочення КМУ імпоротної продукції також є одним із засобів його впливу на цінову стабільність. З одного боку, це сприяє підвищенню конкуренції, а отже, і зменшенню цін на товари. З іншого — знижується конкурентоспроможність національних товаровиробників, погіршується стан торговельного балансу, що, як наслідок, негативно відбивається на курсі гривні до іноземних валют. Як бачимо, бюджетна політика відіграє визначальну роль у забезпеченні цінової стабільності.

Неабиякого впливу вона завдає і на встановлення цін на кредитні ресурси. Зокрема, вихід Уряду на ринок внутрішніх запозичень збільшує обсяги гривні в обороті, що, в свою чергу, негативно впливає на інфляційні очікування. Одним зі стримувальних засобів ГКП у цьому випадку є підвищення облікової ставки НБУ, цін на рефінансування і, як наслідок, подорожчання цін на кредити суб'єктам господарювання та населенню. Такі заходи сприяють зниженню кредитування та зменшенню ділової активності.

Поряд із цим, встановлюючи завеликий відсоток доходності облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), Кабінет Міністрів України жодним чином не стимулює банки кредитувати вітчизняних виробників. Значно вигідніше їм (банкам) вкладати гроші в цінні папери уряду, ніж кредитувати підприємства, які не в змозі кредитуватись під високі відсоткові ставки.

Варто зауважити, що НБУ і сам визнає невідконтрольність відсоткових ставок банків на-

явним засобам ГКП. Відповідно до «Інфляційного звіту» за 2016 р. [16] «Стийке зниження інфляційного тиску на тлі подальшого зменшення ризиків для цінової стабільності дало змогу Національному банку протягом 2016 р. послідовно і активно пом'якшувати монетарну політику — облікова ставка знижувалась шість разів: із 22 % до 14 %. Це відображалось у відповідному зменшенні короткострокових відсоткових ставок на міжбанківському ринку та забезпечувало зниження ставок за ОВДП і роздрібних ставок комерційних банків за депозитами та кредитами. Однак загалом реальні відсоткові ставки залишались відносно високими...» [17]. У цьому випадку видається неможливим говорити про кредитування реального сектору.

Отже, потрібно констатувати, що задля досягнення стратегічної мети, зокрема забезпечення стабільності грошової одиниці, НБУ має достатньо обмежений інструментарій. Дієвих результатів у цьому можна досягти за умови узгодженості дій КМУ та НБУ, а також комплексного застосування інструментів економічної політики. Це актуалізує розробку та закріплення на законодавчому рівні механізму взаємодії та координації, функцій і пов'язаної з ними відповідальності, а також обміну інформацією між державними органами, що здійснюють грошово-кредитну та бюджетну політику.

Не менш важливим питанням є аналіз доцільності віднесення функції забезпечення стабільності грошової одиниці до повноважень НБУ і визначення її як стратегічної мети ГКП. Досить цікавою в даному випадку є позиція зарубіжних учених та практиків. Власне, на їхню думку, віднесення функції забезпечення стабільності грошової одиниці до повноважень центрального банку може сприяти частим і глибоким спадам економічної активності і зайнятості, які, у свою чергу, погіршать довгостроковий рівень інфляції. Криза 2008 р. показала, що на тлі тривалої цінової стабільності виявилось можливим послідовне формування вразливості фінансової системи, яка несе потенційну загрозу цінової стабільності в майбутньому. А тому стратегічну мету ГКП треба ставити ширше, орієнтуючись при цьому на комплексне забезпечення фінансової стабільності. А стійку низьку інфляцію слід розуміти як складову частину фінансової стабільності [3, с. 24].

Одночасно виникає питання і щодо можливості поєднання фінансової стабільності із завданням забезпечення цінової стабільності (зважаючи на те, що вони обидві наразі віднесені до компетенції центрального банку, зокрема в таких країнах, як, наприклад, Велика Британія, Китай, Японія, Україна [18, с. 14]. Чи потрібно розмежовувати сфери відповідальності і розробляти окремі інструменти для виконання цих цілей? Немає сумніву в тому, що вони є взаємопов'язаними. Наприклад, заходи монетарної політики щодо забезпечення стабільності цін і зниження безробіття матимуть позитивний вплив на стан фінансових організацій. Заходи щодо забезпечення нормального функціонування фінансового сектору здатні знизити ризики високої інфляції і дефляції в майбутньому, а також покращити ефективність трансмісійного механізму монетарної політики. Втім, міжнародний досвід останніх десятиліть показує, що цінова стабільність є необхідною, але недостатньою умовою фінансової стабільності. Так, фінансові кризи можуть виникати навіть в умовах стабільності споживчих цін (як це відбувалось, наприклад, в Японії і США).

У цілому, економісти-практики дійшли консенсусу щодо існування взаємозв'язку між ціновою та фінансовою стабільністю. Вони розглядають такі цілі як рівнозначні цільові орієнтири економічної політики. А підтримка монетарної стабільності сприяє в довгостроковій перспективі досягненню фінансової стабільності, і навпаки. Разом з тим, у короткостроковій перспективі необхідність забезпечення цінової стабільності може вступати в протиріччя з вимогою підтримки стабільності фінансової системи) [19]. Наприклад, коли НБУ вирішує питання щодо спасіння (рефінансування) або визнання неплатоспроможними проблемних банків, адже підвищення їхньої ліквідності (забезпечення фінансової стабільності) є загрозою для цінової стабільності.

Саме тому деякі країни, зокрема США, тягнуть до поділу зазначених сфер відповідальності між різними суб'єктами, але з одночасною побудовою системи їхньої активної взаємодії. Як відомо, ГКП є ефективнішою, коли для кожного завдання розробляється окремий інструмент (засіб) (так зване правило Тінбергена) [20]. Одні й ті ж засоби не придатні для

вирішення множинності цілей того чи іншого державного органу.

Потрібно враховувати і той факт, що, на думку багатьох учених та практиків, діяльність центрального банку нерозривно пов'язана в першу чергу із забезпеченням фінансової стабільності. Р. Фергюсон стверджував, що фінансова стабільність була і завжди буде фундаментальною метою діяльності центральних банків, а центральні банки, зокрема ФРС, були засновані почасти для того, щоб служити оплотом проти хронічних епізодів фінансової нестабільності. Більш того, він вважав, що саме необхідність її забезпечення стала підґрунтям закону про Федеральну резервну систему [21].

А отже, мету забезпечення стабільності грошової одиниці, сутність якої полягає у забезпеченні внутрішньої (цінової) та / або зовнішньої стабільності (стабільності обмінного курсу) грошової одиниці, а також стабільності цін на кредитні ресурси (активи), доцільно відокремити від завдання фінансової стабільності і делегувати це завдання спеціальному інституту, що забезпечує відповідну координацію діяльності всіх регулятивних органів і має функціональніший інструментарій у цьому напрямі.

Тому доцільним є внесення відповідних змін до законодавства, а саме до:

• статті 116 Конституції України та ст. 20 Закону України «Про КМУ» в частині віднесення

стратегічної мети «забезпечення стабільності грошової одиниці» до основних повноважень КМУ;

• статті 6 Закону України «Про НБУ» в частині закріплення за НБУ повноваження щодо сприяння КМУ у виконанні мети, зокрема забезпеченні стабільності грошової одиниці.

Безперечно, грошово-кредитна політика НБУ має залишитися елементом макроекономічного регулювання, спрямованого на підтримку загальноєкономічних цілей. У той же час діяльність центральних банків необхідно глибше інтегрувати у процес забезпечення фінансової стабільності.

Для досягнення цієї мети, поряд із інструментами ГКП, буде застосовуватися додатковий набір інструментів, зокрема: запровадження належного контролю за діяльністю фінансової системи, моніторинг та аналіз її системних ризиків; мікро- і макропруденціальні інструменти (у т. ч. заходи щодо забезпечення достатності капіталу і ліквідності в банківському секторі); заходи зі збільшення стійкості фінансової інфраструктури; встановлення вимог до капіталу, відповідно до угоди Базель III тощо. Такі інструменти здатні унеможливити наявність дисбалансів, зміцнити стійкість фінансового сектору та посилити ефект від застосування інструментів ГКП, зокрема операцій на відкритому ринку, встановлення обов'язкових резервів, рефінансування тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Козюк В.В. Сучасні центральні банки: середовище функціонування та монетарні рішення. Тернопіль: Астон, 2001. 300 с.
2. Шаринська О.Є. Цінова стабільність: сутність та місце у системі цілей грошово-кредитної політики. *Вісник Української академії банківської справи*. 2003. № 2. С. 27—31.
3. Жигаев А.Ю. Некоторые актуальные вопросы взаимосвязи финансовой стабильности и денежно-кредитной политики (на примере Федеральной резервной системы США). *Деньги и кредит*. 2012. № 2. С. 21—33.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
5. Україна: економічний огляд. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/298951507019475876/Ukraine-Economic-Update-October-2017-uk.pdf> (дата звернення: 01.02.2018).
6. Найденов В.С., Сменковский А.Ю. Инфляция и монетаризм. Уроки антикризисной политики. Белая Церковь: Белоцерковская книжная фабрика, 2003. 352 с.
7. Белінська Я. Інфляційні тенденції та стабільність національної грошової одиниці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 8 (149). С. 12—15.
8. Заблоская И.В., Андросов С.М., Медяник А.В. Стабильность денежной единицы Украины: экономико-правовой аспект. *Економіка та право*. 2010. № 1 (26). С. 46—52.
9. Голикова Л.В. Современные механизмы проведения денежно-кредитной политики национальных центральных банков в условиях финансовой нестабильности. Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2012. 193 с.
10. Цели политики компромисса: рост экономики или снижение инфляции? URL: https://zn.ua/macrolevel/celipolitiki-kompromissa-rost-ekonomiki-ili-snizhenie-inflyacii-276314_.html (дата звернення: 21.02.2018).
11. Economy Rankings. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings> (дата звернення: 21.02.2018).
12. Інформація про надані Національним банком України банкам кредити на строк більше 30 календарних днів у 2018 році. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=62468916&cat_id=37650 (дата звернення: 21.02.2018).

13. Ошадбанк привлек в НБУ рефинансирование на 3 млрд грн в связи с наращиванием кредитования крупных корпоративных клиентов. URL: <http://interfax.com.ua/news/economic/463637.html> (дата звернення: 24.02.2018).
14. Банки продовжують нарощувати кредитування населення, — НБУ. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/banki-prodovzhuyut-naroshchuvati-kredituvannya-naselelnya-nbu.html> (дата звернення: 21.02.2018).
15. Картаев Ф.С. Моделирование влияния выбора целевого ориентира монетарной политики на экономический рост. Дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.13. Москва, 2017. 303 с.
16. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 (дата звернення: 24.02.2018).
17. Парадокси монетарної політики НБУ. URL: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/paradoksimonetarnoyi-politiki-nbu_.html (дата звернення: 23.02.2018).
18. Політика монетарного розширення на підтримку зростання та розвитку. Наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2016. 116 с.
19. Каллаур П.В. Обеспечение монетарной и финансовой стабильности: конфликт и гармония целей? *Экономика и банки*. 2008. № 1. С. 7—11.
20. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. URL: <https://repub.eur.nl/pub/15884/> (дата звернення: 21.02.2018).
21. Ferguson R.W. Should Financial Stability Be an Explicit Central Bank Objective? Conference on «Challenges to Central Banking from Globalized Financial Markets», International Monetary Fund, Washington D.C. 2003. P. 7—15.

REFERENCES

1. Koziuk V.V. Suchasni tsentralni banky: seredovyshe funktsionuvannya ta monetarni rishennia. Ternopil: Aston, 2001 [in Ukrainian].
2. Sharynska O.Ie. Tsinova stabilnist: sutnist ta mistse u systemi tsile hroshovo-kredytnoi polityky. *Visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy*. 2003. No. 2: 27—31 [in Ukrainian].
3. Zhigaev A.Ju. Nekotorye aktual'nye voprosy vzaimosvjazi finansovoj stabil'nosti i denezhno-kreditnoj polityki (na primere Federal'noj rezervnoj sistemy SShA). *Den'gi i kredit*. 2012. No. 2: 21—33 [in Russian].
4. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 No. 679-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. No. 29. St. 238 [in Ukrainian].
5. Ukraina: ekonomichnyi ohliad. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/298951507019475876/Ukraine-Economic-Update-October-2017-uk.pdf> [in Ukrainian].
6. Najdenov V.S., Smenkovskij A.Ju. Infljacija i monetarizm. Uroki antikrizisnoj polityki. Belaja Cerkov': Belocerkovskaja knizhnaja fabrika, 2003 [in Russian].
7. Belinska Ya. Infljatsiini tendentsii ta stabilnist natsionalnoi hroshovoi odynytisi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2013. No. 8 (149): 12—15 [in Ukrainian].
8. Zablodskaja I.V., Androsov S.M., Medjanik A.V. Stabil'nost' denezhnoj edinicy Ukrainy: jekonomiko-pravovoj aspekt. *Ekonomika ta pravo*. 2010. No. 1(26): 46—52 [in Russian].
9. Golikova L.V. Sovremennye mehanizmy provedenija denezhno-kreditnoj polityki nacional'nyh central'nyh bankov v uslovijah finansovoj nestabil'nosti. Dis. ... kand. jekon. nauk: 08.00.10. Moskow, 2012 [in Russian].
10. Celi polityki kompromissa: rost jekonomiki ili snizhenie infljaciji? URL: https://zn.ua/macrolevel/celi-politiki-kompromissarost-ekonomiki-ili-snizhenie-inflyacii-276314_.html [in Russian].
11. Economy Rankings. URL: <http://www.doingbusiness.org/rankings>
12. Informatsiia pro nadani Natsionalnym bankom Ukrainy bankam kredyty na strok bilshе 30 kalendarnykh dnyv u 2018 rotsi. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=62468916&cat_id=37650 [in Ukrainian].
13. Oshhadbank privlek u NBU refinansirovanie na 3 mlrd grn v svjazi s narashhivaniem kreditovanija krupnyh korporativnyh klientov. URL: <http://interfax.com.ua/news/economic/463637.html> [in Russian].
14. Banky prodovzhuiut naroshchuvaty kredytuvannya naselelnia, — NBU. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/banki-prodovzhuyut-naroshchuvati-kredituvannya-naselelnya-nbu.html> [in Ukrainian].
15. Kartaeв F.S. Modelirovanie vlijanija vybora celevogo orientira monetarnoj polityki na jekonomicheskij rost. Dis. ... d-ra jekon. nauk: 08.00.13. Moskow, 2017 [in Russian].
16. Ofitsiinyi sait Natsionalnogo banku Ukrainy. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 [in Ukrainian].
17. Paradoksy monetarnoi polityky NBU. URL: http://gazeta.dt.ua/macrolevel/paradoksimonetarnoyi-politiki-nbu_.html [in Ukrainian].
18. Polityka monetarnoho rozshyrennia na pidtrymku zrostannia ta rozvytku. Nauk. red. V. Yurchyshyn. Kyiv: Zapovit, 2016 [in Ukrainian].
19. Kallaur P.V. Obespechenie monetarnoj i finansovoj stabil'nosti: konflikt i garmonija celej? *Jekonomika i banki*. 2008. No. 1: 7—11 [in Russian].
20. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. URL: <https://repub.eur.nl/pub/15884/>
21. Ferguson R.W. Should Financial Stability Be an Explicit Central Bank Objective? Conference on «Challenges to Central Banking from Globalized Financial Markets», International Monetary Fund, Washington D.C. 2003. P. 7—15.

Надійшла 08.03.2018

Т.С. Гудима

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины,
г. Киев, Украина

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

Проанализированы сущность стратегической цели денежно-кредитной политики Национального банка Украины — обеспечение стабильности денежной единицы Украины. Определено, что инструментов денежно-кредитной политики недостаточно для ее достижения. Действенных результатов в этом направлении можно достичь при условии согласованности действий Кабинета Министров Украины и Национального банка Украины, а также комплексного применения всех инструментов государственного механизма регулирования экономики. Предложено цель обеспечения стабильности денежной единицы отделить от цели финансовой стабильности и делегировать ее специальному институту, который обеспечивает соответствующую координацию деятельности всех регулятивных органов и имеет более функциональный инструментарий в этом направлении, в частности Кабинету Министров Украины. Денежно-кредитная политика Национального банка Украины должна остаться элементом макроэкономического регулирования, нацеленного на поддержку общеэкономических целей, в то же время деятельность центральных банков должна быть более тесно интегрирована в процесс обеспечения финансовой стабильности.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, Национальный банк Украины, стратегические цели, стабильность денежной единицы, бюджетная политика, финансовая стабильность.

T.S. Hudima

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1509-5180>

PROBLEMS OF DETERMINING THE STRATEGY GOALS OF MONETARY POLICY

The article analyzes the essence of the strategic goal of the monetary policy of the National Bank of Ukraine — ensuring the stability of the monetary unit of Ukraine. This is a complex and internally dynamic term that includes three elements: internal (price) and / or external stability (stability of the exchange rate) of a monetary unit, as well as stability of prices for credit resources (assets).

In turn, each of these elements contains complex ratios of macroeconomic parameters that make it impossible to simultaneously their achievement.

It is determined that the instruments of monetary policy are not enough to achieve it. Effective results in this direction can be achieved provided that the actions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Bank of Ukraine are coordinated, as well as the comprehensive application of all instruments of the state mechanism for regulating the economy. The aim of securing the stability of the monetary unit should be separate from the goal of financial stability and delegate to a special institution that ensures appropriate coordination of the activities of all regulatory bodies and has a more functional tools in this direction, in particular to the Cabinet of Ministers of Ukraine. The monetary policy of the National Bank of Ukraine should remain an element of macroeconomic regulation aimed at supporting general economic goals, while the activity of central banks should be more closely integrated into the process of ensuring financial stability.

To achieve this goal, along with instruments of monetary policy, an additional set of tools will be applied, in particular: the introduction of proper supervision of the financial system, monitoring and analysis of its systemic risks; micro- and macro-prudential instruments (in particular, measures to ensure capital adequacy and liquidity in the banking sector) measures to increase the sustainability of the financial infrastructure; the establishment of capital requirements in accordance with the Basel III agreement, etc. Such tools can prevent imbalances, strengthen the financial sector's stability and strengthen the effect of the use of the instruments of monetary policy, in particular, operations on the open market, the establishment of mandatory reserves, refinancing ect.

Keywords: monetary policy, National Bank of Ukraine, strategic goals, stability of monetary unit, budget policy, financial stability.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.084>

УДК 342.41

В.М. КАМПО, канд. юрид. наук, доцент, Заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України у відставці, м. Київ, Україна

 orcid.org/0000-0002-6460-8926

СТАН І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: Конституція України, конституційне право, конституційна наука, історія конституційної науки, предмет і проблеми модернізації конституційної науки.

Проаналізовано історичні, теоретичні та практичні проблеми розвитку конституційної науки, що розглядається як нова міждисциплінарна система правових та інших гуманітарних знань про Конституцію. Остання є єдиним джерелом права для всіх галузей законодавства, а також символом демократії та свободи для народу. Українська конституційна наука переживає етап модернізації, що має підвищити її продуктивність і забезпечити вирішення фундаментальних питань конституційного життя країни.

Глибинного змісту Конституції український владний клас не розумів — це видно бодай із того, що він не усвідомлював політичну реформу 2004 р. як зміну конституційного ладу, яку... необхідно було на підставі статті 5 Конституції затвердити референдумом.

В. Речицький, український вчений-конституціоналіст

Гіршого за невідповідність між формальною (писаною) Конституцією та конституцією фактичною для перспектив розвитку держави і суспільства нічого бути не може.

Це вбиває найважливіше — довіру до держави, віру у можливість ненасильницьким шляхом домогтися справедливості і, зрештою, підважує стійкість, *cohesion* країни перед лицем зовнішніх загроз.

О. Северин, український правознавець

Поняття і предмет. У добу інформаційних технологій, зокрема цифрового права та електронної демократії, важливі функції виконує специфічна наукова дисципліна — конституційна наука, що стала не тільки національним, а й наднаціональним явищем. У багатьох країнах світу вона є фактором, який усе більше впливає на їхній демократичний конституційний розвиток. Через міжнародні організації (ООН, Венеціанську комісію тощо) зазначена наука сприяє формуванню світових та європейських стандартів такого розвитку.

У національному вимірі конституційна наука — це сукупність або синтез міждисциплінарних правових та інших (економічних, історичних, політичних, філософських тощо) знань про конституційний розвиток країни, конституційні принципи, цінності та інститути влади як засоби управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до конституції. По суті, це енциклопедична наука, що охоплює різноманітні знання про конституцію, її правові, економічні, ідеологічні та інші функції.

Конституційна наука відрізняється від науки конституційного права, хоча з нею органічно і зв'язана спільним об'єктом дослідження — конституцією та її значенням у правовому забезпеченні функціонування держави і суспільства. Але між цими науками є і суттєві відмінності у цілях та завданнях, предметах і методах дослідження тощо.

По-перше, конституційна наука насамперед вивчає динаміку конституційних процесів у державі та суспільстві, їх причинно-наслідкові, об'єктивно-суб'єктивні та інші зв'язки. Тому що її цікавлять закономірності та тенденції конституційного розвитку країни, а не чисто конституційна догматика чи статистика, хоч і вони мають для неї практичне значення.

По-друге, конституційна наука оперує не тільки категоріями сталості, визначеності, але й часто — відносності та ймовірності. Оскільки вона має справу і з конституційними правовідносинами, відповідною конституційною практикою, а також і з конституційними прогнозами та програмами розвитку держави і суспільства.

По-третє, конституційна наука вивчає конституційні механізми здійснення державної влади, насамперед, процес управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до положень конституції країни. Особлива увага приділяється державним управлінським рішенням щодо впровадження, захисту та охорони конституції.

По-четверте, доктринальною основою конституційної науки є переважно соціологічний позитивізм, що спирається на суспільну солідарність та інші соціальні ідеї. Дана доктрина є протиположною до вчення про конституцію, заснованим на філософії юридичного позитивізму.

Важливою проблемою для конституційної науки є питання про предмет її досліджень. Зокрема, ця наука досліджує конституційні принципи, цінності та інститути влади. Її дослідження необхідні для розуміння особливої ролі конституції у відносинах держави, суспільства та особи тощо.

Як вже зазначалось, конституційна наука вивчає конституційні принципи, до яких відносяться, зокрема, принципи конституційного континуїтету, верховенства конституції, прямої дії її положень, захисту конституційних прав і свобод громадян, правової охорони конституції, демократичності процедур внесення змін до конституції та відновлення дії

її положень, конституційної ідентичності суб'єктів правовідносин, конституційного патріотизму тощо. Дані принципи не є вичерпними, адже на практиці вони можуть розвиватись і доповнюватись і т. д.

Особлива роль у конституційній науці належить дослідженню європейських спільних демократичних цінностей: гідності та прав людини [1, 2, 3], верховенства права [4, 5] і конституційної демократії [6, 7]. Власне, реалізація цих цінностей відрізняє демократичні країни від недемократичних, країни Європейського Союзу від інших європейських країн.

Парадокс, але серед зазначених цінностей найбільша — конституційна демократія, — найменш захищена на практиці, хоча саме вона має першочергове значення для забезпечення інших цінностей: гідності та прав людини, а також верховенства права. Особливо питання про цю демократію актуальне для країн перехідної демократії (Грузія, Молдова, Україна), які сьогодні закладають основи свого майбутнього конституційного правління. Очевидно, що поки народ у цих країнах не буде масово виходити на вулиці і площі для захисту своєї конституції кожного разу, коли їм будуть загрожувати антиконституційні сили, до тих пір питання про запровадження конституційної демократії в них буде відкритим.

Дуже цікавим об'єктом досліджень конституційної науки є конституційні інститути влади [8, 9]: Парламент, Президент, Уряд, інші органи виконавчої влади, органи судової влади та місцевого самоврядування тощо. У кожній країні ці інститути складають певну систему, яка може бути демократичною, напівдемократичною, а за певних умов — авторитарною, диктаторською.

Конституційна наука не є чітко формалізованою, але це не заважає їй реально існувати як певному міжгалузевому науковому напрямку та мати свої пріоритети і перспективи розвитку. Її формалізація буде залежати від конкретних обставин і традицій, що існують у тій чи іншій країні.

Проте вже сьогодні близькими до поняття конституційної науки є такі дисципліни, як філософія конституційного права [10, с. 9—20] або ще більше — конституціоналістика [11, с. 6—8]. У деяких випадках можна знайти багато спільного між цією наукою та наукою публічного права [9] тощо.

Відсутність єдиної назви для конституційної науки фактично вказує на існування різних концепцій її розвитку, що зовсім не заважає їх авторам втілювати у життя головну ідею цієї науки щодо реалізації, захисту та охорони конституції відповідної країни. Однак ми будемо й надалі вживати термін конституційна наука як найвідповідніший до проблематики, що нами розглядається та описується.

Фактично конституційна наука може переживати різні етапи, підйоми і падіння, залежно від внутрішніх умов її розвитку. Але часом зовнішні запити на цю науку можуть переважати, коли для її розвитку внутрішні стимули є надто низькими.

На практиці конституційна наука аналізує, обґрунтовує, прогнозує та програмує конституційний розвиток суспільства і держави. Цей розвиток обумовлений не тільки правовими явищами, а у першу чергу — процесами гуманітарного розвитку суспільства.

Тому зазначена наука відрізняється глобальнішим поглядом на Конституцію, її принципи, цінності та інститути влади, ніж це практикують інші конституцієзнавчі науки. Іншими словами, вона не обмежується формально-юридичним розглядом питань конституційного значення, а широко використовує при цьому дані гуманітарних наук: історії, соціології, політології, психології, економіки, екології тощо.

Звичайно, конституційна наука — це новий тип комплексної юридичної дисципліни, що формується не за галузевим предметом наукової діяльності, а за сферою дії одного акта — конституції. Юридичні науки вже знають подібні наукові дисципліни, наприклад адміністративну науку, особливо розвинуту в Франції [12]. За зазначеним принципом можуть також формуватись й інші юридичні дисципліни, наприклад муніципальна (комунальна) наука [13], фінансова наука і т. д.

Відомо, що деякі автори свого часу ототожнювали поняття конституції та конституційного права (проф. К. Гессе, ФРН) [14, с. 18], хоча сьогодні вже існують дещо інші погляди на ці поняття. Так, вважається загальноприйнятним, що конституція має ототожнюватися зі способом організації суспільно-політичного життя; вона рівнозначна формі держави або системі правління [15, с. 38].

Ще ширшим є розуміння конституції у прихильників доктрини органічного консти-

туціоналізму. Так, на думку вченого-конституціоналіста В. Речицького, органічна конституція — це головний нормативний чинник встановлення та підтримування горизонтальних (слабкосинусовидних) ринкових взаємовідносин, гарант свободи та недоторканности індивіда й громадянського суспільства загалом, правовий засіб прискорення всіх соціальних взаємодій. І лише потому — інструкція для державного апарату, тобто засіб забезпечення стабільності державного ладу [16].

Отже, сьогодні поняття конституції не можна ототожнювати з поняттям конституційного права; перше поняття більше асоціюється, на мій погляд, з поняттям конституційної науки. Але це не значить, що між конституційною наукою та наукою конституційного права має бути китайська стіна, бо вони мають спільне коріння — конституцію певної країни та працюють задля спільної мети, хоча і в різних площинах.

Очевидно, що на поняття та предмет конституційної науки можуть існувати різні погляди, а це значить, що тут має діяти принцип наукового плюралізму, який повинен бути гарантією від односторонності та упередженості. Також потрібно зазначити, що серед європейських та українських конституціоналістів існування цієї науки не викликає особливих заперечень, хіба що у частини ортодоксів, які не сприймають нові наукові віяння.

Розвитку конституційної науки активно сприяє діяльність національних конституційних судів, а також судів загальної юрисдикції, що систематично конституціоналізують, тобто розширюють межі застосування і використання конституційних принципів і цінностей на інші галузі законодавства, крім конституційного. Зокрема, для вирішення практичних питань правотворення та особливо правозастосування у випадках правових спорів, конфліктів чи правопорушень, що регулюються зазначеними галузями.

Інші органи державної влади (Парламент, Уряд і т. д.), здійснюючи правотворчу та правозастосовну функцію, також можуть конституціоналізувати чинне галузеве законодавство та практику його застосування. Але ця їхня діяльність носить дещо умовний, незавершений характер, оскільки остаточну крапку у даній практиці ставлять суди.

Не дивно, що, звертаючись до юристів-практиків — суддів, адвокатів, прокурорів, юрис-

консультів тощо — нині суддя Верховного Суду, д-р юрид. наук В. Кравчук радить завжди починати з Конституції України [17, с. 244]. Саме юристи-практики мають стати головними конституціоналістами у державі, оскільки від їхнього розуміння ролі та значення Конституції України залежить процес її реалізації, захисту та охорони. Політичні органи державної влади можуть тільки пригальмовувати або прискорювати цей процес, але не можуть його ні зупинити, ні повернути назад.

Проте юристам-практикам важливо знати, що конституціоналістом серед них може вважатися не стільки той, хто сліпо дотримується букви Конституції України, хоч це часом також важливо, а той, хто реалізує і використовує конституційні принципи, цінності та інститути влади, пристосовуючи їх (не зловживаючи при цьому правом!) до потреб розвитку демократичного конституційного ладу країни.

На практиці можна спостерігати розвиток обох підходів до реалізації та використання положень Конституції України: і як норми чинного права, і як сукупності її принципів, цінностей та інститутів влади. Проте саме другий варіант є позитивнішим і перспективнішим для захисту гідності та прав людини, для впровадження верховенства права і конституційної демократії, тобто європейських спільних демократичних цінностей, бо він робить Конституцію України «живою», динамічною, вічно актуальною.

Очевидно, що розвиток конституційної науки — це, насамперед, справа учених-конституціоналістів незалежно від їхньої галузевої правової чи гуманітарної спеціалізації. В Україні значення та роль цієї універсальної науки, як і її головного об'єкта досліджень — Конституції України, ще глибоко не усвідомлена науковим середовищем, зайнятим переважно своїми галузевими проблемами.

Разом з тим вже розпочаті та проводяться наукові дослідження застосування Конституції України судами, насамперед Конституційним Судом України [11, 18], у т. ч. за конституційними скаргами громадян [19], а також — процесу конституціоналізації відповідних галузей українського права [20], механізмів асоціації України з Європейським Союзом [21] тощо. Це значить, що проблеми полягають не стільки у самому розвитку української конституційної

науки як такої, скільки в темпах її розвитку. Щоб додати такі темпи, потрібна глибока модернізація різних аспектів функціонування цієї науки.

Структурно конституційна наука складається з теорії конституції — її ядра, а також доктрин конституціоналізованих підгалузевих юридичних і гуманітарних дисциплін.

З одного боку, мова йде про конституційне адміністративне право, конституційне муніципальне право, конституційне кримінальне право, конституційне цивільне право, конституційне трудове право і т. д.

В Україні зазначені дисципліни ще тільки формуються, а у інших країнах вони вже давно поширені [22—24].

Ідеї формування і розвитку цих дисциплін свого часу відстоював суддя Конституційного Суду України у відставці, проф. П. Мартиненко. За його ініціативи ці ідеї були проголошені як одна із статутних цілей київського Товариства конституційного права (1996—2006) [25, с. 281—318].

З другого боку, треба вести мову про конституційну економіку [26, с. 146—187; 27], конституційну історію [28], конституційну політику [29], конституційну психологію, конституційну соціологію, конституційну філософію та інші підгалузеві напрями гуманітарних наук. Ці напрями також виконують важливі функції у системі конституційної науки, забезпечуючи її необхідний зв'язок із проблемами і результатами впливу конституції на гуманітарну сферу.

Отже, конституційна наука, на наш погляд, має виступати надгалузеву структурою, що формує науковий простір для глобального осмислення конституційних процесів у державі та суспільстві. Україні без такої науки ніяк не обійтись, тому що піднести роль і значення її Конституції у державному та суспільному житті можливо тільки за допомогою концентрації наукових зусиль і громадської уваги саме на Основному Законі країни.

Історія становлення і розвитку. Історично українська конституційна наука зародилась наприкінці XIX — на початку XX ст. завдяки засновникам доктрини українського конституціоналізму новітньої доби, батькам української конституційної демократії М. Драгоманову (1840—1895) та М. Грушевському (1866—1934). Їхні головні ідеї про парламентський

суверенітет, ліберальну народну демократію, гідність і права людини, незалежність судової влади, верховенство закону, місцеве самоврядування, незалежність України та інші конституційні принципи, цінності й інститути влади знайшли відображення у першій, а потім і в другій демократичній конституції країни: Української Народної Республіки (УНР) 1918 р. та незалежної України 1996 р. відповідно.

Серед конституціоналістів не раз виникало питання: чи могла б Україна після проголошення її незалежності у 1991 р. відновити дію Конституції УНР 1918 р.? Тобто із проголошенням незалежності обрати чіткий європейський вектор суспільно-політичного розвитку? Так, тому що мільйони українців з гордістю тоді носили символічні паспорти УНР, видані організаціями Народного руху України. Були й інші свідчення того, що таке відновлення її дії можливе, але ця ідея не особливо хвилювала український політичний клас.

Адже для відновлення дії Конституції УНР 1918 р. треба було б провести значну роботу над її текстом (а можливо й над іншими конституційними актами і проектами 1918—1921 рр.), як це зробили стосовно своїх конституцій прибалтійські республіки у 1990—1993 рр. А головне, необхідно було б переконати українське суспільство у розумності та доцільності такого кроку. Проте ні одне, ні друге у незалежній Україні не було зроблено.

Тому після проголошення незалежності у 1991 р. було продовжено дію Конституції Української РСР 1978 р. із відповідними змінами 1990—1992 рр. Зрозуміло, що це було кроком назад, який коштував країні двадцять три роки цивілізаційної невизначеності, точніше перебудування в межах спільної з Росією пострадянської, а фактично — неорадянської цивілізаційної моделі дикого капіталізму.

Хоч у зазначений час і мали місце певні зрушення та досягнення, зокрема протягом кількох років після Помаранчевої революції 2004 р. Однак тільки Революція Гідності (листопад 2013 — лютий 2014 рр.) частково поклатала край вказаній антидемократичній моделі розвитку українського суспільства і держави. Проте не повністю, бо чинна влада не відмовилась від практики дикого капіталізму та деяких інших елементів неорадянської цивілізаційної моделі.

Для конституційної науки історія з невідновленням дії Конституції УНР 1918 р. зали-

шається білою плямою, яку ще треба вивчити і заповнити. Чи пов'язано це з тим, що виховане радянською імперією тогочасне керівництво незалежної України не було спроможне піти в плані конституційного розвитку країни іншим шляхом ніж той, яким рухалась РФ?

Остання пішла шляхом творення конституції, що не була зв'язана з її конституційним минулим. Бо в РФ на початку 1990-х рр. не було демократичної конституції, дію якої можна було б відновлювати. Оскільки після лютневої революції 1917 р. і до Жовтневого перевороту більшовиків (1917) її демократичні сили не встигли ухвалити бодай якусь конституцію. Ухвалення відповідного нового документа планувалось на Установчих зборах 1918 р., які так і не відбулись із відомих причин.

Ще одне питання «спільної» конституційної історії України і Росії виникло вже після 1991 р. Відомо, що перша в історії Росії демократична Конституція була ухвалена лише в 1993 р. Чи не тому Україна не «змогла» ухвалити свою Конституцію ні у 1992, ні у 1993 р.?

Те, що малоросійство та меншовартістність українського політичного класу завжди шкодили Україні — загальновідомо. Ціна недолікам цього класу безмірна. Якби після 1991 р. Україна пішла своїм конституційним шляхом, то вже сьогодні вона мала б належно сформований режим конституційної демократії, як у країнах Європейського Союзу (ЄС), а не гібридний режим перехідної демократії. Скоріш за все, нині Україна вже була б членом ЄС та НАТО. Сьогодні державне керівництво України планує провести всеукраїнський референдум щодо ставлення українців до НАТО та Європейського Союзу [30]. Як кажуть, краще пізніше, аніж ніколи.

Якби все так сталося, як це вище описано, тоді, можливо, і Росія була б не «суверенною» (як сьогодні), а конституційною демократією. А значить російський авторитарний режим не анексував би Крим, не вів би гібридну війну на Донбасі. Проте на початку 1990-х р. Україні не вдалося рішуче змінити цивілізаційний напрям свого розвитку, хоча радянська імперія тоді була фактично ліквідована. Та кланово-олігархічна система, що прийшла їй на зміну, усе залишала по-старому аж до Революції Гідності.

Історичні обставини в Україні 1917—1921 рр., без сумніву, вплинули на географію розвитку

її конституційної науки. Після поразки демократичної революції (1917—1918) та після громадянської війни і національно-визвольної боротьби (1918—1921) у Східній та Західній Україні, конституційна наука розвивалася на західноукраїнських землях, що тимчасово входили до складу міжвоєнної (між першою і другою світовими війнами) Польщі та Чехословаччини. А також на зарубіжних теренах: у Канаді, США, а після Другої світової війни — у ФРН, зокрема в Українському вільному університеті у м. Мюнхен.

За часів радянського тоталітаризму в Україні (1921—1991) функціонувала наука державного права, що утверджувала класові підходи до державно-правових явищ та інститутів, пріоритет інтересів держави над правами особи тощо. Про українську конституційну науку, з її демократизмом і патріотизмом, не могло бути й мови, бо вона переслідувалась тоталітарним режимом як буржуазно-націоналістична та антирадянська. Прикладом розправи тоталітарної держави над дисидентом-конституціоналістом по духу можна назвати, зокрема, засудження радянським судом у 1979 р. шестидесятника Ю. Бадзя за його полемічний трактат «Право жити (Україна у складі СРСР, людина у системі тоталітарного соціалізму)».

Після проголошення незалежності України в 1991 р. конституційна наука була відроджена і стала фактором демократичної трансформації держави і суспільства. Особливу роль у відродженні цієї науки відіграв проф. Л. Юзьков (1938—1995), перший Голова Конституційного Суду України (1992—1995), член Конституційної комісії, керівник робочої групи з підготовки першого офіційного проекту Конституції України 1992 р. [31, 32].

Саме проф. Л. Юзьков вважав, що «над Конституцією не повинні стояти не тільки державні (правові) акти, але й будь-які інші соціальні акти: політичні, корпоративні, акти самоврядування» [33, с. 17—20]. Таке універсальне та глобальне розуміння верховенства Конституції було і залишається одним із ключових понять конституційної науки, що виходить за межі традиційної науки конституційного права.

Разом з проф. Л. Юзьковим українську конституційну науку відроджували такі вчені: Ф. Бурчак, І. Бутко, В. Василенко, В. Волков, С. Головатий, Ю. Грошевий, А. Заєць, М. Ко-

зюбра, В. Копейчиков, М. Корнієнко, П. Мартиненко, А. Мацюк, В. Мелашенко, М. Орзіх, В. Погорілко, В. Речицький, В. Тацій, І. Тимченко, Є. Тихонова, О. Фрицький, М. Цвік, В. Чушенко, В. Шаповал, їхні численні учні та колеги.

Звичайно, що зазначені вчені далеко не однаково ставились до питання про рух України на Захід чи на Схід, як і до багатьох інших світоглядних питань. Проте вони були єдині в тому, що країні потрібна Конституція незалежності, демократії та національної єдності.

Значення епохи проф. Л. Юзькова полягало у тому, що були започатковані ліберально-демократичні принципи розвитку конституційної науки: її моральності та незалежності від кон'юнктурної політики; рівності учених незалежно від їхнього наукового статусу тощо; толерантності до чужих наукових поглядів, у т. ч. й терпимість до інакомислення; чесною конкуренції наукових ідей тощо. І тепер через десятиліття певної деформації цих принципів їх ще належить відродити.

За останні двадцять років українська конституційна наука суттєво змінилася: з'явилися цікаві монографії, збірники праць, численні наукові статті тощо з питань теорії та практики реалізації Конституції України; було проведено десятки науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів на ці та інші конституційні теми. Однак розвиток даної науки не позбавлений серйозних недоліків.

На жаль, у конституційній науці ще порівняно мало оригінальних робіт європейського рівня; невелика кількість учених-конституціоналістів публікують свої праці в європейських журналах тощо. Іноді вчені скаржаться, що їхні праці не знаходять втілення у конституційній практиці діяльності органів державної влади. Однак як держава може використовувати їхні праці, якщо вони часто-густо не відповідають певним стандартам? Правда є й інший бік цієї проблеми: пострадянській державі не завжди подобаються наукові пропозиції, що виходять за межі традиційного конституціоналізму, на якому базується її суспільний договір з кланово-олігархічною системою.

Саме з огляду на міцність позицій останньої в Україні поширюються думки про те, що цю систему реформувати неможливо — ні еволюційно, ні революційно. На думку українського соціолога І. Бекешкіної, «ще один Майдан

може зруйнувати все, але побудувати щось заново — уже не зможе» [34]. Тому потрібен третій шлях — утвердження конституційної демократії та перетворення положень Конституції у безпосередньо діюче право.

Україна — це країна переважно православної цивілізації, що ставить державу над суспільством, виховує громадян у душі колективізму перших християнських громад, вважає державу джерелом прав людини, а про її гідність фактично не згадує. Для цієї цивілізації характерною є правова невизначеність норм, що регулюють відносини між людьми, через що вони часто конфліктують і не можуть створити повноцінне громадянське суспільство. Виходить парадокс: одні громадяни змушені шукати захисту в різних органах державної влади від інших громадян, тоді як у цивілізованих країнах вони насамперед захищаються від агентів цієї влади.

Очевидно, що конституційній науці з її принципами та цінностями треба долати «вузькі» місця зазначеної цивілізації та заснованої на ній традиційної культури, але це важко дається. Бо сила цивілізаційної інерції буває більшою ніж сила впорядкованого руху суспільства до нової цивілізаційної моделі, що синтезує краще старе і помірковане нове.

Конституція і закони України формують правове поле для цієї моделі, але ще потрібні нові люди, готові до її упровадження. На думку українського експерта В. Нахмановича, країна має стати самодостатньою цивілізацією з національною ідеєю і суспільною мораллю, солідарністю і співпрацею [35]. Однак у неї практично немає іншої історичної альтернативи. Як, наприклад, у сучасного Ізраїлю, який виборює своє право на процвітання шляхом розвитку суспільно-політичної активності громадян, інноваційної економіки, високого рівня обороноздатності країни і т. д.

З точки зору конституційної науки напрошується висновок: Українським православним церквам слід думати не лише над об'єднанням в одну помісну церкву, але й про часткову зміну канонів з урахуванням нових духовних потреб їхніх вірян. Можливо, не зовсім у душі реформаторських ідей М. Лютера та інших релігійних просвітителів, хоч це також було б непогано. А скоріше за прикладом європейських православних церков — Болгарської, Елладської (Грецької) чи Румунської тощо. Тим

більше, що Російська православна церква, до якої входить Українська православна церква Московського патріархату, практично не рахується з інтересами українських вірян [36].

Проте цивілізаційні проблеми не повинні перешкоджати подальшому розвитку української конституційної науки, заснованої на європейських спільних демократичних цінностях. Для цього громадянському суспільству і державним органам потрібно кардинально змінити своє ставлення до неї та до умов її функціонування.

Проблеми і перспективи розвитку. Для подальшого інтенсивного розвитку конституційної науки в Україні потрібні різноманітні заходи змістовного, структурного та фінансово-матеріального характеру. До цих заходів, на нашу думку, у першу чергу слід віднести такі:

1. Конституційна наука потребує легалізації у навчальному процесі як спеціальний курс для підготовки юристів та інших гуманітарних спеціалістів. Цю дисципліну необхідно вивчати студентам на старших курсах, зокрема у магістратурі. Тому, що майбутній фахівець має знати не тільки, як треба застосовувати положення Конституції України, але і як відповідна конституційна практика відбивається на тенденціях і закономірностях конституційного розвитку країни. Тобто він повинен бачити одиничне, часткове і загальне конституційного розвитку країни в єдності та збалансованості.

Крім цього, курс конституційної науки потрібно обов'язково ввести в усіх вищих навчальних закладах, які готують управлінців. Знання цієї дисципліни є необхідним для правильного розуміння цілей і завдань управлінської діяльності, закладених у Конституції України. Жоден державний службовець не повинен обіймати свою посаду без знання основ конституційної науки, оскільки у протилежному випадку — це загроза конституційній безпеці держави та її правопорядку. У зв'язку з цим для запровадження курсу конституційної науки у вищих навчальних закладах необхідно підготувати навчальні інструменти (підручники, посібники, практикуми тощо). Можливо на конкурсних засадах і державним коштом, оскільки робота з підготовки цих інструментів вимагатиме значних матеріальних та інтелектуальних витрат.

2. Після 70-ти років панування радянського тоталітаризму й так званої науки державного

права новій конституційній науці незалежної України все ще важко долати стереотипи минулого. Особливо це помітно у питаннях методології, оскільки вчені-конституціоналісти нерідко користуються старими спекулятивними методами, що часто робить їхні дослідження далекими від конституційного життя країни, його потреб і запитів.

Для подолання зазначених недоліків варто розвивати, крім наявних юридичних, нові напрями конституційної науки: соціологічний, реалістичний, антропологічний, інформаційний, психологічний, філософський тощо, які допоможуть їй швидше звільнитися від методологічних та інших стереотипів минулого.

3. Конституційна наука може активно розвиватися лише тоді, коли будуть належні матеріальні та інші стимули з боку держави й суспільства. Наука — це не бізнес, вона сама на себе заробляти не може. Враховуючи зростання ролі конституційних знань у суспільстві та державі, урядові варто вжити відповідні заходи, зокрема щодо заохочення науковців-конституціоналістів.

Так, можна було б, зокрема, запровадити 10—15 стипендій для молодих талановитих авторів-конституціоналістів (по 25—30 тис. грн щомісяця протягом 2—3 років), які мали б готувати наукові праці європейського рівня. З тим, щоб зробити якісний стрибок у розвитку конституційної науки та подолати в ній деякі негативні риси: меншовартісність, неконкурентоздатність, провінційність тощо.

У результаті інноваційну конституційну науку захочуть читати як українські, так і зарубіжні читачі. Праці такої науки можна було б перекладати англійською та іншими європейськими мовами, а також східними мовами (китайською, арабською тощо) і використовувати як важливий елемент знайомства з Україною та залучення зарубіжних інвестицій.

4. Українській юридичній науці дуже бракує фахового журналу, який би дав конституціоналістам змогу професійно обговорювати та вирішувати у своєму фаховому середовищі наукові, методологічні, світоглядні та інші проблеми. В європейських країнах існують подібні журнали, що приносять користь для науки і практики (наприклад, у Франції виходить журнал *Revue française de droit constitutionnel*). Подібний журнал міг би суттєво підняти загальний рівень конституційної науки в Україні та

її консолідації задля вирішення стратегічних завдань.

На наш погляд, таким журналом міг би стати часопис «Конституційна наука і державні інститути», одним із головних завдань якого мало б бути формування конституційної ідеології як єдиної, універсальної в державі. А також сприяння у формуванні незалежних конституційних інститутів влади — Верховного Суду, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Конституційного Суду України, Національного банку України, Рахункової палати, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України тощо. Щоб останні були ефективними конституційними гарантами стабільного та динамічного розвитку країни.

5. Ученим-конституціоналістам України варто було б створити власну громадську організацію для об'єднання своїх творчих зусиль з метою розвитку конституційної науки, а також захисту спільних інтересів тощо. У деяких країнах без рекомендації аналогічної організації не можна обійняти посаду професора університету з конституційних дисциплін. Щось подібне доцільно запровадити і в Україні.

До речі, досвід створення громадської організації учених-конституціоналістів в Україні є: йдеться про вже згадуване київське Товариство конституційного права (1996—2006) [25, с. 281—318], ідея створення якого належала проф. Л. Юзькову. Воно створювалося з урахуванням того, що Україна піде шляхом запровадження конституційної демократії, при якій конституціоналісти мали б виконувати важливі для держави і громадянського суспільства функції та завдання.

Проте не так сталося, як гадалося. Адже Україна ніяк не може вирватися з обіймів свого тоталітарного минулого та олігархічного сьогодення. Виявляється, що за оцінками експертів нині країні перейти до конституційної демократії важче, ніж на початку 1990-х рр., коли їй протистояла комуністична система! Тому об'єднання конституціоналістів в Україні потрібно як ніколи.

6. Українську конституційну науку особливо турбує питання щодо викладання студентам конституційного права, яке є однією з ключових дисциплін в її структурі, в університетах тощо. Кримінальне і цивільне право в них студенти вивчають два роки, а конститу-

ційне право, яке формально є базовою галуззю права для всієї системи законодавства, — усього півроку. Нерідко студенти навіть не встигають запам'ятати прізвище професора, який їм читав курс конституційного права. Те, що конституційне право треба викладати рік—півтора, — не викликає жодних сумнівів, а основною формою перевірки поточних знань студентів мають бути не семінари, а виключно практичні заняття.

7. Викладання конституційної науки має вийти за межі юридичних факультетів університетів. Для студентів усіх неюридичних спеціальностей українських вищих навчальних закладів потрібно викладати курс «Конституція України» як самостійну дисципліну.

Ще у середині ХХ ст. французький учений-конституціоналіст, проф. М. Прело писав, що всі громадяни, зокрема ті, кого завдяки освіті вважають елітою суспільства, повинні (і це в їхніх інтересах) вивчати конституційні інститути для правильного їхнього використання, добросовісної оцінки, а у разі необхідності — розумного реформування [37, с. 24]. Курс «Конституція України» має викладатися окремо від інших юридичних дисциплін, оскільки його завдання виходять за чисто правові межі і пов'язані із формуванням у студентів таких рис, як конституційний патріотизм, конституційна культура і конституційна відповідальність.

8. Глибокі конституційні знання потрібні також учням середньої школи, які у 18 років стають повноправними громадянами України. За сталінських часів у школах був лукавий предмет, — «Конституція СРСР», що виконував, зрозуміло, функцію ідеологічного придушення свободи й демократії.

Нині ж Конституція України закріплює спільні європейські демократичні цінності і могла б сприяти формуванню в учнів знань про гідність і права людини, верховенство права й конституційну демократію. Однак окремої навчальної дисципліни «Конституція України», що формувала б в учнів нове конституційне мислення і культуру, у школах немає. Очевидно, що цю ситуацію треба виправляти.

9. Підвищення ролі конституційної науки в Україні актуальне і для Конституційного Суду України, який є одним із головних споживачів її інтелектуального продукту. Конституційним суддям постійно доводиться шукати відповіді на дуже складні питання, які не

те що конкретно, навіть на рівні доктрини не завжди розроблені конституційною наукою.

Звичайно, у суддів Конституційного Суду України є наукові консультанти, а у складі Секретаріату — відповідний науковий підрозділ. Проте консультанти та експерти, як правило, зайняті підготовкою конкретних судових справ, а не узагальненнями конституційно-судової практики, її прогнозуванням та програмуванням тощо.

Цими останніми та деякими іншими проблемами стратегії наукового забезпечення діяльності Конституційного Суду України міг би зайнятися створений при ньому Інститут конституційної юстиції. Цей Інститут мав би виконувати не тільки дослідницькі, а й інші функції: консультативні, дорадчі, експертні, освітні, міжнародного співробітництва тощо.

10. Конституційна наука й практика потребують публічного визнання та морального заохочення з боку держави, зокрема шляхом встановлення відповідних державних нагород, почесних звань тощо. Конституційний Суд України вже започаткував таку традицію, встановивши свою відзнаку для заохочення відповідних осіб за вагомий вклад у розвиток та забезпечення його діяльності.

До зазначених нагород можна було б віднести орден Конституції України, який мав би вручатися українцям і зарубіжним представникам за їхній особливо вагомий внесок у розвиток конституційної демократії та інших конституційних цінностей. Або пам'ятних медалей, наприклад до 100-річчя першої демократичної Конституції Української Народної Республіки 1918 р., до 30-річчя другої демократичної Конституції України тощо.

11. Конституційна наука повинна подбати про систематичну конституційну просвіту усього дорослого населення країни, наприклад, раз у 3—4 роки, особливо напередодні виборів. Ця просвіта має бути системною та заохочуваною з боку держави.

Без зазначеної просвіти український народ не може належним чином реалізувати та захистити свої конституційні права і свободи. Він пережив дві світові війни та військові окупації з Голокостом 1941—1944 рр. включно; дві громадянські війни після світових воєн; 70-річний імперський тоталітарний режим, включаючи ініційований ним Голодомор 1932—1933 рр., виселення — до і після Другої світової

війни — сотень тисяч українців, кримських татар та представників інших національностей у віддаленні райони СРСР. На думку американського історика, проф. Т. Снайдера, «за ті роки, коли Сталін і Гітлер були при владі, в Україні було вбито більше людей, ніж будь-де у Кривавих землях, в Європі і навіть у цілому світі» [38, с. 11].

Але гуманітарні катастрофи українського народу на цьому не закінчились. У 2014 р. РФ був анексований український Крим та розпочата гібридна війна на Донбасі, що призвело до появи в Україні більше ніж півтора мільйони біженців — переміщених осіб. Усе це також завдало і продовжує завдавати народу непоправних морально-психологічних травм, що негативно позначаються на його конституційній свідомості тощо.

Як справедливо зазначає О. Северин, саме неспроможність значної частини суспільства чинити принциповий опір порушенням Конституції, незалежно від політичного забарвлення порушників, і відрізнити конституційне від неконституційного якраз і є дрижджами, на яких зростає всюдозволеність, беззаконня, сваволя регіональних «пацанів» [39]. Для відновлення цієї спроможності людям потрібна елементарна конституційна просвіта, що дала б змогу їм сформуванню тверді конституційні переконання, конституційний патріотизм та конституційну відповідальність за стан справ у державі та суспільстві.

Спеціальні конституційні програми у ЗМІ та в інтернеті, популярна конституційна література тощо повинні стати доступними для конституційно право- і дієздатних громадян, які мають право знати, зокрема про свої конституційні права та обов'язки (ст. 57 Конституції України) тощо. З ініціативи громадських організацій та окремих учених уже випускаються окремі видання на популярні конституційні теми [40, 41], але їх надзвичайно мало. Для охоплення конституційною просвітою ширшого кола українських громадян можливо варто було б випускати спеціальну «Конституційну газету», яка б стала незалежним джерелом інформації для народу.

Отже, українській конституційній науці для повноцінного розвитку та просування її ідей потрібне нове дихання, яке, на мій погляд, їй може дати спеціальна державна програма з даного питання. Останню спільно з представни-

ками конституційної спільноти та парламентарями мали б підготувати за дорученням Уряду: Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та Міністерство фінансів України.

Розробка та ухвалення Державної програми з розвитку конституційної науки в Україні зовсім не означає, що інші юридичні та гуманітарні дисципліни не варті чи не потребують державної уваги. Очевидно, що вони її варті, хоча б тому, що в них є серйозні проблеми із досягненням визначених Конституцією і законодавством України цілей і завдань.

Проте у розвитку конституційної науки мають бути зацікавлені всі інші юридичні та гуманітарні дисципліни, оскільки це прискорить їх конституціоналізацію. Зокрема, увідповіднити зі структурою та цінностями Конституції України Кримінальний та інші кодекси України тощо. Оскільки деякі з останніх ще й сьогодні базуються на структурних підходах і цінностях радянських часів. Тому Державна програма з розвитку конституційної науки допоможе подолати ці недоліки та сприятиме ефективному розвитку всіх інших юридичних і гуманітарних дисциплін.

Зрозуміло, що така програма, крім зазначених, могла б включати й багато інших питань, що потребують вирішення у суміжних з конституційною наукою сферах. Йдеться про видавництво конституційної літератури тощо.

Наведений вище перелік суспільних, теоретичних і практичних проблем української конституційної науки та засобів їх вирішення вказує на те, що вона фактично стоїть перед новим етапом у своєму розвитку, який можна назвати модернізацією. Проте у суспільно-філософській думці України деякі автори заперечують необхідність модернізаційних кроків у тій чи іншій сфері суспільного життя тому, що ефективнішими є інноваційні підходи. Однак для таких висновків необхідні відповідні матеріальні, інформаційні, духовні та інші передумови, а їх поки що немає. Очевидно, що вони можуть з'явитися, коли країна пройде етап її модернізації.

Зазначений етап модернізації конституційної науки потрібен для того, щоб вивільнити творчу енергію та інтелектуальний потенціал конституціоналістів, які вже здатні вирішувати фундаментальні питання конституційного

життя країни на вищому ніж сьогодні рівні. Насамперед, питання про формування нового, послідовно демократичного конституційного ладу, захисту європейських спільних демократичних цінностей, конституційної безпеки держави і подолання конституційних наслідків російської агресії на Донбасі та анексії Криму.

Досягти поставленої мети щодо модернізації конституційної науки в основному можна буде у найближчі 5—10 років, якщо Україна обере динамічніший шлях свого суспільно-політичного розвитку за рахунок проведення реальних реформ тощо. Або ж через 10—15 років, якщо країна розвиватиметься повільніше, тобто традиційно.

Як справедливо зауважує академік НАН України Я. Яцків, «реальну незалежність і безпеку в сучасному світі мають лише ті країни, які здатні ефективно використовувати нові

знання» [41]. Модернізована конституційна наука творитиме дійсно нові знання, а тому державній владі в Україні треба це мати на увазі й користуватися для загального блага. Певно, що без цієї науки вирішення найбільших державних проблем на шляху євроінтеграції практично не можливе.

Автор цих рядків хоче підтвердити, що дана стаття підготовлена ним після перебування на конференції 16—17 жовтня 2017 р. в університеті м. Зелена Гура (Польща), присвяченій 40-річчю науково-педагогічної діяльності проф., д-ра Б. Банашака [42—44] і під її благодотворним впливом. На великий жаль, невдовзі (9 січня 2018 р.) пан Б. Банашак раптово помер. Коли запитують: що дає польсько-українське наукове співробітництво, то наша відповідь проста: ось такі конференції та ось такі статті, що нас змінюють і роблять ближчими — і поляків, і українців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навч. посіб. Вступ. слово і заг. ред. проф. П.Ф. Мартиненка, В.М. Кампа. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 376 с.
2. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2013. 368 с.
3. Дженіс М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека. Практика и комментарии. Пер. с англ. М.: Права человека, 1997. 640 с.
4. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Пер. з англ. Р. Семківа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с.
5. Головатий С. Верховенство права. Монографія: у 3-х кн. Кн. 1. Верховенство права: від ідеї — до доктрини. Київ: Фенікс, 2006. 623 с.
6. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.
7. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія. За заг. ред. Л.М. Герасіної, О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2008. 320 с.
8. Grandguillot D. Institutions politiques et administrative. France, Union europeenne, ONU. 4 ed. Paris: Alino editeur, EJA, 2007. 285 p.
9. Droit public general. Institutions politiques, administratives et communautaires. Manuel. 3 ed. Paris: LexisNexis SA, 2006. 1324 p.
10. Речицький В.В. Конституційне АБВ. Харків: Права людини, 2016. 408 с.
11. Проблемы современной конституционалистики: учеб. пособ. Под ред. М.Ф. Орзиха. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 368 с.
12. Drago R. Cours de science administrative: licence, 4 annee. Paris: Cours de droit, 1966. 229 p.
13. Paure R. Une science communal? Reseaux reformatours et municipalite providence. Paris: CNRS EDITIONS, 2007. 309 p.
14. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. М.: Юридическая литература, 1981. 367 с.
15. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Wydanie 8. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2017. 670 s.
16. Речицький В. Прості цінності конституціоналізму. *Критика*. Жовтень 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/prosti-tsinnosti-konstytutsionalizmu> (дата звернення: 21.12.2017).
17. Кравчук В.М. Починайте з Конституції України. *Право України*. 2014. № 3. С. 243—246.
18. Проблеми сучасної конституціоналістики. Вип. 2: Конституційні перетворення в Україні: навч. посіб. За заг. ред. М.П. Орзиха. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 432 с.
19. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: монографія. Харків: Право, 2013. 424 с.
20. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України: монографія. Наук. ред. Ю.С. Шемшученко, відп. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Юрид. думка, 2013. 308 с.
21. Стрельцова О.В. Конституціоналізація процесу асоціації України з Європейським Союзом: теорія та практика: монографія. За наук. ред. О.В. Марцеляка. Київ: Алерта, 2017. 532 с.

22. Le Bos-Le Pourhiet Anne-Marie. Association française des constitutionnalistes. Droit constitutionnel local: égalité et liberté locale dans la Constitution: colloque international. Presses Univ. d'Aix-Marseille, 1999. 426 p. URL : https://books.google.com.ua/books/about/Droit_constitutionnel_local.html?id=vqqJPQAACAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 12.01.2018).
23. Droit penal et droit constitutionnel URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/penalconstit.pdf (дата звернення: 12.01.2018).
24. Alves J.D. Persecução Criminal Constitucional. San Paulo, 1953. Portuguese Edition. Kindle Edition. 2014. 98 p.
25. Росіхіна В. Товариство конституційного права 1996—2006 рр. У зб.: Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми. *Збірник наукових праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства*. Ред. проф. П.Ф. Мартиненко і доц. В.М. Кампо. Київ: Купріянова, 2007. 320 с.
26. Конституційні засади економічної системи України: монографія. За ред. В.А. Устименка. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 258 с.
27. Конституционная экономика: учебник для юридических и экономических вузов. Ред. П.Д. Баренбойм, Г.А. Гаджиев, В.И. Лафитский, В.А. Мау. М.: Юстициформ, 2006. 528 с.
28. Томенко М.В. Історія української Конституції: навч. посіб. Київ: Освіта, 2009. 464 с.
29. Конституційна реформа знову на порядку денному в Україні. 25.04.2015. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5804> (дата звернення: 26.12.2017).
30. ЄС та НАТО очима молоді: чого прагне та чого боїться нове покоління українців. *Європейська правда*. 29.11.2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/29/7074345/> (дата звернення: 27.12.2017).
31. Проблеми сучасного українського конституціоналізму. Зб. наук. праць: На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова. Заг. ред. А. Стрижак, В. Ташій. Київ: 2008. 352 с.
32. Королюк В.О. Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи). Заг. ред. і передне слово В.М. Кампо. Київ: Юрінком-Інтер, 2014. 240 с.
33. Юзьков Л.П. Верховенство Конституції і конституційність законів. Правова система України: теорія і практика. Київ, 1993. 552 с.
34. Капсамун І., Торба В. Ми маємо плекати свою альтернативу. Сьогодні в Україні відзначають День Гідності та Свободи. *Газета «День»*. 21.11.2017. С. 4. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobuci/my-mayemo-plekaty-svoyu-alternativu> (дата звернення: 26.12.2017).
35. Сірук М. Україна стане самодостатньою цивілізацією або ... просто зникне. *Газета «День»*. 28.11.2017. С. 11. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiyi/ukrayina-stane-samodostatnoyu-cyvilizaciyeu-abo-prosto-znykne> (дата звернення: 09.01.2018).
36. Капсамун І., Торба В. По суті, Росія не є християнською країною. Архиєрейський собор Російської православної церкви в оцінках українських та закордонних експертів. *Газета «День»*. № 217. 30.11. 2017. С. 4—5. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobuci/ro-suti-rosiya-ne-ye-hrystyuyanskoju-krayinoju> (дата звернення: 09.01.2018).
37. Прело М. Конституционное право Франции. Пер. с франц. А.Ф. Кудлицкого; под ред. и предисл. проф. А.З. Манфреда. М.: Иностранная литература, 1957. 671 с.
38. Самченко В. Так вочо повзли людомори... Про винищення голодом українців розповідає у «Кривавих землях» американський дослідник Тимоті Снайдер. *Україна молода*. 22.11.2017. С. 11. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/3241/196/118012/> (дата звернення: 09.01.2018).
39. Северин О. «Реформа», рефлексі і революція. *Критика*. № 9—10 (155—156). Жовтень 2010. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/reforma-refleksy-i-revolutsiya> (дата звернення: 09.01.2018).
40. Кампо В.М. Суспільство і право: 2004—2006. Роздуми українського вченого-конституціоналіста. За заг. ред. Є.В. Бурлая. Київ, 2007. 74 с.
41. Сюдюков І. Бездіяльність — згубна. *Газета «День»*. № 202—203. 10—11 листопада 2017. С. 14. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bezdiyalnist-zgubna> (дата звернення: 09.01.2018).
42. Кампо В. Чудовий ювілей нашого польського колеги. *Закон і Бізнес*. 10.11.2017. URL: <http://zib.com.ua/ua/prda/130769.html> (дата звернення: 15.11.2017).
43. Кампо В. До 40-річчя науково-педагогічної діяльності професора, доктора Богуслава Банашака. Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/do-40-richchya-naukovo-pedagogichnoyi-diyalnosti-profesora-doktora-boguslava-banashaka> (дата звернення: 19.12.2017).
44. Викладачі факультету взяли участь у других зеленогурських зустрічах конституціоналістів, присвячених 40-річчю наукової діяльності професора Богуслава Банашака. Сайт юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. 19.10.2017. URL: <http://law.lnu.edu.ua/news/vykladachi-fakultetu-vzaly-uchast-u-druhyh-zelenohurskyh-zustrichah-konstytutsionalistiv-prysvyachenyh-40-richchyu-naukovoji-diyalnosti-profesora-bohuslava-banashaka> (дата звернення: 19.12.2017).

REFERENCES

1. Prava i svobody liudyny i hromadianyna v Ukraini (doktryna Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy): navch. posib.; Vst. slovo i zah. red. prof. P.F. Martynenka, V.M. Kampa. Kyiv: Yurinkom Inter, 2013 [in Ukrainian].
2. Dudash T.I. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: navch.-prakt. posib. Kyiv: Alerta, 2013 [in Ukrainian].
3. Dzhenis M., Kjej R., Brjedli Je. Evropejskoe pravo v oblasti prav cheloveka. Praktika i kommentarii. Per. s angl. M.: Prava cheloveka, 1997 [in Russian].

4. Allan T.R.S. Konstytutsiina spravedyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava. Per. z anhl. R. Semkiva. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008 [in Ukrainian].
5. Holovaty S. Verkhovenstvo prava. Monohrafiia: U 3-kh kn. Knyha 1. Verkhovenstvo prava: vid idei — do doktryny. K.: Feniks, 2006 [in Ukrainian].
6. Rozanvalon P. Demokratychna lehytymnist. Bezstoronnist, reflektynist, nablyzhenist. Per. z fr. Ye. Maricheva. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2009 [in Ukrainian].
7. Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti: Monohrafiia. Za zah. red. L.M. Herasinoi, O.H. Danyliana. Kharkiv: Pravo, 2008 [in Ukrainian].
8. Grandguillot D. Institutions politiques et administrative. France, Union europeenne, ONU. 4-e edition. Paris: Alino editeur, EJA, 2007 [in French].
9. Droit public general. Institutions politiques, administratives et communautaires. Manuel. 3-e edition. Paris: LexisNexis SA, 2006 [in French].
10. Rechytyskyi V.V. Konstytutsiine ABV. Kharkiv: Prava liudyny, 2016 [in Ukrainian].
11. Problemy sovremennoj konstitucionalistiki: ucheb. posob. Pod red. M.F. Orziha. Kyiv: Jurinkom Inter, 2012 [in Russian].
12. Drago R. Cours de science administrative: licence, 4 annee. Paris: Cours de droit, 1966 [in French].
13. Payre R. Une science communal? Reseaus reformateurs et municipalite providence. Paris: CNRS EDITIONS, 2007 [in French].
14. Hesse K. Osnovy konstitucionnogo prava FRG. M.: Juridicheskaja literatura, 1981 [in Russian].
15. Banaszak B. Prawo konstytucyjne. Wydanie 8. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2017 [in Polish].
16. Rechytyskyi V. Prosti tsinnosti konstytutsionalizmu. Krytyka. Zhovten 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/prosti-tsinnosti-konstytutsionalizmu> [in Ukrainian].
17. Kravchuk V.M. Pochynaite z Konstytutsii Ukrainy. Pravo Ukrainy. 2014. No. 3: 243—246 [in Ukrainian].
18. Problemy suchasnoi konstytutsionalistyky. Vypusk 2: Konstytutsiini peretvorennia v Ukraini: navch. posib. Za zah. red. M.P. Orzikha. K.: Yurinkom Inter, 2012 [in Ukrainian].
19. Hultai M.M. Konstytutsiina skarha u mekhanizmi dostupu do konstytutsiinoho pravosuddia: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2013 [in Ukrainian].
20. Teoriia i praktyka konstytutsionalizatsii haluzevoho zakonodavstva Ukrainy: monohrafiia. Nauk. red. Yu.S. Shemshuchenko, vidp. red. N.M. Parkhomenko. Kyiv: Iurydychna dumka, 2013 [in Ukrainian].
21. Streltsova O.V. Konstytutsionalizatsiia protsesu asotsiatsii Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Za nauk. red. O.V. Martseliaka. Kyiv: Alerta, 2017 [in Ukrainian].
22. Anne-Marie Le Bos-Le Pourhiet. Association française des constitutionnalistes. Droit constitutionnel local: égalité et liberté locale dans la Constitution: colloque international. Presses Univ. d'Aix-Marseille, 1999. 426 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Droit_constitutionnel_local.html?id=vqqJPQAACAAJ&redir_esc=y [in French].
23. Droit penal et droit constitutionnel URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/penalconstit.pdf [in French].
24. Alves J.D. Persecução Criminal Constitucional. San Paulo, 1953. Portuguese Edition. Kindle Edition. 2014.
25. Rosikhina V. Tovarystvo konstytutsiinoho prava 1996-2006 rr. U zb.: Konstytutsiia i konstytutsionalizm v Ukraini: vybirkovyi problemy. Zbirnyk naukovykh prats chleniv Tovarystva konstytutsiinoho prava z nahody desiatoi richnytsi Konstytutsii Ukrainy, Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy ta samoho Tovarystva. Red. prof. P.F. Martynenko i dots. V.M. Kampo. Kyiv: Kupriianova, 2007 [in Ukrainian].
26. Konstytutsiini zasady ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia. Za red. V.A. Ustyomenka. Donetsk: Yuho-Vostok, 2011 [in Ukrainian].
27. Konstitucionnaja jekonomika : uchebnyk dlja juridicheskikh i jekonomicheskikh vuzov. Red. P.D. Barenbojm, G.A. Gadzhiev, V.I. Lafitskij, V.A. Mau. M.: Justicinform, 2006 [in Russian].
28. Tomenko M.V. Istoriia ukrainskoi Konstytutsii: navch. posib. Kyiv: Osvita, 2009 [in Ukrainian].
29. Konstytutsiina reforma znovu na poriadku dennomu v Ukraini. 25.04.2015. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5804> [in Ukrainian].
30. YeS ta NATO ochyma molodi: choho prahne ta choho boitsia nove pokolinnia ukrainsiv. *Yevropeiska pravda*. 29.11.2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/29/7074345/> [in Ukrainian].
31. Problemy suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu. Zb. nauk. prats: Na poshanu pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, prof. Leonida Yuzkova. Za zah. red.: A. Stryzhak, V. Tatsii. Kyiv: 2008 [in Ukrainian].
32. Koroliuk V.O. Provisnyk novoho i pravednogo zakonu (shtrykhy do portreta Leonida Yuzkova na tli istorychnoi epokhy). Zah. red. i perednie slovo V.M. Kampo. Kyiv: Yurinkom-Inter, 2014 [in Ukrainian].
33. Yuzkov L.P. Verkhovenstvo Konstytutsii i konstytutsiinist zakoniv. Pravova systema Ukrainy: teoriia i praktyka. K., 1993 [in Ukrainian].
34. Kapsamun I., Torba V. My maiemo plekaty svoiu alternatyvu. Sohodni v Ukraini vidznachaiut Den Hidnosti ta Svobody. *Gazeta «Den»*. 21.11.2017. S. 4. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/my-mayemo-plekaty-svoyu-alternatyvu> [in Ukrainian].
35. Siruk M. Ukraina stane samodostatnoiu tsyvilizatsiieiu abo ... prosto znykne. *Gazeta «Den»*. 28.11.2017. S. 11. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-dyskusiya/ukrayina-stane-samodostatnoyu-cyvilizatsiyeiu-abo-prosto-znykne> [in Ukrainian].
36. Kapsamun I., Torba V. Po suti, Rosiia ne ye khrystyianskoiu krainoiu. Arkhyiereyskyi sobor Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v otsinkakh ukrainskykh ta zakordonnykh ekspertiv. *Gazeta «Den»*. No. 217. 30.11.2017. S. 4—5. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/po-suti-rosiya-ne-ye-hrystyianskoyu-krainoyu> [in Ukrainian].

37. Prelo M. Konstitucionnoe pravo Francii. Per. s franc. A.F. Kudlickogo. Pod red. i predisl. prof. A.Z. Manfreda. M.: Inostrannaja literatura, 1957 [in Russian].
38. Samchenko V. Tak vovcho povzly liudomory... Pro vynshchennia holodom ukraintsiv rozpovidaie u «Kryvavykh zemliakh» amerykanskyy doslidnyk Tymoti Snaider. *Ukraina moloda*. 22.11.2017. S. 11. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/3241/196/118012/> [in Ukrainian].
39. Severyn O. «Reforma», reflexy i revoliutsiia. *Krytyka*. No. 9—10 (155—156). Zhovten 2010. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/reforma-refleksy-i-revolutsiia> [in Ukrainian].
40. Kampo V.M. Suspilstvo i pravo: 2004-2006. Rozdumy ukrainskoho vchenoho-konstytutsionalista. Za zah. red. Ye.V. Burlaia. K., 2007 [in Ukrainian].
41. Siundiukov I. Bezdiialnist — zghubna. *Gazeta «Den»*. No. 202—203. 10—11 lystopada 2017. S. 14. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bezdiialnist-zghubna> [in Ukrainian].
42. Kampo V. Chudovy yuvilei nashoho polskoho kollehy. *Zakon i Biznes*. 10.11.2017. URL: <http://zib.com.ua/ua/pda/130769.html> [in Ukrainian].
43. Kampo V. Do 40-richchia naukovo-pedahohichnoi diialnosti profesora, doktora Bohuslava Banashaka. Ofitsiinyi sait Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/do-40-richchya-naukovo-pedahogichnoyi-diyalnosti-profesora-doktora-boguslava-banashaka> [in Ukrainian].
44. Vykladachi fakultetu vzaly uchast u druhykh zelenohurskykh zustrichakh konstytutsionalistiv, prysviachenykh 40-richchiu naukovi diialnosti profesora Bohuslava Banashaka. Sait yurydychnoho fakultetu Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. 19.10.2017. URL: <http://law.lnu.edu.ua/news/vykladachi-fakultetu-vzaly-uchast-u-druhyh-zelenohurskyh-zustrichah-konstytutsionalistiv-prysviachenyh-40-richchyu-naukovoji-diyalnosti-profesora-bohuslava-banashaka> [in Ukrainian].

Надійшла 26.02.2018

V.M. Kampo

Судья Конституционного суда в отставке, г. Киев, Украина

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОНСТИТУЦИОННОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ

Проанализированы исторические, теоретические и практические проблемы развития конституционной науки, которая рассматривается как новая междисциплинарная система правовых и других гуманитарных знаний о Конституции. Последняя служит единственным источником права для всех отраслей законодательства, а также символом демократии и свободы для народа. Украинская конституционная наука переживает этап модернизации, что должно повысить ее продуктивность и обеспечить решение наиболее фундаментальных вопросов конституционной жизни страны.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционное право, конституционная наука, история конституционной науки, предмет и проблемы модернизации конституционной науки.

V.M. Kampo

Former Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-6460-8926>

STATUS AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL SCIENCE IN UKRAINE

The article states that in the national dimension constitutional science is a collection or synthesis of interdisciplinary legal and other (economic, historical, political, philosophical, etc.) knowledge about the constitutional development of the country, the constitutional principles, values and institutions of power as means of management of state and social affairs on the basis and in accordance with the constitution, and so on. In essence, it is an encyclopedic science that covers a wide range of knowledge about the constitution, its legal, economic, ideological and other functions. Constitutional science differs from the science of constitutional law, although it is organically linked with the common object of research - the constitution and its significance in the legal maintenance of the functioning of the state and society.

In practice, constitutional science analyzes, justifies, predicts and programs the constitutional development of society and the state. This development is due not only to legal phenomena, but also, first of all, to the processes of humanitarian development of society. Proceeding from the foregoing, in the development of constitutional science all other legal and humanitarian disciplines should be interested, as this will accelerate their constitutionalization. For example, this would bring the structure and values of the Constitution of Ukraine, in particular, the Criminal Code and other Ukrainian codes, etc., in line with the structure. Since some of the latter are still based today on the structural approaches and values of the Soviet era.

The stages of modernization of constitutional science mentioned in the article are necessary in order to free the creative energy and intellectual potential of constitutionalists who are already able to solve the fundamental issues of the constitutional life of the country at a higher level than today. First of all, the question of the formation of a new, consistently democratic constitutional system, the protection of European common democratic values, the constitutional security of the state and the overcoming of the constitutional consequences of Russian aggression in the Donbas and the annexation of the Crimea.

Keywords: Constitution of Ukraine, Constitutional law, Constitutional science, history of Constitutional science, subject and problems of modernization of Constitutional science.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.098>

УДК 342

І.С. ЩЕБЕТУН, канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0001-9749-7559

КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Ключові слова: екологічне підприємництво, органи місцевого самоврядування, екологічна інфраструктура, місцева екологічна політика, еколого-економічні функції, соціо-еколого-економічний розвиток.

Розглянуто основні питання щодо уточнення компетенції органів місцевого самоврядування в процесі розвитку «зеленої економіки», сталого розвитку регіонів, вирішення регіональних економіко-екологічних проблем. За результатами надані пропозиції стосовно змісту компетенції рад різних рівнів, а також виконавчих органів сільських, селищних і міських рад.

Вступ. Напрями розвитку сучасної національної економіки залежать від безлічі різноманітних тенденцій і факторів, які не зводяться лише до ринкової еволюції. Так, для забезпечення ефективного розвитку економічних систем найважливіше значення мають питання раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки. У даний час спостерігаються ознаки появи нової економічної моделі, у рамках якої очевидно: економічне зростання може сприяти нормальному розвитку тільки у тому випадку, якщо у суспільстві забезпечено раціональне використання природних ресурсів. Органи місцевого самоврядування відіграють значну роль у цьому сенсі, адже вони знаходяться найближче і до населення, і до природи. Ці органи є ніби прямими «посередниками» між природою і суспільством, задовольняючи екологічні потреби людини; є первинним механізмом ефективного й швидкого зворотного зв'язку з природою, у цьому полягає чи не основна їхня функціональна особливість. Саме через органи місцевого самоврядування найбільш предметно реалізується принцип гармонійного збалансованого розвитку: «думати глобально, діяти локально», а через систему місцевого екологічного управління здійснюється політика охорони середовища, підтримки екологічного балансу, етноландшафтної рівноваги. На місцевому рівні найповніше стикаються духовні й екологічні інтереси населення, культурні та екологічні традиції, тому органам місцевого самоврядування як управлінському механізму взаємодії суспільства і природи надається велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність розвитку «зеленої економіки» в Україні обговорювалась та обґрунтовувалась у науковому середовищі достатньо давно. У наукових працях І. Бистрякова, Б. Буркінського, Т. Галушкіної, Б. Данилишина, Г. Мішеніної, В. Потапенка, В. Реутова, Є. Хлобистова та ін. досліджено окремі

аспекти сталого розвитку регіонів, регіональних економіко-екологічних проблем, проте досі є нерозкритою тема компетенції органів місцевого самоврядування у сфері екологічного підприємництва, що й обумовлює мету даного дослідження.

Метою статті є визначення компетенції органів місцевого самоврядування у сфері екологічного підприємництва.

Результати дослідження. Застосування комплексного системного підходу до забезпечення екологічно безпечної інфраструктури в населених пунктах в інтересах громад є завданням органів місцевого самоврядування, їхнім своєрідним внеском у гармонізацію життєдіяльності місцевої громади, на основі якого досягається поліпшення умов життя, підвищення продуктивності праці, зміцнення здоров'я, скорочення соціальних видатків. Стратегічними завданнями органів місцевого самоврядування у цій сфері є:

- створення системного механізму гармонійного співіснування населення і природи, формування екологічної свідомості та культури населення;
- подолання екологічної несвідомості, інерції споживацькою ставлення до природи;
- формування ланок екологічного активу, у середовищі якого з часом могли б з'явитися необхідні організатори екологічних справ (екomenеджери громад);
- формування середовища місцевого екологічного підприємництва і надання всілякої підтримки та доступу до природоохоронних місцевих фондів;
- здійснення систематичного екологічного тренінгу на базі місцевих навчальних закладів;
- регулярні тематичні обговорення місцевих екологічних проблем, поновлення зворотних і позитивних зв'язків між місцевим населенням (організація екологічних гуртків, клубів екологічної зайнятості молоді тощо). Отже, мета завдань полягає не тільки у виконанні формальних еколого-економічних функцій, а й у створенні та підтримці функціонування неформальної системи місцевих екологічних ініціатив, екологічного самоврядування.

Варто погодитися з думкою фахівців, що створення відповідної екологічної інфраструктури регіону може бути реалізоване за допомогою:

- прискорення проведення досліджень у галузі комплексної політики щодо програм і

проектів, пов'язаних із екологічною інфраструктурою, на основі аналізу економічної ефективності та оцінки загального впливу на стан навколишнього середовища;

- сприяння застосуванню методів оцінки «ефективного попиту» з використанням як критеріїв вибору, екологічних даних і тих, що стосуються розвитку;

- підвищення поінформованості про засоби, підходи і вигоди забезпечення екологічної інфраструктури охорони навколишнього середовища, передусім серед груп населення з низькими доходами;

- підготовки професійних кадрів, що володіють відповідною кваліфікацією у галузі комплексного планування послуг, у межах інфраструктури та експлуатації ефективних, з позиції використання ресурсів, екологічно раціональних і соціально прийнятних систем;

- зміцнення організаційного потенціалу місцевих органів влади і управління для забезпечення комплексного надання відповідних послуг у межах інфраструктури разом із місцевими громадами й приватним сектором;

- ухвалення відповідних юридичних і нормативних документів, у тому числі тих, що стосуються механізмів комбінованого субсидування, для надання можливості користуватися перевагами адекватної та доступної інфраструктури охорони навколишнього середовища [1, с. 35].

Що ж до екологічного управління, то на місцевому рівні доцільно, перш за все, сформувати екологічну культуру, тобто культуру заощадливих екологічних потреб людини. На місцевих засадах розумної взаємодії людини і природи екологічна культура, екологічна свідомість набувають панівного значення у життєдіяльності суспільства, тому екологічні аспекти місцевого рівня управління обов'язково мають містити функції формування і підвищення екологічної культури, посилення еколого-духовних традицій.

Розробку місцевої екологічної політики, її аспектів і програм, їхнє коригування й удосконалення потрібно здійснювати на постійно поновлюваній комплексній базі даних. Таку динамічну базу даних може забезпечити комплексний еколого-соціальний аудит місцевості, об'єктів життєдіяльності, зокрема, за участю органів місцевого самоврядування.

Оскільки сьогодні в Україні відсутній єдиний підхід щодо розуміння поняття й сутно-

сті екологічної підприємницької діяльності, нормативно не визначено перелік видів екологічної підприємницької діяльності, а в науковій літературі про це висловлено багато протилежних точок зору, ми поділяємо думку деяких вчених [2, с. 19—20; 3, с. 120] щодо виділення екологічного туризму як одного з перспективних напрямів екологічного підприємництва.

Нині сутність та значення зеленого туризму значно ширші, ніж може здатися на перший погляд. Цей вид туризму не розцінюється лише у площині надання туристичних послуг, він починає набувати соціального, культурного та економічного значення. Економічне та соціальне значення розвитку сільського зеленого туризму для держави проявляється в тому, що цей вид туризму сприяє розвитку селянських господарств, які визначили зелений туризм видом своєї діяльності, стимулює розвиток відповідної сільської інфраструктури, створює можливості для територіальних громад сіл та селищ залучати додаткові кошти до місцевих бюджетів. Крім того, розвиток сільського зеленого туризму активізує місцеві ринки праці, відбувається підвищення зайнятості місцевого населення, у т. ч. за рахунок самозайнятості. Тенденції розвитку зеленого туризму допомагають у збереженні культурної спадщини, сприяють підвищенню рівня екологічної та культурної свідомості мешканців сільських територій тощо. Надзвичайно важливо, що, не потребуючи значних витрат, зелений туризм створює можливості відпочинку для людей з абсолютно різним рівнем достатку [4, с. 1]. За різними оцінками, екологічний туризм становить 10—20 % від усього ринку світового туризму і є галуззю, яка найдинамічніше розвивається. Всесвітній фонд дикої природи визначає екотуризм як туризм, що включає подорожі до місць з відносно незайманою природою, з метою отримати уявлення про природні і культурно-етнографічні особливості даної місцевості, і не порушує при цьому цілісності екосистем; створює такі економічні умови, за яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення. Екологічний туризм виконує також і соціальні функції, що є важливим з точки зору завдань і функцій, покладених на органи місцевого самоврядування. Перш за все, мова йде про створення нових робочих місць для

місцевого населення, стимулювання традиційних форм природокористування; виробництво екологічно чистих продуктів харчування; збільшення інвестицій як в інфраструктуру і сервіс, так і в охорону природи; зростання добробуту місцевого населення і розвиток спеціальної освіти, спрямованої на придбання туристичних та природоохоронних професій; розвитку ремесел; розвиток місцевого самоврядування тощо.

Розвиток екологічного туризму може дати колосальні кошти як його організаторам, підприємцям, так і збільшити податкові надходження до всіх рівнів бюджету, передусім місцевого, а також зробити значний внесок у справу охорони земель. Тому найефективнішою охороною земель є не за допомогою встановлення заборон та покарань, а за допомогою створення ефективної економічної системи, спрямованої на забезпечення сталого розвитку не окремих земельних ділянок, а великих територій. У цьому випадку вирішуються не тільки екологічні завдання (місцеві жителі не влаштовують звалищ сміття на туристичних маршрутах, не зливають отруйні речовини в річки і т. д.), але й економічні. «Зелені» міста, селища та села — це модель населених пунктів, життєдіяльність яких заснована на скороченні забруднень, ефективному використанні місцевих ресурсів, переробки відходів в енергію. При цьому мова йде не тільки про сталий розвиток територій, але і про усунення інфраструктурних обмежень і нові можливості для розвитку місцевої економіки.

Сьогодні земельні ресурси у багатьох населених пунктах використовуються украй неефективно, що пов'язано із незадовільним станом або повною відсутністю комунальних і енергетичних мереж. У віддалених територіях з низькою інвестиційною привабливістю ця проблема стає гострішою. Місцеве самоврядування внаслідок обмеженості бюджетних коштів самостійно вирішити цю проблему не може, а підприємці не готові до таких великих інвестицій. Передбачається, що зниження залежності від централізованої інфраструктури, насамперед енергетичної, дасть змогу зняти просторові обмеження розвитку населених пунктів. Розвиток вказаних територій може бути пов'язаний із реалізацією таких функцій:

1) розвитком культурного, пізнавального, водного, екологічного туризму як інструменту

підвищення ефективності використання наявного туристично-рекреаційного потенціалу;

2) розробкою та упровадженням технологічних рішень і проектів, що уможливають забезпечення автономного функціонування виробничих об'єктів та житлово-комунального сектору;

3) розробкою та упровадженням технологічних рішень у галузі енергозабезпечення, що дадуть змогу використовувати гідроенергетичний потенціал (малі ГЕС) і місцеві відновлювані ресурси (наприклад торф, відходи лісозаготівлі і деревообробки).

Комплексним вирішенням проблеми можуть бути проекти створення еко- і етнопоселень на місцях, де зникли або зникають населені пункти. Їх реалізація дозволить дати друге життя цим територіям, залучити нове населення на ці території, а також відпрацювати технологічні рішення, пов'язані із підвищенням енергоефективності, автономності та екологічної безпеки функціонування соціальних, житлових, виробничих і туристичних об'єктів.

У зв'язку із цим, на нашу думку, основними завданнями органів місцевого самоврядування мають стати: 1) оцінка ресурсного потенціалу територій і пропозиція комплексних проектів з її використання, включаючи інвестиційні проекти у сфері виробництва, послуг і у соціальному секторі; 2) розробка та пропозиція технологічних рішень, що дають змогу забезпечити автономність функціонування віддалених соціальних, виробничих і житлових об'єктів (лісові селища); 3) вироблення пропозицій, спрямованих на «закріплення» та залучення трудових ресурсів на відповідних територіях.

Мета збалансованого розвитку населених пунктів як складова завдань місцевого самоврядування полягає у створенні адекватної інфраструктури охорони навколишнього середовища в усіх населених пунктах. Тому варто провести оцінку екологічності інфраструктури населених пунктів, укласти завдання щодо обробки та вилучення відходів, упроваджувати екологічно безпечні технології. За допомогою дво- та багатосторонніх договорів потрібно посилювати інфраструктуру населених пунктів і програм охорони навколишнього середовища, спрямованих на сприяння затвердженню в життєдіяльності населених пунктів комплексного системного підходу до плану-

вання, розвитку, утримання інфраструктури охорони навколишнього середовища (водопостачання, санітарія, каналізація, вилучення твердих відходів). Треба також посилювати координацію дій органів місцевого самоврядування, місцевої влади, місцевих установ та їх співпрацю з представниками міжнародних органів, приватним сектором і групами громадськості.

З огляду на вищезазначене, де було висвітлено лише окремі напрями можливої участі органів місцевого самоврядування у здійсненні екологічного підприємства, вважаємо за доцільне конкретизувати компетенцію органів місцевого самоврядування окремо щодо питань, які мають вирішуватися на пленарних засіданнях рад, і питань, які повинні бути внесені до компетенції виконавчих органів відповідних рад.

Отже, виключно на пленарних засіданнях сільських, селищних, міських рад мають вирішуватися такі питання:

1) затвердження місцевих програм розвитку екологічного підприємництва;

2) визначення обсягів фінансування, видів, обсягів придбання та виробників продукції природоохоронного призначення для реалізації природоохоронних програм, проектів і заходів, що фінансуються повністю з відповідного місцевого бюджету;

3) ухвалення рішень щодо формування інфраструктури підтримки екологічного підприємства на відповідних територіях та забезпечення її діяльності;

4) ухвалення рішень про утворення координаційних або дорадчих органів у сфері розвитку екологічного підприємництва;

5) визначення податкового режиму суб'єктів екологічного підприємництва у частині місцевих податків та зборів;

6) погодження інвестиційних програм стосовно об'єктів екологічного підприємництва;

7) створення резервних, у тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо екологічного підприємництва;

8) ухвалення рішень щодо надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення екологічного підприємництва;

9) ухвалення рішень щодо надання можливості отримання природних ресурсів під заставу в рамках екологічного підприємництва;

10) ухвалення рішень щодо передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам, які здійснюють екологічне підприємництво, на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднювальних речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій і виробництв;

11) визначення граничних розмірів відрахувань на проведення екологічних експертиз із відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Виключно на пленарних засіданнях районної, обласної ради потрібно вирішувати такі питання:

1) затвердження регіональних програм розвитку і підтримки екологічного підприємництва;

2) затвердження обсягів фінансування, видів, обсягів споживання та виробників екологічної продукції щодо природоохоронних програм, проектів і заходів, які спільно фінансуються з відповідних бюджетів і суб'єктів права;

3) ухвалення рішень щодо формування інфраструктури підтримки екологічного підприємництва на регіональному рівні та забезпечення її діяльності;

4) ухвалення рішень про утворення координаційних або дорадчих органів у сфері розвитку екологічного підприємництва;

5) створення умов для проведення громадської оцінки діяльності суб'єктів екологічного підприємництва, здійснення громадського контролю з питань їхньої діяльності;

6) сприяння суб'єктам екологічного підприємництва щодо упровадження невиснажливого господарювання та екологічно дружніх технологій; створенню інформаційно-експериментальних і демонстраційно-навчальних центрів підтримки заходів з упровадження і поширення екологічного підприємництва;

7) погодження інвестиційних програм стосовно об'єктів екологічного підприємництва;

8) ухвалення рішень щодо ужиття заходів для стимулювання суб'єктів екологічного підприємництва, які здійснюють діяльність у сфері поводження із відходами;

9) ухвалення рішень стосовно передачі частини коштів фондів охорони навколишнього

природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам, які здійснюють екологічне підприємництво, на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднювальних речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв.

До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад потрібно віднести:

А. У сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку:

1) розробка програми підтримки екологічного підприємництва;

2) сприяння розвитку екологічного підприємництва з урахуванням суб'єктів права та екологічного стану відповідної території;

Б. У сфері бюджету, фінансів і цін:

1) визначення та узгодження обсягів фінансування, видів, обсягів придбання та виробників продукції природоохоронного призначення для реалізації природоохоронних програм, проектів і заходів, що фінансуються повністю з місцевого бюджету;

2) аналізування та прогнозування фінансових, економічних, соціальних та інших показників екологічного підприємництва та ефективності застосування заходів щодо його розвитку;

3) сприяння провадженню інвестиційної діяльності у сфері екологічного підприємництва.

В. У сфері управління комунальною власністю:
підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій на розміщення в межах відповідної території нових або реконструкцію наявних об'єктів екологічного підприємництва та сприяння їх розвитку.

Г. У галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку:

1) здійснення контролю за раціональним використанням та безпечним поводженням з відходами суб'єктами екологічного підприємництва на своїй території;

2) вжиття заходів для стимулювання суб'єктів екологічного підприємництва, які здійснюють діяльність у сфері поводження з відходами.

Д. У сфері будівництва:

1) підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій під час розробки генеральних планів розвитку і розміщення населених пунктів щодо режиму використання природних ре-

сурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах.

Є. У сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища:

1) організація вивчення навколишнього природного середовища;

2) організація в разі необхідності проведення екологічної експертизи;

3) здійснення контролю за виконанням суб'єктами екологічного підприємництва договірних зобов'язань під час реалізації природоохоронних програм, проектів і заходів;

4) здійснення контролю за додержанням суб'єктами екологічного підприємництва вимог у сфері поводження з виробничими та побутовими відходами відповідно до закону та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших органів у разі порушення законодавства про відходи;

5) координація діяльності суб'єктів екологічної експертизи;

6) сприяння інформуванню населення про результати екологічних експертиз;

7) організація громадських слухань з питань захисту проектів щодо об'єктів екологічного підприємництва.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано необхідність і доцільність уточнення поняття та змісту компетенції органів місцевого самоврядування у відповідній сфері: «компетенція органів місцевого самоврядування у сфері екологічного підприєм-

ництва — це закріплені нормами Конституції та чинного законодавства за населенням (територіальними громадами), виборними та іншими органами місцевого самоврядування, посадовими особами права і обов'язки, необхідні для здійснення завдань і функцій місцевого самоврядування на своїй території».

Зміст компетенції у цій сфері полягає в тому, що органи місцевого самоврядування формують місцеву політику, спрямовану на забезпечення збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку відповідної території. Також вони:

- забезпечують ефективне та екологічно безпечне функціонування місцевої економіки;

- запроваджують та використовують різноманітні інструменти та механізми стимулювання місцевого економічного розвитку (у т. ч. програми соціально-економічного розвитку, кластери, національні проекти, механізми державно-приватного партнерства);

- здійснюють заходи щодо розвитку екологічного підприємництва, розширення сфери дії фінансових інструментів стимулювання місцевого економічного розвитку (інвестиційних субвенцій, бюджету розвитку у складі місцевого бюджету, банківських установ, комунальних банків, муніципальних цінних паперів);

- організують та проводять роботу з підвищення екологічної культури населення та розвитку екологічного краєзнавства, вдосконалення механізмів співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, науки та бізнесу для вирішення екологічних проблем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грішнова О.А., Думанська В.П. Екологічний вектор соціальної відповідальності. *Економіка и управление*. 2011. № 3. С. 32—41.
2. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм: навч. посіб. Луганськ, 2013. 206 с.
3. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій. *Екологічні науки*. 2012. № 2. С. 119—129.
4. Дармостук Д. Тенденції розвитку зеленого туризму в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2 (57). С. 1—7.

REFERENCES

1. Hrishnova O.A., Dumanska V.P. Ekologichnyi vektor sotsialnoi vidpovidalnosti. *Jekonomika i upravlenie*. 2011. No. 3: 32—41 [in Ukrainian].
2. Sorokina H.O. Ekologichnyi turizm: navch. posib. Luhansk, 2013 [in Ukrainian].
3. Vorobiova O.A. Ekologichnyi turizm yak chynnyk staloho rozvytku pryrodno-zapovidnykh terytorii. *Ekologichni nauky*. 2012. No. 2: 119—129 [in Ukrainian].
4. Darmostuk D. Tendentsii rozvytku zelenoho turizmu v Ukraini. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2017. No. 2 (57): 1—7 [in Ukrainian].

I.C. Шебетун

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса,
Винница, Украина

КОМПЕТЕНЦИЯ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Рассмотрены основные вопросы по уточнению компетенции органов местного самоуправления в процессе развития «зеленой экономики», устойчивого развития регионов, решения региональных экономико-экологических проблем. По результатам предоставлены предложения относительно содержания компетенции советов разных уровней, а также исполнительных органов сельских, поселковых и городских советов.

Ключевые слова: экологическое предпринимательство, органы местного самоуправления, экологическая инфраструктура, местная экологическая политика, эколого-экономические функции, социо-эколого-экономическое развитие.

I.S. Shchebetun

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnitsa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9749-7559>

COMPETENCE OF LOCAL AUTHORITIES IN THE ENVIRONMENTAL BUSINESS

The application of a comprehensive systemic approach to providing environmentally sound infrastructure in settlements for the benefit of communities is a task of local self-government bodies, on the basis of which improvement of living conditions, increase of labor productivity, health promotion, reduction of social expenditures are achieved. Environmental aspects of the local level of governance necessarily must include the functions of formation and increase of ecological culture, strengthening of ecological and spiritual traditions. Today in Ukraine there is no single approach to understanding the concept and essence of environmental business, the list of types of environmental business activity is not defined in a normative way, and many scientific points of view on this are expressed in opposite points of view. The provisions of the article specify the content of the competence of local self-government bodies separately on the issues to be decided at plenary meetings of the councils and issues that should be made to the competence of the executive bodies of the respective councils. The content of competence is defined: local governments form a local policy aimed at ensuring balanced socio-ecological and economic development of the respective territory; provide effective and ecologically safe functioning of the local economy; implement and use various tools and mechanisms for stimulating local economic development (including socio-economic development programs, clusters, national projects, mechanisms of public-private partnership); carry out measures on the development of environmental business, expansion of the scope of financial instruments for stimulating local economic development (investment subventions, development budget within the local budget, banking institutions, utility banks, municipal securities); organize and carry out work on raising the ecological culture of the population and developing ecological local lore, improving mechanisms of cooperation between state authorities, local self-government, public organizations, science and business in solving environmental problems.

Keywords: ecological enterprise, local governments, ecological infrastructure, local ecological policy, ecological-economic functions, socio-ecological and economic development.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.105>

УДК 378:334.012.32:304.4

Д. М. ЗАГІРНЯК, канд. екон. наук, доц.
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського,
м. Кременчук, Україна

 orcid.org/0000-0002-7009-8635

ПОСЛУГИ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТРУКТУРА ПРОПОЗИЦІЇ ТА РІВЕНЬ КОНКУРЕНЦІЇ

Ключові слова: вища освіта, галузь знань, заклади вищої освіти, конкуренція, освітній потенціал, освітня послуга, ринок вищої освіти, сегменти ринку вищої освіти, спеціальність.

Оновлення стратегії розвитку закладів вищої освіти потребує доленосного рішення: або продовжувати функціонувати в освоєній галузі знань, розширюючи спектр спеціальностей, або опанувати нові галузі. Накопичений досвід ринкових реформ дав змогу визначити, який шлях розвитку найбільше сприяє реалізації освітнього потенціалу (ліцензійного обсягу) закладів. Структура галузей знань і спеціальностей ринку освітніх послуг Полтавщини є наслідком розуміння освітніх потреб закладами освіти, які при цьому керуються власними інтересами. Комерційно вдалими заклади вищої освіти вважали вибір найбільш затребуваної спеціальності у декількох галузях знань. Наявність декількох закладів, спеціалізованих в одній галузі знань, знижувала шанси кожного з них на реалізацію освітнього потенціалу. Чим вищий ступінь конкуренції за спеціальністю, тим нижчі шанси у всіх закладів. Пряма залежність між величиною потенціалу закладу і шансом її реалізувати відсутня. Якісний бік потенціалу закладу, який відображає конкурентні переваги, детермінує перемогу у конкурентній боротьбі.

Вступ. Здобута понад два десятиліття тому академічна свобода неминуче передбачала відповідальність закладу вищої освіти (ЗВО) за вибір стратегії розвитку та методів, способів і форм її реалізації. Формування стратегії потребувало від закладу доленосного рішення — продовжувати функціонувати в освоєній галузі знань, розширюючи спектр спеціальностей, або опанувати нові галузі. Перший напрям розвитку означав поглиблення професійної складової освітнього потенціалу, а другий — її диверсифікацію. Обираючи будь-який напрям, заклад ризикував: щодо першого напрямку, ризик був пов'язаний із відсутністю попиту на спеціальності цієї галузі, а щодо другого — з неминучою конкуренцією з боку інших ЗВО. Накопичений за два десятиліття досвід ринкових реформ допомагає визначити, який шлях розвитку призведе до повнішої реалізації освітнього потенціалу ЗВО. Вивчення досвіду може стати у пригоді зараз, коли закладам необхідно оновлювати стратегію розвитку у зв'язку з реформами вищої освіти (ВО).

Аналіз останніх досліджень. Конкуренція у ВО розглядається у різних аспектах. О. Кірдан розглядала конкуренцію, аналізуючи традиційну модель управління ЗВО [1]. О. Філь і В. Корсакевич з'ясували психологічну складову конкуренції ЗВО [2]. Дж. Нейснер (J. Neusner) і Н. Нейснер (N. Neusner) указують на конкуренцію коледжів, харак-

теризуючи споживачів їхніх послуг [3]. Колектив авторів на чолі з Ю. Ендерсом хвилює низька конкурентоздатність європейських ЗВО [4]. К. Корсак і Ю. Корсак розглядали конкуренцію в історичному аспекті [5]. Л. Сігаєва визначила збільшення конкуренції як тенденцію світового ринку освітніх послуг [6]. Розуміння значення конкуренції дало змогу розширити або поглибити предмет пізнання. Треба визнати, що до сьогодні не розкритий вплив ступеня конкуренції на реалізацію освітнього потенціалу ЗВО.

Мета статті — виявити залежність реалізації освітнього потенціалу закладами вищої освіти від ступеня конкурентної боротьби в сфері освітніх послуг у різних галузях знань.

Результати дослідження. Для виявлення залежності реалізації освітнього потенціалу закладами вищої освіти від ступеня конкурентної боротьби в сфері освітніх послуг виконано аналітичне дослідження ринку освітніх послуг, які надають вищі заклади освіти Полтавської області.

Задля цього дослідження ринок освітніх послуг було поділено на сегменти: «Молодший спеціаліст» (*мс*), у якому діяли ЗВО I—II рівнів акредитації (РА), «Бакалавр» (*б*) і «Магістр» (*м*), у яких діяли ЗВО III—IV РА [7]. Загальну номенклатуру освітніх послуг наведено у Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів ВО (Перелік) [8]. Галузь знань ($GZ_{шифр}^{op}$, де нижній індекс — шифр галузі у Переліку, а верхній — освітній рівень (*ор*)) — група послуг, яка складається зі спеціальностей як освітніх послуг ($OP_{код}^{op}$ — освітня послуга, де нижній індекс позначає код спеціальності у Переліку, а верхній — *ор*). Відповідно до чинного законодавства ЗВО діють на підставі ліцензій [7, 9].

Ліцензування визначає освітній потенціал ЗВО, тобто можливість провадити освітню діяльність. У ліцензії зазначається ліцензійний обсяг ($I_{код}^{op}$) — максимальна кількість осіб, яким ЗВО може одночасно забезпечити отримання ВО за певними спеціальністю і рівнем ВО [9]. За формальною ознакою потенціалу ЗВО властива адитивність, оскільки він є сумою потенціалів за спеціальностями. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності закладів освіти [10] спрямовані на реалізацію місії ВО, що передбачає емерджентність уживання ресурсів ЗВО.

Потенціал ЗВО орієнтований на продаж $OP_{код}^{op}$, яку визначає показник «чисельність осіб, зарахованих на навчання за спеціальністю певного коду за певним освітнім рівнем» ($q_{код}^{op}$). Ступінь реалізації потенціалу характеризує відношення $q_{код}^{op}/I_{код}^{op}$. У сегментах *мс* і *б* існував первинний і вторинний попит за $OP_{код}^{op}$, згідно з умовами прийому на навчання до ЗВО України 2016 р. Первинний попит — зарахування на перший курс: у сегменті *мс* — осіб з базовою загальною середньою освітою (БЗСО); у сегменті *б* — осіб з повною загальною середньою освітою (ПЗСО). Вторинний попит — зарахування на перший (зі скороченим терміном навчання) і на другий або третій курс (з нормативним терміном навчання): у сегменті *мс* — осіб, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень (ОКР) «Кваліфікований робітник» (*кр*), або ПЗСО, або ОКР *мс*, освітні ступені (ОС) *б* і *м*, або відраховані здобувачі ОС *б*; у сегменті *б* — осіб, які мають ОКР *мс* [11, 12]. Обсяг первинного попиту за $OP_{код}^{op}$ позначено $\hat{q}_{код}^{op}$, вторинного — $\tilde{q}_{код}^{op}$. Вторинний попит знижує освітній потенціал, адже скорочений термін навчання не дає змоги повністю задіяти всі ресурси ЗВО. Ліцензійний обсяг ЗВО за певним *ор* позначено:

$$I_{ЗВО}^{op} = \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^{op}} I_{код(n)}^{op}, \quad (1)$$

обсяг первинного попиту ЗВО :

$$\hat{q}_{ЗВО}^{op} = \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^{op}} \hat{q}_{код(n)}^{op}, \quad (2)$$

вторинного :

$$\tilde{q}_{ЗВО}^{op} = \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^{op}} \tilde{q}_{код(n)}^{op}, \quad (3)$$

де $N_{ЗВО}^{op}$ — кількість $OP_{код}^{op}$ усіх спеціальностей певного *ор* у певному ЗВО.

Факт двох попитів визначає інтегровану оцінку реалізації потенціалу ЗВО, що базується на терміні навчання. Нормативний термін підготовки *мс* на базі ПЗСО і ОКР *кр* не перевищує три роки, а на базі БЗСО — чотири роки ($t_{норм}^{мс} = 4$). Нормативний термін за програмою підготовки *б* на базі ПЗСО — чотири роки ($t_{норм}^b = 4$), а на базі ОКР *мс* зменшується на

один—два роки [13]. Словосполучення «не перевищує три роки» або «зменшується на один—два роки» ЗВО тлумачать залежно від відповідності спеціальностей і за рівнями знань.

Споживачі $ОП_{код}^{op}$ зацікавлені скоріше отримати омріяний диплом, а ЗВО, навпаки, довше надавати $ОП_{код}^{op}$. Тому існують ЗВО, які запропонують менший термін навчання як конкурентну перевагу.

Перевищення 2016 р. у сегменті mc загального $\hat{q}_{код}^{mc}$ над $\tilde{q}_{код}^{mc}$ у два рази доводить більшу привабливість первинної пропозиції ЗВО, ніж вторинної, тобто скорочений термін навчання протягом трьох років ($t_{скор}^{mc} = 3$) не стимулює вторинного попиту. Високий рівень $\tilde{q}_{код}^{\beta}$ указує на вдоволення споживачів, тобто скорочений термін навчання (два роки, $t_{скор}^{\beta} = 2$) стимулює вторинний попит. Інтегрований коефіцієнт оцінювання реалізації освітнього потенціалу ЗВО за певними спеціальністю і op ($r_{код}^{op}$) розраховано за формулою:

$$r_{код}^{op} = \frac{1}{t_{норм\ код}^{op}} (t_{норм\ код(n)}^{op} \cdot \hat{q}_{код}^{op} + t_{скор\ код}^{op} \cdot \tilde{q}_{код}^{op}), \quad (4)$$

де $t_{норм\ код}^{op}$ — нормативний термін навчання за певними спеціальністю та op ;

$t_{скор\ код}^{op}$ — скорочений термін навчання за певними спеціальністю та op .

Тоді інтегрований коефіцієнт оцінювання реалізації освітнього потенціалу ЗВО за певним op в цілому визначений за формулою:

$$r_{ЗВО}^{op} = \frac{1}{N_{ЗВО}^{op}} \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^{op}} r_{код(n)}^{op} = \frac{1}{N_{ЗВО}^{op}} \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^{op}} \frac{1}{t_{норм\ код(n)}^{op}} \times (t_{норм\ код(n)}^{op} \cdot \hat{q}_{код(n)}^{op} + t_{скор\ код(n)}^{op} \cdot \tilde{q}_{код(n)}^{op}). \quad (5)$$

Для ЗВО III—VI РА діяльність у різних $ГЗ_{шифр}^{op}$ є нормою, а для ЗВО I—II РА сприймається як відхилення від традиційного розуміння, оскільки більшість коледжів і технікумів було створено понад півстоліття тому для підготовки фахівців певного профілю. Монопрофільний підхід передбачає вузьку спеціалізацію, яка майже виключає конкуренцію таких ЗВО. Сьогодні, орієнтуючись на споживчі уподобання, ЗВО I—II РА устанавлюють різні $ГЗ_{шифр}^{op}$. Сучасні ЗВО, на думку О. Кірдан, перетворилися на підприємницькі організації,

які конкурують за бюджетні і позабюджетні кошти [1, с. 46].

Напруженість суперництва вимірюється показником «ступінь конкуренції» (СК), який позначає кількість ЗВО, що реалізують певне $ОП_{код}^{op}$, наприклад, якщо за $ОП_{код}^{op}$ у сегменті один заклад, то це перший ступінь (I) конкуренції, якщо два — другий (II), три — третій (III) і т. д. Зіставлення СК і $r_{зво}^{op}$ різних ЗВО визначає вплив напруженості суперництва у сегменті на реалізацію потенціалу ЗВО.

У сегменті mc діяли ЗВО (скорочено): Коледж КрНУ (ККрНУ), Кременчуцький льотний коледж (КЛК), Політехнічний коледж КрНУ в місті Горішні Плавні (КПК), Полтавський коледж нафти і газу (ПКНГ), Миргородський художньо-промисловий коледж (МХПК), Аграрний коледж управління і права (АКУП), Аграрно-економічний коледж (АЕК), Лубенський фінансово-економічний коледж (ЛубФЕК), Хорольський агропромисловий коледж (ХорАПК), Хомутецький ветеринарно-технологічний коледж (ХомВТК), Березоворудський технікум (БерТ), Лохвицький технологічний технікум (ЛохТТ), Полтавський коледж харчових технологій (ПКХТ), Полтавський політехнічний коледж (ПолтПК), Полтавський кооперативний технікум (ПолтКТ), Пирятинська філія Європейського університету (ПирФЄУ), Полтавський коледж Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (ПолтКВМУ), Кременчуцький коледж транспортної інфраструктури (КрКТІ), Гадяцький коледж культури і мистецтв (ГККМ), Полтавське музичне училище (ПолтМУ), Кременчуцький медичний коледж (КрМК), Полтавський базовий медичний коледж (ПБМК), Лохвицьке медичне училище (ЛохМУ), Лубенське медичне училище (ЛубМУ), Кременчуцький педагогічний коледж (КрПК), Лубенський лісотехнічний коледж (ЛЛТК), Полтавський будівельний технікум транспортного будівництва (ПБТТБ), Полтавський комерційний технікум (ПКЖТ). У табл. 1 подано розподіл ЗВО за $ГЗ_{шифр}^{op}$ і $ОП_{код}^{op}$ у сегменті mc . За даними табл. 1, у сегменті mc заклади опанували 20 $ГЗ_{шифр}^{op}$ та надавали 46 $ОП_{код}^{op}$. Найбільший асортимент $ОП_{код}^{op}$ був у $ГЗ_{02}^{mc}$ і $ГЗ_{20}^{mc}$. У восьми $ГЗ_{шифр}^{op}$ була одна послуга, у п'яти — дві, у трьох — три, а у двох — чотири. Пропорція між кількістю $ГЗ_{шифр}^{op}$ і кількістю $ОП_{код}^{op}$ указує на наявність затребуваніших, на думку ЗВО, професійних знань.

У восьми галузях з однією ОП_{код}^{оп} діяли 14 ЗВО, у шести ГЗ_{шифр}^{оп} — по одному закладу, у ГЗ₀₈^{мс} — п'ять ЗВО, а у ГЗ₀₅^{мс} і ГЗ₂₄^{мс} — три.

У одній галузі з двома ОП_{код}^{оп} діяли п'ять ЗВО, у двох — чотири і у ще у двох — три заклади.

Тільки у ГЗ₀₁^{мс} з трьома ОП_{код}^{оп} діяв один КрПК, а у двох ГЗ_{шифр}^{оп} — шість і сім. У ГЗ₀₇^{мс} із чотирьох ОП_{код}^{оп} діяли 13 ЗВО, а у ГЗ₂₇^{мс} — п'ять. У ГЗ₂₀^{мс} з п'ятьма ОП_{код}^{оп} діяли сім ЗВО. Кількість послуг у ГЗ_{шифр}^{оп} не визначається кількістю

Таблиця 1. Розподіл закладів вищої освіти за галузями знань і освітніми послугами у сегменті «Молодший спеціаліст»

Галузь знань, ГЗ _{шифр} ^{мс}	Освітні послуги, ОП _{код} ^{мс}	Заклади вищої освіти (ЗВО)	Галузь знань, ГЗ _{шифр} ^{мс}	Освітні послуги, ОП _{код} ^{мс}	Заклади вищої освіти (ЗВО)	
ГЗ ₀₁ ^{мс}	ОП ₁₂ ^{мс}	КрПК	ГЗ ₁₄ ^{мс}	ОП ₁₄₁ ^{мс}	КПК, ККрНУ, ХорАПК, ПолтПК	
	ОП ₁₃ ^{мс}			ОП ₁₄₂ ^{мс}		ПКХТ
	ОП ₁₄ ^{мс}			ОП ₁₄₄ ^{мс}		МХПК
ГЗ ₀₂ ^{мс}	ОП ₀₂₃ ^{мс}	МХПК, ГККМ	ГЗ ₁₅ ^{мс}	ОП ₁₅₁ ^{мс}	ПКХТ	
	ОП _{код} ^м	ГККМ	ГЗ ₁₆ ^{мс}	ОП ₁₆₁ ^{мс}	МХПК	
	ОП ₀₂₅ ^{мс}	ПолтМУ	ГЗ ₁₇ ^{мс}	ОП ₁₇₃ ^{мс}	КЛК	
	ОП ₀₂₆ ^{мс}		ГЗ ₁₈ ^{мс}	ОП ₁₈₁ ^{мс}	ПКЖТ, ПолтКТ, ЛохТТ, ПКХТ	
	ОП ₀₂₈ ^{мс}	ГККМ		ОП ₁₈₄ ^{мс}	КПК, ПКНГ	
	ОП ₀₂₉ ^{мс}	ПКНГ, МХПК, ГККМ, ПирФЄУ		ОП ₁₈₅ ^{мс}	ПКНГ	
ГЗ ₀₅ ^{мс}	ОП ₅₁ ^{мс}	КПК, МХПК, ЛубФЕК		ГЗ ₁₉ ^{мс}	ОП ₁₉₂ ^{мс}	КПК, ПБТТБ, ХорАПК
ГЗ ₀₇ ^{мс}	ОП ₀₇₁ ^{мс}	ЛубФЕК, ПолтКТ, АКУП, АЕК, КЛК, ЛЛТК, ПирФЄУ	ОП ₁₉₃ ^{мс}		АЕК	
	ОП ₀₇₃ ^{мс}	АКУП, АЕК, ХорАПК, КЛК	ГЗ ₂₀ ^{мс}	ОП ₂₀₁ ^{мс}	АКУП, АЕК, ХорАПК, БерТ	
	ОП ₀₇₂ ^{мс}	ККрНУ, МХПК, ПолтКТ, АКУП, АЕК, ЛубФЕК		ОП ₂₀₄ ^{мс}	ХомВТК, БерТ	
	ОП ₀₇₆ ^{мс}	ККрНУ, ПКЖТ, ПолтКТ, АКУП, ХорАПК, ЛубФЕК		ОП ₂₀₅ ^{мс}	ЛЛТК	
ГЗ ₀₈ ^{мс}	ОП ₈₁ ^{мс}	ККрНУ, ПолтКТ, АКУП, ПирФЄУ, ПолтКВМУ		ОП ₂₀₆ ^{мс}	АЕК, ЛЛТК	
ГЗ ₁₀ ^{мс}	ОП ₁₀₁ ^{мс}	МХПК	ГЗ ₂₁ ^{мс}	ОП ₂₁₁ ^{мс}	ХомВТК	
	ОП ₁₀₃ ^{мс}	ПКНГ, ПирФЄУ		ОП ₂₂₁ ^{мс}	КрМК	
ГЗ ₁₁ ^{мс}	ОП ₁₁₃ ^{мс}	КПК	ГЗ ₂₂ ^{мс}	ОП ₂₂₃ ^{мс}	КрМК, ПБМК, ЛохМУ, ЛубМУ	
ГЗ ₁₂ ^{мс}	ОП ₁₂₁ ^{мс}	ПолтПК		ГЗ ₂₄ ^{мс}	ОП ₂₄₁ ^{мс}	МХПК, ПКЖТ, ПолтКТ
	ОП ₁₂₃ ^{мс}	ККрНУ, ПКХТ, ПолтПК, ПирФЄУ	ГЗ ₂₇ ^{мс}		ОП ₂₇₂ ^{мс}	КЛК
ГЗ ₁₃ ^{мс}	ОП ₁₃₁ ^{мс}	ККрНУ		ОП ₂₇₃ ^{мс}	КрКТІ	
	ОП ₁₃₃ ^{мс}	ККрНУ, ПБТТБ, ЛохТТ, ПКХТ, ПолтПК		ОП ₂₇₄ ^{мс}	КПК, ККрНУ	
				ОП ₂₇₅ ^{мс}	ПБТТБ	

ЗВО, наприклад, у GZ_{02}^{mc} з шістьма $OP_{код}^{op}$ діяли три ЗВО, що пояснюється залученням обдарованої та талановитої молоді. Примітно, що у більшості $GZ_{шифр}^{op}$ присутня одна $OP_{код}^{op}$, яку надає один ЗВО. За формальною логікою, конкуренція у разі обмеженого попиту на $OP_{код}^{op}$ знижує можливості ЗВО повною мірою опанувати освітній потенціал. Якщо заклад єдиний надає $OP_{код}^{op}$, а тим паче єдиний у $GZ_{шифр}^{op}$, то його шанси реалізувати потенціал збільшуються. Ці умовиводи відтворюють ідеальну ситуацію, оскільки припускають попит на $OP_{код}^{op}$.

У сегменті mc за 24 $OP_{код}^{op}$ відсутнє суперництво, за сімома — змагалися два ЗВО, за трьома — три, за сімома — чотири, за двома — п'ять і шість, а за однією — сім ЗВО. У табл. 2 подано параметри, які характеризують діяльність ЗВО у сегменті mc .

За даними табл. 2, існували багатопрофільні, помірно профільні та монопрофільні ЗВО. До перших віднесено МХПК, який діяв у семи $GZ_{шифр}^{op}$ за вісьмома спеціальностями. У шести $GZ_{шифр}^{op}$ діяли КПК і ККрНУ, а ПКХТ і ПирФЄУ опанували п'ять $GZ_{шифр}^{op}$. До багатопрофіль-

Таблиця 2. Параметри діяльності закладів вищої освіти у сегменті «Молодший спеціаліст»

ЗВО	Галузь знань	Освітні послуги	Розподіл $OP_{код}^{mc}$ за ступенем конкуренції							$I_{ЗВО}^{mc}$	$\hat{q}_{ЗВО}^{mc}$	$\tilde{q}_{ЗВО}^{mc}$	$r_{ЗВО}^{mc}$
			I	II	III	IV	V	VI	VII				
КПК	6	6	1	2	2	1				320	101	14	0,35
ККрНУ	6	8	1	1		2	2	2		400	163	182	0,75
ПКНГ	3	4	2	1		1				258	204	54	0,92
МХПК	7	8	2	2	2	1		1		225	104	6	0,48
АКУП	3	6				2	1	2	1	285	156	27	0,62
АЕК	4	6	1	1		2		1	1	355	113	36	0,39
ЛубФЕК	2	4			1			2	1	155	74	30	0,62
ХорАПК	4	6		1	1	3		1		515	157	33	0,35
ХомВТК	2	2	1	1						105	48	37	0,72
БерГ	1	3		2		1				550	106	22	0,22
ЛохГТ	2	2				1	1			210	72	15	0,40
КЛК	3	4	2			1			1	255	132	14	0,56
ПКХТ	5	5	2			2	1			290	117	8	0,42
ПолтПК	3	4	1			2	1			235	208	20	0,95
ПолтКТ	4	6			1	1	1	2	1	875	128	125	0,25
ПирФЄУ	5	5		1		2	1		1	155	5	10	0,08
ПолтКВМУ	1	1					1			60	7	29	0,48
КрКТІ	1	1	1							180	85	25	0,58
ГККМ	1	4	2	1		1				355	51	67	0,29
ПолтМУ	1	2	2							96	68	5	0,75
КрМК	1	2	1			1				360	120	102	0,55
ПБМК	1	1				1				180	90	66	0,78
ЛохМУ	1	1				1				130	42	10	0,38
ЛубМУ	1	2				1				180	133	28	0,86
КрПК	1	3	3							490	134	129	0,47
ЛЛТК	2	3	1	1					1	310	74	33	0,32
ПБТТБ	3	3	1		1		1			180	63	15	0,41
ПКЖТ	3	3			1	1		1		310	53	77	0,36
Разом			24	14	9	28	10	12	7	8026	2808	1219	0,46

них віднесено АЕК, ХорАПК і ПолтКТ, які діяли у чотирьох $GZ_{шифр}^{op}$ за шістьма спеціальностями. Десять ЗВО, які діяли у двох і трьох $GZ_{шифр}^{op}$, віднесено до помірно профільних. До монопрофільних віднесено десять ЗВО, які діяли кожний в одній $GZ_{шифр}^{op}$ як за однією, так і за кількома спеціальностями.

Рішення щодо розширення або згортання переліку $OP_{код}^{op}$ ухвалює адміністрація ЗВО, тобто вирішує долю не окремих структурних підрозділів (факультетів, відділень, кафедр), які безпосередньо надають $OP_{код}^{op}$, а закладу в цілому. Діяльність монопрофільних ЗВО можна порівняти із сольним виконанням музичного твору. Коли кількість $GZ_{шифр}^{op}$ і $OP_{код}^{op}$ дві і більше, то заклад подібний до музичного колективу, який виконує єдину композицію. Якість виконання залежить не від кількості музикантів, а від віртуозності виконання, з одного боку, і злагодженості виконання, з іншого. Тобто, не залежно від кількості $GZ_{шифр}^{op}$ і $OP_{код}^{op}$, діяльність ЗВО має бути спрямована на реалізацію загального потенціалу, що неможливо досягти без реалізації потенціалу за кожною спеціальністю. Табл. 3 є матрицею, у квадрантах якої (A, B, C, D, E, F, G, H, I) розташовано ЗВО за типом профільності і класом СК: перший клас — I СК, другий — II і III СК, третій — IV—VII СК. Для ЗВО у квадрантах розраховано середнє значення $r_{зво}^{op}$ ($\bar{r}_{зво}^{op}$).

Відомості у табл. 3 доводять відсутність прямого впливу типу профільності і класу СК на реалізацію освітнього потенціалу ЗВО. Наприклад, перехід із першого до другого класу конкуренції у монопрофільних ЗВО удвічі зменшує $\bar{r}_{зво}^{mc}$ у квадранті В порівняно з А, а перехід від другого до третього класу, навпаки, удвічі збільшує $\bar{r}_{зво}^{mc}$ у квадраті С порівняно з В.

Помірно профільні ЗВО у квадрантах Е і F з різним класом мають однакові конкуренції $\bar{r}_{зво}^{mc}$, які майже дорівнюють $\bar{r}_{зво}^{mc}$ монопрофільних ЗВО у квадранті А. Опанування нових $GZ_{шифр}^{op}$ і суперництво майже не знижують реалізацію освітнього потенціалу. Щодо цього О. Філь і В. Корсакевич визнають бажаність конкуренції для ринку та різноманітні позитивні ефекти конкурентної боротьби [2, с. 156].

У сегменті б діяли ЗВО (скорочено): Кременчуцький національний університет (КрНУ), Полтавський національний технічний університет (ПолтНТУ), Полтавський національний педагогічний університет (ПНПУ), Полтавський університет економіки і торгівлі (ПУЕТ), Полтавська державна аграрна академія (ПДАА), Полтавський юридичний інститут (ПЮІ), Полтавська філія Національного університету харчових технологій (ПФНУХТ), Кременчуцький льотний коледж, Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки та права ім. А. Нобеля (КІДУ), коледж

Таблиця 3. Матриця реалізації закладами вищої освіти освітнього потенціалу залежно від типу профільності та класу ступеня конкуренції

Клас ступеня конкуренції	Тип профільності											
	Монопрофільні				Поліпрофільні				Багатопрофільні			
	Квадрант	ЗВО	$r_{зво}^{mc}$	$\bar{r}_{зво}^{mc}$	Квадрант	ЗВО	$r_{зво}^{mc}$	$\bar{r}_{зво}^{mc}$	Квадрант	ЗВО	$r_{зво}^{mc}$	$\bar{r}_{зво}^{mc}$
Третій	С	ПолтКВМУ	0,48	0,58	F	АКУП	0,62	0,59	I	ККрНУ	0,75	0,37
		КрМК	0,55			ЛубФЕК	0,62			АЕК	0,39	
		ПБМК	0,78			ЛохТТ	0,40			ХорАПК	0,35	
		ЛохМУ	0,38			КЛК	0,56			ПКХТ	0,42	
		ЛубМУ	0,86			ПолтПК	0,95			ПолтКТ	0,25	
Другий	B	БерТ	0,22	0,26	E	ПКНГ	0,92	0,59	H	КПК	0,35	0,42
		ГККМ	0,29			ЛЛТК	0,32			МХПК	0,48	
						ПБТТЬ	0,41					
Перший	A	КрКТІ	0,58	0,60	D				G			
		ПолтМУ	0,75									
		КрПК	0,47									

Таблиця 4. Розподіл закладів вищої освіти за галузями знань і освітніми послугами у сегменті «Бакалавр»

Галузь знань, ГЗ ^б _{шифр}	Освітні послуги, ОП ^б _{код}	Заклади вищої освіти (ЗВО)	Галузь знань, ГЗ ^б _{шифр}	Освітні послуги, ОП ^б _{код}	Заклади вищої освіти (ЗВО)
ГЗ ^б ₀₁	ОП ^б ₀₁₂	ПНПУ	ГЗ ^б ₁₂	ОП ^б ₁₂₂	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ, ПУЕТ
	ОП ^б ₀₁₃	ПНПУ		ОП ^б ₁₂₃	КрНУ, ПолтНТУ
	ОП ^б ₀₁₄	КрНУ, ПНПУ	ГЗ ^б ₁₃	ОП ^б ₁₃₁	КрНУ, ККрНУ, ПолтНТУ
	ОП ^б ₀₁₅	ПНПУ		ОП ^б ₁₃₂	КрНУ
	ОП ^б ₀₁₆	ПНПУ		ОП ^б ₁₃₃	КрНУ, ПолтНТУ, ПФНУХТ
	ГЗ ^б ₀₂	ОП ^б ₀₁₇	ПНПУ	ГЗ ^б ₁₄	ОП ^б ₁₄₁
ОП ^б ₀₂₂		КрНУ	ОП ^б ₁₄₄		ПолтНТУ
ОП ^б ₀₂₃		ПолтНТУ	ГЗ ^б ₁₅	ОП ^б ₁₅₁	КрНУ, ПФНУХТ
ОП ^б ₀₂₄		ПНПУ		ГЗ ^б ₁₆	ОП ^б ₁₆₂
ОП ^б ₀₂₉	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ	ОП ^б ₁₆₃	КрНУ		
ГЗ ^б ₀₃	ОП ^б ₀₃₂	ПНПУ	ГЗ ^б ₁₇	ОП ^б ₁₇₂	КрНУ, ПолтНТУ
	ОП ^б ₀₃₄	ПНПУ		ГЗ ^б ₁₈	ОП ^б ₁₈₁
	ОП ^б ₀₃₅	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ, ПУЕТ, КІДУ	ОП ^б ₁₈₃		КрНУ, ПолтНТУ
ГЗ ^б ₀₅	ОП ^б ₀₅₁	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА, КІДУ	ОП ^б ₁₈₄		ПолтНТУ
	ОП ^б ₀₅₃	КрНУ, ПНПУ	ОП ^б ₁₈₅	ПолтНТУ	
	ОП ^б ₀₅₆	ПолтНТУ, ПУЕТ, КІДУ	ГЗ ^б ₁₉	ОП ^б ₁₉₁	ПолтНТУ
ГЗ ^б ₀₆	ОП ^б ₀₆₁	КрНУ, ПНПУ		ОП ^б ₁₉₂	КрНУ, ПолтНТУ
ГЗ ^б ₀₇	ОП ^б ₀₇₁	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА, КЛК, КІДУ		ОП ^б ₁₉₃	КрНУ, ПолтНТУ
	ОП ^б ₀₇₂	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА, КІДУ	ГЗ ^б ₂₀	ОП ^б ₂₀₁	ПДАА
	ОП ^б ₀₇₃	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА, КІДУ		ОП ^б ₂₀₄	ПДАА
	ОП ^б ₀₇₄	КрНУ, ПДАА		ОП ^б ₂₀₈	ПДАА
	ОП ^б ₀₇₅	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА, КІДУ,	ГЗ ^б ₂₁	ОП ^б ₂₁₁	ПДАА
	ОП ^б ₀₇₆	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА	ГЗ ^б ₂₂	ОП ^б ₂₂₇	КрНУ, ПолтНТУ
ГЗ ^б ₀₈	ОП ^б ₀₈₁	КрНУ, ПУЕТ, ПЮІ	ГЗ ^б ₂₃	ОП ^б ₂₃₁	ПНПУ, КІДУ
ГЗ ^б ₀₉	ОП ^б ₀₉₁	ПНПУ	ГЗ ^б ₂₄	ОП ^б ₂₄₁	ПУЕТ
ГЗ ^б ₁₀	ОП ^б ₁₀₁	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ, ПДАА		ОП ^б ₂₄₂	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ, ПУЕТ
	ОП ^б ₁₀₂	ПНПУ	ГЗ ^б ₂₆	ОП ^б ₂₆₃	КрНУ
	ОП ^б ₁₀₃	ПолтНТУ, ПНПУ		ГЗ ^б ₂₇	ОП ^б ₂₇₂
ГЗ ^б ₁₁	ОП ^б ₁₁₃	КрНУ, ПолтНТУ	ОП ^б ₂₇₄		КрНУ, ПолтНТУ
			ОП ^б ₂₇₅		КрНУ

Кременчуцького національного університету (ККрНУ). У табл. 4 показано розподіл ЗВО за $GZ_{шифр}^{op}$ і $OP_{код}^{op}$ у сегменті б.

Відповідно до даних табл. 4 ЗВО надавали 59 $OP_{код}^{op}$ у 25 $GZ_{шифр}^b$. У GZ_{01}^b і GZ_{07}^b подано шість $OP_{код}^{op}$, а у десяти $GZ_{шифр}^b$ підготовка здійснюється за однією $OP_{код}^{op}$. Якщо у GZ_{01}^b низький ступінь конкуренції, то у GZ_{07}^b він найвищий. У одній частині $GZ_{шифр}^b$ з однією $OP_{код}^{op}$ відсутня конкуренція, а у іншій частині наявна, тобто існують більш-менш привабливі $OP_{код}^{op}$. За 26 $OP_{код}^{op}$ конкуренція відсутня, за 18 $OP_{код}^{op}$ було два суперники, за п'ятьма $OP_{код}^{op}$ — три, за чотирма $OP_{код}^{op}$ — чотири, за п'ятьма — п'ять, за однією — шість. Чотири ЗВО змагалися у чотирьох $GZ_{шифр}^b$, п'ять ЗВО теж у чотирьох $GZ_{шифр}^b$, а два у 19 $GZ_{шифр}^b$. У GZ_{20}^b і GZ_{21}^b домінувала ПДАА, у GZ_{23}^b — ПНПУ, а у GZ_{26}^b — КрНУ. ПНПУ домінував у галузях GZ_{01}^b і GZ_{03}^b , а ПолтНТУ у GZ_{18}^b . Тільки ПЮІ був монопрофільним. У табл. 5 подано параметри діяльності ЗВО у сегменті б.

З урахуванням відомостей табл. 4, КрНУ за 29 $OP_{код}^{op}$ змагався з усіма ЗВО у сегменті. За кількістю послуг у СК (окрім П) КрНУ і ПолтНТУ були рівними. Показово, що КрНУ і ПолтНТУ змагалися за 22 $OP_{код}^{op}$ у 15 $GZ_{шифр}^b$. Відповідно до колективної думки, конкуренція стимулює ЗВО уважніше ставитися до актуальних потреб різних споживачів [4, с. 5]. Цей тезис підтверджується діями ПУЕТ і ПДАА, які попри конкуренцію змогли переконати споживача у виборі на їхню користь, що вплинуло на реалізацію потенціалу.

Окрім поданих у сегменті б, у сегменті м діяла також Українська медична стоматологічна академія (УМСА). У табл. 6 наведено розподіл ЗВО за $GZ_{шифр}^{op}$ і $OP_{код}^{op}$ у сегменті м.

За даними табл. 6, у сегменті м ЗВО опанували 24 $GZ_{шифр}^m$ за 55 спеціальностями. За 28 $OP_{код}^m$ не було конкуренції, за 13 $OP_{код}^m$ було два суперники, за сімома $OP_{код}^m$ — три, за шістьма $OP_{код}^m$ — чотири, за однією $OP_{код}^m$ — п'ять суперників. У окремих $GZ_{шифр}^m$ одну $OP_{код}^m$ надавав один ЗВО, наприклад, ПНПУ у GZ_{09}^m за OP_{091}^m , КрНУ у GZ_{15}^m за OP_{151}^m і у GZ_{16}^m за OP_{163}^m . Украй нерівномірно представлені $OP_{код}^m$ і ЗВО у галузях знань. Так, у GZ_{01}^m наявні сім $OP_{код}^m$, за чотирма з яких немає конкуренції. У GZ_{07}^m , навпаки, за усіма $OP_{код}^m$ точиться запекла боротьба. Ситуація у сегменті м відтворює ринковий хаос. У табл. 7 наведено параметри діяльності ЗВО у сегменті. Оскільки у сегменті м відсутній вторинний попит ($\tilde{q}_{код}^m = 0$), то $r_{код}^m$ визначається відповідно до (4) як відношення:

$$r_{код}^m = \frac{\hat{q}_{код}^m}{I_{код}^m} \tag{6}$$

Тоді:

$$r_{ЗВО}^m = \frac{1}{N_{ЗВО}^m} \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^m} r_{код(n)}^m = \frac{1}{N_{ЗВО}^m} \sum_{n=1}^{N_{ЗВО}^m} \frac{t_{норм(n)}^m \cdot \hat{q}_{код(n)}^m}{t_{норм код(n)}^m} \tag{7}$$

Таблиця 5. Параметри діяльності закладів вищої освіти у сегменті «Бакалавр»

ЗВО	$GZ_{шифр}^b$	$OP_{код}^b$	Розподіл $OP_{код}^b$ за ступенем конкуренції						$I_{ЗВО}^b$	$\hat{q}_{ЗВО}^b$	$\tilde{q}_{ЗВО}^b$	$r_{ЗВО}^b$
			I	II	III	IV	V	VI				
КрНУ	21	34	5	15	4	4	5	1	2395	476	547	0,37
ПолтНТУ	15	29	5	10	4	4	5	1	1870	624	326	0,46
ПНПУ	10	19	10	5		3	1		2645	731	225	0,34
ПУЕТ	9	15	1	3	2	3	5	1	2335	391	898	0,46
ПДАА	5	12	4		1	2	4	1	1737	446	738	0,58
ПЮІ	1	1			1				225	122	12	0,58
ПФНУХТ	3	3		2	1				110	17	53	0,52
КЛК	2	2	1					1	160	4	13	0,07
КІДУ	4	8		1	1		5	1	420	18		0,04
ККрНУ	1	1			1				30	30		1,00
Разом			26	36	15	16	25	6	11927	2859	2812	0,36

Дані у табл. 7 підтверджують, що конкуренція не завадила КрНУ, ПНПУ і ПолтНТУ задіяти потенціал краще за інших. ПУЕТ і ПДАА порівняно з ПНПУ більш конкурували, що позначилося на $r_{ЗВО}^M$. По-різному реалізували потенціал монопрофільні УМСА і ДЮІ, хоча академія не мала суперників за $ОП_{221}^M$ і

$ОП_{222}^M$, а інститут за $ОП_{081}^M$ мав потужних конкурентів.

Отже, до конкурентної боротьби у певних сегментах залучені усі ЗВО. Однак 50,09 % послуг у сегменті *мс*, 44,08 % у сегменті *б* і 52,17 % у сегменті *м* надає один постачальник. ЗВО надавали як $ОП_{код}^{op}$, за якими не було

Таблиця 6. Розподіл закладів вищої освіти за галузями знань і освітніми послугами у сегменті «Магістри»

Галузь знань, $ГЗ_{шифр}^M$	Освітні послуги, $ОП_{код}^M$	Заклади вищої освіти (ЗВО)	Галузь знань, $ГЗ_{шифр}^M$	Освітні послуги, $ОП_{код}^M$	Заклади вищої освіти (ЗВО)
$ГЗ_{01}^M$	$ОП_{011}^M$	КрНУ, ПНПУ, ПУЕТ	$ГЗ_{11}^M$	$ОП_{113}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ОП_{012}^M$	ПНПУ	$ГЗ_{12}^M$	$ОП_{122}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ
	$ОП_{013}^M$	ПНПУ		$ОП_{123}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ОП_{014}^M$	КрНУ, ПНПУ	$ГЗ_{13}^M$	$ОП_{131}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ОП_{015}^M$	ПНПУ		$ОП_{132}^M$	КрНУ
	$ОП_{016}^M$	ПНПУ		$ОП_{133}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ГЗ_{02}^M$	$ОП_{017}^M$	ПолтНТУ, ПНПУ	$ГЗ_{14}^M$	$ОП_{141}^M$
$ОП_{024}^M$		ПНПУ		$ОП_{144}^M$	ПолтНТУ
$ГЗ_{02}^M$	$ОП_{029}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ	$ГЗ_{15}^M$	$ОП_{151}^M$	КрНУ
	$ОП_{032}^M$	ПНПУ	$ГЗ_{16}^M$	$ОП_{163}^M$	КрНУ
$ГЗ_{03}^M$	$ОП_{034}^M$	ПНПУ	$ГЗ_{17}^M$	$ОП_{172}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ОП_{035}^M$	КрНУ	$ГЗ_{18}^M$	$ОП_{181}^M$	ПУЕТ
$ОП_{051}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА	$ОП_{183}^M$		КрНУ, ПолтНТУ, ПДАА	
$ГЗ_{05}^M$	$ОП_{053}^M$	КрНУ, ПНПУ		$ОП_{185}^M$	ПолтНТУ
	$ОП_{056}^M$	ПолтНТУ, ПУЕТ	$ГЗ_{19}^M$	$ОП_{191}^M$	ПолтНТУ
$ГЗ_{06}^M$	$ОП_{061}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА		$ОП_{192}^M$	ПолтНТУ
$ГЗ_{07}^M$	$ОП_{071}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА	$ГЗ_{20}^M$	$ОП_{193}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
	$ОП_{072}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА		$ОП_{201}^M$	ПДАА
	$ОП_{073}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ, ПУЕТ, ПДАА	$ОП_{204}^M$	ПДАА	
	$ОП_{074}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА	$ОП_{208}^M$	ПДАА	
	$ОП_{075}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ	$ГЗ_{21}^M$	$ОП_{211}^M$	ПДАА
	$ОП_{076}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПУЕТ, ПДАА	$ГЗ_{22}^M$	$ОП_{221}^M$	УМСА
$ГЗ_{08}^M$	$ОП_{081}^M$	КрНУ, ПУЕТ, ДЮІ		$ОП_{222}^M$	УМСА
$ГЗ_{09}^M$	$ОП_{091}^M$	ПНПУ	$ГЗ_{23}^M$	$ОП_{231}^M$	ПНПУ
$ГЗ_{10}^M$	$ОП_{101}^M$	КрНУ, ПолтНТУ, ПНПУ	$ГЗ_{24}^M$	$ОП_{241}^M$	ПУЕТ
	$ОП_{102}^M$	ПНПУ		$ОП_{242}^M$	КрНУ, ПУЕТ
	$ОП_{103}^M$	ПНПУ	$ГЗ_{27}^M$	$ОП_{274}^M$	КрНУ, ПолтНТУ
				$ОП_{275}^M$	КрНУ

конкуренції, так і $OP_{код}^{op}$, за якими її рівень був значним. Реалізація потенціалу ЗВО не залежала від того, чи перших $OP_{код}^{op}$ було більше, чи других. Значний СК потребує зниження ціни $OP_{код}^{op}$ як аргумент у боротьбі. Дж. Нейснер і Н. Нейснер наголошують, що університети США, щоб зберегти студентів в умовах конкуренції, знижують ціни навчання, які були штучно завищені, бо продавався імідж закладу [3, с. 96]. Саме якість фахової підготовки, на думку Л. Сігаєвої, забезпечує конкурентоспроможність випускників ЗВО на ринку праці [6, с. 112].

Конкурентна боротьба узгоджує освітній потенціал ЗВО з вимогами реального попиту на $OP_{код}^{op}$. Різниця потенціалів обумовлює перемогу одних і поразку інших ЗВО. Однак, К. Корсак і Ю. Корсак уважають, що освіта здатна поглибити мудрість людства до розуміння необхідності спільних дій задля загального порятунку [5, с. 46]. Зайвої конкуренції можна уникнути, якщо поділити сегменти на «зони впливу» ЗВО, але при цьому завжди є небезпека появи «іміджевих» цін.

Висновки. Структура галузей знань і спеціальностей у сегментах ринку освітніх послуг Полтавщини нагадує мозаїчне панно, вдивляючись у яке неможливо розгледіти будь-який сюжет із позицій здорового глузду. За відсутності єдиного розуміння освітніх потреб кожен заклад освіти, керуючись власними інтересами, робив внесок у її побудову. У підсумку структура схожа на абстрактний малюнок, на якому за допомогою поєднання галузей і спеціальностей досягнуто «гармонізації», яка викликає відчуття повноти і завершеності композиції.

Наявність у галузях знань декількох ЗВО переважно знижує шанси кожного закладу реалізувати освітній потенціал (ліцензійний обсяг). Чим вищий ступінь конкуренції за послугою (спеціальністю), тим нижчі шанси усіх ЗВО, які цей ступінь зумовили. Чим вищий потенціал закладу, тим більше у нього шансів перемогти у конкурентній боротьбі. Цю загальну умову майже завжди корегує важлива обставина, яка унеможливує пряму залежність між потенціалом ЗВО і шансом його реалізувати. Такою обставиною є якісний бік потенціалу, який відображає конкурентні переваги. Те, що за високого ступеня конкуренції одні ЗВО здійснюють значний набір студентів із малим ліцензійним обсягом, а інші, маючи великий ліцензійний обсяг, зараховують значно менше студентів, пояснюється наявністю конкурентних переваг, які не завжди можна обчислити.

Комерційно вдалим ЗВО вважали вибір найзатребуванішої спеціальності у декількох галузях знань. Доклавши чимало зусиль для ліцензування та акредитації, ЗВО украй неохоче йдуть на припинення набору студентів за спеціальністю. Простий шлях підвищення рівня реалізації потенціалу закладу — скорочення ліцензійного обсягу. При цьому ЗВО постійно удосконалюють методи боротьби, що також впливає на рішення щодо оптимізації потенціалу. Пройде чимало часу, перш ніж економічний прагматизм візьме гору над амбіціями закладів. Збережуть і примножать потенціал заклади, які не консервативним (медикаментозним) лікуванням, а хірургічним втручанням оптимізують свою номенклатуру послуг.

Таблиця 7. Параметри діяльності закладів вищої освіти у сегменті «магістри»

ЗВО	$G_{цифр}^M$	$OP_{код}^M$	Розподіл $OP_{код}^M$ за ступенем конкуренції					$I_{ЗВО}^M$	$\hat{q}_{ЗВО}^M$	$r_{ЗВО}^M$
			I	II	III	IV	V			
КрНУ	19	30	5	11	7	6	1	777	488	0,63
ПолтНТУ	14	26	4	10	5	6	1	1820	1021	0,56
ПНПУ	8	17	11	3	2		1	455	266	0,58
ПУЕТ	9	16	2	2	5	6	1	1187	427	0,36
ПДАА	6	12	4		1	6	1	1671	709	0,42
УМСА	1	2	2					1240	612	0,49
ДЮІ	1	1			1			50	50	1,00
Разом			28	26	21	24	5	7200	3573	0,50

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кірдан О. Трансформація традиційної моделі управління вищими навчальними закладами: проблеми, пошуки, рішення. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 41—50.
2. Філь О.А., Корсакевич В.В. Особливості сприйняття конкуренції персоналом вищого навчального закладу приватної форми власності. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 9. С. 155—161.
3. Neusner J., Neusner N. Reaffirming Higher Education. New Brunswick: Transaction Publishing, 2000. 209 p.
4. Reform of Higher Education in Europe. Eds J. Enders, H.F. de Boer, D.F. Westerheijden. AW Rotterdam: Sense Publishers, 2011. P. 1—10.
5. Корсак К., Корсак Ю. Футурологічні вимоги до освіти і науки у новому столітті. *Вища освіта України*. 2014. № 1. С. 40—46.
6. Сігаєва Л.Є. Зарубіжний досвід управління вищою освітою: основні тенденції. *Вісник Черкаського університету*. 2017. Вип. № 10. С. 106—112.
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38—39. Ст. 380.
8. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266. *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 1147.
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37—38. Ст. 2004.
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187. *Офіційний вісник України*. 2016. № 7. Ст. 345.
11. Про затвердження Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році: Наказ МОН України від 15.10.2015 № 1085. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 3009.
12. Про затвердження Змін до Умов прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2016 році: Наказ МОН України від 02.07.2016 № 755. *Офіційний вісник України*. 2016. № 53. Ст. 1876.
13. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту): Постанова КМ України від 20.01.1998 № 65. *Офіційний вісник України*. 1998. № 3. Ст. 108.

REFERENCES

1. Kirdan O. Transformatsiia tradytsiinoi modeli upravlinnia vyshchymy navchalnymy zakladamy: problemy, poshuky, rishenia. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyyny*. 2017. Vyp. 2. Ch. 2: 41—50 [in Ukrainian].
2. Fil O.A., Korsakevych V.V. Osoblyvosti spryiniattia konkurentsii personalom vyshchoho navchalnoho zakladu pryvatnoi formy vlasnosti. *Pravnychiy visnyk Universytetu «KROK»*. 2011. Vyp. 9: 155—161 [in Ukrainian].
3. Neusner J., Neusner N. Reaffirming Higher Education. New Brunswick: Transaction Publishing, 2000.
4. Reform of Higher Education in Europe. Eds J. Enders, H.F. de Boer, D.F. Westerheijden. AW Rotterdam: Sense Publishers, 2011. P. 1—10.
5. Korsak K., Korsak Yu. Futurolohichni vymohy do osvity i nauky u novomu stolitti. *Vyshcha osvita Ukrainy*. 2014. No. 1: 40—46 [in Ukrainian].
6. Sihaieva L.Ie. Zarubizhnyi dosvid upravlinnia vyshchoiu osvitoiu: osnovni tendentsii. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. 2017. Vyp. No. 10: 106—112 [in Ukrainian].
7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 No. 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. No. 38—39: St. 380 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.04.2015 No. 266. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2015. No. 38. St. 1147 [in Ukrainian].
9. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 No. 1556-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. No. 37—38. St. 2004 [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia osvitnoi diialnosti zakladiv osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12.2015 No. 1187. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2016. No. 7. St. 345 [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia umov pryiomu na navchannia do vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy v 2016 rotsi: Nakaz MON Ukrainy vid 15.10.2015 No. 1085. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2015. No. 89. St. 3009 [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia zmin do umov pryiomu na navchannia do vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy v 2016 rotsi: Nakaz MON Ukrainy vid 02.07.2016 No. 755. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2016. No. 53. St. 1876 [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro osvitno-kvalifikatsiinyi rivni (stupenevu osvitu): Postanova KM Ukrainy vid 20.01.1998 No. 65. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 1998. No. 3. St. 108 [in Ukrainian].

Надійшла 12.03.2018

Д.М. Загірняк

Кременчугський національний університет
імені Михайла Остроградського, г. Кременчуг, Україна

УСЛУГИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: СТРУКТУРА ПРЕДЛОЖЕНИЯ И УРОВЕНЬ КОНКУРЕНЦИИ

Обновление стратегии развития требует от высших учебных заведений принятия судьбоносного решения: продолжать функционировать в освоенной области знаний, расширяя спектр специальностей, или осваивать новые отрасли. Накопленный опыт рыночных реформ дал возможность определить, какой путь развития позволил заведениям больше реализовать образовательный потенциал (лицензионный объем). Структура отраслей знаний и специальностей рынка образовательных услуг Полтавщины — это следствие понимания образовательных потребностей учебными заведениями, которые при этом руководствуются собственными интересами. Коммерчески удачным высшие учебные заведения считали выбор наиболее востребованной специальности в нескольких отраслях знаний. Наличие в отраслях знаний нескольких заведений снижало шансы каждого из них реализовать образовательный потенциал. Чем выше степень конкуренции по специальности, тем ниже шансы у всех заведений. Прямая зависимость между величиной потенциала учреждения и шансом его реализовать отсутствует. Качественная сторона потенциала учреждения отражает конкурентные преимущества, детерминирует победу в конкурентной борьбе.

Ключевые слова: высшее образование, отрасль знаний, учреждения высшего образования, конкуренция, образовательный потенциал, образовательная услуга, рынок высшего образования, сегменты рынка высшего образования, специальность.

D. M. Zagirniak

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
Kremenchuk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7009-8635>

HIGHER EDUCATION SERVICES: THE STRUCTURE OF THE PROPOSAL AND THE LEVEL OF COMPETITION

The renewal of the development strategy requires that higher education establishments make a determining decision — to continue functioning in the developed field of knowledge, expanding the specialties spectrum, or to investigate new fields. The accumulated experience of market reforms allowed the establishments to realize the educational potential (the licensed amount) to a greater extent. The conducted unbiased analysis showed the dependence of the implementation of educational potential by institutions of higher education on the degree of competitive struggle in the market of educational services in various fields of knowledge. The structure of the fields of knowledge and specialties at the education services market in Poltava region is the consequence of understanding the educational needs by the educational establishments, which, in this case, follow their own interests.

The higher education establishments considered the choice of the most required specialty in several fields of knowledge to be commercially successful. The availability of several establishments in certain fields of knowledge decreased the chances of each establishment to realize its educational potential. The higher the degree of competition in the specialty is the lower the chances of all the establishments are. The higher the establishment's potential, the more likely it is to win the competition. This general condition is almost always elucidated by a very important circumstance, which makes it impossible to determine the direct relationship between the size of the establishment of higher education and the chance to realize it. This is a qualitative aspect of the potential that reflects competitive advantages. The fact that, for a high degree of competition, some establishment of higher education carry a large set of students with a small licensed volume, while others, having a large license volume, count far fewer students, due to the presence of competitive advantages, which can not always be calculated.

There is no direct dependence between the amount of the establishment potential and the chance of its realization. The victory in the competition is determined by the establishment quality aspect reflecting the competitive advantages. Having put a lot of effort into licensing and accreditation, establishments of higher education were extremely reluctant to stop the recruitment of students by specialty. A simple way to increase the level of implementation of the establishments's capacity is to reduce the licensed volume. At the same time establishments of higher education are constantly choosing another path — improving methods of struggle, which also influences the decisions on optimization of the potential. It will take a long time before economic pragmatism will mount over the ambitions of establishments. The use of «none conservative (medical) treatment», but «surgical interventions» will help establishments to save and maximize the facilities and optimize their range of services.

Keywords: higher education, field of knowledge, higher education establishments, competition, educational potential, educational service, higher education market, higher education market segments, specialty.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.117>

УДК 346.9

Н.О. ГЕРАСИМЕНКО, канд. юрид. наук, старш. наук. співроб.
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна
(orcid.org/0000-0003-4420-4972)

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ» У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Ключові слова: сталий розвиток, цілі сталого розвитку, енергозбереження, енергоефективність, підвищення енергоефективності, продуктивність.

Проаналізовано положення чинного законодавства у сфері енергозбереження, проекти Законів України, довідково-енциклопедичні джерела та Директиви Європейського Союзу з питань енергоефективності щодо визначення понять «енергозбереження» та «енергоефективність». Виявлено недосконалість діючого визначення терміну «енергозбереження» та запропоновано авторське визначення. Обґрунтовано, що енергозбереження — це результат відповідних дій із підвищення енергоефективності, які призвели до зменшення витрат енергії з одночасним збереженням нормальних умов життєдіяльності та зниженням негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Вступ. Підвищення енергоефективності й використання енергії з відновлюваних та альтернативних джерел — необхідна умова переходу до сталого розвитку для всіх країн світу (і розвинених, і країн, що розвиваються), який обов'язково охоплює три компоненти: економічний, соціальний та екологічний. Переконливим доказом усвідомлення цього факту є ухвалення у вересні 2015 р. на ювілейній сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) лідерами 193 країн світу (серед яких і Україна) сімнадцяти цілей сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 р. У рамках цього дослідження заслуговує на увагу ЦСР 7, а саме забезпечення доступу до недорогих, надійних, сталих та сучасних джерел енергії для всіх. Для досягнення цієї мети Нової Глобальної Стратегії Сталого розвитку поставлено завдання подвоїти глобальний показник підвищення енергоефективності двома основними шляхами:

- активізувати міжнародне співробітництво з метою спрощення доступу до результатів науково-технічної діяльності в області екологічно чистої енергетики, включаючи відновлювану енергетику, підвищення енергоефективності та передові і чистіші технології використання викопного палива, і заохочувати інвестиції в енергетичну інфраструктуру і технології екологічно чистої енергетики;
- розширити інфраструктуру і модернізувати технології для сучасного та сталого енергопостачання в країнах, що розвиваються, зокрема в найменш розвинених країнах, малих острівних державах, що розвиваються, і країнах, що розвиваються, які не мають виходу до моря, з урахуванням відповідних програм підтримки [1].

Ця мета є актуальною і для нашої держави, адже питання енергозбереження та підвищення енергоефективності були наріжним каменем тривалий час, про що свідчать укази Президента України «Про заходи щодо скорочення енергоспоживання бюджетними установами, організаціями та казенними підприємствами» від 16.06.1999 № 662/99 та «Про невідкладні заходи щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів» від 28.02.2008 №174/2008. Нераціональне використання природних ресурсів, усе більша кількість викидів шкідливих речовин (парникових газів) в атмосферу неминуче призводять до погіршення стану навколишнього середовища, марнотратства природних (вичерпних) ресурсів та негативного впливу на рівень життя, загрожує подальшому існуванню людства. Саме тому перехід до енергоефективного й енергоощадного використання та споживання енергоресурсів є одним із пріоритетів, відображених у Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу наукової роботи склали праці провідних українських фахівців з юридичних і економічних наук, зокрема Г.Л. Знаменського, І.В. Запатріної, Г.Д. Джумагельдієвої, О.М. Суходолі.

Мета статті — дослідити сутність поняття «енергозбереження» у контексті реалізації стратегії сталого розвитку України; на основі аналізу чинних законодавчих актів, відповідних законопроектів, довідково-енциклопедичних джерел та Директиви Європейського Союзу (ЄС) з питань енергоефективності укласти авторське визначення досліджуваного терміна.

Результати дослідження. На законодавчому рівні поняття «енергозбереження» визначено в однойменному Законі України «Про енергозбереження» як діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії та природних енергетичних ресурсів у національному господарстві, що реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів [3]. Законодавець розглядає досліджуване поняття через призму діяльності, спрямованої на раціональне використання та економне витрачання паливно-енергетичних

ресурсів, виділяє чотири види діяльності та три методи їхньої реалізації.

Беручи до уваги обраний євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави у рамках адаптаційних процедур у вітчизняному законодавстві, важливим орієнтиром є нормотворча практика ЄС та її понятійний апарат. Зобов'язанням України як повноправного члена Енергетичного співтовариства є імплементація у національне законодавство вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС 2012/27/ЄС «Про енергетичну ефективність» (Директива «Про енергетичну ефективність»). У цій Директиві наявні такі визначення: енергоефективність — співвідношення між роботою, послугами, товарами або енергією на виході та енергією на вході; покращення енергоефективності — підвищення ефективності кінцевого енергоспоживання в результаті технологічних, поведінкових і (або) економічних змін; енергозбереження — обсяг зекономленої енергії, визначений шляхом вимірювання та (або) оцінювання споживання до та після реалізації заходу з покращення енергоефективності, з одночасним забезпеченням нормалізації зовнішніх умов, які впливають на споживання енергії, визнається [4].

Порівнявши ці дефініції у чинному законодавстві та праві ЄС, варто зауважити, що: 1) на відміну від чинного Закону України «Про енергозбереження», одним із загальнозживаних термінів у *acquis communautaire* є термін «енергоефективність», який за визначенням має слугувати індикатором раціонального використання / витрачання первинної й перетвореної енергії та природних енергетичних ресурсів у національному господарстві і може вказувати на негативні і позитивні тенденції, до того ж кожному процесу властива базова (початкова) енергоефективність, яка з часом може змінюватися; 2) результат діяльності (організаційної, наукової, практичної, інформаційної), спрямованої на раціональне використання та економне витрачання первинної і перетвореної енергії та природних енергетичних ресурсів, не повинен досягатися за рахунок зменшення вироблених благ (товарів, робіт, послуг); 3) енергозбереження не можна розглядати безпосередньо лише як діяльність, оскільки визначальним є її результат у вигляді зменшення енергетичних витрат, який досягається шляхом запровадження заходів з покращення

шення енергоефективності та може бути документально підтверджений шляхом вимірювання / оцінювання (співвідношення поточних та початкових показників). Таким чином, закріплене в Законі України «Про енергозбереження» визначення терміна «енергозбереження» потребує належного удосконалення.

Оскільки поняття «енергоефективність» є одним із ключових у рамках завдання для досягнення сьомої цілі Нової Глобальної Стратегії Сталого розвитку, з метою ґрунтовного теоретичного осмислення сутності досліджуваного поняття «енергозбереження» варто зупинитися на визначенні родового поняття «ефективність».

Звернімося до універсального тритомного довідкового видання «Мала гірнича енциклопедія» (яку у 2017 р. висунуто на Державну премію України в галузі освіти), в якому термін «ефективність» має декілька значень: 1) результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій; ефективність економічна — показник економії суспільної праці в результаті застосування певних заходів; ефективність технологічна — ступінь віддачі виробництва, машин, апаратів; 2) властивість певного процесу, зумовлена його якістю та кількістю засобів, що беруть участь у процесі, а також конкретною ситуацією; ефективність уможливує виконання певної задачі; характеризується певним співвідношенням між отримуваним сумарним ефектом та сумарними витратами на створення і використання засобів, що беруть участь у процесі, його організацію та здійснення; 3) у системах обробки інформації — швидкість обробки одиниці інформації, питомі витрати на обробку одиниці інформації [5]. Таким чином, енергоефективність теж можна розглядати у трьох вимірах: як певний показник економії енергії в результаті застосування певних заходів; властивість процесу енергоспоживання (видобутку, виробництва, постачання енергії), яка зумовлена його якістю та кількістю засобів, що беруть участь у процесі; співвідношення між досягнутим результатом і витраченими ресурсами (енергетичними) для його досягнення (створення).

Аналіз наданих тлумачень також дає змогу дійти висновку про те, що дуже близьким до поняття ефективності, або краще сказати пов'язаним з ним, є термін «продуктивність», тобто ефективність використання ресурсів праці,

капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації для виробництва різних товарів, виконання робіт і надання послуг. Вона виражає взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів (робіт, послуг) і ресурсами, які були витрачені на їхнє виробництво [6]. Тому, щоб дійсно зрозуміти, чи є державна політика у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів та енергозбереження ефективною (тавтологія у даному випадку є доречною), варто звернути увагу на важливий економічний показник — продуктивність праці. Таку інформацію надає Світовий банк, за даними якого в Україні станом на березень 2017 р. продуктивність праці склала 15 845 дол. США на людину. За даними того ж джерела, показник продуктивності праці на одного зайнятого в США становила 111 712 дол. США, тобто у сім разів більше, ніж в Україні, загальний показник у ЄС — 82 023 дол. США [7].

У популярній онлайн-енциклопедії *Wikipedia* відмінність між термінами «енергоефективність» та «енергозбереження» запропоновано простежити на прикладі користування транспортним засобом. Так, якщо менше користуватись авто — це збереження (або ще можна назвати заощадження чи консервація) енергії, а пересісти на авто з меншою витратою палива або на електромобіль — енергоефективність [8]. Таким чином, досягнення мети скорочення витрачання енергії запропоновано досягати двома засобами, які можна застосовувати одночасно або окремо: 1) за рахунок використання меншої кількості енергії (економії) і, як наслідок, отримання меншої кількості благ; 2) за рахунок раціонального (ефективного, корисного) використання енергії без зменшення кількості вироблених благ, у результаті реалізації енергоефективних заходів. Та чи відповідає перший засіб цілям сталого розвитку? Відповідь на це питання очевидна — ні. Саме тому заходи, які традиційно застосовували з метою скорочення енергоспоживання бюджетними установами, організаціями та казенними підприємствами задля зменшення витрат бюджету неминуче призводять до спаду економіки. Оскільки встановлення фіксованих обсягів витрат або норм питомого споживання за видами енергоносіїв, замість того щоб підвищити енергоефективність, є ерзац-засобом досягнення енергозбереження в рамках цілей сталого розвитку.

Одним із чинників, який істотно нівелює мотивацію більшості підприємств ЖКГ до підвищення енергоефективності, як зазначає Г.Д. Джумагельдієва, є відсутність обліку енергоощадної складової в нормах чинного законодавства. Так, загальна вимога законодавства про житлово-комунальні послуги щодо встановлення цін (тарифів) на підставі економічно обґрунтованих витрат на рівні, який не може бути нижчим від собівартості, у цілому направлено на забезпечення беззбитковості функціонування суб'єктів господарювання, які виробляють продукцію (роботи, послуги), ціни на яку підлягають державному регулюванню. У той же час порядок визначення економічно обґрунтованого тарифу на підставі вартісних показників його складових, у т. ч. енерговитрат, нівелює значення енергозбереження, потурає енергомарнотратності, не стимулює до підвищення енергоефективності, оскільки всі витрати, спричинені підвищенням цін на енергоносії, збільшенням обсягу нераціонального енерговитрачання, як правило, компенсуються за рахунок споживачів послуг [9]. Це в свою чергу призводить до технологічного відставання, зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і, як наслідок, падіння попиту на їхню продукцію як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, зменшення податкових відрахувань до бюджету. Отже, енергоефективність — це отримання продукції (робіт, послуг) — цілі господарської діяльності — з мінімальними (оптимальними) затратами. Там, де низька продуктивність, неминуче високими є показники витрат, у т. ч. енергетичних, на випуск одиниці продукції (робіт, послуг).

З огляду на вищевикладене варто позитивно відзначити положення нового Закону України «Про ринок електричної енергії», в якому поняття «енергоефективність» закріплено у комбінації з терміном «управління попитом», а саме «енергоефективність та управління попитом» — всеохопний або інтегрований підхід, спрямований на здійснення впливу на обсяг та графік споживання електричної енергії з метою зменшення споживання первинної енергії та максимальних (пікових) навантажень. При цьому перевага надається залученню інвестицій, спрямованих на підвищення енергоефективності та засоби регулювання навантаження, а не інвестиціям у збільшення генерувальних потужностей, якщо перші із за-

значених заходів є ефективнішим та економічнішим варіантом, враховуючи позитивний вплив на навколишнє природне середовище в результаті скорочення споживання енергії та аспекти, пов'язані з безпекою постачання, і пов'язані з ними витрати на розподіл [10]. Визначальний чинник наведеної дефініції, з точки зору досягнення стратегічної мети енергоефективності, полягає в наданні переваги інвестиціям в заходи з покращення енергоефективності, а не інвестиціям у збільшення генерувальних потужностей. На користь такого підходу свідчать заяви багатьох експертів у сфері енергетики про те, що потенціал енергозбереження в Україні прирівнюється до одного з альтернативних джерел енергії. Але для упровадження цього механізму в життя законодавством має бути закріплений прозорий і зрозумілий механізм ухвалення рішення про залучення інвестицій та стратегія покращення енергоефективності (наприклад, план економічно ефективного масштабного ремонту будівель задля виконання мінімальних вимог до енергетичної ефективності).

Заслуговує на увагу проект Закону України «Про енергетичну ефективність», який винесено для публічного громадського обговорення на офіційному сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. У ст. 1 законопроекту запропоновано вживати такі терміни: «енергетична ефективність» — співвідношення між обсягом вироблених благ (результатів діяльності (функціонування), виробленої продукції (товарів, робіт, послуг) та енергії) і обсягом енергії, використаної для виробництва таких благ; «економія енергії» — обсяг скорочення споживання енергії, який визначається шляхом зіставлення обсягів споживання, вимірянних та / або розрахованих до та після упровадження енергоефективних заходів та проєктів із забезпеченням нормалізації зовнішніх умов відповідно до державних стандартів та норм [11]. Порівнявши терміни, які містяться в проекті Закону України «Про енергетичну ефективність», та *acquis communautaire*, можна зазначити, що вони близькі за своїм змістовним наповненням, але відрізняються від наявних у чинному Законі України «Про енергозбереження».

Висновки. Аналіз понятійного апарату досліджуваної теми свідчить про необхідність удо-

сконалення чинного вітчизняного законодавства в сфері енергозбереження з метою приведення нормативно-правових актів держави у відповідність до цілей Нової Глобальної Стратегії Сталого розвитку та положень Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС 2012/27/ЄС «Про енергетичну ефективність». Загалом підтримуючи визначення «економія енергії», запропоноване в проекті Закону України «Про енергетичну ефективність», який винесено для публічного громадського обговорення на офіційному сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, вважаємо, що енергозбереження є істотним показником ощадного та раціонального використання енергії та займає провідне місце в стратегії сталого розвитку як на глобальному, так і на національному рівнях, тому для визначення відповідного терміну на законодавчому рівні варто акцентувати увагу не на процесі

(діяльності), а на кінцевому результаті послідовних дій (технологічних, поведінкових, економічних та інших), які дали змогу отримати зменшення витрат енергії з одночасним збереженням або поліпшенням нормальних умов життєдіяльності та зниженням негативного впливу на навколишнє природне середовище. Утримання від споживання енергії (пасивність) не можна вважати енергозбереженням, це лише тимчасове штучне обмеження, яке не відповідає меті стратегії сталого розвитку щодо стійкого зростання економіки екологічно невиснажливим способом та ніяк не сприяє поліпшенню життєвих стандартів, отже може бути застосоване лише у надзвичайних ситуаціях на ринку електричної енергії. Тому не варто плутати утримання (обмеження) від споживання енергетичних ресурсів та раціональне (ефективне) їх витрачання. Обов'язковим елементом досягнення енергозбереження мають бути заходи з підвищення енергоефективності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Итоговый документ саммита Организации Объединенных Наций по принятию повестки дня в области развития на период после 2015 года: Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement> (дата звернення: 20.02.2018).
2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 4. Ст. 67.
3. Про енергозбереження: Закон України від 01.07.1994 №74/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 30. Ст. 283.
4. Директива 2012/27/EU Європейського Парламенту та Ради від 25.10.2012 про енергоефективність. URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_27_2012_2.doc (дата звернення: 22.02.2018).
5. Мала гірнича енциклопедія. За ред. В.С. Білецького. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. URL: <http://ruthenia.info/txt/biletsky/mhi/t1.pdf> (дата звернення: 22.02.2018).
6. Економіка праці. Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2001. 158 с.
7. ВВП на одного зайнятого (Україна). Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.GDP.PCAP.EM.KD?end=2016&locations=UA&start=1991&view=chart> (дата звернення: 22.02.2018).
8. Визначення терміна «Енергоконсервация». Онлайн-енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 22.02.2018).
9. Джумагельдієва Г.Д. Хозяйственно-правовое обеспечение рационального использования энергетических ресурсов. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/index.html> (дата звернення: 22.02.2018).
10. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27—28. Ст. 312.
11. Громадське обговорення Проекту Закону України «Про енергетичну ефективність». Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/Projekt-Zakonu-Ukrayini1.pdf> (дата звернення: 26.02.2018).

REFERENCES

1. Itogovyy dokument sammita Organizacii Ob#edinennyh Nacij po prinjatiju povestki dnja v oblasti razvitija na period posle 2015 goda: Preobrazovanie nashogo mira: Povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement> [in Russian].
2. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 № 5/2015. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. 2015. No. 4. St. 67 [in Ukrainian].
3. Pro enerhozberezhennia: Zakon Ukrainy vid 01.07.1994 №74/94-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1994. No. 30. St. 283 [in Ukrainian].

4. Dyrektyva 2012/27EU Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 25.10.2012 pro enerhoefektyvnist. URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/UKR_Directive_27_2012_2.doc [in Ukrainian].
5. Mala hirnycha entsyklopediia. Za red. V.S. Biletskoho. D.: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2004. URL: <http://ruthenia.info/txt/biletskv/mhi/t1.pdf> [in Ukrainian].
6. Ekonomika pratsi. Navch.-metod. posibnyk dlia samost. vyvch. dysts. K.: KNEU, 2001 [in Ukrainian].
7. VVP na odnogo zainiatoho (Ukraina). Ofitsiinyi sait Svitovoho banku. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.GDP.PCAP.EM.KD?end=2016&locations=UA&start=1991&view=chart> [in Ukrainian].
8. Vyznachennia termina «Enerhokonservatsiia». Onlain-entsyklopediia «Vikipediia». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%BE%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F> [in Ukrainian].
9. Dzhumagel'dieva G.D. Hozjajstvenno-pravovoe obespechenie racional'nogo ispol'zovaniia jenergeticheskikh resursov. Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. 2011. No. 3. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Chaau/index.html> [in Russian].
10. Pro rynek elektrychnoi enerhii: Zakon Ukrainy vid 13.04.2017 № 2019-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. No. 27—28. St. 312 [in Ukrainian].
11. Hromadske obhovorennia Proektu Zakonu Ukrainy «Pro enerhetychnu efektyvnist». Ofitsiinyi sait Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. URL: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/Proekt-Zakonu-Ukrayini1.pdf> [in Ukrainian].

Надійшла 10.03.2018

Н.А. Герасименко

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев, Украина

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ «ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЕ» В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Проанализированы положения действующего законодательства в сфере энергосбережения, проекты Законов Украины, справочно-энциклопедические источники и Директива Европейского Союза по вопросам энергоэффективности в контексте исследования понятий «энергосбережение» и «энергоэффективность». Выявлено несовершенство действующего определения термина «энергосбережение» и предложено авторское определение. Обосновано, что энергосбережение — это результат соответствующих действий по повышению энергоэффективности, которые привели к уменьшению затрат энергии с одновременным сохранением нормальных условий жизнедеятельности и снижением негативного воздействия на окружающую среду.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цели устойчивого развития, энергосбережение, энергоэффективность, повышение энергоэффективности, производительность.

N.O. Herasymenko

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4420-4972>

DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT «ENERGY SAVING» IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY OF UKRAINE

The article explores the essence of the concepts of «energy saving» and «energy efficiency». Based on the analysis of current legislation, the draft Law of Ukraine, reference and encyclopaedic sources and the European Union Energy Efficiency Directive, it is concluded that energy efficiency is a complex conceptual category that includes economic, innovative and environmental aspects. This concept can be considered in three dimensions: as an indicator of energy savings as a result of the application of certain measures; the property of the process of energy consumption (extraction, production, energy supply), which is determined by its quality and the amount of funds involved in the process; the relationship between the result achieved and the resources expended (energy) for its achievement (creation). And energy saving is the final result of a sequence of actions (technological, behavioral, economic and other) that allowed to get a reduction in energy costs while maintaining normal living conditions and reducing the negative impact on the environment.

The generic concept of «efficiency» is analyzed. It is established that the term «productivity» is very close to the concept of efficiency, and in order to really evaluate the effectiveness of state policy in the sphere of using fuel and energy resources and energy conservation, it is worth paying attention to an important economic indicator — labor productivity.

It was determined that energy saving and energy efficiency are central to ensuring a sustainable development strategy at both the national and international levels. The analysis of the conceptual apparatus of the topic under study demonstrates the need to improve the current domestic legislation in the sphere of energy conservation with the aim of bringing the regulatory and legal acts of the state in accordance with the provisions of the Directive of the European Parliament and of the Council of the EU 2012/27 / EC «On Energy Efficiency» and the objectives of the New Global Strategy for Sustainable development.

Keywords: sustainable development, sustainable development goals, energy saving, energy efficiency, increase of energy efficiency, productivity.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.123>

УДК 30.341.2:332.021:338.45

О.Ю. КУДРІНА, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри бізнес-економіки та адміністрування Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, Україна

 orcid.org/0000-0002-7364-1998

В.А. ОМЕЛЬЯНЕНКО, канд. екон. наук, доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, Україна

 orcid.org/0000-0003-0713-1444

СТРАТЕГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ У ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ СЕКТОРАХ: КЛАСТЕРНО-МЕРЕЖЕВИЙ ПІДХІД

Ключові слова: кластер, інноваційна мережа, інновації, високотехнологічний сектор, стратегія.

Проаналізовано особливості розвитку високотехнологічних сфер та інноваційних зв'язків між ними. Запропоновано концептуальні основи створення кластерів у високотехнологічних секторах на основі системно-інтеграційного підходу та визначено основні переваги цього підходу. Розроблено алгоритм визначення варіантів розвитку міжгалузевих кластерів із урахуванням міжнародної складової національної безпеки.

Вступ. Розвиток високих технологій та їхнє поширення між країнами є невід'ємною частиною світового економічного процесу, а ефективність національних інноваційних систем усе більше оцінюють, виходячи з використання розроблених технологій. При цьому закономірно, що й національна безпека країни все більше залежить від розвитку і трансферу високих технологій, які впливають на рівень її соціально-економічного розвитку та визначені ефективністю інноваційних пріоритетів і міжнародної стратегії. Це обумовлює необхідність розробки теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо участі країн у процесах розвитку високих технологій у глобальній інноваційній системі з урахуванням національної безпеки та стратегії розвитку.

Серед основних досліджень цієї проблематики відзначимо роботи досліджень В.І. Бартенева [1], який розглядає зв'язки між безпековими факторами та стратегією розвитку. Науковці А.Д. Урсул і А.Л. Романович [2] конкретизують попередні дослідження та розглядають основні аспекти сталого розвитку, як фактора безпеки соціально-економічних систем. У дослідженні А.А. Бартоша [3] було розглянуто стратегічні аспекти взаємодії моделей забезпечення міжнародної й національної безпеки. А.А. Ханова, А.С. Хортонен, Л.В. Парамзіна розглядають системні взаємозв'язки стратегічного керування та моделювання соціально-економічних систем на основі збалансованої системи показників. У дослідженнях М.Ю. Шерешева [5] визначено особливості мережевої взаємодії компаній з метою реалі-

зації їхнього потенціалу. Аналіз названих та інших досліджень показав відсутність поєднання системної реалізації національних пріоритетів із міжнародним фактором розвитку високих технологій.

Отже, для розробки стратегій економічного розвитку необхідно враховувати, що провідної ролі у міжнародному вимірі набуває науково-технологічна безпека [6], що формує інноваційний потенціал системи [7—11] через реалізацію наявних або нових знань і технологій у виробничій та іншій економічній діяльності, у т. ч. заходи і засоби для розвитку науки та технологій, що є підґрунтям соціально-економічного розвитку держави та її національної безпеки.

Метою дослідження є визначення особливостей створення міжгалузевих кластерів у високотехнологічних секторах з метою отримання синергетичного ефекту.

Результати дослідження. Глобалізація економічних зв'язків, інтернаціоналізація виробництва, відкритість національних економік, лібералізація світової торгівлі та міжнародний трансфер технологій надали конкуренції глобального характеру. Нині загострення протиріч і посилення конкуренції відбувається практично на всіх рівнях, сегментах та видах світових і національних ринків. Конкурентоздатність товарів і послуг на світових ринках стали головною умовою успіху господарської діяльності країн, корпорацій та окремих інноваторів. Усі ці особливості характеризують процес керовано-програмного переходу всіх країн світу до глобальної інформаційно-мережевої економіки, до шостого інфо-нано-біо-технологічного укладу, обумовленого розробкою та впровадженням до 2020—2030 рр. нових проривних інтегрально-мережних технологій (у т. ч. на основі конвергенції космо-, нано-, біо- та інформаційних технологій), що охоплюють всі сфери та рівні соціально-політичної та фінансово-економічної сфери, а також формуванням якісно нового глобального економічного порядку.

За сучасних умов попри міжнародну конкуренцію розробка і використання високих технологій супроводжується активним науково-технічним співробітництвом, зокрема й міжнародним (наприклад, корпорація *IBM* розробку мікропроцесора нового покоління здійснювала в кооперації з *Sony* та *Toshiba*, Нобелів-

ською премією дедалі частіше відзначені міжнародні наукові колективи тощо). При цьому глобальна економічна ситуація демонструє, що світові виклики не можуть бути вирішені однією країною, необхідні спільні дії та об'єднання інтелектуальних ресурсів. Свідченням цього є створення у 2011 р. Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії, участь у якому беруть понад 150 країн. Взагалі Гуманітарна реформа виділяє 11 глобальних кластерів, які виконують роль глобальних ініціатив із вирішення окремих проблем. Тому особливою роллю кооперація на національному та міжнародному рівні має для інноваційного компонента національної безпеки.

У результаті усвідомлення технологічного фактора в 1990-х рр. запропоновано інноваційні теорії сприяння високотехнологічним галузям та модель соціокультурного сприяння науково-технічному розвитку, що сформувалися на базі теорій економічного циклу та соціально-економічних концепцій розвитку й орієнтовані на практику. У цих теоріях роль інновацій як провідного фактора економічної динаміки розглянута із декількох позицій: в основі економічних циклів лежить технологічна динаміка (інновації в реальному секторі економіки); існує залежність динаміки зайнятості від динаміки розвитку нових високотехнологічних галузей, що залежить від розвитку малого бізнесу; відсутній автоматичний зв'язок між технологічною модернізацією та економічним зростанням; у розвитку інновацій значна роль інститутів; вони трактуються і як «гальмо» для нововведень, і як спосіб вибору між технологічними альтернативами; у цілому визнана об'єктивна необхідність посилення ролі держави в управлінні інноваційною діяльністю (моніторинг, планування і прогнозування); в інноваційній економіці «провали» відбуваються внаслідок відставання в розвитку нової структури прав власності, власник перестає бути головною діючою особою (у моделях західної економіки), а для менш розвинених країн проблема власності на доходи ТНК — одна із ключових проблем розвитку; організаційні форми та розміри фірм багато в чому визначені використовуваною технологією; першопричина економічного росту — автономні інвестиції, викликані НТП; у центрі економіки залишаються промисловість і промислові інновації; наявність практичних

проблем інноваційної мотивації різних груп власників за зниження значення власника у відкритих інноваціях. Ці аспекти призводять до необхідності корегування підходів до стратегічного розвитку та державного регулювання, зокрема в частині координаційної функції держави.

Нові організаційно-економічні підходи до управління інноваційною системою мають ураховувати, що кожна сфера економічної діяльності та відповідні їй суспільні науки займаються прогнозуванням у рамках свого категоріального апарату. Разом із тим різні технологічні області не повинні ізолюватися. Хоча розробка стратегій розвитку окремих секторів, безсумнівно, необхідна, однак складанням таких прогнозів не можна обмежуватися, оскільки розвиток суспільства — рух системи динамічно пов'язаних підсистем, включаючи економічну, технічну, політичну, культурну й інші. І обов'язковим стає врахування глобальних процесів.

Як показує практика, у сучасних умовах неможливо розробити жодної ефективної стратегії в певній сфері, не залучаючи даних із суміжних областей науки. Наприклад, складно (або навіть неможливо) прогнозувати перспективи розвитку економіки країни, якщо немає відомостей про перспективи росту населення, науково-технічний прогрес, політичний розвиток тощо.

Отже, для розробки національних стратегій розвитку, зокрема й стратегії забезпечення національної безпеки, постає питання урахування системних взаємозв'язків між високотехнологічними секторами.

На думку авторів А.А. Ханова, А.С. Хортонен і Л.В. Парамзіна [4], стратегічне управління соціально-економічними системами за цілями обумовлює необхідність формування структури управління у вигляді системних взаємозв'язків між досягненням цілей, змінами показників діяльності, управлінськими рішеннями та споживанням ресурсів. Цей підхід найповніше можна реалізовувати щодо інноваційних зв'язків, оскільки активізація науково-технічного співробітництва у сфері високотехнологій спричинена значною вартістю досліджень і розробок, необхідністю обміну знаннями, розподілу усе більших витрат і ризиків інноваційної діяльності, доступом до ресурсів тощо [10, 11].

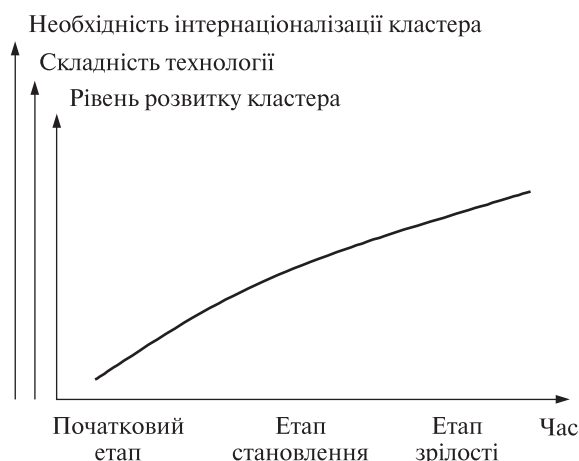

Рис. 1. Значення стратегії міжнародної участі залежно від рівня розвитку кластера (розроблено автором)

У результаті інтернаціоналізації цих процесів співпраця у сфері науки і технологій відбувається за двома основними напрямками: комерційним (усередині фірм та між ними) і некомерційним (через різноманітні академічні угоди та глобальні міжнародні проекти некомерційного характеру).

Світовий досвід управління економікою знань показує, що сучасне високотехнологічне виробництво може базуватися виняково на процесах інтеграції, однією з найбільш дієвих форм якої є кластери.

На думку М. Портера, конкурентоздатність країни варто розглядати через призму міжнародної конкурентоздатності не окремих її фірм, а саме кластерів — об'єднань фірм різних галузей, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Проаналізувавши конкурентні можливості більш ніж 100 галузей у десятиох країнах, М. Портер дійшов висновку, що найбільш конкурентоздатні ТНК зазвичай не розкидані безсистемно по різних країнах, а мають тенденцію до концентрації в одній країні, а іноді навіть в одному регіоні країни.

Поясненням цього явища є те, що одна або кілька фірм, досягаючи конкурентоздатності на світовому ринку, поширює свій позитивний вплив на найближче оточення (ефект інноваційного імпульсу та трансферу технологій): постачальників, споживачів і конкурентів. А середовище, у свою чергу, впливає на подальший ріст конкурентоздатності даної компанії. У результаті такого взаємовигідного співробітництва формується «кластер» — співтовариство фірм, тісно пов'язаних галузей, які взаємно

сприяють росту конкурентоздатності, забезпечуючи значний синергетичний ефект.

Досвід розвитку сучасних інноваційно-технологічних кластерів дозволяє судити про напрям їхнього руху у бік зростання організаційної складності, росту комплексності виробничих і дослідницьких проєктів, а також масштабу ринків і дослідницьких мереж, у які включений кластер. Залежність рівня інтернаціоналізації від рівня розвитку кластера та його науково-технологічної спеціалізації ілюструє рис. 1.

Створення кластерів має відбуватися на основі системно-інтеграційного підходу, який забезпечить такі переваги:

- інноваційно-промислові кластери мають у своїй основі сформовану стійку систему поширення нових технологій, знань, продукції (технологічну мережу), що спирається на спільну наукову базу;

- підприємства кластера мають додаткові конкурентні переваги за рахунок можливості здійснювати внутрішню спеціалізацію і стандартизацію, мінімізувати витрати на впровадження інновацій;

- важливою особливістю інноваційних промислових кластерів є наявність у їхній структурі гнучких підприємницьких структур — малих підприємств, які дають змогу формувати інноваційні «точки зростання» економіки;

- інноваційно-промислові кластери надзвичайно важливі для розвитку малого підприємництва, оскільки вони забезпечують малим фірмам високий ступінь спеціалізації для обслуговування конкретної підприємницької ніші, при цьому також забезпечується полегшений доступ до капіталу, а також активно відбувається обмін ідеями та передача знань.

Результати ряду аналітичних досліджень підтверджують, що організації кластерного типу та програми їхнього розвитку є внеском у продуктивність праці та економічне зростання. Кластерна діяльність сприяє інвестиціям в інновації через широкий спектр інноваційних комунікацій, спільних науково-дослідних проєктів, співробітництво бізнесу та науки (B2S) та співробітництво між підприємствами (B2B).

Міжнародні дослідження підтверджують, що один міжнародний науково-дослідний проєкт у середньому призводить до зростання прибутку підприємств на 0,02—0,2 % на кожний відсоток збільшення інвестицій у дослідження і розробки. Крім того, є значний позитивний

вплив координації різних проєктів. Вплив на зростання продуктивності, оборот та економічні показники майже на 9 % вище у спільних проєктах, ніж індивідуальних. Деякі дослідження показують, що продуктивність праці на підприємствах, які є інтегрованими або співпрацюють з іншими підприємствами, університетами, дослідницькими або технологічними інститутами, у середньому на 9—15 % вище, ніж в інших інноваційноактивних підприємствах [10]. Крім того, спільні проєкти за участю підприємств із європейських країн також суттєво підвищують експорт і зайнятість. Залежність між кластеризацією та результативністю наукової діяльності, виражена патентною активністю у регіоні, показана на рис. 2.

Згідно з теорією В. Полтеровича [10], країнам для надолужувального розвитку потрібні проміжні інститути, які сприятимуть швидким та якісним змінам. Створення кластерів є потужним інструментом, який може мати вплив через збільшення зайнятості населення, відрахувань у бюджети різних рівнів, підвищення ступеня оплати праці, стійкості та конкурентоспроможності регіонального виробництва.

Тому Україна з метою інтеграції до світового інноваційного простору, поширення своїх розробок і залучення нових технологій має створювати кластерні мережеві структури. Фундаментальними завданнями розвитку міжгалузевих кластерів на мережевих засадах мають бути:

- комплексний розвиток наукового потенціалу, відновлення повного науково-виробничого циклу — від фундаментальних наукових досліджень до впровадження досягнень прикладної науки у виробництво відповідно до пріоритетів соціально-економічного і науково-технологічного розвитку;

- розвиток національної інноваційної системи, стимулювання і підтримка розвитку ринку інновацій, наукомісткої продукції, у тому числі наукомісткої продукції з високою доданою вартістю;

- формування системи фундаментальних і прикладних наукових досліджень та її селективна державна підтримка в інтересах організаційно-наукового забезпечення реалізації стратегічних національних пріоритетів;

- розвиток перспективних високих технологій (генна інженерія, робототехніка, біологічні, інформаційні і комунікаційні, когні-

тивні технології, нанотехнології, конвергентні технології);

- розвиток взаємодії освітніх організацій і науково-дослідних центрів із промисловими підприємствами, розширення практики співфінансування державою та суб'єктами підприємництва довгострокових фундаментальних наукових досліджень і програм із тривалими строками реалізації;

- забезпечення першості країни у сфері фундаментальної освіти, гуманітарних і соціальних наук;

- розвиток міждисциплінарних досліджень;

- активний розвиток міжнародних зв'язків у галузі науки, нарощення експорту якісних освітніх послуг, підвищення привабливості системи освіти на світовому ринку освітніх послуг.

У дослідженні М.Ю. Шерешевої відзначено, що мережеві структури у випадку їхнього формування між кластерами характеризуються рядом ключових ознак, у сукупності, що відрізняють їх від інших організаційних об'єднань: добровільність формування зв'язків між учасниками, що забезпечує високу гнучкість мережевої структури; наявність загальної довгострокової мети, яка об'єднує усіх учасників мережевої структури і не може бути досягнута одним учасником самостійно; незалежність учасників мережевої взаємодії, які в результаті інтеграції одержують певну додаткову вигоду, реалізуючи власні унікальні цілі; множинність рівнів взаємодії між учасниками мережі, коли кожний учасник мережної структури може встановлювати власні взаємини з будь-яким партнером, що входять у мережу; множинність лідерів, за рахунок чого забезпечується стійкість і висока еластичність мережевої структури [5].

Тому міжнародний кластер у формі мережі є специфічною економічною системою, що поєднує ознаки об'єктного і процесного типів систем і має такі характеристики: стійкість розвитку в специфічному міждержавному інституціональному середовищі; територіальна обмеженість; багатофункціональність і багатоаспектність; комплексний характер ключової функції кластера (організаційні, контрактційні, гармонізаційні і трансформаційні компоненти); стійкість каналів комунікації між інноваційними та інфраструктурними учасниками — організаціями в рамках мережі; наявність джерел інноваційної активності та середовища поширення інноваційних імпульсів;

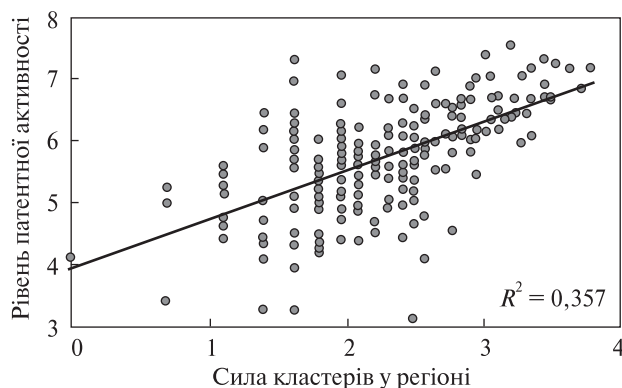

Рис. 2. Кореляція між рівнем патентної активності та наявністю сильних кластерів

мінливість складу і структури кластера протягом періоду його функціонування (життєвого циклу) та взаємодії з підсистемами; наявність стратегічних цілей (кластер є об'єктом стратегічного планування з комплексною стратегією і стратегіями функціонального рівня як об'єкт, як процес, як середовище і як проект); наявність специфічної системи управління, з узгодженим механізмом ухвалення рішень.

Виходячи з цього, ми пропонуємо алгоритм визначення варіантів розвитку певних міжгалузевих кластерів з урахуванням міжнародної складової національної безпеки:

1. Аналіз поточного стану напряму на міжнародному рівні;

2. Визначення ймовірності входження напряму у найближчі 20 років до групи пріоритетних за збереження наявних тенденцій фінансування;

2. Визначення строку завершення поточного етапу досліджень за постійного рівня фінансування до можливості використання прикладних технологій;

3. Порівняння варіантів використання наявних вітчизняних прикладних технологій із запозиченими закордонних технологій;

4. Визначення важливості технології для економічної безпеки;

5. Аналіз автономності технологічного напряму;

6. Аналіз наявної науково-виробничої бази у даному напрямі та потреби в розширенні суміжного технологічного напряму, можливості перепрофілювання;

7. Вибір варіанта: віднесення до стратегічних пріоритетів і розробка системи організаційно-економічного забезпечення; уповільнення темпів розвитку з подальшим зниженням

рівня фінансування або перепрофілювання, реалізація наявних розробок і використання аналогічних запозичених технологій.

Висновки. Ефективність розвитку високотехнологічних галузей із метою досягнення міжнародної конкурентоздатності та національної безпеки можна забезпечити шляхом використання інструментарію стимулювання взаємо-

дій (обліково-аналітичне забезпечення, маркетинг) та еволюційної стратегії, що передбачає розвиток міжгалузевих зв'язків на основі міжнародних кластерів, що в умовах глобалізації еволюціонують у віртуальну форму для відбору організаційно-технологічних ресурсів та їхньої інтеграції за допомогою інформаційних технологій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартенев В.И. Связка «безопасность-развитие» в современных западных исследованиях: от деконструкции к контекстуализации. *Международные процессы*. 2015. Т. 13. № 3 (42). С. 78—97.
2. Урсул А.Д., Романович А.Л. Безопасность через устойчивое развитие. URL: <http://spkurdyumov.ru/economy/bezopasnost-cherez-ustojchivoe-razvitie/> (дата звернення: 25.02.2018).
3. Бартош А.А. Стратегия взаимодействия моделей обеспечения международной и национальной безопасности. 2017. URL: <http://nic-pnb.ru/vojny-konflikty-voennoe-stroitelstvo/strategiya-vzaimodejstviya-modelej-obespecheniya-mezhdunarodnoj-i-natsionalnoj-bezopasnosti/> (дата звернення: 25.02.2018).
4. Ханова А.А., Хортонен А.С., Парамзина Л.В. Системные взаимосвязи стратегического управления и моделирования социально-экономических систем на основе сбалансированной системы показателей. *Вестн. Астрахан. гос. техн. ун-та. Сер. управление, вычисл. техн. информ.* 2014. № 2. С. 109—116.
5. Шерешева М.Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний. М.: Изд. дом ВШЭ, 2010. 339 с.
6. Прокопенко О.В., Омеляненко В.А. Міжнародний фактор забезпечення технологічної безпеки держави. *Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: кол. моногр.* / За наук. ред. Є.В. Хлобистова. Черкаси, 2013. С. 89—98.
7. Omelyanenko V.A. General framework for strategical aspect of national innovation security analytics. Managing economic growth: marketing, management, and innovations. 1st ed. / Eds. Illiashenko, S.M., Strielkowski W. Prague: Prague Institute for Qualification Enhancement, 2016. P. 81—88.
8. Omelyanenko V.A., Volodin D.V. Basics of technological systems analysis based on neural networks. *Economic Processes Management: International Scientific E-Journal*. 2017. № 2. URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2017_2/epm2017_2_4.pdf (last accessed: 25.02.2018).
9. Omelyanenko V. Innovation priorities optimization in the context of national technological security ensuring. *Marketing and management of innovations*. 2016. № 4. P. 226—234.
10. Омеляненко В.А. Міжнародний трансфер високих технологій та національна безпека: тенденції, виклики, перспективи: монографія. Суми: Триторія, 2017. 248 с.
11. Омеляненко В.А. Стратегічні аспекти забезпечення синергії інноваційних пріоритетів. *Стратегія економічного розвитку України*. 2017. № 40. С. 58—67.

REFERENCES

1. Bartenev V.I. Svjazka «bezopasnost'-razvitie» v sovremennyh zapadnyh issledovanijah: ot dekonstrukcii k kontekstualizacii. *Mezhdunarodnye processy*. 2015. T. 13. No. 3 (42): 78—97 [in Russian].
2. Ursul A.D., Romanovich A.L. Bezopasnost' cherez ustojchivoe razvitie. URL: <http://spkurdyumov.ru/economy/bezopasnost-cherez-ustojchivoe-razvitie/> [in Russian].
3. Bartosh A.A. Strategija vzaimodejstviya modelej obespechenija mezhhdunarodnoj i nacional'noj bezopasnosti. 2017. URL: <http://nic-pnb.ru/vojny-konflikty-voennoe-stroitelstvo/strategiya-vzaimodejstviya-modelej-obespecheniya-mezhdunarodnoj-i-natsionalnoj-bezopasnosti/> [in Russian].
4. Hanova A.A., Hortonen A.S., Paramzina L.V. Sistemnye vzaimosvjazi strategicheskogo upravlenija i modelirovanija social'no-jekonomicheskikh sistem na osnove sbalansirovannoj sistemy pokazatelej. *Vestn. Astrahan. gos. tehn. un-ta. Ser. upravlenie, vychisl. tehn. inform.* 2014. No. 2: 109—116 [in Russian].
5. Sheresheva M.Ju. Formy setevogo vzaimodejstviya kompanij. M.: Izdatel'skij dom VShJe, 2010 [in Russian].
6. Prokopenko O.V., Omelianenko V.A. Mizhnarodnyi faktor zabezpechennia tekhnolohichnoi bezpeky derzhavy. V kn.: *Ekonomichna bezpeka derzhavy: mizhdystsyplinarnyi pidkhd: kolektyvna monohrafiia*. Za nauk. red. d-ra ekon. nauk, prof. Ye.V. Khllobystova. Cherkasy, 2013 [in Ukrainian].
7. Omelyanenko V.A. General framework for strategical aspect of national innovation security analytics. Managing economic growth: marketing, management, and innovations. 1st ed. Eds. Illiashenko, S.M., Strielkowski W. Prague Institute for Qualification Enhancement: Prague, 2016.
8. Omelyanenko V.A., Volodin D.V. Basics of technological systems analysis based on neural networks. *Economic Processes Management: International Scientific E-Journal*. 2017. № 2. URL: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2017_2/epm2017_2_4.pdf

9. Omelyanenko V. Innovation priorities optimization in the context of national technological security ensuring. *Marketing and management of innovations*. 2016. № 4: 226—234.
10. Omelianenko V.A. Mizhnarodnyi transfer vysokokh tekhnolohii ta natsionalna bezpeka: tendentsii, vyklyky, perspektyvy: monohrafiia. Sumy: Trytoriia, 2017 [in Ukrainian].
11. Omelianenko V. A. Stratehichni aspekty zabezpechennia synerhii innovatsiinykh priorytetiv. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. 2017. No. 40: 58—67 [in Ukrainian].

Надійшла 12.03.2018

О.Ю. Кудрина, В.А. Омеляненко

Сумской государственной педагогический университет
имени А.С. Макаренко, г. Сумы, Украина

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМНЫХ
ВЗАИМОСВЯЗЕЙ В ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ СЕКТОРАХ:
КЛАСТЕРНО-СЕТЕВОЙ ПОДХОД

Проанализированы особенности развития высокотехнологических сфер и инновационных связей между ними. Предложены концептуальные основы создания кластеров в высокотехнологических секторах на основе системно-интеграционного подхода и определены основные его преимущества. Разработан алгоритм определения вариантов развития межотраслевых кластеров с учетом международной составляющей национальной безопасности.

Ключевые слова: кластер, инновационная сеть, инновации, высокотехнологический сектор, стратегия.

О.Ю. Кудрина

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-7364-1998>

V.A. Omelyanenko

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0713-1444>

STRATEGIC FRAMEWORK OF SYSTEMIC INTERDEPENDENCE
DEVELOPMENT IN HIGH-TECH SECTORS: CLUSTER-NETWORK APPROACH

In current conditions the national security increasingly depends on the processes of development and transfer of high technologies that affect the level of its socio-economic development and are determined by the effectiveness of identifying innovative priorities and developing an international strategy. This necessitates the development of theoretical foundations and practical recommendations on the participation of countries in the processes of development of high technologies in the global innovation system, taking into account national security and development strategy.

The article is devoted to the analysis of peculiarities of high-tech sectors development and the features of innovative linkages between them.

The conceptual bases of creating clusters in high-tech sectors based on the system integration approach are proposed and the main advantages of this approach are determined. An algorithm for determining the development options for certain inter-branch clusters, taking into account the international component of national security, has been developed.

It is proved, that Ukraine needs to create clustered network structures in order to integrate into the world of innovation space, expand its development and attract new technologies. In this case the fundamental objectives of intersectoral clusters development of on a network basis were identified.

It was shown, that the effectiveness of high-tech industries development in order to achieve international competitiveness and national security can be ensured through the use of tools for stimulating interactions (accounting and analytical support, marketing) and an evolutionary strategy, that involves the development of intersectoral relationships based on international clusters, that evolve under globalization in a virtual form for the selection of organizational and technological resources and their integration through information technology.

Keywords: cluster, innovation network, innovation, high-tech sector, strategy.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.130>

УДК 338.22(477:100)

В.П. ПЕТРЕНКО, аспірант кафедри підприємництва економічного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

 orcid.org/0000-0001-9407-6273

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Ключові слова: державна підтримка, суб'єкти малого підприємництва, розвиток малого підприємництва, фінансова підтримка малого підприємництва.

Проаналізовано розвиток та систему підтримки малого бізнесу у різних країнах. Виявлено закономірності функціонування та обґрунтовано пропозиції щодо активізації розвитку малого бізнесу в Україні у контексті зарубіжного досвіду.

Вступ. Як свідчить зарубіжний досвід, запорукою успішного розвитку малого підприємництва є стабільна й всебічна державна підтримка. Саме допомога держави малому підприємству у складних економічних умовах, що спостерігаються сьогодні, може забезпечити покращення економічної ситуації і у регіонах, і в країні у цілому. Проте в останні роки спостерігається уповільнення темпів зростання кількості малих підприємств і чисельності зайнятих на них, зменшення частки малого підприємництва у загальнодержавних обсягах виробництва, спричинені недостатньою дієвістю заходів державної підтримки малого підприємництва і необхідністю її реформування [1, с. 45].

За результатами аналізу виявлено, що негативний вплив на розвиток малого підприємництва в Україні зумовлено такими проблемами: недосконалість та обтяжливість системи оподаткування, адміністративні перешкоди у сфері підприємництва, неурегульованість питань фінансування і кредитування, зокрема мікрокредитування малого підприємництва, низький рівень державної фінансової допомоги, слабкий розвиток інфраструктури підтримки підприємства. Усунення цих проблем та створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва потребує впровадження у практику господарювання нових методів регулювання економіки, які повинні враховувати ринкові відносини [2, с. 96].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу економічної природи та особливостям малого підприємництва приділили увагу вчені: З. Варналій, К. Ващенко, Д. Ляпін, О. Кужель, В. Ляшенко. Висвітленню фінансового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання присвятили свої праці українські науковці І. Бланк, Т. Васильців, Л. Воротіна, В. Вороткін, Т. Ковальчук, В. Кудряшов, П. Рогожин, В. Федоренко. Розгляд теоретичних і практичних ознак проводили економісти-фінансисти: М. Білик, П. Буряк, О. Крохмаль, Я. Онищук,

С. Реверчук. У праці І. Ломачинської досліджено світовий досвід фінансового забезпечення розвитку суб'єктів малого бізнесу та запропоновано заходи щодо комплексної державної політики з удосконалення механізмів фінансування вітчизняних підприємств малого бізнесу. О. Другов запропонував систему фінансування малого та середнього бізнесу залежно від етапу розвитку. Л. Боцьорою проаналізовано питому вагу кредитів, наданих банками України малим підприємствам, у загальному обсязі кредитного портфеля банку у рамках джерел фінансових ресурсів. Але попри значний теоретичний доробок з даного питання, вбачається доцільним дослідити практичні прояви цієї проблеми у світлі останніх змін економічного становища України.

Метою даної статті є дослідження зарубіжного досвіду державної підтримки розвитку малого підприємництва та можливостей упродовження його в Україні.

Результати дослідження. Сьогодні ще очевиднішим стає, що саме мале підприємництво є сферою діяльності, яка найоперативніше реагує на зміни кон'юнктури ринку, а також, що не менш важливо, саме воно надає необхідної гнучкості економіці. Характерною рисою малих підприємств є здатність своєчасно реагувати на зміни споживчого попиту, і за рахунок цього вони мають можливість створювати необхідну рівновагу на споживчому ринку. Саме завдяки малому підприємству формується конкурентне середовище, яке позитивно впливає на кон'юнктуру ринку, забезпечує економічне зростання, а також на стан зайнятості населення (переважно самозайнятості). Зазначимо, що економічний ризик у сфері малого підприємництва вищий ніж у великих компаній, тому і «життєвий цикл» зазвичай коротший. Навіть в економічно розвинених країнах ця сфера є уразливішою, і тому малі підприємства відчувають низку характерних труднощів.

Сьогодні, на жаль, в Україні відсутній дієвий механізм підтримки, розвитку і захисту малого бізнесу і малого підприємництва. Про це свідчать недоліки і складнощі, які часто трапляються у процесі функціонування підприємств бізнесу. Тому перед урядовими органами й зацікавленими організаціями відкривається широке поле для діяльності. При цьому синхронно потрібно розвивати державну систему

підтримки бізнесу і ініціативу підприємців, малих, середніх підприємств по об'єднанню зусиль у сфері державно-фінансової діяльності [3, с. 125].

Державне регулювання та підтримка розвитку малого підприємництва в Україні здійснюється відповідними загальнодержавними, регіональними та місцевими органами влади з метою узгодження інтересів держави і сектору малого підприємництва [4, с. 55].

Державна підтримка малого підприємництва у всіх економічно розвинених державах — це створення державою організаційно-правових і фінансово-економічних умов для розвитку підприємницьких структур. Державні програми фінансової допомоги малому бізнесу повинні враховувати стан бюджетної, кредитно-фінансової системи, соціально-політичний рівень населення для ефективного і своєчасного прямого і непрямого впливу на розвиток підприємництва [4, с. 56].

Дослідження досвіду країн із розвинутою ринковою економікою засвідчило пріоритетність підтримки та розвитку малого підприємництва, що є актуальним і для України. Нижче детальніше розглянуто досвід США, Великої Британії, ФРН, Франції та країн-членів ЄС.

Малі підприємства сьогодні стали невід'ємною частиною економік більшості промислово розвинених держав. У країнах ЄС на їхню частку в середньому припадає 63—67 % ВВП, у США — 40, в Японії — 61 %. На малих підприємствах зайнята значна кількість працездатного населення: 72 % у середньому по країнах ЄС, 78 — в Японії, 75,3 — у Південній Кореї, 73 — в Італії, 54 % — у Франції та США. Така роль малих підприємств в економіці розвинутих країн забезпечується систематичною комплексною підтримкою з боку держав, яку підкріплено регулярним та значним за обсягом бюджетним фінансуванням. Уряд США щорічно виділяє малому бізнесу у вигляді грантів майже 30 млрд дол. З них 12 млрд дол. призначено для підприємців — жінок, малопробиткових підприємств (у т. ч. тих, що використовують працю інвалідів) [4, с. 57].

Як правило, у країнах ЄС справи малих і середніх підприємств перебувають у компетенції міністерства економіки і (або) міністерства промисловості і торгівлі. ФРН та Нідерланди, наприклад, мають відділи у справах малих і

середніх підприємств у Міністерстві економіки. У Франції відповідний відділ створено у Міністерстві промисловості. У Великій Британії навіть існує Міністерство малого бізнесу. Що стосується програм розвитку малих і середніх підприємств, то вони розробляються із розрахунком на участь одразу кількох міністерств, що знову ж таки потребує координації зусиль [5, с. 128].

США є країною з найвищим рівнем підприємницької активності у світі. Розквіт малого бізнесу у США забезпечується значною мірою належною підтримкою з боку держави. Конгресом США ще у 1953 р. на правах федерального відомства було створено Адміністрацію у справах малого бізнесу. Наприкінці 1980-х — початку 1990-х рр. Правління США провело через Конгрес ряд законодавчих актів і поправок до них. Ці акти відобразили радикальні зміни державної науково-технічної політики країни [6, с. 163].

Необхідно зауважити, що у США відсутній особливий податковий режим для малих підприємств. Особливістю державної підтримки малого підприємництва у сфері податкового стимулювання малого підприємництва в США є те, що всі суб'єкти підприємницької діяльності для розрахунку прибутку з метою оподаткування зобов'язані вести бухгалтерський облік у повному обсязі.

Однак для малих підприємств передбачені спеціальні положення, що спрощують процедуру обліку та звітності оподаткованого прибутку за прогресивною шкалою: оподатковуваний прибуток до 50 тис. дол. — 15 %; від 50 до 75 тис. дол. — 25 %; від 75 тис. дол. до 10 млн дол. — 34 %; понад 10 млн дол. — 35 %.

У США малі підприємства, що мають невеликі обсяги прибутків, можуть застосовувати касовий метод обліку замість обліку методом нарахування, крім того, їм дозволяють вилучати з оподаткування інвестиції в капітальні активи, якщо їхні обсяги за рік не перевищують 24 тис. дол. [4, с. 58].

Цікавим для України є британський досвід державного регулювання малого бізнесу, а саме підтримка підприємництва у кризових регіонах. З цією метою створюються зони вільного підприємництва, де функціонують державно-комерційні фонди, що надають пільгові кредити і ділові послуги. Неабияке значення має програма «Дії для міст», мета якої — оздоров-

лення старих промислових центрів і поліпшення соціального клімату у виробничих кварталах [7, с. 225].

Також необхідно зазначити, що індивідуальні фірми у Великій Британії не зобов'язані проходити державну реєстрацію, а сплата податків здійснюється на підставі декларування індивідуальних доходів членів фірми. І навіть якщо фірма зареєструвалась у державних органах, то податки сплачуються тільки після того, як фірма почала активно працювати на ринку та знайшла своїх споживачів. Загалом величина та кількість податків, які сплачують малі підприємства, менші, а процедура оподаткування значно простіша ніж для великих підприємств. Крім цього, використовується також прогресивне оподаткування прибутків корпорацій: ставки податків для корпорацій з меншими доходами менші ніж для корпорацій із великими доходами [8]. Таким чином, держава заохочує створення малих підприємств і усебічно підтримує їхню діяльність, застосовуючи пільгові умови оподаткування.

У ФРН існує велика кількість закладів, які дають консультації малим і середнім фірмам з різноманітних питань (від результатів маркетингових досліджень до допомоги у подоланні бюрократичних бар'єрів). Консультаційні центри фінансуються як урядом, так і спілками приватних підприємців [9, с. 163].

Міністерство економіки ФРН розробило програму «Євро-фітнес», завдання якої — допомогти малим і середнім підприємствам підготуватися до функціонування в умовах єдиного внутрішнього ринку ЄС. У межах цієї програми асигнуються кошти на проведення галузевих і структурних досліджень, розширення консультаційної та інформаційної допомоги підприємству, активізацію участі малих та середніх компаній у різних європейських ярмарках та виставках [9, с. 163].

Велику підтримку малим і середнім підприємствам уряд ФРН надає за допомогою кредитів і субсидій. З бюджету федерації та земель надаються пільгові інвестиційні кредити, особливо при освоєнні високотехнологічних виробництв, кредити для створення власних підприємств. Державна підтримка малого бізнесу направлена, перш за все, на забезпечення його фінансової самостійності. У федеральній програмі субсидування малих і середніх підприємств існує спеціальна стаття щодо допомоги

для підвищення частки власних коштів, яка склала приблизно 30 % усіх субсидій. Особам, що створюють нові підприємства, надаються кредити строком до 20 років. Уряд ФРН розробив концепцію стимулювання наукових досліджень на малих і середніх підприємствах. Велике значення надається інформаційним і консультаційним послугам у нових галузях технології, перебудові професійного навчання, особливо підвищенню кваліфікації кадрів, зайнятих інноваціями [2].

У Франції широкого застосування набув механізм податкових пільг. За його допомогою держава сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, розширенню експорту тощо. Так, існують пільги для новоутворених акціонерних товариств (протягом перших двох років не сплачується податок, на третій рік оподатковується 25 % їхнього прибутку, на четвертий — 50, на п'ятий — 75, починаючи із шостого року — 100 % прибутку), застосовується податковий кредит і для підприємств, які проводять фахову підготовку кадрів, тощо [11]. Малі підприємства не подають декларації про податок на додану вартість, проте виплачують прибуткові податки, рівень яких залежить від сфери діяльності (торговельні операції, послуги тощо) [11].

Відносно розвитку малого та середнього підприємництва урядові структури ЄС також проводять зважену державну політику, яка враховує галузеві та регіональні особливості розвитку та функціонування цього сегмента економіки. Головними цілями наддержавного рівня в ЄС є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні окремих її суб'єктів шляхом залучення підприємств до електронної комерції, активізація процесів створення та упровадження інновацій, спрощення процедур для створення нових підприємницьких структур. На державному рівні політика ЄС спрямована на усунення перешкод ефективного функціонування суб'єктів підприємництва. Так, для усунення бюрократичних перепон на шляху створення та функціонування суб'єктів підприємництва розроблено та упроваджено декілька програм: 1) Програма *SLIM*: пропонує заходи щодо спрощення законодавства ЄС в тому або іншому секторі економіки; 2) Євроінфоцентри: роз'яснення вимог законодавства до суб'єктів підприємництва; спрощення форм

та звітних вимог; організація європейських конференцій для щойно створених суб'єктів малого та середнього підприємництва; 3) Програма оцінювання впливу нормативних актів на функціонування підприємництва з погляду порівняння витрат, вигод і ризику; 4) «Центр єдиного вікна»: спрямована на співробітництво між відповідними державними органами та підприємницькими структурами, може стати корисною для обох сторін [12, с. 186]. Багато з цього застосовується сьогодні і в Україні та дає позитивний результат.

Показовим для України є досвід державної політики у сфері малого підприємництва постсоціалістичних країн — Угорщини, Чехії, Польщі. Частка малих підприємств Угорщини складає 99,8 % усіх підприємств. Вони створюють 50 % ВВП та забезпечують 60 % робочих місць. Для ефективної співпраці держави з підприємництвом налагоджено діяльність цілої низки організаційних структур, до яких належать: Національна Рада розвитку підприємництва, Міністерство економіки Угорщини, Агентство з розвитку інвестицій та торгівлі, Угорський банк розвитку, Державне акціонерне товариство гарантій, Державний фонд підтримки інновацій та науково-дослідної діяльності. Державна підтримка малого підприємництва охоплює ряд економічних стимулів, серед яких пільгове оподаткування та пільгове кредитування [12, с. 187].

На жаль сьогодні в нашій державі ми спостерігаємо слабко розвинену інфраструктуру підтримки розвитку малого підприємництва, проте Уряд здійснює кроки для подолання цієї проблеми. Саме тому для сприяння розвитку інфраструктури підтримки підприємництва, зокрема надання суб'єктам господарювання фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, науково-технологічної, консультативної, маркетингової, кадрової та освітньої підтримки є одним із основних питань, що потребує вирішення на державному рівні та регламентується розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 роки» [10].

Висновки. Проаналізований сучасний стан розвитку малого підприємництва у країнах Європи і США та його місце у міжнародному бізнес-середовищі дає змогу виявити позити-

ви і сформулювати рекомендації щодо відповідної державної політики підтримки розвитку малого підприємництва в Україні. Беззаперечно, завдяки малому підприємництву створюється конкурентне середовище, яке позитивно впливає на кон'юнктуру ринку, забезпечує економічне зростання, а також зайнятість (самозайнятість) населення.

Досвід державної політики щодо підтримки розвитку малого підприємництва у США, Великій Британії, ФРН, Франції та інших краї-

нах-членах ЄС свідчить, що розвиток малих підприємств в економіці розвинутих країн забезпечується систематичною комплексною підтримкою з боку держави, яку підкріплено регулярним та значним за своїми обсягами саме бюджетним фінансуванням. Стосовно розвитку малого та середнього підприємництва урядові структури ЄС також проводять зважену державну політику, яка враховує галузеві та регіональні особливості розвитку і функціонування цього сегмента економіки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Polischuk N. State support policy for development for small business in Ukraine: directions, forms of implementation. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. ОРІДУ*. Гол. ред. М.М. Іжа. Вип. 2 (66). Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. 136 с.
2. Деренко О.А. Міжнародний досвід державного регулювання та підтримки малого підприємництва. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 5. С. 95—97.
3. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва: стат. зб. За ред. М.С. Кузнецової. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 514 с.
4. Захарченко В.І., Борисов О.Г., Іванишева А.В. Зарубіжний і вітчизняний досвід державного регулювання економіки для сучасної України. За ред. В.І. Захарченка. Одеса: Негоціант, 2005. 128 с.
5. Ісаченко Д.А. Малі підприємства в трансформаційній економіці регіону: монографія. Одеса: Ін-т проблем ринку та екон.-еколог. досліджень НАН України, 2009. 406 с.
6. Комарницький І.М. Організаційно-економічні механізми розвитку підприємництва: монографія. Ужгород: Патент, 2000. 224 с.
7. Лех Г.А., Ільчишин М.М., Туркало О.Я. Світовий досвід розвитку підприємств малого бізнесу. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць*. 2011. Вип. 21.15. С. 224—229.
8. Ольвінська Ю.О. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=814> (дата звернення: 03.03.2018).
9. Пап В.В. Сучасний стан і тенденції розвитку малого підприємництва в Україні. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 6. С. 160—164.
10. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014—2024 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 641-р. *Офіційний вісник України*. 2013. Ст. 2543.
11. Тимченко О.І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України. *Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид.* 2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4135> (дата звернення: 03.03.2018).
12. Федорченко В.В. Удосконалення механізму формування державної політики підтримки розвитку малого підприємництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 7. С. 185—188.

REFERENCES

1. Polischuk N. State support policy for development for small business in Ukraine: directions, forms of implementation. V kn.: Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. ORIDU. Hol. red. M.M. Izha. Vyp. 2 (66). Odessa: ORIDU NADU, 2016.
2. Derenko O.A. Mizhnarodnyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання ta pidtrymky maloho pidpriemnytstva. *Biznes-Inform*. 2012. No. 5: 95—97 [in Ukrainian].
3. Diialnist subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva: stat. zb. Za red. M.S. Kuznietsovoi. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016 [in Ukrainian].
4. Zakharchenko V.I., Borisov O.H., Ivanysheva A.V. Zarubizhnyi i vitchyzniani dosvid derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky dlia suchasnoi Ukrainy. Za red. V.I. Zakharchenka. Odessa: Nehotsiant, 2005 [in Ukrainian].
5. Isachenko D.A. Mali pidpriemstva v transformatsiinii ekonomitsi rehionu: monohrafiia. Odessa: In-t problem rynku ta ekon.-ekoloh. doslidzhen NAN Ukrainy, 2009 [in Ukrainian].
6. Komarnytskyi I.M. Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy rozvytku pidpriemnytstva: monohrafiia. Uzhhorod: Patent, 2000 [in Ukrainian].
7. Lekh H.A., Ilchysyn M.M., Turkalo O.Ia. Svitovyi dosvid rozvytku pidpriemstv maloho biznesu. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy: zb. nauk.-tekhn. prats. 2011. Vyp. 21.15: 224—229 [in Ukrainian].

8. Olvinska Yu.O. Osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання maloho pidpriemnytstva u krainakh svitu. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2015. No. 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=814> [in Ukrainian].
9. Papp V.V. Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini. *Biznes-Inform*. 2013. No. 6: 160–164 [in Ukrainian].
10. Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnoderzhavnoi prohramy rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva na 2014–2024 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.08.2013 No. 641-r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2013. St. 2543 [in Ukrainian].
11. Tymchenko O.I. Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho pidpriemnytstva v rehionakh Ukrainy. *Efektivna ekonomika: elektron. nauk. fakhove vyd.* 2015. No. 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4135> [in Ukrainian].
12. Fedorchenko V.V. Udoskonalennia mekhanizmu formuvannia derzhavnoi polityky pidtrymky rozvytku maloho pidpriemnytstva. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2014. No. 7: 185–188 [in Ukrainian].

Надійшла 07.03.2018

В.П. Петренко

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина

ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Проанализированы развитие и система поддержки малого бизнеса в некоторых странах. Выявлены закономерности функционирования и обоснованы предложения по активизации развития малого бизнеса в Украине с учетом зарубежного опыта.

Ключевые слова: государственная поддержка, субъекты малого предпринимательства, развитие малого предпринимательства, финансовая поддержка малого предпринимательства.

V.P. Petrenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9407-6273>

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE OF STATE SUPPORT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Main principles of state strategic management of small entrepreneurship development in USA, Great Britain, Germany, France and EU member states are investigated in the article. The role of small entrepreneurship in the economy of various countries is investigated. Main aims and principles of small entrepreneurship support in the developed countries are stated, main mechanisms for small entrepreneurship development in Europe are outlined. Moreover, main directions of state strategy of the small business development in each of the listed countries are determined. The role of the operation of small beneficiaries in the economy formation in the certain region and in the country en at large is substantiated, and the necessity of the development of state strategy of small business development in the immediate perspective was determined. The necessity of the change of strategic priorities of small business development on the state level in Ukraine is justified based on the considered world experience. Main strategic priorities of the state support of small entrepreneurship development in Ukraine for economic rise of the state regions, state at large and population employment is developed. The consequences of the influence of eurointegration processes on small entrepreneurship development in Ukraine are determined, the proposals on activation of its development are scientifically justified.

The global experience of small entrepreneurship development (that is part of competitive, dynamic, intellect-intensive economy, which influences stable economic growth, increase of workplace numbers and population welfare) is investigated. The status if small entrepreneurship in Ukraine is analyzed, the factors which influence it negatively are determined, a package of measures for support of small entrepreneurship development (including: streamlining of the simplified tax system, formation of modern financial infrastructure for small entrepreneurship development, formation of favourable business climate, legal support of the entrepreneurship) is proposed.

Keywords: state support, small business entities, small business development, financial support of small business.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.136>

УДК 62.012.32

Ю.Е. ДУДНЄВА, канд. екон. наук., доц., доцент кафедри менеджменту
Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна
 orcid.org/0000-0002-4786-7213

О.І. КІР'ЯН, канд. екон. наук., доц., доцент кафедри менеджменту
Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків, Україна
 orcid.org/0000-0002-1357-0497

СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ В УПРАВЛІННІ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ключові слова: стратегічний контролінг, завдання стратегічного контролінгу, інструмент стратегічного контролінгу, управління.

Досліджено сутності, функції, завдання та інструментарій стратегічного контролінгу в управлінні промисловими підприємствами. Авторами надано власне розуміння мети стратегічного контролінгу та змісту його функціональних завдань. Досліджено систему інструментів стратегічного контролінгу, застосування яких надає змогу вирішувати його завдання. Узагальнена інформація щодо особливостей та перспектив реалізації окремих специфічних інструментів стратегічного контролінгу у практичній управлінській діяльності.

Актуальність. Сучасне економічне середовище характеризується значною нестабільністю, причинами якої є формування економіки інноваційного типу, економічна інтеграція із країнами Європейського Союзу, поступове наростання дефіциту енергоресурсів і деяких видів сировини тощо. Для підтримки конкурентоспроможності у цих умовах промислові підприємства опановують і використовують нові методології та інструментарії управління, які відповідають складності і динамічності зовнішнього та внутрішнього середовищ. Одна із таких методологій — стратегічний контролінг, основним змістом якого є обґрунтування взаємодії промислового підприємства із зовнішнім середовищем, виявлення причинно-наслідкових зв'язків стратегічних проблем, визначення ймовірних пріоритетних шляхів розвитку суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження сутності, методів та інструментів стратегічного контролінгу внесли такі західні учені: Й. Вебер, А. Дайле, Е. Майер, Д. Хан, П. Хорват, а також вітчизняні вчені-економісти, зокрема: О.В. Арєф'єва, С.Ф. Голов, С.Б. Ільїна, В.В. Прохорова, О.О. Терещенко, Г.О. Швиданенко, А.М. Ужва, В.І. Чобіток та інші, але у науковців досі немає єдності щодо визначення ключових інструментів стратегічного контролінгу в управлінській практиці промислових підприємств. Це обумовлює потребу у подальшому вивченні та дослідженні даної проблеми.

Метою статті є дослідження сутності стратегічного контролінгу, його особливостей, характеристик та завдань, а також огляд спеці-

фічних інструментів стратегічного контролінгу, що застосовуються в управлінні промисловими підприємствами.

Результати досліджень. Контролінг є ефективним інструментом управління конкурентоспроможністю промислового підприємства через забезпечення вищої управлінської ланки необхідною інформацією для ухвалення управлінських рішень шляхом інтеграції процесів збору, обробки, підготовки, аналізу, інтерпретації інформації.

Концепція контролінгу є основою, навколо якої повинні бути об'єднані основні елементи організації та управління діяльністю підприємства, а саме усі категорії бізнес-процесів та витрати по них; центри відповідальності підприємства; системи планування і бюджетування, що формуються на основі центрів відповідальності підприємства; система управлінського обліку, побудована на основі центрів відповідальності та їхніх бюджетів; система стратегічного управління, заснована на аналізі ланцюжка створення вартості, стратегічного позиціонування та аналізі чинників, які впливають на формування витрат; інформаційні потоки, які дають змогу оперативно фіксувати поточний стан виконання бюджетів центрів відповідальності; моніторинг і аналіз результатів фінансово-господарської діяльності підприємства; виявлення причин відхилень і формування корегувальних впливів у рамках центрів відповідальності.

Стратегічний контролінг є складовою системи управління досягненням довгострокових цілей підприємства, спрямованою на вирішення завдань. Це відповідає обраній стратегії підприємства, яка передбачає формулювання цілей, що відображають бажаний стан підприємства у майбутньому за умови своєчасного виявлення та усунення наявних відхилень з метою внесення поправок до стратегії підприємства [1, с. 407].

Стратегічний контролінг вирішує достатньо широке коло завдань, до числа яких належать:

- адаптація цілей підприємства до тенденцій розвитку зовнішнього середовища; перевірка стратегічних планів на їх повноту, взаємозв'язок та відсутність внутрішніх протиріч; коригування термінів реалізації та змісту стратегічних планів [2, с. 36];

- забезпечення існування підприємства у довгостроковій перспективі; відстеження на-

мічених цілей розвитку та досягнення стійкої конкурентної переваги через контрольовані показники; діагностика сильних та слабких сторін фірми, можливостей і загроз в її бізнесі [3, с. 160];

- визначення кількісних та якісних цілей на довгостроковий період, стратегічне планування; діагностика сильних і слабких сторін та можливостей і загроз у зовнішньому середовищі; формування критеріїв та показників оцінки ефективності досягнення стратегічних завдань; оцінка конкурентоспроможності підприємства, аналіз довгострокових резервів; управління соціальною та економічною ефективністю підприємства [4, с. 378].

На сьогодні існує багато визначень стратегічного контролінгу, деякі з них наведені у таблиці.

Узагальнюючи викладені вище погляди науковців, визначимо основні характеристики стратегічного контролінгу:

1. Повинен відповідати стратегічним планам підприємства, не підміняти собою стратегічний менеджмент, а сприяти успішній реалізації стратегії.

2. Має забезпечувати реалізацію стратегічних цілей та планів підприємства через інтегровану систему виміру та інтерпретації показників діяльності, виявлення невідповідності фактично досягнутих результатів діяльності стратегічно визначеним орієнтирам та регулювання цих невідповідностей.

3. Дає змогу адаптувати параметри діяльності промислового підприємства до параметрів та ризиків зовнішнього середовища, виявляти невідповідність стратегії розвитку наявним ринковим вимогам та їхнім прогнозованим тенденціям.

4. Визначає набір показників, які дають змогу фіксувати різноманітні процеси на підприємстві і аналізувати фактично досягнутий рівень розвитку та стратегічних планів.

5. Координує функції стратегічного планування, стратегічного контролю та системи стратегічного інформаційного забезпечення.

Традиційно функціями стратегічного контролінгу вважають [5, 6, 9]:

- розробку інструментів для стратегічного планування, обліку і контролю (показників, методів їх розрахунку і аналізу, способів їх використання для управління);

- формування інформаційних потоків, необхідних для ухвалення стратегічних управ-

лінських рішень та зменшення їхньої ризикуваності;

- розробку методів планування, обґрунтування і системи оцінок стратегічних можливостей суб'єкта господарювання;
- оцінку варіантів реалізації запланованих заходів;
- координацію і планування окремих стратегічних заходів у часі і за змістом;

- визначення допустимої межі відхилень від стратегічних планів;
- забезпечення збалансованості і єдності стратегічних планів центрів відповідальності підприємства з його загальною стратегією;
- розробку системи оцінки стратегічних планів і ступеня їх виконання;
- поточний контроль реалізації стратегії підприємства, розробку і обґрунтування коригу-

Сутність стратегічного контролінгу у трактуванні різних авторів

Дослідник	Визначення поняття стратегічний контролінг
Аніскін Ю.П.	Стратегічний контролінг — це управління майбутнім, що визначає цілі та завдання для оперативного контролінгу, спрямований на управління ними та їхніми досягнення
Барабаш Ю.О. [2]	Стратегічний контролінг — підхід до управління підприємством, що припускає розуміння довгострокових цілей і завдань підприємства, усебічний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, у якому діє дане підприємство, з метою виживання підприємства й підтримання його успіху за допомогою таких управлінських елементів, як планування, аналіз, контроль, а також інформаційне забезпечення
Долинська Р.Г. [5]	Стратегічний контролінг — діяльність, що охоплює тривалий проміжок часу та ставить завдання «робити справу правильно», при цьому стратегія розуміється як обґрунтування цілей та шляхів їх досягнення
Іванова В.І. [6]	Стратегічний контролінг — це напрям у теорії та практиці управління, що забезпечує виживання підприємства, постійний контроль за його рухом до наміченої мети провадження антикризової політики
Ільїна С.Б., Журба Т.С. [7]	Стратегічний контролінг — найважливіша складова контролінгу, що керує зовнішнім середовищем, стратегічними чинниками успіху, альтернативними стратегіями, стратегічною метою, направлена на реалізацію довгострокових стратегій і програм. Має за мету своєчасне встановлення причин відхилення для внесення поправок у стратегію фірми до виникнення оперативних недоліків
Куровська О.А., Овсеєнко О.С. [8]	Стратегічний контролінг — основоположний інструмент управління зовнішнім середовищем, стратегічними чинниками успіху, альтернативними стратегіями і стратегічними цілями
Лозовицький Д.С. [9]	Стратегічний контролінг — орієнтована на ринок і конкуренцію концепція стратегічного управління, забезпечує здійснення системи цілей організації за рахунок створення її конкурентної переваги за допомогою координації та інтеграції усіх функцій і об'єктів сучасного менеджменту
Маркіна І.А. [10]	Стратегічний контролінг координує функції стратегічного планування, контролю та системи стратегічного інформаційного забезпечення, повинен допомагати підприємству ефективно використовувати наявні у нього переваги і створювати у перспективі нові потенціали успішної діяльності
Остапенко О.М. [11]	Стратегічний контролінг — діяльність співробітників (контролерів), що передбачає збір, аналіз і систематизацію інформації, необхідної для ухвалення управлінських рішень на усіх ієрархічних рівнях системи управління, а також сукупність методик перетворення інформації в банк систематизованих техніко-економічних даних для підтримки стратегічного планування
Підліпна Р.П. [12]	Стратегічний контролінг — спеціальна саморегульована система методів та інструментів, спрямованих на функціональну підтримку менеджменту підприємства (зокрема фінансового менеджменту), яка охоплює інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль і внутрішній консалтинг
Русановська О.А. [13]	Стратегічний контролінг — діяльність, направлена на довгострокову перспективу та спрямована на забезпечення ліквідності підприємства й отримання прибутку
Швидка О.П. [3]	Стратегічний контролінг повинен забезпечити довготривале існування підприємства, відстежувати намічені цілі розвитку та досягнення стійкої конкурентної переваги через контрольовані показники: цілі, стратегії, сильні та слабкі сторони фірми, можливості та загрози її бізнесу

вальних заходів у разі відхилення фактичних показників від стратегічних планів.

Стратегічний контролінг відрізняється від методу стратегічного управління тим, що його можна застосовувати у різних модифікаціях на будь-яких великих підприємствах за будь-яких умов і його неможливо замінити іншим методом.

Упровадження та розвиток контролінгу на будь-якому підприємстві неможливі без визначення його механізму, методів та інструментів реалізації. Під механізмом контролінгу розуміємо взаємодію елементів контролінгу (кадри, керівники, інструменти, методи тощо). У цьому механізмі елементи мають свою роль і місце. Його основою також є план, звіт і план-факт аналіз, але усі інструменти механізму контролінгу визначені і організовані, хоча у міру розвитку науки та практики менеджменту, технологій та бізнес-процесів підприємства вони також змінюються.

Методи контролінгу — це сукупність дій, організованих для досягнення певної мети. Інструменти контролінгу — це сукупність дій, організованих для досягнення конкретного завдання, які мають задовольняти базовій вимозі, а саме, забезпеченню виконання функцій контролінгу.

Варто зазначити розмаїття інструментів контролінгу. Більшість авторів, що займаються цією проблематикою, традиційно поділяють інструменти контролінгу на інструменти стратегічного і оперативного контролінгу. Таке групування логічно впливає з цих видів контролінгу (стратегічний контролінг націлений на створення конкурентної переваги, а оперативний — на її утримання). Трапляються й інші класифікації методів і, відповідно, інструментів контролінгу. Цікавою є пропозиція щодо групування методів контролінгу, паралельно із традиційним поділом на методи стратегічного та оперативного контролінгу, ще на методи управлінського обліку та управлінського аналізу [14]. Виходячи з такої класифікації, можемо виділити інструменти стратегічного контролінгу:

- аналітичні: аналіз ефективності реінжинірингу бізнес-процесів, системний аналіз, портфельний аналіз, *SWOT*-аналіз, *SNW*-аналіз, бенчмаркінг, стратегічний аналіз витрат *SCA*, аналіз життєвого циклу продукції (*LCC*) тощо;

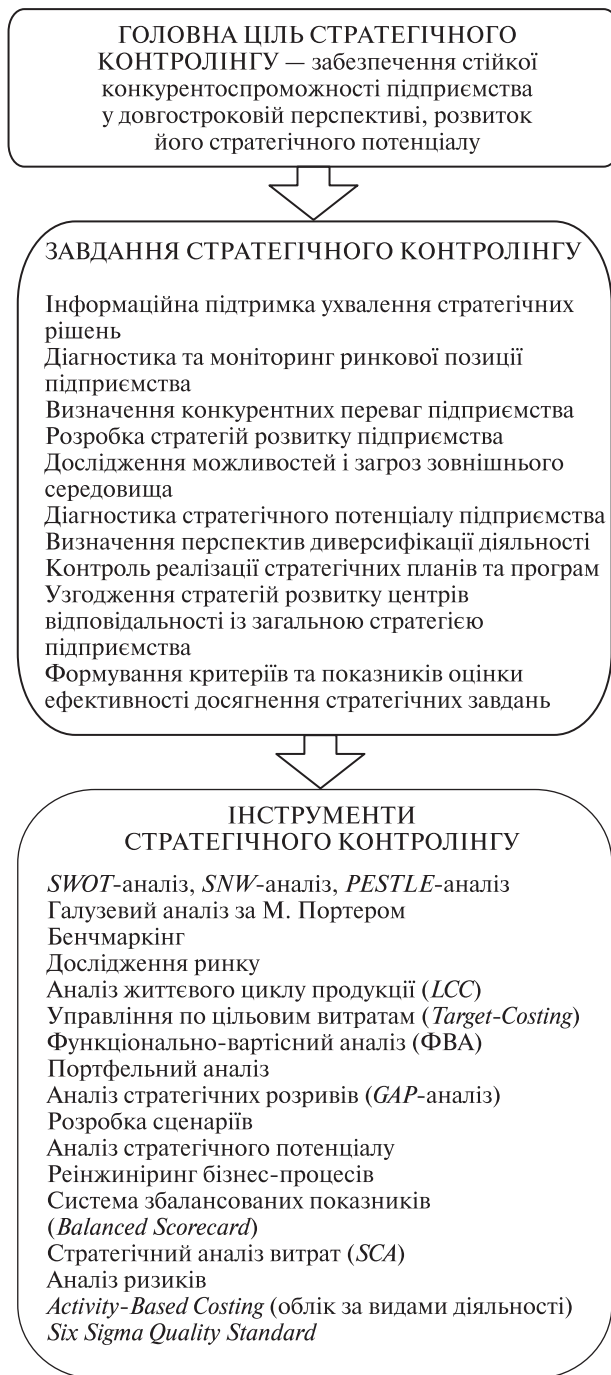
- облікові: виявлення та запобігання виникненню «вузьких місць», теорія обмежень, планування та бюджетування, формування стратегічних карт, внутрішня управлінська звітність із формуванням карт бізнес-процесів, система збалансованих показників *Balanced Scorecard*, система ключових показників ефективності тощо.

Інструментарій стратегічного контролінгу повинен забезпечувати виконання його функціональних завдань (рисунок). Розглянемо детальніше деякі з названих інструментів.

Для діагностики середовища функціонування суб'єкта господарювання стратегічний контролінг використовує традиційні інструменти стратегічного аналізу: *SWOT*-аналіз та *SNW*-аналіз, що дає змогу глибше дослідити внутрішнє середовище підприємства із визначенням сильних, нейтральних і слабких його сторін. Вивчення макрокомпонентів зовнішнього оточення підприємства можливо із застосуванням *PEST*-аналізу та його «розширених» версій, наприклад *PESTLE*-аналізу. Дослідження безпосереднього бізнес-оточення доцільно здійснювати із використанням галузевого аналізу за М. Портером, що охоплює аналіз впливу постачальників, аналіз впливу споживачів, загрози з боку товарів-субститутів, загрози виникнення нових конкурентів на ринку, аналіз загального рівня конкурентної боротьби.

Бенчмаркінг сучасна управлінська думка розглядає як безперервний процес дослідження найкращих технологій, виробничих процесів та методів організації виробництва і збуту продукції. На перший план у сучасних умовах виходить творча сторона бенчмаркінгу, спрямована на регулярний моніторинг найкращих практик з метою їхнього адаптування та розвитку власної конкурентоспроможності. Використання бенчмаркінгу у практиці стратегічного контролінгу дає змогу відносно швидко та із незначними витратами удосконалювати бізнес-процеси підприємства, створювати і розвивати конкурентні переваги.

Реінжиніринг бізнес-процесів є методом кардинальної перебудови бізнес-процесів з метою досягнення якісно іншого, вищого рівня показників виробничо-господарської діяльності промислового підприємства. При цьому підвищення ефективності діяльності за допомогою реінжинірингу може супроводжуватись руйнуванням традиційної організаційної структури

Інструментарій стратегічного контролінгу

суб'єкта господарювання, заміною наявних процесів і, отже, інформаційних потоків.

Система збалансованих показників (*Balanced Scorecard*) дає змогу збільшити обсяг необхідної інформації для ухвалення управлінського рішення. Застосування інструментарію *BSC* допомагає отримати інформацію щодо рівня ринкових конкурентних позицій підприємства, задоволеності стейкхолдерів результатами діяльності та розвитку підприємства. Ця

система дає змогу збалансувати фінансові та нефінансові показники діяльності промислового підприємства. Недоліком *BSC* можна визнати відсутність базового показника, який є плановим та може бути використаний для порівняння із показником, що характеризує фактичні результати діяльності. Система збалансованих показників відповідає вимогам щодо інструменту стратегічного контролінгу, спрямована на довготривалу перспективу розвитку суб'єкта господарювання, який при цьому враховує ринкові виклики у їхній різноманітності.

Стратегічний аналіз витрат (*Strategic Cost Analysis — SCA*) — центральний елемент стратегічного управління витратами, що базується на ланцюгу створення споживчої вартості. У рамках використання методу *SCA* кожен елемент цього ланцюга у рамках конкретного підприємства розглядається з двох ракурсів: як елемент створення споживчої вартості і як споживач різноманітних ресурсів. Визначення так званих *cost drivers* (факторів, що впливають на витрати) дає змогу перебудовувати ланцюг створення вартості для досягнення стійкої конкурентної переваги.

Для визначення ефективності стратегії підприємства доцільно застосовувати *GAP*-аналіз як інструмент стратегічного контролінгу. Ефективність стратегічного управління визначається розривом між бажаною та очікуваною траєкторією розвитку підприємства, яка базується на наявному потенціалі. Бажану траєкторію розвитку визначають стратегічні цілі підприємства. За наявності значних розривів виникає необхідність розробки заходів для їх ліквідації.

Six Sigma Quality Standard (стандарт якості шести сигм) — широко застосовується на підприємствах різних країн для забезпечення контролю якості, спрямований на досягнення підприємством такого рівня якості, коли у загальній мільйонній кількості можливих дефектів буде не більше ніж три-чотири або й менше на 1 млн операцій.

Висновки. Специфічні інструменти стратегічного контролінгу у разі вдалого комплексного використання спроможні реально впливати на ефективність і адекватність управлінських рішень, підвищуючи загальний рівень менеджменту промислового підприємства. Перспективами подальших досліджень із визначеної проблеми є реалізація інструментів стра-

тегічного контролінгу на системних і комплексних засадах, що допоможе промисловим підприємствам в умовах невизначеності зов-

нішнього середовища підтримувати та зміцнювати власну конкурентоспроможність і стратегічний потенціал.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мочона Л.Г. Сучасні інструменти стратегічного контролінгу на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2013. № 11. С. 406—416.
2. Барабаш Ю.О. Методологія стратегічного та оперативного контролінгу. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 2. С. 33—38.
3. Швидка О.П. Інструментарій стратегічного контролінгу на підприємстві. *Економіка підприємства: теорія і практика : зб. матеріалів V Міжнародної наук.-практ. конф.* Київ: КНЕУ, 2014. С. 159—162.
4. Чобіток В.І. Алгоритм реалізації стратегії контролінгу в управлінні потенціалом конкурентоспроможності промислового підприємства залізничного транспорту. *Інфраструктура ринку. Електронний науково-практичний журнал*. 2016. № 2. С. 377—383. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/2-2016> (дата звернення: 12.03.2018).
5. Долинская Р.Г., Мищенко В.А. Контроллинг в действии: учеб. пос. Харьков: ИНЖЭК, 2008. 472 с.
6. Иванова В.Й., Яковенко К.В., Томах В.В. Контролінг: навч. посіб. Харків: ІНЖЕК, 2011. 136 с.
7. Ільїна С.Б., Журба Т.С. Контролінг процесів господарської діяльності на підприємствах харчової промисловості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Професіонал, 2008. 592 с.
8. Куровська О.А., Овсєенко О.С. Збалансована система показників як механізм стратегічного контролінгу інноваційних проєктів. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. пр.: у 2-х т. 2014. Вип. 1. Т. 2. С. 299—309.
9. Лозовицький Д.С. Контролінг: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 240 с.
10. Маркіна І.А., Таран-Лала О.М., Гунченко М.В. Контролінг для менеджерів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
11. Остапенко О.М. Стратегічний контролінг в системі управління авіаційним підприємством України. *Наукові праці Кіровоград. нац. техн. ун-ту. Економічні науки*. 2015. Вип. 27. С. 58—65.
12. Підлипна Р.П. Стратегічне планування та контроль у системі контролінгу на підприємстві. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.2. С. 255—261.
13. Русановська О.А. Інструменти та методи стратегічного контролінгу на підприємстві. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2013. № 769. С. 96—107.
14. Баталов Д.А., Рыбьянцева М.С. Методы и инструменты оперативного и стратегического контроллинга. *Научный журнал КубГАУ*. 2011. № 67 (03). URL: <http://ej.kubagro.ru/2011/03/pdf/01.pdf> (дата звернення: 03.03.2018).

REFERENCES

1. Mochona L.H. Suchasni instrumenty stratehichnoho kontrolinhu na pidpriemstvi. *Biznes Inform*. 2013. No. 11: 406—416 [in Ukrainian].
2. Barabash Yu.O. Metodolohiia stratehichnoho ta operatyvnoho kontrolinhu. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. 2012. Vyp. 2: 33—38 [in Ukrainian].
3. Shvydka O.P. Instrumentarii stratehichnoho kontrolinhu na pidpriemstvi. *Ekonomika pidpriemstva: teoriia i praktyka: zb. materialiv V Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv: KNEU, 2014. P. 159—162 [in Ukrainian].
4. Chobitok V.I. Alhorytm realizatsii stratehii kontrolinhu v upravlinni potentsialom konkurentospromozhnosti promyslovoho pidpriemstva zaliznychnoho transportu. *Infrastruktura rynku. Elektronnyi naukovopraktychnyi zhurnal*. 2016. No. 2: 377—383. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/2-2016> [in Ukrainian].
5. Dolinskaja R.G., Mishhenko V.A. Kontrolling v dejstvii: uchebnoe posobie. Kharkiv: INZhJeK, 2008 [in Russian].
6. Ivanova V.I., Yakovenko K.V., Tomakh V.V. Kontrolinh: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: INZhEK, 2011 [in Ukrainian].
7. Iina S.B., Zhurba T.S. Kontrolinh protsesiv hospodarskoi diialnosti na pidpriemstvakh kharchovoi promyslovosti: navch. posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navch.zakladiv. Kyiv: Profesional, 2008 [in Ukrainian].
8. Kurovska O.A., Ovsieienko O.S. Zbalansovana systema pokaznykiv yak mekhanizm stratehichnoho kontrolinhu innovatsiinykh proektiv. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti : zbirnyk naukovykh prats: u 2-kh t. 2014. Vyp. 1. T. 2: 299—309 [in Ukrainian].
9. Lozovytskyi D.S. Kontrolinh: navchalnyi posibnyk. Lviv: LvDUVS, 2012. 240 s.
10. Markina I.A., Taran-Lala O.M., Hunchenko M.V. Kontrolinh dlia menedzheriv: navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2013 [in Ukrainian].
11. Ostapenko O.M. Stratehichni kontrolinh v systemi upravlinnia aviatsiinyim pidpriemstvom Ukrainy. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2015. Vyp. 27: 58—65 [in Ukrainian].
12. Pidlypna R.P. Stratehichne planuvannia ta kontrol u systemi kontrolinhu na pidpriemstvi. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2009. Vyp. 19.2: 255—261 [in Ukrainian].
13. Rusanovska O.A. Instrumenty ta metody stratehichnoho kontrolinhu na pidpriemstvi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. 2013. No. 769: 96—107 [in Ukrainian].

14. Batalov D.A., Rybjanceva M.S. Metody i instrumenty operativnogo i strategicheskogo kontrollinga. *Nauchnyj zhurnal KubGAU*. 2011. No. 67 (03). URL: <http://ej.kubagro.ru/2011/03/pdf/01.pdf> [in Russian].

Надійшла 07.03.2018

Ю.Э. Дуднева, Е.И. Кирьян

Украинская инженерно-педагогическая академия,
г. Харьков, Украина

СОВРЕМЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ СТРАТЕГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЛИНГА В УПРАВЛЕНИИ ПРОМЫШЛЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Исследованы суть, функции, задачи и инструментарий стратегического контроллинга в управлении промышленными предприятиями. Изложено понимание авторами цели стратегического контроллинга и содержание его функциональных задач. Исследована система инструментов стратегического контроллинга, применение которых позволит решать его задачи. Обобщена информация, касающаяся особенностей и перспектив реализации отдельных специфических инструментов стратегического контроллинга в практической управленческой деятельности.

Ключевые слова: стратегический контроллинг, задача стратегического контроллинга, инструмент стратегического контроллинга, управление.

Yu.E. Dudnieva

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-4786-7213>

O.I. Kirian

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1357-0497>

CONTEMPORARY TOOLS OF STRATEGIC CONTROLLING IN THE MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article is devoted to the study of the essence, functions, tasks and tools of strategic controlling in the management of industrial enterprises. Strategic control is considered by the authors as a management methodology. The main content of controlling is the rationale for the interaction of the enterprise with the external environment, the identification of cause and effect relations of strategic problems, the identification of possible priority ways for the development of an industrial enterprise.

It is emphasized that strategic controlling allows to adapt the parameters of the industrial enterprise to the parameters and risks of the external environment, to identify the discrepancy of the development strategy with the existing market requirements and their predicted trends. It is proved that strategic controlling can be applied in various modifications in any large enough enterprises, it must correspond to the strategic plans of the enterprise, not to substitute for strategic management, but to help the successful implementation of the strategy. The tools of strategic controlling are considered as a set of actions aimed at performing controlling functions. The system of strategic controlling tools is investigated, the application of which makes it possible to solve its tasks. Summarized information on the features and prospects for implementing specific tools of strategic controlling in practical managerial activities. The tools of strategic controlling are considered as a set of actions aimed at performing controlling functions. The system of strategic controlling tools is investigated, the application of which makes it possible to solve its tasks. Generalized information about the peculiarities and prospects for the implementation of certain specific instruments of strategic controlling in practical managerial activities.

It is determined that the instruments of strategic controlling in case of their successful integrated use can actually influence the efficiency and adequacy of managerial decisions, increasing the overall level of management of the enterprise. Prospects for further research on a specific issue are the implementation of strategic controlling tools on a system-by-package basis, which will allow industrial enterprises, in conditions of uncertainty in the external environment, to maintain and strengthen their own competitiveness and develop their strategic potential.

Keywords: strategic controlling, the task of strategic controlling, the tool of strategic controlling, management.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.143>

УДК 336.71:339.13:001.895

Н.С. КОСАР, канд. екон. наук, доц.

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

 orcid.org/0000-0003-0180-2630

Н.Є. КУЗЬО, старший викладач

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

 orcid.org/0000-0003-0640-3276

НАПРЯМИ ВТІЛЕННЯ ІННОВАЦІЙ У МАРКЕТИНГОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ключові слова: комерційні банки, банківська система, інновації, попит на банківські продукти, фінансування стартапів, методи ідентифікації клієнтів, цифровий мерчандайзинг.

Досліджено тенденції розвитку ринку банківських продуктів України у сучасних умовах. Установлено, що найстійкіші позиції на ньому займають банки з іноземним капіталом, які мають високий імідж та є інноваційно орієнтованими. На підставі аналізу вторинної маркетингової інформації визначено позитивні тенденції у сфері зростання попиту на банківські продукти. З використанням кореляційно-регресійного аналізу визначено прогнозоване значення розміру кредитів банківської системи України. На основі концепції бенчмаркінгу встановлено перспективні напрями втілення інновацій у маркетингову діяльність комерційних банків України.

Вступ. Негативні тенденції в економіці України значною мірою вплинули на розвиток ринку банківських продуктів, викликавши закриття великої кількості комерційних банків, суттєве зниження довіри до них, і, як наслідок, падіння попиту на банківські продукти, погіршення фінансових результатів діяльності банківської системи. У таких умовах комерційні банки повинні постійно досліджувати ринок банківських продуктів, потреби клієнтів, пропозиції конкурентів, використовуючи концепцію бенчмаркінгу, та активно упроваджувати інновації у маркетингову діяльність. Ефективна маркетингова діяльність банківських установ, стабілізація функціонування банківської системи України — передумова сталого розвитку економіки України.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Інновації маркетингової діяльності комерційних банків є предметом дослідження багатьох науковців. М.Ю. Веселовою проаналізовано сучасні тенденції у розвитку комплексу маркетингу українського комерційного банку з активним використанням Інтернету [1]. О.М. Колодізев та В.Ю. Біляєва визначають основні різновиди процесних, організаційних інновацій та продуктових інновацій на підставі аналізу світового досвіду [2]. Питання втілення інновацій у маркетингову діяльність банківської установи розглядають також С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва, С.В. Леонова. Ці дослідники проаналізували основні етапи

становлення банківського маркетингу в Україні та необхідність активного використання маркетингу банківських інновацій, розробили класифікацію банківських інновацій, хронологію їх розвитку у вітчизняній банківській системі, проаналізовано підходи до визначення ефективності маркетингової діяльності комерційних банків [3]. Н.О. Слободянюк та О.М. Семенівська дослідили основні інструменти банківського маркетингу з особливим акцентом на сучасні маркетингові комунікації, роль останніх у підвищенні конкурентоспроможності банківської установи, встановили важливість забезпечення банками індивідуального підходу до обслуговування наявних та залучення нових клієнтів [4]. Напрями втілення інновацій у маркетингову політику розподілу комерційного банку розглядає В.А. Сидоренко. Ним обґрунтована необхідність оптимізації збутової системи банківської установи з використанням концепції «Банк 3.0», яка враховує два підходи — ризикорієнтований і клієнторієнтований, та встановлено, що перспективи каналів розподілу банківських продуктів пов'язані з створенням автоматизова-

них відділень, а також зон самообслуговування клієнтів [5].

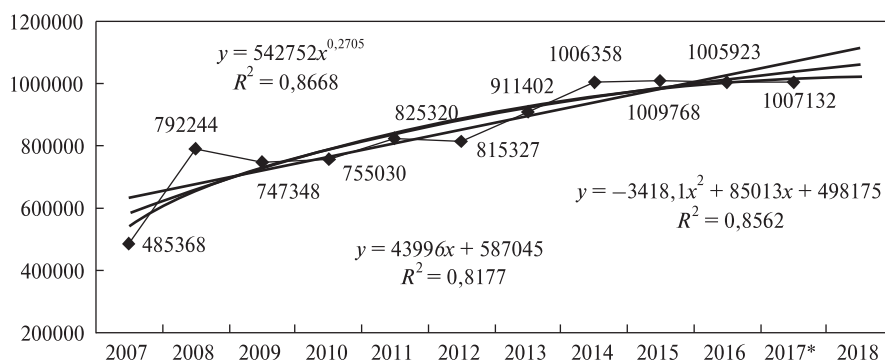
Отже, проведений аналіз наукових досліджень та публікацій свідчить, що сьогодні існує фрагментарність у підходах вітчизняних учених-економістів до питання втілення інновацій у комплекс маркетингу банківських установ України, а також відсутній комплексний підхід до вирішення цієї проблеми.

Мета статті — дослідження ринку банківських продуктів України та розроблення рекомендацій щодо утілення інновацій у складові комплексу маркетингу комерційних банків.

Результати дослідження. Унаслідок фінансово-економічної кризи на ринку банківських продуктів України значно зменшилася кількість комерційних банків: з 180 (станом на 01.01.2014) до 86 (станом на 01.12.2017), тобто на 52,22 % [6]. При цьому відповідно до положень НБУ усі комерційні банки поділяються на три категорії [7]: державні — держава володіє часткою понад 75 % статутного капіталу банку; банки іноземних банківських груп, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським

Таблиця 1. Рейтинг стійкості комерційних банків України за результатами діяльності у третьому кварталі 2017 р. [9]

№ з/п	Банк	Загальний рейтинг	Стресо-стійкість	Лояльність клієнтів	Оцінка аналітиків	Місце у рейтингу за депозитами фізичних осіб
1.	Райффайзен Банк Аваль	4,37	4,4	4,2	4,56	5
2.	Укрсіббанк	4,05	3,90	3,90	4,67	9
3.	Креди Агріколь Банк	4,02	3,90	3,80	4,78	13
4.	Ошадбанк	3,84	3,10	4,40	4,44	2
5.	ПроКредит Банк	3,76	3,90	3,20	4,44	16
6.	ОТП Банк	3,76	3,60	3,60	4,33	10
7.	Кредобанк	3,75	3,60	3,70	4,22	15
8.	Укрексімбанк	3,51	3,40	3,30	4,22	3
9.	Укргазбанк	3,45	3,10	3,40	4,22	6
10.	ПУМБ	3,44	3,00	3,90	3,67	7
11.	Альфа-Банк	3,42	2,20	4,80	3,78	4
12.	Марфін Банк	3,25	2,90	3,60	3,44	26
13.	Правекс-банк	3,22	3,20	2,80	4,00	31
14.	ПриватБанк	3,22	2,80	3,50	3,78	1
15.	Ідея Банк	3,22	2,60	3,80	3,67	23
16.	Універсал Банк	3,19	2,70	3,60	3,67	25
17.	Укрсоцбанк	3,19	2,80	3,40	3,78	8
18.	Банк Південний	3,18	2,70	4,00	2,78	12
19.	Мегабанк	3,13	2,40	3,80	3,56	20
20.	А-Банк	3,12	2,20	4,50	2,67	21

Динаміка величини кредитів банківської системи України, млн грн (* — наведені дані за 11 місяців 2017 р.). Складено на основі [14]

групам; банки з приватним капіталом — банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи декілька приватних інвесторів, що прямо чи опосередковано володіють не менше ніж 50 % статутного капіталу банківської установи. З ринку банківських продуктів України протягом декількох років вийшла значна кількість іноземних інвесторів із часткою у банках України, серед них: *Bayerische Landesbank*, *Dresdner Bank* та *Bank Forum* (ФРН), *Credit Europe Bank* (Нідерланди), *Volksbank* (Австрія), *SEB Bank* (Швеція), *Societe Generale* (Франція), *Erste Bank* (Австрія), *Astra Bank* (Греція), *Home Credit Bank* (Чехія), *Pekao* (Польща), *Intesa Sanpaolo* (Італія) тощо. Іноземні банки виводять власний капітал, скорочують чи закривають ризиковані ринкові позиції, ліквідують заборгованість перед материнськими банками [8, с. 109]. Станом на 01.12.2017 в Україні функціонувало 38 банків з іноземним капіталом, частка яких становила 44,2 % (у т. ч. зі 100 % іноземним капіталом — 18 банків, частка яких становила 20,9 %) [6].

Банки з іноземним капіталом характеризуються значною стійкістю порівняно із вітчизняними банками (табл. 1) внаслідок втілення значної кількості інновацій у свою діяльність та високому іміджу.

З метою економії витрат комерційні банки зменшують кількість своїх філій та відділень. Зокрема, у I кв. 2017 р. банки України скоротили кількість власних структурних підрозділів на 321 — до 10 тис. [10]. Серед них державні банки скоротили власну збутову мережу на 115 підрозділів, іноземні — на 91, а приватні українські банки — на 115. У кінці I кв. 2017 р. в Україні діяло 3,8 тис. підрозділів держбанків, 2,2 тис. — Приватбанку, 2,1 тис. — іноземних

та 1,8 тис. — приватних банків. Одночасно зі скороченням кількості філій та відділень в Україні активно розширювалася мережа платіжних терміналів: на 16,2 % протягом I кв. 2017 р. — до 255 тис. Характеристику банківської галузі, яку отримано на основі аналізу вторинної інформації про ринок банківських продуктів України, наведено у табл. 2.

Для визначення сучасних тенденцій на ринку банківських продуктів проаналізуємо динаміку величини кредитів банківської системи України (рисунок).

Враховуючи проведені розрахунки з використанням кореляційно-регресійного аналізу, визначено, що прогнозоване значення величини кредитів банківської системи України у 2018 р. становить 1 062 967 млн грн, а інтервал довіри для прогнозного значення — від 967 607 млн грн до 1 158 328 млн грн.

Отже, якщо тенденції розвитку ринку банківських продуктів будуть зберігатися, то величина кредитів у 2018 р. знаходитиметься у межах 967 607—1 158 328 млн грн з надійністю результату 95 %.

Позитивні очікування стосовно зростання попиту на банківські продукти змушують комерційні банки шукати нові шляхи залучення клієнтів через використання інновацій. Рекомендованими інноваціями у сфері маркетингової продуктової політики комерційних банків може стати фінансування українських стартапів. Більшість українських організацій ніколи не залучали інвестиції зарубіжних фондів. Проте, якщо для запуску стартапу необхідні значні кошти, котрі доведеться вкласти у проект ще до отримання прибутку, без інвестицій не обійтись. Українські стартапи, враховуючи їхню конкурентоспроможність, можуть

Таблиця 2. Аналіз банківської галузі

Напрями аналізу	Опис
Основні економічні характеристики галузі	Спостерігається значне зменшення кількості комерційних банків України. Через банкрутство багатьох банків протягом 2014—2017 рр. зменшилась довіра населення до них, яка останнім часом починає поступово відновлюватися, особливо у разі проведення операцій у національній валюті, обсяг яких значно перевищує операції в іноземній валюті. Негативно на функціонуванні галузі позначається високий рівень проблемних кредитів у банківській системі України та необхідність великих відрахувань у резерви. Значні можливості для подальшого розвитку банківської установи та зниження витрат відкриває активне використання Інтернету у сфері проведення основних операцій
Аналіз конкурентного середовища	Інтенсивність конкуренції у банківській сфері сильна. Напрямами досягнення конкурентних переваг є диференціація продуктів відповідно до потреб окремих груп клієнтів (їх унікальності порівняно з наявними на ринку), встановлення з ними партнерських відносин, максимальне сприяння їхній діяльності. Вхідні бар'єри на ринок банківських продуктів для нових банків є значними та пов'язані із необхідністю формування іміджу їхньої товарної марки, значними капіталовкладеннями, формуванням широкої збутової мережі, необхідністю отримання економії на масштабах і досвіду діяльності. Продукти-замінники пропонують на ринку кредитні спілки та інвестиційні компанії, але їхня кількість в Україні останнім часом зменшується. Вибір постачальників матеріальних ресурсів для банківської установи залежатиме від їхньої надійності. Проте основними постачальниками грошових коштів для банку є фізичні та юридичні особи через залучення від них депозитів. Ці клієнти одночасно виступають і споживачами інших банківських продуктів, які приносять банку дохід і прибуток. Тому функціонування банку на ринку значною мірою залежить від величини його клієнтської бази
Рушійні сили розвитку галузі	Інновації, які обумовлюють появу нових продуктів з якісно новими характеристиками; активне використання мережі Інтернету у збуті та просуванні продуктів; пошук нових способів утримання наявних та залучення нових клієнтів; державне регулювання банківської діяльності
Конкурентна позиція основних гравців (стратегічних груп)	До 15 найнадійніших банків України у 2017 р. належали [11]: Райффайзен банк Аваль (<i>Raiffeisen Bank</i> , Австрія); Креді Аґріколь Банк (<i>Credit Agricole</i> , Франція); Укрсиббанк (<i>BNP Paribas Group</i> , Франція); Ощадбанк (державний); Укрексімбанк (державний); Кредобанк (<i>PKO Bank Polska</i> , Польща); Сітібанк Україна (<i>Citigroup</i> , США); ПроКредит Банк (<i>ProCredit Bank</i> , ФРН); Укргазбанк (державний); ОТП Банк (<i>OTP Bank</i> , Угорщина); Правекс-банк (<i>Intesa Sanpaolo</i> , Італія); ІНГ Банк Україна (<i>ING Groep</i> , Нідерланди); ПУМБ (СКМ Фінанс, Україна); Альфа-Банк (<i>ABH Holdings</i> , Люксембург); Укрсоцбанк (<i>ABH Holdings</i> , Люксембург). Ці банки мають великий власний капітал та розвинуту збутову мережу. Внаслідок продуктивних інновацій значні ринкові позиції посідають банки з іноземним капіталом
Ключові фактори успіху	• у технологіях: оволодіння сучасними інтерактивними технологіями; • у наданні послуг: надійність; наявність кваліфікованих кадрів; інтенсивне використання основних засобів; • у збуті: широка збутова мережа, особливо банкоматів та терміналів; скорочення збутових витрат через активне використання Інтернет-маркетингу; швидкість обслуговування клієнтів; • у маркетингу: швидка і зручна технічна підтримка; високий рівень сервісу; широкий вибір банківських продуктів; висока кваліфікація персоналу; якісне просування; • у професійній підготовці: високий кваліфікаційний рівень працівників, їхнє володіння навиками продажу окремих продуктів; • організаційні можливості: належне інформаційне забезпечення; швидка реакція на зміну факторів маркетингового середовища, чіткий розподіл функцій між окремими підрозділами; • інші КФУ: високий імідж банківської установи; зручне розташування відділень; доброзичливість працівників
Перспективи галузі та її загальна привабливість	Протягом 2016—2017 рр. спостерігаються позитивні зміни на банківському ринку України з точки зору зростання попиту на депозитні та кредитні продукти. Комерційні банки почали розробляти довгострокові плани розвитку, використовувати нові підходи у сфері ризик-менеджменту, активно вести пошук нових клієнтів, оптимізувати свою цінову політику. Найважливішими завданнями комерційних банків України в умовах сьогодення є відновлення кредитування економіки та фізичних осіб, що є реальним внаслідок покращання споживчих настроїв населення України, зростання потреби в оборотному капіталі та інвестиціях юридичних осіб. У III кв. 2017 р. обсяги наданих короткострокових гривневих кредитів банками України організаціям-споживачам зросли на 4,8 % (майже 20 млрд грн), а фізичним особам — на 9,5 % (7,8 млрд грн). Протягом даного періоду зріс і обсяг депозитів для населення — на 5,6 млрд грн, юридичних осіб — на 16,8 млрд грн [12]. Надалі очікується зростання попиту на кредити зі сторони малого та середнього бізнесу [13], що створює сприятливі можливості для розвитку банківської системи України

розраховувати на інвестиції західних фондів, незважаючи на кризу в країні.

Наведемо рекомендований алгоритм залучення інвестицій через вітчизняні банки [15, с. 139]:

1. Банк здійснює відбір стартапів, які будуть цікавими для іноземного інвестора та сприятимуть залученню коштів іноземних інвесторів.

2. Банк передає на розгляд іноземним партнерам відібрані проекти. Після відбору та схвалення проекту іноземними інвесторами починається процес фінансування стартапу.

3. Інвестор через іноземний банк-партнер розміщує вільні грошові кошти на депозит у вітчизняному банку під договірну процентну ставку.

4. Банк видає на суму депозиту кредит українській організації. Процентна ставка за кредитом повинна перекиватися процентною ставкою за депозитом.

5. По закінченню терміну кредитування український позичальник повертає кредит банку, а банк повертає через іноземний банк-партнер нерезиденту суму депозиту. Таким чином, оскільки ризик втрати коштів несе на собі інвестор, то банк буде отримувати заздалегідь визначену комісію за проведення даної операції.

Участь банків у кредитуванні стартапів обумовлена тим, що, незважаючи на нестабільну економічну та політичну ситуацію в країні, є великі перспективи до стрімкого зростання ринку венчурного капіталу у найближчі кілька років. Це можна пояснити: зростанням популярністю стартап-індустрії, зокрема в ІТ-секторі в Україні; активізацією приватного підприємництва; необхідністю переходу економіки на нові технологічні засади; перспективами впровадження дієвих реформ [15, с. 140].

Основною перевагою фінансування українських стартапів для банку є таке: якщо стартап виявляється вдалим, у банку з'являється новий клієнт, який і надалі буде співпрацювати з банком і збільшувати його кредитний портфель.

Активізація діяльності комерційних банків у соціальних мережах створює можливості для впровадження інновацій у його маркетингову збутову політику. Мова йде про можливість ідентифікації клієнта за його фотографією в соціальних мережах. Компанія *Socure* пропонує програму *Perceive*, яка передбачає використання біометричних параметрів клієнтів у процесі їхньої авторизації в програмі мобільного банкінгу. Дана система вивчає зображен-

ня клієнта, яке існує на смартфоні, та співставляє його із фотографією у соціальних мережах. Після цього етапу вона ухвалює платіж чи включає сигнал тривоги. Сьогодні такою системою користуються декілька англійських банків у пробному режимі [8, с. 111]. У перспективі такі інновації можуть бути впроваджені у маркетингову діяльність вітчизняних банків, що допоможе посилити їхні конкурентні позиції на ринку, розширити клієнтську базу та географію діяльності.

З метою залучення клієнтів комерційні банки повинні також удосконалювати маркетингові комунікації усередині відділень, у місцях продажу його продуктів. Тут мова йде про можливе використання комерційним банком *Digital Signage* або цифрового мерчандайзингу — сучасного потужного інструменту просування його продуктів, який є не лише складовою маркетингових комунікацій банку, але і мерчандайзингу, логістики у точці продажу та сервісу. Даний сервіс особливо актуальний для ПАТ КБ «ПриватБанк», який є лідером у сфері інновацій у збуті та просуванні своїх продуктів. За допомогою його використання комерційний банк може постійно управляти власним контентом, що складається із відеозображення, окремих анімаційних блоків та текстових повідомлень. У кожному відділенні ПАТ КБ «ПриватБанк» може демонструвати власний контекст, сформований на підставі результатів продажу у ньому чи на основі визначених маркетингових цілей, враховуючи місцеву специфіку. Інтерактивні пристрої дають змогу такому банку отримувати інформацію від клієнтів, а встановлене програмне забезпечення пристосовує контент до визначених запитів у режимі реального часу. Прикладом успішного втілення системи *Digital Signage* є практика діяльності іспанського банку *Caja Mediterraneo*, реклама якого базується на соціальній ролі банку. Збутова мережа цього банку включає 1100 відділень, у кожному з яких є три канали комунікацій. На екранах перших двох каналів відображена актуальна для конкретного відділення погода, новини, час, різноманітні оголошення тощо — усе те, що може бути корисним для клієнтів у даному відділенні, внаслідок чого збільшується його привабливість. На третьому каналі рекламують банківські продукти, інколи кількома мовами. На цьому ж екрані подані результати діяльності даного

відділення за попередній тиждень. Запровадження такої цифрової системи забезпечило іспанському банку *Caja Mediterraneo* збільшення частки ринку банківських продуктів з 14 до 26 %. Система *Digital Signage* допомагає працівникам банку спілкуватись з клієнтами інтерактивно різними мовами для керування даною системою достатньо одного спеціаліста [16, с. 219]. *Digital Signage* сприяє запровадженню банком концепції соціально-відповідального маркетингу, підвищуючи обізнаність клієнтів у фінансових питаннях. Система включає у себе інтерактивні кіоски, «електронну чергу», а також корпоративне телебачення і значно підвищує можливості реалізації комерційним банком стратегії інтенсивного та диверсифікаційного розвитку. Проте її запровадження потребує коштів.

Висновки. Розширити продуктовий асортимент сучасного комерційного банку можна за рахунок видачі кредитів на фінансування вітчизняними підприємствами стартапів із залученням іноземних інвестицій через банкі-партнери. Сума депонованих коштів буде виступати забезпеченням за кредитом, а ризик утрати коштів буде нести інвестор, досліджуваний банк буде отримувати заздалегідь

визначену комісію (як правило, від 1 % річних від суми контракту) за проведення даної операції.

Активна діяльність у соціальних мережах відкриває можливості для запровадження інновацій у збутову політику комерційного банку. Рекомендованими до запровадження маркетинговими комунікаціями усередині відділень є система *Digital Signage* або цифрового мерчандайзингу, яка може бути ефективною для тих банків, що мають широкую регіональну мережу та характеризуються активним впровадженням ІТ-технологій, зокрема для ПАТ КБ «ПриватБанк». Вона передбачає, що у кожному відділенні банківська установа може демонструвати власний контент, сформований на підставі результатів попереднього продажу у ньому чи на основі маркетингових цілей з урахуванням місцевої специфіки. Система охоплює інтерактивні кіоски, «електронну чергу», а також корпоративне телебачення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом конкурентоспроможності продуктів різних комерційних банків України та розробленням рекомендацій щодо їх підвищення із використанням сучасних концепцій маркетингу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Веселова М.Ю. Сучасні тенденції застосування маркетингу в банках України. *Молодий вчений*. 2016. № 1 (1). С. 26—30.
2. Колодізев О.М., Біляєва В.Ю. Формування клієнтських відносин із банком на засадах маркетингу в сучасних умовах. *Бізнес Інформ*. 2016. № 3. С. 209—213.
3. Козьменко С.М., Васильєва Т.А., Леонов С.В. Маркетинг банківських інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1. С. 13—28.
4. Слободянюк Н.О., Семенівська О.М. Маркетинг як інструмент підвищення ефективності комерційного банку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 14. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/170.pdf> (дата звернення: 03.03.2018).
5. Сидоренко В.А. Інноваційні напрями розвитку філій/відділень банків та проблеми забезпечення їх ефективності. *Фінансовий простір*. 2016. № 1 (21). С. 41—46.
6. Количество банков в Украине. Портал «Минфин». URL: <https://index.minfin.com.ua/bank/stat/count.php> (дата звернення: 20.01.2018).
7. НБУ по-новому розподілив банки на групи. Мультимедійна платформа іномовлення України «УкрІнформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/gubric-economy/2173752-nbu-ponovomu-rozpodiliv-banki-na-grupi.html> (дата звернення: 10.01.2018).
8. Костогриз В.Г. Інновації банків з іноземним капіталом у банківській системі України. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16, Ч. 2. С. 108—111.
9. Рейтинг стійкості банків за підсумками III кварталу 2017 р. Портал «Мінфін». URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating> (дата звернення: 12.02.2018).
10. З початку року в Україні закрилося 321 відділення банків. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/05/12/624> (дата звернення: 10.01.2018).
11. Названы самые надежные банки Украины в 2017 году. *AgroPortal*. URL: <http://agroportal.ua/news/vlast/nazvany-samye-nadezhnye-banki-ukrainy-v-2017-godu> (дата звернення: 20.01.2018).
12. Банки починають кредитувати бізнес та прискорюють кредитування населення. Звіт НБУ «Огляд банківського сектору». Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58539309 (дата звернення: 19.02.2018).

13. Цьогоріч у банках очікують зростання попиту на кредити від бізнесу та населення. Мультимедійна платформа іномовлення України «УкрІнформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2387156-cogoric-u-bankah-ocikuut-zrostanna-popitu-na-krediti-vid-biznesu-ta-naselenna.html> (дата звернення: 19.02.2018).
14. Показники діяльності банків. Портал «Мінфін». URL: <https://index.minfin.com.ua/bank/stat> (дата звернення: 11.01.2018).
15. Черкашина К.Ф., Трохименко К.С. Нові мультивалютні банківські продукти в Україні як складова антикризових заходів. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16, Ч. 3. С. 137—140.
16. Веселова М.Ю. Нові тенденції маркетингової діяльності комерційних банків: зарубіжний досвід. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 3 (25). С. 217—222.

REFERENCES

1. Veselova M.Iu. Suchasni tendentsii zastosuvannya marketynhu v bankakh Ukrainy. *Molodyi vchenyi*. 2016. No. 1(1): 26—30 [in Ukrainian].
2. Kolodiziev O.M., Biliaieva V.Iu. Formuvannya kliientskykh vidnosyn iz bankom na zasadakh marketynhu v suchasnykh umovakh. *Biznes Inform*. 2016. No. 3: 209—213 [in Ukrainian].
3. Kozmenko S.M., Vasyliieva T.A., Lieonov S.V. Marketynh bankivskykh innovatsii. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2011. No. 1: 13—28 [in Ukrainian].
4. Slobodianiuk N.O., Semenivska O.M. Marketynh yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti komertsiinoho banku. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2016. Vypusk 14. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/170.pdf> [in Ukrainian].
5. Sydorenko V.A. Innovatsiini napriamy rozvytku filii/viddilen bankiv ta problemy zabezpechennia yikh efektyvnosti. *Fynansovyi prostir*. 2016. № 1 (21): 41—46 [in Ukrainian].
6. Kolichestvo bankov v Ukraine. Portal «Minfin». URL: <https://index.minfin.com.ua/bank/stat/count.php> [in Russian].
7. NBU po-novomu rozpodilyv banky na hrupy. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy «UkrInform». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2173752-nbu-ponovomu-rozpodiliv-banki-na-grupi.html> [in Ukrainian].
8. Kostohryz V.H. Innovatsii bankiv z inozemnym kapitalom u bankivskii systemi Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»*. 2016. Vypusk 16. Chastyna 2: 108—111 [in Ukrainian].
9. Reitynh stiikosti bankiv za pidsumkamy III kvartalu 2017 r. Portal «Minfin». URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/rating> [in Ukrainian].
10. Z pochatku roku v Ukraini zakrylosia 321 viddilennia bankiv. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/05/12/624> [in Ukrainian].
11. Nazvany samye nadezhnye banki Ukrainy v 2017 godu. AgroPortal. URL: <http://agroportal.ua/news/vlast/nazvany-samye-nadezhnye-banki-ukrainy-v-2017-godu> [in Russian].
12. Banky pochynaiut kredytuvaty biznes ta pryskoriuiut kredytuvannia naseleennia. Zvit NBU «Ohliad bankivskoho sektoru». Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58539309 [in Ukrainian].
13. Tsohorich u bankakh ochikuiut zrostannia popytu na kredyty vid biznesu ta naseleennia. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy «UkrInform». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2387156-cogoric-u-bankah-ocikuut-zrostanna-popitu-na-krediti-vid-biznesu-ta-naselenna.html> [in Ukrainian].
14. Pokaznyky diialnosti bankiv. Portal «Minfin». URL: <https://index.minfin.com.ua/bank/stat> [in Ukrainian].
15. Cherkashyna K.F., Trokhymenko K.S. Novi multyvaliutni bankivski produkty v Ukraini yak skladova antykrizovykh zakhodiv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»*. 2016. Vypusk 16. Chastyna 3: 137—140 [in Ukrainian].
16. Veselova M.Iu. Novi tendentsii marketynhovoї diialnosti komertsiinykh bankiv: zarubizhnyi dosvid. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. 2014. No. 3(25): 217—222 [in Ukrainian].

Надійшла 08.03.2018

Н.С. Косар, Н.Е. Кузьо

Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина

НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В МАРКЕТИНГОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Исследованы тенденции развития рынка банковских продуктов Украины в современных условиях. Установлено, что наиболее устойчивые позиции на нем занимают банки с иностранным капиталом, которые имеют высокий имидж и инновационно ориентированы. На основании анализа вторичной маркетинговой информации определены положительные тенденции в сфере роста спроса на банковские продукты. С использованием корреляционно-регрессионного анализа спрогнозирован ожидаемый размер кредитов банковской системы Украины. На основе концепции бенчмаркинга установлены перспективные направления реализации инноваций в маркетинговую деятельность коммерческих банков Украины.

Ключевые слова: коммерческие банки, банковская система, инновации, спрос на банковские продукты, финансирование стартапов, методы идентификации клиентов, цифровой мерчандайзинг.

N.S. Kosar

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0180-2630>

N.Ye. Kuzo

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0640-3276>

DIRECTIONS OF INNOVATIONS IMPLEMENTATION IN THE UKRAINIAN COMMERCIAL BANKS MARKETING ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

The financial, economic and political crisis affected the functionality of all sectors of the economy, but the banking system was most affected by its after effects. In recent years, there has been a bankruptcy of a significant number of commercial banks, resulting in a decrease in trust in them by customers, increased the struggle of banks for customers. In these conditions, the competitive position of banking institutions in the market depends on the implementation of innovations in their marketing activities. Evidence of this is the strong position of banks with foreign capital in the rating of the stability of commercial banks in Ukraine, whose activities are focused on the active introduction of innovations.

Based on the analysis of secondary marketing information, the tendencies of the market of banking products of Ukraine are investigated, prospective positive expectations of further growth of demand on it from the side of legal entities and individuals, especially in the field of lending, are determined. To this end, methods of correlation-regression analysis have been used and the projected value of the granted loans of the Ukrainian banking system in 2018 has been determined.

Using the concept of benchmarking, suggestions have been made on the implementation of innovations in the components of the marketing complex of commercial banks in Ukraine. We are talking about the constant updating of their product range, in particular, regarding the offer by banks of financing services for Ukrainian start-ups with the attraction of Western funds, as Ukraine has great prospects for the rapid growth of the venture capital market in the next few years. The active development of social networks and the Internet is an important prerequisite for the implementation of innovations in marketing and communications policy of banking institutions. In the field of marketing, innovation is associated with the active introduction of modern methods of identifying a client for his photograph in social networks, which will expand the possibilities of mobile banking, and in the field of communications on the site of sale, innovative solutions of banks can foresee the use of digital merchandising tools.

Keywords: commercial banks, banking system, innovations, demand for banking products, start-up financing, customer identification methods, digital merchandising.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.151>

УДК 657.37

В.Ю. МАКАРЕНКО, аспірантка кафедри бухгалтерського обліку
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна
 orcid.org/0000-0003-1180-1682

ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ *VALUE* У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ключові слова: Міжнародний стандарт з інтегрованої звітності, інтегрована звітність, створення вартості, створення цінності.

Розглянуто питання тлумачення економічної категорії value у контексті розкриття сутності інтегрованої звітності вітчизняних підприємств. На основі аналізу різноманітних визначень вітчизняних науковців сформовано положення щодо використання економічної категорії value як вартості для визначення сутності інтегрованої звітності підприємства. Підкреслено необхідність урегулювання питання відсутності офіційно затвердженого перекладу Міжнародного стандарту з інтегрованої звітності українською мовою.

Вступ. Невпинне зростання вимог користувачів облікової інформації до її змісту поступово змінює підходи до управління підприємствами. Саме це привертає увагу до проблематики інтегрованої звітності, яка стирає наявні грані у фінансовому та управлінському обліку.

Міжнародний стандарт з інтегрованої звітності (*The International Integrated Reporting Framework (IIRF)*), розкриваючи сутність інтегрованої звітності (*Integrated Reporting*), оперує поняттям *value*. Для прикладу наведемо деякі фрази: «...*affect the ability of an organization to create value over time...*», «...*the creation of value over the short, medium and long term*» тощо [1, с. 2, 4, 7, 10]. Крім того, поняття *value* містять окремі назви розділів самого стандарту *IIRF*, а саме: «*Value creation for the organization and for others*» та «*The value creation process*» [1, с. 10, 13].

Через відсутність офіційного перекладу стандарту *IIRF* українською мовою, існує проблема незгодженості правильного застосування поняття *value* у контексті розкриття сутності процесу формування інтегрованої звітності вітчизняними підприємствами (передусім — суб'єктами господарювання).

Під час підготовки статті були частково використані наукові праці М.В. Корягіна, П.О. Куцика, Н.О. Лоханової, С.Ф. Легенчука та ін. На основі напрацювань цих учених обґрунтовано існування незгодженого розуміння поняття *value* у контексті розкриття сутності інтегрованої звітності підприємства, що необхідно для досягнення поставленого завдання.

Метою статті є побудова інтерпретації економічної категорії *value* для розкриття сутності інтегрованої звітності вітчизняних підприємств.

Результати дослідження. Незважаючи на те, що світова практика запровадження та складання інтегрованої звітності невдовзі досягне п'ятирічного строку, офіційні переклади *IIRF* опубліковані лише китайською, французькою, італійською, японською, португальською та російською мовами. Офіційного перекладу *IIRF* українською мовою, як зазначено вище, поки що немає.

Тому під час складання інтегрованої звітності в Україні доводиться спиратися на *IIRF*, викладений мовою оригіналу, переносючи його зміст на відповідні відносини в економіці України. І тут виникають ускладнення. Справа в тому, що одним із наріжних у розумінні інтегрованої звітності є поняття *value*, а ця економічна категорія багатозначна. Наприклад, англо-український словник дає такі означення слову *value*: 1) цінність; 2) вартість; 3) значення; 4) ціна (в економіці); 5) величина (в математиці) [2, с. 467]. Звернімось до економічного словника. У ньому є аналогічний переклад: 1) цінність, 2) вартість [3, с. 80]. Виокремлення кожного значення за допомогою арабських цифр, спираючись на порядок складання словника, свідчить про те, що це окремі значення, а не синоніми. Тобто, аби правильно розтлумачити поняття *value*, потрібно чітко уявляти, який зміст початково закладено у нього для формування інтегрованої звітності. Адже в одному випадку його можна трактувати як цінність, в іншому — як вартість. Отже, кожне зі значень можна коректно використати у контексті розкриття сутності інтегрованої звітності. Тож постає очевидне питання: який із варіантів перекладу обрати, аби вітчизняна практика складання інтегрованої звітності стала максимально наближеною до оригіналу? Залежно від обраного слова буде різним подальше трактування як сутності інтегрованого звіту, так і отриманих на його підставі даних. Адже викривлення одного слова в контексті визначення інтегрованого звіту може спрямувати процес його формування в інше русло. Це, в свою чергу, може згубно позначитися на наповненості звіту, і, як наслідок, на загальному враженні інвесторів.

Для цього, передовсім, потрібно визначити, що саме Міжнародна рада з інтегрованої звітності мала на увазі під поняттям *value*, яке змістовне навантаження з точки зору економіки до нього закладено?

Практика вітчизняних науковців у цьому питанні різна. Наведемо деякі приклади тлумачень економічної категорії *value* у структурі процесу формування інтегрованої звітності.

Наприклад, М.В. Корягін та П.О. Куцик, посилаючись на С. Адамса та Р. Сімнетта, відмічають, що «інтегрована звітність є новою парадигмою звітності, яка є цілісною, стратегічною, адаптивною, суттєвою і актуальною до різних часових вимірів...» [4, с. 142]. «Основною відмінністю даної парадигми є орієнтація всього обліковою процесу на фактори створення вартості підприємства, внаслідок чого інтегрована звітність є більш змістовною і корисною для інвесторів та інших видів користувачів...» [4, с. 142]. Серед причин появи інтегрованої звітності науковці виділяють «...неможливість застосування нефінансової звітності для моніторингу і аналізу процесу створення довгострокової вартості компанії, яка в умовах сьогодення має важливе значення для інвесторів, що є основною групою споживачів облікової інформації» [4, с. 146].

У контексті розкриття інституціонального спрямування інтегрованої звітності в процес забезпечення реалізації інтересів інституту інвесторів Н.О. Лоханова також оперує поняттям «вартість»: «Більша прозорість, зрозумілість і системність сприйняття фінансової і нефінансової інформації у звітності, що дозволяє інвесторам більш ефективно здійснювати оцінку комплексного впливу різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників на стійкий розвиток компанії, можливість нею створювати вартість і дотримуватися принципу безперервності діяльності...» [5, с. 9].

Науковець Н.Ю. Єршова, розкриваючи мету складання інтегрованої звітності, також поняття *value* розглядає як вартість: «...надання інформації та формування знань про: ресурси і взаємини, які використовує і на які впливає компанія; взаємодію із зовнішнім середовищем і капіталами для створення вартості протягом коротко-, середньо- і довгострокового періоду...» [6, с. 456].

С.Ф. Легенчук однією з проблем упровадження інтегрованої звітності в контексті звітування про капітал підприємства називає «...нерозробленість методичних підходів до оцінки окремих видів капіталу, яка характеризується значним рівнем волатильності, наприклад, вартість брендів, торгових марок, репута-

ції та оцінки капіталу, що створює цінність в майбутньому...» [7, с. 89]. Таким чином, поняття *value* одночасно розглядається як вартість та як цінність. Він вважає, що одним із елементів створення цінності в майбутньому є процес формування вартості брендів.

Варто відмітити зауваження Г.І. Ляхович та М.Я. Заяць, які влучно ставлять поняття «вартість» поряд із нематеріальним капіталом підприємства: «неможливість забезпечити відображення в обліку ключових ресурсів (інтелектуально-інноваційний капітал, соціальний капітал, клієнтський та людський капітал), які забезпечують генерування вартості підприємств на ринку в умовах формування економіки, побудованої на знаннях, та нездатність забезпечити оприлюднення інформації про них у фінансовій звітності зумовили пошук нових моделей звітування та напрямів розвитку бухгалтерського обліку...» [8, с. 142]. Посилаючись на закордонних фахівців, вітчизняні науковці стверджують, що «...не всі підприємства будуть охоче розкривати в інтегрованому звіті всю наявну в них інформацію про фактори створення і руйнування вартості, стратегічні аспекти діяльності та існуючі ризики через можливість її використання іншими підприємствами...» [8, с. 145]. Тобто вони дотримуються вартісної ознаки діяльності підприємства, яку необхідно всебічно відобразити в інтегрованому звіті.

Ще одним прихильником вартісного тлумачення застосування економічної категорії *value* є Р.О. Костирко, який стверджує, що «інтегрована корпоративна звітність надає можливість компаніям використовувати її в якості інструменту виявлення фінансових і нефінансових факторів зростання вартості бізнесу на перспективу...» [9, с. 186]. У зв'язку з цим учений зауважує, що «використання єдиних стандартів інтегрованої звітності надає можливість: оцінити непередбачені ризики; ідентифікувати фактори, що впливають на зростання вартості бізнесу; задовольнити інформаційні потреби зацікавлених сторін та здійснити комплексну оцінку вартості бізнесу...» [9, с. 187].

Проте деякі дослідники розглядають концепцію інтегрованої звітності крізь призму не просто вартості як грошового виміру результатів діяльності підприємства, а як додану вартість. Так, В.М. Костюченко та Н.В. Богатир зазначають, що «...концепція інтегрованої

звітності розглядає корпоративне підприємство як механізм створення доданої вартості у визначених періодах із вхідних ресурсів (капіталів) у певний спосіб (бізнес-модель)...» [10, с. 1128].

Натомість С.А. Бурлан та Н.В. Каткова, розкриваючи організаційне забезпечення формування інтегрованої звітності підприємства, стверджують, що «...підприємства все частіше використовують інтегровану звітність як спосіб забезпечення процесів прийняття рішень збалансованою інформацією щодо стану внутрішнього середовища підприємства (включаючи питання формування його цінності за допомогою матеріальних і нематеріальних компонент), та комплексного впливу його діяльності на суспільство, економіку та екологію...» [11, с. 332]. Далі ці науковці зазначають, що «за допомогою ефективного об'єднання різних сфер, які поєднуються в інтегрованій звітності (економіка, екологія, суспільство з одного боку, в іншому контексті — оцінка як матеріальних, так і нематеріальних аспектів та умов діяльності організації), керівництво підприємства має можливість не лише отримати в розпорядження інформацію про результати діяльності в минулому, але й демонструвати довгострокову перспективу формування цінності компанії в майбутньому, і, що важливо, описуючи діяльність компанії у певному контексті (соціальному, економічному, екологічному)...» [11, с. 331]. Тобто інтегровану звітність вони розглядають як засіб відображення інформації щодо формування цінності підприємства в соціальному, економічному та екологічному контексті.

Також варто відзначити твердження В.Ф. Максимової та Р.В. Кузіної: «Побудова моделі інтегрованої звітності викликає низку проблем, тому що до складу індикаторів інтегрованої звітності повинні включатися фінансові та нефінансові показники, які характеризують здатність організації створювати цінність протягом часу, наприклад: опис того, як організація використовувала і має намір використовувати різні капітали, вплив на ці капітали протягом часу і компроміси між ними, а також фактори створення цінності організації і можливості ризиків, що впливають на них...» [12, с. 243].

Підсумки аналізу щодо інтерпретації категорії *value* у контексті визначення сутності поняття інтегрованої звітності в науковій літе-

ратурі дають змогу дійти висновку, що трактування цього поняття умовно можна розділити на два основні напрями: вартість і цінність.

Ці поняття мають різні значення. Так, тлумачний словник містить такі значення поняття «вартість»: 1) грошове вираження ціни чого-небудь; 2) позитивна якість, цінність [13, с. 91]. В економічному контексті сутність слова вартість така: 1) втілена і й уречевлена в товарі (послугі) абстрактна праця, яка відображає суспільно-виробничі відносини товаровиробників, пов'язаних суспільним поділом праці і розподілом товарів; 2) виражена в грошах цінність речей (товарів, послуг) або величина суспільних витрат на виробництво товару чи послуги [14, с. 91].

Поняття «цінність» словник тлумачить так: 1) виражена в грошах вартість чого-небудь; ціна; 2) те, що має певну матеріальну або духовну вартість; 3) важливість, значущість чого-небудь [15].

Якщо порівняти ці визначення, то можна побачити, що перші два варіанти тлумачення слова «вартість» співпадають із першим варіантом пояснення слова «цінність» — як ціна чого-небудь, яка уміщує і витрати на його створення. Однак «цінність» є ширшим поняттям за «вартість», адже його можна розглядати не тільки як грошове вираження, а ще й як духовне (нематеріальне) відображення чого-небудь.

Тут варто врахувати те, що в *IIRF* інтегрована звітність розглядається як норма корпоративної звітності, яка слугує засобом упровадження інтегрованого мислення в державному і приватному секторах, результатом якого є ефективний і продуктивний розподіл капіталу, що сприятиме фінансовій стабільності і сталому розвитку [1]. Тобто акцент робиться саме на капіталах (фінансовий, виробничий, інтелектуальний, людський, соціально-репутаційний,

природний), які підприємство (організація) використовує та на які впливає. Тобто категорії *value* та *to create value* потрібно розглядати крізь призму інтегрованого мислення, тобто крізь інтегровані зв'язки між різними операційними і функціональними одиницями організації та капіталами, які організація використовує або на які вона впливає, зосереджуючись на створенні вартості у коротко-, середньо- і довгостроковому періодах.

Наявна проблема неврегульованості застосування поняття *value* у контексті формування інтегрованої звітності вітчизняними підприємствами потребує затвердження офіційного варіанта перекладу *IIRF* українською мовою.

Висновки. Підсумовуючи аналіз економічної категорії *value*, необхідно вказати на різне розуміння її обсягу, що призводить до термінологічної плутанини. Із категорії *value* виокремлено її змістовні компоненти, проаналізовано різницю між ними у контексті розкриття сутності інтегрованої звітності вітчизняних підприємств.

Треба наголосити на тому, що проведений аналіз підходів до сприйняття поняття *value* у контексті визначення сутності інтегрованої звітності дав змогу встановити, що їхня різноплановість пов'язана з тим, що поняття «вартість» є глибоким і змістовним та одночасно є вираженням грошового виміру (еквіваленту) економічної цінності об'єкта, понесені витрати та цінність у конкретний момент часу.

Результати цього дослідження дають змогу оцінити важливість офіційного затвердження перекладу українською мовою Міжнародного стандарту з інтегрованої звітності задля врегулювання питання коректного використання економічної категорії *value* у процесі формування інтегрованої звітності підприємствами України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The International Integrated Reporting Framework. URL: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf> (last accessed: 23.01.2018).
2. Новий англо-український та українсько-англійський словник. Харків: Світовид, 2002. 576 с.
3. Яковенко Р.В. Тлумачний англо-український словник економічних термінів з елементами теорії та проблематики. Дидактичний довідник. Вид. 2-ге, випр. Кіровоград: видавець Лисенко В.Ф., 2015. 130 с.
4. Корягін М.В., Куцик П.О. Проблеми та перспективи розвитку бухгалтерської звітності: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2016. 276 с.
5. Лоханова Н.О. Корпоративна звітність в Україні і світі в контексті євроінтеграції — вимоги інвесторів, проблеми, перспективи. *Економіка та держава*. 2014. № 10. С. 6—10.

6. Єршова Н.Ю. Розвиток методологічних основ формування інтегрованої звітності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Том 1. Вип. 1 (47). С. 451—459.
7. Легенчук С.Ф. Концепція інтегрованої звітності як засіб підвищення якості інформування про капітал підприємства. *Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 20-річчя кафедри обліку і аудиту ІФНТУНГ*. Івано-Франківськ, 2015. С. 87—90.
8. Ляхович Г.І., Заяць М.Я. Концепція інтегрованої звітності: історичні аспекти виникнення та проблеми впровадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 16, Ч. 2. С. 141—146.
9. Костирко Р.О. Перспективи міжнародної інтегрованої звітності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2014. № 794. С. 181—187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_27 (дата звернення: 27.01.2018).
10. Костюченко В.М., Богатир Н.В. Інтегрована звітність як інноваційна модель звітності корпоративних підприємств України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2015. Вип. 8. С. 1126—1130.
11. Бурлан С.А., Каткова Н.В. Організаційне забезпечення формування інтегрованої звітності підприємства. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С. 329—334.
12. Максимова В.Ф., Кузіна Р.В. Деякі питання формування складу фінансових і нефінансових показників інтегрованої звітності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 2 (4), Ч. 1. С. 243—249.
13. Яковлева А.М., Афонська Т.М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2017. 672 с.
14. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста. За ред. С.М. Гончарова. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 264 с.
15. Словник української мови: в 11 томах. Том 11. 1980. 237 с. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 27.01.2018).

REFERENCES

1. The International Integrated Reporting Framework. URL: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf>
2. Novyi anhlo-ukrainskyi ta ukrainsko-anhliyskyi slovnyk. Kh.: Drukarskyi tsentr «Svitovydy», 2002 [in Ukrainian].
3. Yakovenko R.V. Tlumachnyi anhlo-ukrainskyi slovnyk ekonomichnykh terminiv z elementamy teorii ta problematyky. Dydaktychnyi dovidnyk. Vyd. 2-he, vypr. Kirovohrad: vydavets Lysenko V.F., 2015 [in Ukrainian].
4. Koriahin M.V., Kutsyk P.O. Problemy ta perspektyvy rozvytku bukhgalterskoi zvitnosti: monohrafiia. Kyiv: Interservis, 2016 [in Ukrainian].
5. Lokhanova N.O. Korporatyvna zvitnist v Ukraini i sviti v konteksti yevrointehratsii — vymohy investoriv, problemy, perspektyvy. *Ekonomika ta derzhava*. 2014. No. 10: 6—10 [in Ukrainian].
6. Yershova N.Iu. Rozvytok metodolohichnykh osnov formuvannia intehrovanoi zvitnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2016. Vyp. 1(47). Tom 1: 451—459 [in Ukrainian].
7. Lehenchuk S.F. Kontsepsiia intehrovanoi zvitnosti yak zasib pidvyshchennia yakosti informuvannia pro kapital pidpriemstva. *Suchasnyi stan, aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku, kontroliu ta analizu: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii do 20-richchia kafedry obliku i audytu IFNTUNH*. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH, 2015 [in Ukrainian].
8. Liakhovych H.I., Zaiats M.Ia. Kontsepsiia intehrovanoi zvitnosti: istorychni aspekty vynyknennia ta problemy vprovadzhenia. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2016. Vyp. 16. Ch. 2: 141—146 [in Ukrainian].
9. Kostyrko R.O. Perspektivy mizhnarodnoi intehrovanoi zvitnosti. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika»*. Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. 2014. No. 794: 181—187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_27 [in Ukrainian].
10. Kostiuhenko V.M., Bohatyr N.V. Intehrovana zvitnist yak innovatsiina model zvitnosti korporatyvnykh pidpriemstv Ukrainy. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*. 2015. Vyp. 8: 1126—1130 [in Ukrainian].
11. Burlan S.A., Katkova N.V. Orhanizatsiine zabezpechennia formuvannia intehrovanoi zvitnosti pidpriemstva. *Biznes Inform*. 2017. No. 4: 329—334 [in Ukrainian].
12. Maksimova V.F., Kuzina R.V. Deiaki pytannia formuvannia skladu finansovykh i nefinansovykh pokaznykiv intehrovanoi zvitnosti. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii «Ekonomika»*. 2015. Vypusk 2 (4). Chastyna 1: 243—249 [in Ukrainian].
13. Yakovleva A.M., Afonska T.M. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Kharkiv: TORSINH PLIuS. 2017 [in Ukrainian].
14. Honcharov S.M., Kushnir N.B. Tlumachnyi slovnyk ekonomista. Za red. prof. S.M. Honcharova. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2009 [in Ukrainian].
15. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 11. 1980. URL: <http://sum.in.ua/> [in Ukrainian].

Надійшла 04.03.2018

В.Ю. Макаренко

Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця г. Харьков, Украина

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ *VALUE* В КОНТЕКСТЕ
РАСКРЫТИЯ СУТИ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ
В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ**

Рассмотрены вопросы толкования экономической категории *value* в контексте раскрытия сущности интегрированной отчетности отечественных предприятий. На основе анализа разных определений отечественных ученых сформировано положение касательно использования экономической категории *value* как стоимости при определении сути интегрированной отчетности. Подчеркнута необходимость урегулирования вопроса отсутствия официально утвержденного перевода Международного стандарта по интегрированной отчетности на украинском языке.

Ключевые слова: Международный стандарт по интегрированной отчетности, интегрированная отчетность, создание стоимости.

V. Yu. Makarenko

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1180-1682>

**ECONOMIC CATEGORY *VALUE* IN THE CONTEXT
OF DISCLOSURE OF INTEGRATED REPORTING
IN ENTERPRISES MANAGEMENT SYSTEM**

The question of interpretation of the definition value in the context of disclosure of the essence of the integrated reporting of domestic enterprises is considered. On the basis of analysis of various definitions of domestic scientists, provisions have been formed regarding the use of the economic category value as a value in determining the essence of integrated reporting of an enterprise. The need to resolve the issue of the lack of an officially approved translation of the International Standard on Integrated Reporting in Ukrainian has been emphasized.

Changing the expectations of users of accounting information and the emergence of new requirements for its content gradually change the approaches to enterprise management. The article focuses on the lack of a unified approach to the definition of value in the context of determining the essence of integrated reporting and its content.

The absence of an official version of the International Standard for Integrated Reporting in Ukrainian has been noted, which causes the problem of inconsistency in the correct application of the concept of value in the context of disclosing the essence of the process of forming integrated reporting by domestic enterprises.

Summing up the practice of using the economic category value in the context of defining the essence of integrated reporting, a different understanding of the scope of this distinction is defined, which leads to terminological confusion. The necessity of settling an existing issue by the development and approval of the official translation of the International Standard on Integrated Reporting in Ukrainian has been argued.

The article emphasizes the fact that the categories value and «to create value» should be considered through the prism of integrated thinking, that is, through the integrated links between the various operational and functional units of the organization and the capital that the organization uses or influences, focusing on on cost creation in the short, medium and long-term periods.

Keywords: International standard for integrated reporting, integrated reporting, creating value.

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.157>

UDC 658.3

O.V. TARASEVICH, Cand. of Economic Sciences, associate professor,
Head of the Department of Economic and Legal Problems of City Studies
Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
 orcid.org/0000-0002-6016-3608

G.G. NESTEROV, junior researcher, Department of Economic and Legal Problems of City Studies
Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine
 orcid.org/0000-0003-3067-1377

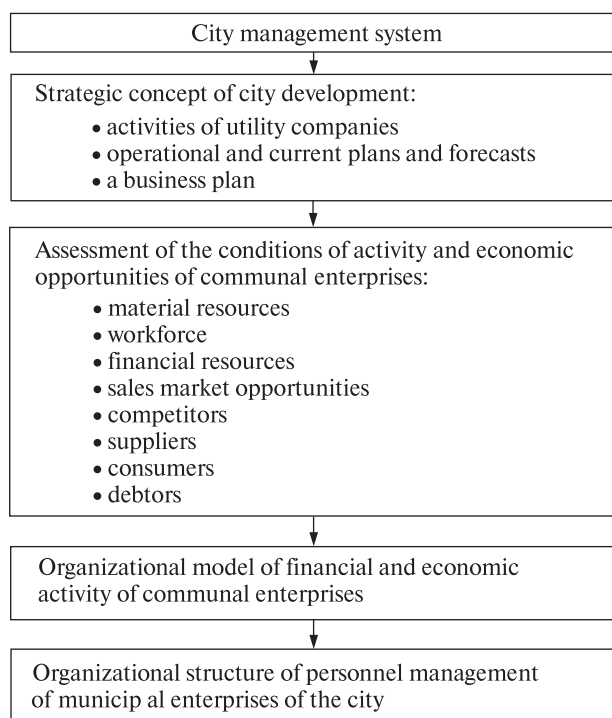
MANAGEMENT OF MUNICIPAL ENTERPRISES OF THE CITY ON THE BASIS OF IMPROVEMENT OF THE PERSONNEL MANAGEMENT STRUCTURE

Keywords: management, personnel, communal enterprises, organizational structure, territorial community.

The article substantiates the main directions of improvement of the personnel management structure of communal enterprises as a strategic imperative for the development of a city management system. The influence of improvement of the personnel management structure on the development of the management system of municipal enterprises of the city is analyzed. The conclusion is made on the need to improve the efficiency of utility companies in order to bring them to European standards based on the improvement of the personnel management structure.

Introduction. Management of utility companies is a dominant factor in solving the problems of organizing urban living environment. The very existence of communal enterprises is due to the presence of common interests in the cities, the collective needs of the territorial community, whose satisfaction relies on local self-government bodies. The communal sector of the economy is created in the process of conducting a city economy and serves as a function of providing the territorial community with public goods. Management of communal enterprises is carried out through the system of organizational and economic authority of territorial communities and local self-government bodies in relation to economic entities of the municipal sector of the economy. Local self-government bodies create and maintain communal property objects that guarantee the provision of services, participate in the establishment of industrial enterprises, regulate relations with consumers, and provide a system of information. Local governments are responsible for the consequences of the activities of economic entities of the communal sector of the economy, on the grounds, within the limits and in accordance with the procedure established by law (Part 5 of Article 24 of the Commercial Code of Ukraine) [1]. Therefore, the decision of issues of improvement of management of municipal enterprises of the city on the basis of improvement of the personnel management structure becomes acute in the current conditions of development of Ukrainian cities.

Analysis of recent research and publications. The problems of improving the management of communal enterprises are taken up by such Ukrainian scientists as I. Zablodskaya, G. Monastyrsky, I. Zatatrina, T. Lebed, S. Noskov, M. Norekyan, S. Naiden [2—7]. However, in today's conditions of

The scheme of construction of the organizational structure of personnel management of municipal enterprises of the city

economic development of Ukrainian cities, development of new scientific approaches to management of municipal enterprises of the city is necessary on the basis of improvement of the personnel management structure. Thus, Prof. G.L. Monastyrsky points out the following factors that, in his opinion, make sense the feasibility of the existence and improvement of management of utility companies: the need for uninterrupted guaranteed quality and minimum quality standards for the provision of vital services; local (local) monopoly of enterprises, by virtue of which the local self-government body does not want to be dependent on private subjects; the desire to ensure social justice and to prevent discrimination of consumers of services (by micro-districts of residence, categories of consumers); the ability of the municipal government to influence prices and tariffs [2].

The purpose of the article is to substantiate the need to improve the personnel management structure as the basis for the development of municipal enterprises of Ukrainian cities.

Research results. The communal sector of the economy is created in the process of conducting a city economy and serves as a function of providing the territorial community with public goods.

Communal enterprises are characterized by belonging to a certain territorial community, close

interconnection with the provision of socio-economic needs of its members, the use of local resources, the special nature of products and services, and specific ways of providing them to the population. They are created by local governments in an orderly manner on the basis of a separate part of communal property.

In today's conditions of urban development, an important role is given to scientifically based definition of management functions and quantity norms as part of the overall process of forming the organizational and management structure of communal enterprises, defining a system of management goals that determine the structure and content of the functions of the management apparatus of municipal enterprises of the city (Figure).

The scheme of construction of the organizational structure of personnel management of municipal enterprises of the city

The effectiveness of building an organizational management structure is not evaluated by only one indicator. On the one hand, it is necessary to take into account the extent to which the structure ensures achievement of the results of the communal enterprise corresponding to the objectives set for it in the financial and economic activity, on the other hand — how its internal structure and processes of functioning are adequate to the objective requirements to their content and properties.

The ultimate criterion of efficiency when comparing different variants of organizational structures of management is the most complete and steady achievement of the goals of financial and economic activity of the enterprise. Therefore, it is advisable to use a set of regulatory characteristics of the control apparatus: its performance in the processing of information, the efficiency of making managerial decisions, the reliability of the management apparatus, expressed in the implementation of decisions within the established time frame and resources, adaptability and flexibility, characterized by timely detection of problems and the corresponding reorientation of work.

The criterion of the efficiency of the management structure is not reduced to reducing the number of employees of the enterprise management apparatus. It is a criterion for cost-effectiveness, according to which the results of management costs should be maximized.

The process of formation of the organizational structure of management of the communal enterprise includes the formulation of goals and ob-

jectives, the definition of the composition and location of the units, their resource support, the development of regulatory procedures, documents, regulations and regulates the forms, methods, processes carried out in the system of management of financial and economic activities of the enterprise. The process involves three stages: 1) the formation of a general structural scheme of the control apparatus; 2) development of the composition of the main units and the links between them; 3) the regulation of the organizational structure of the management of the communal enterprise.

Formation of the general structural scheme in all cases is of fundamental importance, since it defines the main characteristics of the utility company, as well as the directions on which the design of the management structure of it is carried out.

The development of the structure of the main units and the links between them is that the implementation of organizational decisions is expected not only in the whole on the large linear-functional and program-target blocks, but also in the independent (basic) units of the management apparatus, the distribution of specific tasks between them and building internal organizational relationships. Under the basic units are structural units with their own internal structures, which are subject to the action of linear functional and programmatic subsystems.

The regulation of the organizational structure of management involves the development of quantitative characteristics of the links management apparatus and management procedures. It includes: the definition of the composition of the internal elements of the basic units, the definition of the number of units, the complexity of the main types of work and the qualification of the performers, the division of tasks and work between the specific performers, the establishment of responsibility for their implementation, the development of procedures for the implementation of management work in subdivisions, the development of the order of interaction units at carrying out of interrelated complexes of works, calculations of expenses for management and indicators of efficiency of control apparatus in conditions of designed organizational management structure.

The design of the organizational structure of management by utilities is carried out by the following methods: analogies, expert-analytical, structuring of objectives, organizational modeling.

The analogy method concerns the application of organizational forms and management methods

that have proved to be true in enterprises with similar organizational characteristics in relation to the enterprise for which the organizational structure of management is projected. This method involves the development of a typical governance structure of a communal enterprise, the definition of boundaries and the conditions for their application.

The expert-analytical method consists in the survey and analytical study of the project organizational structure of management by qualified experts — experts. Experts should identify specific features, problems in the work of the control apparatus, develop rational recommendations for its improvement and increase its efficiency.

The method of structuring the goals involves the development of a system of management objectives of a utility, including their quantitative and qualitative characteristics, and a subsequent analysis of management structures in terms of their compliance with the objectives system. It is implemented in several stages:

I. Development of a system of goals, which is a structural basis for the introduction of all types of activities of the enterprise, based on the final results, regardless of the distribution of structural subdivisions and program-target subsystems of the enterprise.

II. Expert analysis of the proposed variants of the organizational management structure in terms of ensuring the achievement of each goal.

III. Mapping rights and responsibilities for achieving goals for individual employees and entire units.

The method of organizational modeling is the development of formalized mathematical, graphic, machine and other reflections of the distribution of powers and responsibilities of employees, which is the basis for building, analyzing and evaluating various options of organizational management structures. Among organizational models it is necessary to allocate:

- Cybernetic models of hierarchical administrative structures describing organizational connections and relations in the form of systems of mathematical equations and inequalities or using machine simulation languages (multistage optimization models, models of system, «industrial» dynamics, etc.);

- Graph-analytical models of organizational structures of management, represent network, matrix and other tabular and graphic representations of the division of functions, powers, responsibilities, organizational relationships. They give an opportunity to analyze their orientation, causes, to

evaluate various options for the grouping of inter-related activities in homogeneous units, to «lose» variants of distribution of rights and responsibilities between different levels of leadership, etc. («Metachemical» descriptions of the material, information, money flow together with management actions, the matrix of distribution of powers and responsibilities, the scheme of decision-making processes, the table of coefficients of relations between the functions of production and management etc.);

- Natural models of organizational structures and processes, which consist in assessing their functioning in real organizational conditions. These include organizational experiments — pre-planned and controlled restructuring of structures and processes in the business environment; laboratory experiments — artificial situation created by decision-making and organizational behavior, similar to real organizational conditions; management games — the actions of practical workers (game participants), based on pre-established rules for assessing their current;

- Mathematical and statistical models of dependencies between initial factors of formation of organizational structures of management and their characteristics. They are based on the collection, analysis and processing of empirical data on enterprises that operate in comparable conditions (models depending on the number of employees on the technical and economic characteristics of the enterprise, the dependence of indicators of specialization, centralization, standardization of management work on the goals and objectives of management, etc.).

The analysis of world models of municipal enterprises management makes it possible to conclude that in the foreign practice the following organizational structures of management of municipal enterprises of the city are used, which are based on the principles of improving the personnel management structure:

- An organizational structure that focuses on foresight. It can provide fast, independent and responsible actions of its employees only when an increasingly clear, far-reaching, practical foresight serves as a general basis for decision-making, to present to employees the purpose for which they can direct their efforts. This is accepted in the context of an organization where groups of workers are diverse in cultural relations. Achieving a common understanding between different groups of employees is one of the key functions of senior management.

- Integrated organizational structure with cross functions. The traditional functional structure covers such spheres as marketing, production, housing, communal services etc. This is an organizational structure of the matrix type, which involves the coordination of a number of functions.

- Simplified and authorized organizational structure. As the organizational structure becomes more simplified and less hierarchical, it empowers employees to assume greater responsibility and work more independently. The main advantage of this organizational structure is the attraction and responsibility of the employees, which leads to more rapid and full satisfaction of the needs of all categories of staff of the communal enterprise.

- Global organizational structure. The growth of production and technological capabilities, the universality of consumer and resource markets require a global organization of action. Thus, if the utility is associated with the implementation of export-import operations, then it should have a global strategy that will allow operations in a number of countries at any stage of the commodity exchange operation.

- Network organizational structure. In the process of providing housing and communal services to the population of the city there are situations for which the company requires business partners to resolve. Utility companies may conclude joint venture agreements or other agreements according to which certain functions are assigned to other enterprises or may be set up by economic associations.

- An organizational structure based on information technology. This organizational structure provides for widespread use of computer technology, information systems in the management of financial and business activities of the enterprise.

- Flexible, adaptive organizational structure. Adaptability of the organizational structure to changes in the markets and in its environment is ensured by targeted training of employees and the inclusion of self-analysis in the process of activity. In the training of staff, methods such as consistent experimentation and individual assessment of an employee's performance can be applied.

- Organizational structure, stimulated by consumers of housing and communal services. Proceeding from the fact that market orientation and satisfaction of the needs of consumers of housing and communal services are the key objectives of the enterprise, this organizational structure involves taking into account the views of clients when

forming a production program, using methods of encouraging clients in the framework of measures to stimulate the offer of their services.

- Organizational structure oriented on profit and general quality. In this case, the company's orientation is foreseen in those areas where it has advantages in terms of service quality and, hence, the probability of obtaining the largest amount of profit.

- Organizational structure, the action of which is aimed at accelerating the process of providing services. This organizational structure envisages the orientation of the enterprise to increase the volume of service provision, strengthening the technical and technological capabilities of production, activating the efforts of the company to further promote services to the consumer.

Conclusions. Thus, there is a need to use world experience in order to choose the optimal model of management of municipal enterprises of the city, taking into account the improvement of the personnel management structure.

Improving the efficiency of utility companies is now closely linked to bringing them to European standards of resource consumption.

The main administrative method should not be administrative coercion, but stimulation, effective incentive to perform the tasks assigned to the communal enterprise by the territorial community. This can be done through a competent distribution of managerial functions, in which the activities of local self-government bodies focus on certain key aspects of a strategic nature, ensuring the rational freedom of action for managers of utilities.

Management of communal enterprises is carried out through the system of organizational and economic authority of territorial communities and local self-government bodies in relation to economic entities of the municipal sector of the economy. Local self-government bodies create and maintain communal property objects that guarantee the provision of services, participate in the establishment of industrial enterprises, regulate relations with consumers, and provide a system of information.

Therefore, for this purpose it is necessary to clearly present the goals, tasks and motives of behavior as representatives of local self-government bodies as representatives of the interests of the territorial community) and managers of communal enterprises.

In today's conditions of development of cities, the scientifically substantiated definition of management functions and quantity norms as a part of the overall process of forming the organizational and management structure of communal enterprises, the definition of the system of management goals that determine the structure and content of the functions of the management apparatus of municipal enterprises of the city, is important.

Therefore, today there is a need for a scientific substantiation of the need to improve the personnel management structure as the basis for the development of municipal enterprises in cities as a strategic imperative for the development of the Ukrainian city administration system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 463. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
2. Монастирський Г.Л. Модернізаційна парадигма розвитку муніципальної економіки. *Вісник Донецького національного університету*. 2009. № 2. С. 44—52.
3. Заблодська І.В., Салуквадзе І.М., Андрійчук М.Д. Сучасні форми господарювання у житлово-комунальній сфері міста: монографія. Донецьк: Ноулдж, 2011. 192 с.
4. Запатрина І., Лебеда Т. Реформування житлово-комунального господарства в умовах макроекономічної нестабільності. *Економіка України*. 2011. № 10. С. 16—29.
5. Носков С. Государственно-частное партнерство в системе муниципального хозяйства Европы. *Федерализм*. 2005. № 2. С. 223—243.
6. Норекиян М. Водоснабжение: государство и / или рынок. *Энергия: экономика, техника, экология*. 2007. № 7. С. 30—39.
7. Найден С.Н. Зарубежный опыт развития рыночных отношений в сфере жилищно-коммунальных услуг. *Экономика и управление*. 2006. № 3 (24). С. 66—73.
8. Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions. *EU Publications*. 2004. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/94a3f02f-ab6a-47ed-b6b2-7de60830625e/language-en> (дата звернення: 20.02.2018).
9. Государственное управление на современном этапе. *Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам иностранной печати)*. 2014. № 1. С. 3—9.

REFERENCES

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 No. 463. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. No. 11. St. 462 [in Ukrainian].
2. Monastyrskyi H.L. Modernizatsiina paradyhma rozvytku munitsypalnoi ekonomiky. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu*. 2009. No. 2: 44—52 [in Ukrainian].
3. Zablodska I.V., Salukvadze I.M., Andriichuk M.D. Suchasni formy hospodariuvannia u zhytlovo-komunalnii sferi mista: monohrafiia. Donetsk: Noulidzh, 2011 [in Ukrainian].
4. Zapatryna I., Lebeda T. Reformuvannia zhytlovo-komunalnoho hospodarstva v umovakh makroekonomichnoi nestabilnosti. *Ekonomika Ukrainy*. 2011. No. 10: 16—29 [in Ukrainian].
5. Noskov S. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v sisteme municipal'nogo hozhajstva Evropy. *Federalizm*. 2005. No. 2: 223—243 [in Russian].
6. Norekjan M. Vodonasabzhenie: gosudarstvo i/ili rynek. *Jenergija: jekonomika, tehnika, jekologija*. 2007. No. 7: 30—39 [in Russian].
7. Najden S.N. Zarubezhnyy opyt razvitiya rynochnyh otnoshenij v sfere zhilishno-komunal'nykh uslug. *Jekonomika i upravlenie*. 2006. No. 3(24): S. 66—73 [in Russian].
8. Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions. *EU Publications*. 2004. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/94a3f02f-ab6a-47ed-b6b2-7de60830625e/language-en>
9. Gosudarstvennoe upravlenie na sovremennom jetape. *Jekonomika i upravlenie v zarubezhnykh stranah (po materialam inostrannoï pechati)*. 2014. No. 1: 3—9 [in Russian].

Надійшла 05.03.2018

Е.В. Тарасевич, Г.Г. Нестеров

Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев, Украина

УПРАВЛЕНИЕ КОММУНАЛЬНЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ГОРОДА
НА ОСНОВЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРУКТУРЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Обоснованы основные направления совершенствования структуры управления персоналом коммунальных предприятий как стратегический императив развития городской системы управления. Проанализировано влияние совершенствования структуры управления персоналом на развитие системы управления муниципальными предприятиями города. Сделан вывод о необходимости повышения эффективности деятельности коммунальных предприятий с целью ее приведения в соответствие с европейскими стандартами на основе совершенствования структуры управления персоналом.

Ключевые слова: управление, персонал, коммунальные предприятия, организационная структура, территориальная громада.

О.В. Тарасевич, Г.Г. Нестеров

Институт економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ МІСТА
НА ЗАСАДАХ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Обґрунтовано основні напрями удосконалення структури управління персоналом комунальних підприємств як стратегічного імперативу розвитку системи управління містом. Проаналізовано вплив удосконалення структури управління персоналом на розвиток системи управління комунальними підприємствами міста. Зроблено висновок щодо необхідності підвищення ефективності діяльності комунальних підприємств із метою увідповіднення їх європейським стандартам на основі удосконалення структури управління персоналом. Відзначено необхідність використання світового досвіду із метою вибору оптимальної моделі управління комунальними підприємствами міста з урахуванням удосконалення структури управління персоналом. Підкреслено, що підвищення ефективності діяльності комунальних підприємств тісно пов'язано з дотриманням ними європейських стандартів ресурсоспоживання.

Виявлено, що управління комунальними підприємствами здійснюється за допомогою системи організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання комунального сектору економіки. Необхідно чітко уявляти цілі, завдання і мотиви поведінки як представників органів місцевого самоврядування як виразників інтересів територіальної громад, так і керівників комунальних підприємств.

Кінцевим критерієм ефективності для порівняння різних варіантів організаційних структур управління є найповніше й стійкіше досягнення цілей фінансово-господарської діяльності підприємства. Тому доцільно використання набору нормативних характеристик апарату управління: його продуктивність у переробці інформації, оперативність управлінських рішень, надійність апарату управління, що полягає у виконанні рішень у рамках установлених строків і ресурсів, адаптивність і гнучкість, що характеризується своєчасним виявленням проблем і відповідною переорієнтацією роботи.

Нині необхідним є наукове обґрунтування удосконалення структури управління персоналом, основи розвитку комунальних підприємств міст як стратегічного імперативу розвитку системи управління містами України.

Ключові слова: управління, персонал, комунальні підприємства, організаційна структура, територіальна громада.

Памяти
Валентина Карловича Мамутова
посвящается

doi: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.163>

УДК 340+346.1

Б.Г. РОЗОВСКИЙ, д-р юрид. наук, ведущий научный сотрудник
Институт экономико-правовых исследований НАН Украины, г. Киев, Украина
(orcid.org/0000-0002-9968-4902)

МНЕ СТЫДНО БЫТЬ ЮРИСТОМ!

Ключевые слова: развитие права, законодательство, юрист, Хозяйственный кодекс, самоорганизация, гиперболлизация прав и свобод.

Эта статья — попытка придать импульс продолжающейся дискуссии о дальнейшем развитии отечественной правовой системы и научной юридической мысли. Акцент сделан на перспективах расширения самоорганизации субъектов хозяйственной и иной деятельности, сужения ее правовой регламентации. Предлагается привлечь максимальное количество теоретиков и практиков к обсуждению возможности модернизации правовой системы Украины с учетом качественного и количественного нарастания достижений научно-технического прогресса, развития новых общественных отношений, пока не затронутых правовым воздействием.

Каждый кулик хвалит свое болото. Мое — юридическое. Отглядываясь в прошлое и оценивая настоящее, испытываю двойственные чувства. С одной стороны, гордость. Юрист, без преувеличения, — это наместник Бога на Земле. Юрист формирует законы, по которым человек живет и действует в реальной жизни. Он является специалистом по их толкованию и применению, обеспечению законности в деятельности государственных органов, предприятий всех форм собственности, учреждений, должностных лиц и граждан, оказанию населению юридической помощи. Профессия юриста считается одной из самых благородных и ответственных. Он защищает тех, чьи права нарушены, и обеспечивает наказание преступников. От советов и решений юристов зависят судьбы людей, их имущественные и неимущественные отношения, стабильность экономики, интересы автора и изобретателя, приток инвестиций и, наконец, порядок на улице, безопасность граждан.

С санкции современного юриста человек даже восстал против Бога. Райские яблоки, которыми соблазнили Еву и Адама, стали символом познания, символом науки. На законном основании обожествленный космос бороздят ракеты и спутники, осуществляется пересадка органов человека и внематочное зачатие, делаются аборт, проводятся корректировки ДНК, получают распространение роботы с искусственным интеллектом. В некоторых странах Европейского Союза изъяли из документов слова «мать» и «отец», заменив их определениями «родитель № 1» и «родитель № 2», потому что однополые браки разрешены, и операции по изменению пола стали обыденными.

Однако пламя почтения быстро угасает, если непредвзято посмотреть на существующее в Украине право. По внешним атрибутам оно

отвечает общепринятым требованиям — есть Конституция, есть необходимые отрасли, наполненные множеством законов и подзаконных актов, есть правоприменительная практика. Но уж очень напрашивается известная аналогия с ипподромом, где во время скачек вместо коней выпустили пони. Все как везде, но по силе — пони. Да и организация забега далека от лучших стандартов.

Становится обидно и стыдно, когда, сняв десятилетиями носимые навязанные псевдонаучные очки, обнаруживаешь насыщенность действующего права сонмом чуть ли не религиозных замшелых догм, принципов, стереотипов. Чтобы их проанализировать, потребуется написать многотомную монографию. Но общее представление можно получить и по отдельным произвольно выбранным примерам, на которых остановлюсь ниже.

Пока отмечу главное: с благословения или попустительства юристов *мы живем в искаженном, алогичном, сотканном из взаимоисключающих противоречий обществе, которому человек изначально фактически противопоставлен, а у лиц, призванных управлять этим обществом, правая рука не знает, что делает левая.*

Ныне глобальная проблема — перенаселение Земли. Для решения проблемы разрабатывается параноидальный проект переселения на Марс. Однако ситуация отнюдь не прямолинейна. Население любой страны — один из отличительных признаков государственности, источник трудовых ресурсов, основа национальной самоидентификации и построения социального общества. В Украине считается одной из ключевых задача восполнения численности населения. Поэтому, невзирая на глобальную проблему, власти Украины принимают меры к увеличению рождаемости. В последние годы выплачивается 41 280 грн — единый размер пособия на первого, второго и следующего родившегося ребенка.

Но у меня провокационный вопрос: нужна ли Украине даже имеющаяся численность населения? В равной мере нужна ли имеющаяся численность населения на Земле? Сознательно игнорируя другие мотивы, хочу получить вразумительный ответ: оправдана ли экономически деятельность современного человека в условиях реально функционирующей экономики?

Парадокс, уже нынешняя провокационная глобальная экономика не требует наличия имею-

щейся численности населения Земли. Хищнические интересы бизнеса навязывают обществу чуть ли не половину ненужной продукции, производством которой заняты фактически лишние люди. Производства не может быть без потребления. Но постоянно производить новую продукцию сложно. Выход нашли в искусственном снижении срока ее эксплуатации.

В одном из пожарных отделений Ливермора (Калифорния, США) с 1901 г. работает самая старая лампочка в мире, выполняющая функцию технической подсветки. 4-ваттная лампа ручной работы называется «Столетней» и даже имеет свой сайт www.centennialbulb.org, на котором любой пользователь сети Интернет может, в частности, следить за ней через веб-камеру — свежий снимок устройство делает каждые 10 секунд. Вы можете сравнить, как часто меняете лампы в своей квартире? С удивлением прочел: первые дамские колготки были настолько прочны, что некоторые водители использовали их вместо троса, вытягивая застрявшую машину. Знали бы об этом современные женщины. Не секрет и резкое сокращение гарантийных сроков эксплуатации бытовой и прочей техники.

Апофеозом служит эпопея с мошеннической эксплуатацией бизнесом экологических требований. Под предлогом сокращения выбросов в окружающую среду периодически производится замена парка самолетов, моделей автомобилей и прочей техники. Любой мало-мальски грамотный экономист может подсчитать, насколько больше загрязняющих веществ поступает при добыче топлива, сырья, производстве энергии, изготовлении оборудования для новых технологий и самих самолетов и автомобилей новых типов в сравнении с экономленном при эксплуатации старых.

Не берусь судить, насколько сократится потребность в рабочей силе, если перекрыть эти мошеннические каналы. Но нет ясности, если у общества возможность занять высвободившуюся рабочую силу?

В моем понимании, сокращение численности населения Украины и Земли — неизбежность. Долгое время люди вынуждены были иметь большое количество детей. Ведение хозяйства требовало огромных сил, и в одиночку справиться было невозможно. Ныне эта проблема ушла, во всяком случае, близка к этому. Осталась проблема гарантированной старости.

Показательно, в богатых странах численность детей в семье сокращается. Достойное пенсионное обеспечение может окончательно решить угрозу перенаселения. Экономически, не говоря уже о биологических и социальных аспектах, это выгоднее, чем тратить средства на Марсианскую программу.

Изложенное — больше проблема для экономистов. Но, наверное, нет ни одного ученого, тем более юриста-практика, который бы не имел массу критических претензий к действующему законодательству. В какой-то мере ситуация оправдана: жизнь скоротечна и постоянно опережает потуги ее правового регулирования. Вынужден в связи с этим принести извинения, если по незнанию чьи-то идеи, возможно, были мною использованы без ссылки на автора — не будучи узким специалистом, за всем не уследишь. Посвятив долгие годы жизни науке, я пытался внести свою лепту. Накопился очередной приличный фолиант, но до его оформления не доходили руки. Сейчас терпение лопнуло. Появился Законопроект «О юридическом образовании» от 28.09.2017 (регистр. № 7147) [1] и последовавший за ним альтернативный проект с аналогичным названием от 17.10.2017 (регистр. № 7147-1) [2]. Не только юридическую науку, но и главное действующее лицо — юриста — предлагают дифференцировать на сапожника и пирожника с забвением единства его предназначения. Есть требующая всяческой поддержки разумная реакция коллег [3; 4, с. 8]. Принял решение вынести на суд читателей объемный фрагмент работы с выборочно взятыми из контекста «одиночными выстрелами», и с учетом их оценок (будут ли? — надежды питают не только юношей) осуществить обобщенное ее завершение¹.

Итак. Возьмем для начала исторический рабочий инструмент, с помощью которого решаются важнейшие задачи, — право. Оказывается, юристы якобы пользуются им как сомнамбулы, ибо не знают, не понимают, что это такое. Любой здравомыслящий человек знает и понимает, что в своей повседневной деятельности он постоянно руководствуется правом. Но, оказывается, жива и продолжает испове-

доваться многовековая констатация Канта, ставшая своего рода пророчеством: «Юристы до сих пор ищут дефиницию для своего понятия права» [5]. Им неумоимо помогают в этом философы права. Мой друг, авторитетнейший ученый, академик НАН Украины Ю.С. Шемшученко пессимистичен: «Можно допустить, что такая формула никогда не будет найдена» [6]. Логика, оказывается, не всесильна: люди руководствуются, и притом успешно, правом, но что это такое — загадка. Стоит ли удивляться, если видишь столь неудовлетворительное положение человека в современном обществе?

Не испытываю трудностей в определении понятия права в существующих условиях. Есть расхожее выражение: «оптимист смотрит в телевизор, пессимист в интернет, реалист — в холодильник». Я — в числе последних. Право в таком контексте, в котором мы его понимаем — рядовой способ, средство, форма достижения ныне здравствующим человеком поставленных жизненно важных (и прочих) целей. Подобно тому, как говорим прозой, в реальной жизни мы с рождения пребываем в узах права. Чтобы в процессе общественных отношений получить желаемый результат, им надо, осознанно или нет, придать конкретную правовую форму.

Право неминуемо в какой-то части ориентировано на будущее. Однако уже сегодня возникла вполне реальная задача масштабного реконструирования права под нового человека с модифицированным ДНК. Пока исследователи ориентированы на снижение заболеваемости человека и увеличение продолжительности жизни, но решение задачи совершенствования его социальных характеристик лишь вопрос времени.

Право — искусственное образование. Согласен с утверждением: «Право — это миф, абсолютизация одной узкой категории норм в ущерб другим, например нормам морали, обычаям и т. д.» [7].

Философы упорно пытаются дать определение понятия права как исключительное, отличное от уже существующих. Справедливость не подходит, это понятие имеет свое содержание. Равенство — в той же мере. Ничего подходящего нет. Надежда на высший разум или инопланетян. Но не там ищут. Право тысячелетия пребывает на нашей грешной Земле, это одна из многих зафиксированная неотдели-

¹ В предлагаемой работе выборочно проанализированы отдельные проблемы теории и нескольких отраслей права. Читатель может осуществить выборку текста по своим интересам.

мая субстанция реально существующего, постоянно эволюционирующего общества. Право нельзя объяснить «из себя самого», конструировать и реформировать изолированно от всего общественного процесса, возлагать на него надежду государства обеспечить неуклонное соблюдение предписываемого правопорядка².

Если не витать в философских облаках, право — исторически существующая, жизненно обусловленная форма самоорганизации общества в целях обеспечения человеку конструктивной возможности действовать или бездействовать для удовлетворения своих потребностей и потребностей других людей в расчете на поддержку (не будут возражать, как минимум) остальных граждан. Это способ межличностного общения, стандартизированный в определенных сферах общественных отношений для практического удобства³.

Право — это атрибут общества, продукт его социализации, составная часть культуры. У Робинзона на необитаемом острове потребность в праве родилась лишь с появлением Пятницы, когда между ними возникли взаимные обязательства. В таком ракурсе право вечно, ибо не мыслю даже общество будущего, в котором между людьми не будет взаимных обязательств, не непременно трудовых. Меняться может лишь их перечень и содержание. Пока общество вечно, вечно и право.

Уже наши далекие предки собирались и устанавливали общие правила решения насущных задач. Созывать по каждому поводу «законодательное собрание» хлопотно, поэтому многие проблемы решались путем взаимного согласования насущных вопросов отдельными членами племени. Это не обязательно был зафиксированный договор. Во многих, если не большинстве случаев, индивид, совершая в своих интересах определенное действие, исходя из опыта, ожидал от других людей однотип-

² Криминологи абсолютно обоснованно то же говорят о преступности.

³ Ныне нарастает понимание, что человек не единственное разумное существо на планете. Сознанием обладают животные, растения и даже низшие, в имеющемся представлении, формы жизни. (Не исключено, что им обладают и отдельные природные объекты.) Рано или поздно, перечень участников правового регулирования будет ими пополнен. Не совсем удачные попытки предпринимаются. См. [8].

ного поведения. Таких индивидуально согласованных условий осуществления дальнейшей деятельности в общей их массе было большинство и они, пользуясь современной терминологией, однозначно квалифицируются как нормы обыденного права. Наиболее типичные устойчивые его формы получили наименования обычая.

Угодные и выгодные государству обычаи приобретают силу закона — формы государственного права. Преобладающая масса законов — это та самая пресловутая воля господствующего класса. В процесс естественной самоорганизации люди включают далеко не все, а только приемлемые законы.

Исторически «государство» происходит от «государь», коим был монарх или подобный по рангу властитель. Свою власть государь защищал от любых поползновений, устанавливая государево право — разветвленную систему предписаний и запретов⁴. С ликвидацией монархии и подобных форм правления ситуация практически не изменилась. Новоявленные правители приватизировали государство, и вместе с ним право. *Современное государственное право — типичное частное право наделенных властью правителей.* Показательный пример — придание по указанию Хрущева обратной силы закона и применение смертной казни валютчикам. Не менее показательный пример. История бумажных денег начинается с 910 г., когда правители Китая запретили купцам обмениваться расписками и ввели свои векселя. Они стали прообразами современных бумажных денег.

Рядовые граждане по самому замыслу — лишь вынужденные исполнители, но не творцы права. Отсюда в нем такое количество убожеств.

Если мы хотим иметь право, достойное человека, постоянно совершенствующегося в век научно-технического прогресса, вариант реформирования один: право не должно спускаться сверху, не быть чьим-то дозволением, а расти преимущественно снизу, выражать интересы дифференцированных частей общества.

⁴ Считается, что этимологически «государь» происходит от «суд». То есть, исторически первичной функцией власти, скорее всего, была судебная. Но чтобы творить суд, нужен кто-то, выдвигающий обвинение, собирающий доказательства. Его в первую очередь назначал государь. Это была та фигура, без которой в понимании государя суд не мог быть праведным.

Право, как художественная постановка в театре, по-разному смотрится со сцены и разных частей зрительного зала. У каждого времени свое право. У каждого права своя свобода. У бедного государства не может быть хорошего права. Правовая норма — это сканированная типичная ситуация, тогда как реальная жизнь — калейдоскоп множества случайных ситуаций. Право — это то, что хочу я. Хочешь ты. Он. Она. Хочет вместе, отнюдь не дружная семья⁵. Право — это периодически разрешаемый конфликт интересов. Право подвижно и изменчиво. Стабильное право — показатель стагнации общества.

В определенной части огосударственное право — политическая служанка власти, выполняющая приказы независимо от их экономической обусловленности. Однако в подавляющем большинстве право прямо или опосредовано зиждется на экономической основе. Даже такая крайность, как регламентированная законом мера уголовного наказания исторически зависит от уровня развития производительных сил. В натуральном хозяйстве большого спроса на рабочую силу не было, и преступников даже за незначительные деяния подвергали казни. Промышленная революция сопровождалась в СССР ГУЛАГом, максимальная санкция: наряду с пожизненным заключением — 25 лет лишения свободы. Научно-технический прогресс породил избыточность рабочей силы — санкции резко сократились. В некоторых государствах есть исключения, но общая тенденция прорезалась. В равной мере наблюдается эволюция жесткости регулирования в хозяйственном праве и некоторых других отраслях.

В прямой или завуалированной форме законодательство неизбежно коррупционно. Прimitив, когда в юридической науке и СМИ коррупция сводится к взяткам и незаконным финансовым операциям. Вдвойне примитив, когда к праву относят только то, что содержится в научных трактатах, законах, и даже в их высшей форме — Конституции. Право не столько то, что предписано законом, сколько то, как его повседневно применяют имеющие свои интересы правители, подвластные им клановые «белые воротнички» и вынужденно

⁵ В Одессе на Привозе три размера одежды: «на вас», «не на вас» и «надо мерять»!

следующие за ними полубезгласные граждане. Соотношение тех, кто настроен активно разоблачать взяточников, и тех, кто дает взятки для успешного решения своих корыстных проблем, разительно. Суть коррупции в предоставлении ряда весомых привилегий представителям господствующего класса, введении жестких мер по охране и защите их интересов⁶. Наиболее циничный безоговорочный девиз: «Бизнес не должен сидеть в тюрьме!». В РФ даже исключали из Уголовного кодекса конфискацию имущества.

Созданное нами право сковало общественную инициативу, обрекло людей на роль безучастных исполнителей навязанных предписаний. Действующее право вполне можно охарактеризовать как современный аналог права рабовладельческого, где свобода человека сведена к минимуму, его жизнь и деятельность запрограммированы и зарегулированы до мельчайших деталей. Его характеристикой вполне могла быть прославленная в интернете реклама одного магазина: «У нас есть все. Если чего-то нет, значит, оно вам не нужно». Иммунитетом пользуются рабовладельцы, но отнюдь не рядовые граждане. В классической марксистской пирамиде: «деньги — власть — деньги» промежуточная ступень не только средство добычи новых денег. В значительной мере власть — это возможность правовой страховки, гарантии ухода от ответственности за деньги, приобретенные путем, далеким от законного. Во власть в большинстве случаев идут именно за такими деньгами и, естественно, при любых демократических лозунгах для обеспечения их сохранности и собственной безопасности создают реально действующее «служебное» право, в котором по образному выражению Альваро Хиль-Роблеса, комиссара по правам человека Совета Европы (1999—2006) «Мораль и власть — это как вода и масло, которые не смешиваются в силу противоположных свойств. От Римской империи до сегодняшних дней власть и злоупотребления властью идут рука об руку, если не делается что-то, чтобы помешать этому» [9, с. 22].

⁶ Дискуссии о том, насколько человек возвысился над животным миром, бесконечны. Подкину топлива в огонь. У африканских львов после смерти вожака прайда новый властелин убивает наследных самцов-детенышей предшественника. В человеческом «прайде» подобная система позволяет проводить выборы властелина без выбора, как это имеет место в РФ.

Перечисленные принципы, принятые законы — это рекламная витрина права, товар на потребительском рынке. Реальный тип конкретного государства можно и нужно определять по реально существующему в нем правоприменению, непредвзято оценивая, насколько этот товар в государственном «магазине» соответствует спросу общества, желаемому социальному стандарту. Необходимость в принудительном обеспечении права — показатель несовершенства общества. Данный показатель, к сожалению, велик.

Рассматривая возможности повышения реалистичности права, начну с предложения, главного в моем понимании, наверняка экстравагантного в представлениях других — снять повязку с глаз Фемиды.

Наша юриспруденция зиждется на обожествлении заложенных еще на заре цивилизации канонов и стереотипов, на готовых формулах, раз и навсегда закрывающих проблему. Сила инерции настолько велика, что никто не отважится критически оценить, насколько идеалы взаимоотношений богов на древнем Олимпе соответствуют реалиям современной жизни в век поступательного научно-технического прогресса. Повязка на глазах древнегреческой богини правосудия Фемиды символизирует непредвзятость. Справедливый суд должен закрывать глаза на имущественные, классовые различия участников процесса и рассматривать лишь справедливые факты. При рассмотрении дела судья должен быть слеп, в том смысле, что и истец, и ответчик для него лишь отражения граней закона. Но Фемиды у греков вершила суд с открытыми глазами. Как и у любого греческого божества, в римском пантеоне у богини правосудия был собственный двойник. Ею оказалась великая Юстиция — римская богиня справедливости. Именно она имела повязку на глазах. Так возник давно отмеченный любопытный казус: в современном мире богиню справедливости называют Фемидой, а изображают как Юстицию. Есть, правда, исключение: в Лондоне крышу здания Олд Бейли — Центрального уголовного суда Англии и Уэльса украшает изображение Фемиды без повязки. Изображения греческой и римской богини имели еще одно отличие: у первой в руках весы, у второй — меч. Эти признаки, обобщенно наделяя ими Фемиду, попытаюсь ис-

пользовать для весьма условной рубрикации этой работы.

Повязка Фемиды. Это был экскурс в историю. Однако как ранее, так и сейчас суды — неизменные инструменты политической системы. Процессы над судьями, выносившими приговоры участникам Майдана (Революции Достоинства), тому подтверждение. Фемидова повязка здесь не спасение. Напротив, судья должен видеть не только явный, но и скрытый подтекст политического, корыстного и иного на него давления, иметь гражданское мужество, чтобы ему противостоять. Ясность, незащищенность взгляда — неременное условие объективной, справедливой оценки позиций сторон в процессе судебного разбирательства.

Независимость и объективность судьи — категории связанные, но не однозначные. Судья по тяготам создания Коррупционного суда Украины, обеспечения независимости судей придется еще ждать долго. Но, наверное, столь же долго придется ждать снятия ограниченной возможности получения судьей полной и объективной информации об обстоятельствах рассматриваемого им уголовного производства. У нас, как парадокс, нет единства принципов гражданского и уголовного процесса. Если в первом судья не скован ограничениями задавать вопросы истцу и ответчику, то во втором во имя надуманных идеалов действует прямой запрет судье проявлять инициативу в проверке достоверности имеющихся в деле доказательств и установлении истины. Видит пробел, но стороны слепы. По букве закона должен закрыть глаза и судья. Бред. К сожалению, не сивой кобылы, а высококолых наставников.

Но под псевдополитическим предлогом произошло страшное: при конструировании норм права и последующем отправлении правосудия за буквой закона из поля зрения законодателей, судей и участников процесса рангом ниже выпал человек как индивидуальность, творец, новатор, нетрадиционный созидатель более благоприятных условий жизни и деятельности, или, наоборот, в силу объективных причин не справившийся с их тяготами. Как следствие, например, мы отстаем от мировой технологии пересадки органов, ибо отечественные новаторы отбывали наказание в тюрьмах, а сегодня хронически пребываем на грани дефолта, и значительная часть бизнеса нахо-

дится в тени. Общество неоправданно игнорирует ставшие уже своего рода системой чрезвычайные побудительные причины совершения гражданами правонарушений. Все это крайне негативно отражается на качестве принимаемого законодательства и практике его реализации.

Определенные подвижки есть. Высший кассационный суд Италии, рассмотрев дело безработного Романа Острякова, ранее осужденного за кражу двух кусков сыра и упаковки сосисок к шести месяцам заключения и штрафу 100 евро, приговор отменил и постановил, что кража продуктов для утоления голода не является преступлением. «Не подлежит наказанию тот, кто, будучи движимым нуждой, крадет маленькое количество еды, чтобы удовлетворить жизненно важную потребность в пропитании», говорится в постановлении суда. Но это не в Украине, а в Италии.

Юристам давно настало время повиниться перед человечеством. Сколько бы ни воспевали демократию, не представляли парламентскую республику как власть народа, государство было и остается прямой или замаскированной диктатурой вывешенного на экран субъекта, поддерживаемого или руководимого группой заинтересованных единомышленников из числа того самого, по Марксу, «господствующего класса». Философы и теоретики права упражняются лишь в уточнении характеристики этого класса, но никто не хочет осознать: трактовка права как воли господствующего класса, возведенной в закон — это не что иное, как уничтожение права граждан на самостоятельное обустройство своей жизни, его клановая приватизация, которая, согласно Платону, и есть кража. Потому так и живем.

Наберусь смелости заявить: действующее законодательство порочно в своей сути. Граждане обращаются к праву для защиты справедливости. Однако здесь очередной парадокс. «Справедливо ли право?» — исследовали многие поколения. Обсуждение продолжается сегодня в многочисленных статьях, монографиях и диссертациях. Единого мнения нет, несправедливость закона не только не исключается, но признается неизбежной. За несправедливостью закона для большинства зачастую скрывается справедливость для избранных — грань тщательно маскируется.

Не буду вступать в бесплодную теоретическую дискуссию. Вопрос ребром: коль несправедливость закона не исключается, на каком основании юристы на протяжении тысячелетий идолопоклоннически относятся к известному постулату: «*Dura lex, sed lex*»? Мы переводим его «Плох закон, но это закон», а следовало бы в дословном звучании: «Закон дура и мы дураки ее обожествляем»⁷. Неужели за тысячелетия не поумнели, не достигли уровня сознания настоящей личности, способной оценить — что хорошо, а что плохо в социальном обустройстве? Нет вечных истин, не может быть вечных законов. Готовые формулы раз и навсегда закрывают проблему. Законодатель в подавляющем большинстве случаев отстает от происходящих изменений в реальной жизни. В ряде западных государств получил распространение судебный прецедент. В английском праве на начало нынешнего века насчитывалось более 350 тыс. действующих прецедентов, а у нас повязка на глазах Фемиды настолько прочна, что даже не столь существенное отступление от закона требует санкционирования Конституционного суда.

Законодательство эффективно и справедливо, если нацелено на предупреждение споров, примирение сторон в случае их возникновения, минимизацию негативных последствий. Посмотрите сквозь эту призму на наше действующее законодательство, попытайтесь сделать в этом разрезе его экономическую оценку. Оно построено на основе кодификации Юстиниана, главной максимой которой было: «Право состоит в том, что хочет император». Император же хочет, чтобы все возникающие конфликты разрешал он. Отсюда по сей день все наше законодательство ориентировано на разработку способов разрешения конфликтов. Но в абсолютном большинстве случаев разрешение конфликта не может быть справедливым — не говоря о политической предопределенности, удовлетворение интересов одной стороны происходит за счет ущемления интересов другой.

В значительной мере конфликты порождаются жесткостью регулирования отношений.

⁷ Девяностолетняя пенсионерка из Гамбурга пожаловалась на радио, что ее муж, даже если она заснула, все равно в десять вечера будит ее для того, чтобы она приняла снотворное.

Если у обычного гражданина первичный интерес — что хочу сделать (приобрести, реализовать и т. п.), то для юриста на первом месте — как организовать реализацию данной потребности. Причем именно так, и не иначе. Вариант, когда стороны оценили свои возможности, определили приемлемые условия и средства достижения консенсуса, юристов не устраивает — можно лишиться хлеба насущного. В статьях, монографиях, диссертациях подробно расписывается необходимый, якобы научно обоснованный порядок действий. И его принудительно навязывают. Честно признаюсь, не представляю, кто и как сможет организовать создание новой правовой идеологии и разработку на ее основе прогрессивной законодательной базы. Слишком далеки от народа мы, юристы.

Традиционно считалось, юридическая наука и сами юристы — это воплощение логики. Мыслители древности — наглядный тому пример. Ныне то ли жизнь слишком усложнилась, то ли изменились времена и нравы, но ставить знак равенства между юриспруденцией и логикой — чистейшей воды идеализм. Чего стоит, например, формула целей и задач наиболее консервативного законодательства криминального цикла — «охрана прав и свобод человека и гражданина», когда активная правовая деятельность государства начинается после того, как преступление совершено, то есть неприкосновенность прав личности, собственности и др. нарушена, сохранять уже нечего, декларируемая цель изначально несостоятельна.

Никакое наказание убийцы не компенсирует смерть человека. Уж очень своеобразно смотрится справедливость, когда осужденный отбывает наказание в местах лишения свободы за счет налогоплательщиков, в том числе и самого потерпевшего. При существующей практике, компенсация причиненного материального ущерба может растянуться на многие годы без всяких гарантий успешного завершения. Примеры можно множить до бесконечности.

На протяжении тысячелетий мы пользуемся правом, пропитанным языческим духом табу, сконструированным как бы в перевернутом виде, где в основе лежит безоговорочный запрет, позволяющий оградить диктующего от возможных притязаний конкурента, а не дозволение, стимулирующее поиск нова-

ций, прогрессивных преобразований на пути цивилизованной эволюции человека и общества. Даже само дозволение служит своеобразной формой запрета, ибо разрешает действовать только в четко ограниченных пределах.

Одно из основных противоречий исторического процесса — противоречие между ситуативной истиной и высшей истиной всемирно-исторического развития. То, что истинно здесь и сейчас, эффективно, жизненно необходимо, спасительно и т. п., не обязательно будет истиной будущего, исторической тенденции, потребностей социального развития, высших целей (если таковые имеются) мировой истории. И наоборот, то, что сегодня вызывает негодование, возмущение, то, что вредно, губительно, ведет к поражению, — в далеком будущем может оказаться приемлемым, полезным, благотворным, спасительным, ведущим к победе и успеху.

Полагаю, теория права была бы более содержательна и конструктивна, если бы основывалась на работах квалифицированных криминологов. Преступность считается антиподом позитивного права. Но давайте будем объективными: все право, во всяком случае, его подавляющая часть, выросла на стезе запоздалого критического осознанного понятия преступления. Эволюция жизни всего живого на планете (а может и остального) — это постоянный процесс новаторского преодоления возникающих препятствий, в том числе искусственно создаваемых запретов. Показательно, даже вирусы, как свидетельствуют эпидемиологи, ищут и находят пути обхода применяемой вакцины. Люди, естественно, более предприимчивы. Без преувеличения, практически каждый современный человек — экс-преступник в прошлом. Если проследить историю, громадное число норм позитивного права — это отмененные в той или иной форме запреты, ограничения, предписания, условия, толкования, основанные на древнем каноническом понимании регулирования жизнедеятельности. Тенденция набирает силу. Не удивлюсь, если со временем в результате познания генетики человека будут декриминализованы даже некоторые виды убийства. Превалировать, вероятно, будет ответственность не за то, что сделал, а за то, что мог, но не сделал.

Множество запретов в праве имеют — должны иметь — экономическую основу, их нару-

шение влечет наступление прогнозируемых потерь. Без этого сам запрет, его введение лишено логического и любого другого смысла. Но коль эти потери допустимо рассчитать, почему не может быть вариантов нарушения запрета с компенсацией потерь при условии получения в итоге значительной выгоды? Не разумнее ли регламентировать, например, в Хозяйственном кодексе Украины общий постулат: по согласованию сторон, в необходимых случаях с санкции государства введенные запреты могут быть полностью или частично отменены при условии полной компенсации потенциальных потерь? Нет ущерба — нет преступления, нет необходимости в наказании. Принцип: «Купите изменение в законе» в прямом и переносном смысле должен быть основополагающим в правоприменительной практике, как условие обеспечения справедливости права и законодательства. Образно говоря, в процессе реформирования закон целесообразно разделить на лоты и выставить на «биржу» — «покупатели» дадут оптимальную оценку каждому варианту проекта⁸. Экономически и социально обоснованное реформирование приведет к повышению эффективности правового регулирования, декриминализации многих деяний со всеми вытекающими оптимальными последствиями (подробнее см. [10]).

Давайте думать. Нельзя наказывать за нарушение закона, который никто не исполняет. Это принцип. Если невозможно менять поведение масс людей, надо менять законы. В данном случае надо менять не какие-то конкретные законы, а саму суть, если хотите — идеологию права. Основополагающий девиз, кредо: «Каждый может решать конкретную жизненную проблему (задачу) любым удобным ему способом, не нарушая интересы других граждан». Плыви в бурных водах житейского моря, дерзай, но находи средства соизмерения твоей выгоды и выгоды общества. Твои действия не должны вызывать споры, претензии. А если они не исключаются, определись заранее с формами их добровольного разрешения со всеми заинтересованными лицами.

⁸ Грубая аналогия: автомобилисты в крупном мегаполисе могут ставить вопрос об отмене ограничения скорости движения, если примут участие в строительстве подземных переходов для пешеходов.

Тенденция наметилась: снижения числа обращений в хозяйственные суды составило за последние годы 23 %. К сокращению обращений в суд подталкивает увеличение сроков рассмотрения дел в хозяйственной юрисдикции. Если в 2015 г. этот процесс укладывался во всех трех инстанциях в семь месяцев, то сегодня достиг отметки в девять. Грядет сокращение штатов хозяйственных судов со всеми вытекающими последствиями.

Предвижу многие сложности, но полагаю: самоорганизация хозяйствующих субъектов — это лучше, чем есть.

Сказанное не означает ликвидацию законодательства. Закон нужен, но в четко определенном качестве: как спасательный круг. Не умеешь или не считаешь нужным проявлять инициативу — поступай в соответствии с действующим законодательством, неси полную предусмотренную им ответственность.

Непростительно, когда рядовой гражданин имеет смутное представление о том, как принимаются наши законы. Но коллеги юристы, вы тоже не знаете? Или знаете, но молчите? Я уже пытался кричать, но это был глас вопиющего в пустыне — оппоненты списывали на издержки роста. Сколько надо ждать?

Только факты. Украина является абсолютным лидером среди европейских государств по количеству поданных законопроектов. В среднем за один год украинские народные депутаты инициируют 1,8 тыс. проектов законов. Возьмите старенький арифмометр и посчитайте, сколько важнейших решений народный депутат якобы принимает в один рабочий день, час, минуту, секунду, миллисекунду.

Если проект закона создает угрозу благополучию кому-либо из власть имущих, тут бросятся все силы, чтобы его провалить или наделать «дыр», позволяющих, как сказал в свое время Л. Кучма, «воровать по закону». При принятии некоторых законов в зале заседаний Верховной Рады случался даже мордобой. Но те законы, которые не затрагивают чьи-либо интересы, вообще не удосуживаются внимания депутатов. Так, в июне 2003 г. Украина планировала присоединиться к Международной конвенции по перевозке железнодорожных грузов. Аббревиатура этой конвенции *COTIF*. По ошибке во время голосования на табло высветилась (и позже была занесена в стенограмму) надпись «Ратифікація Міжнародної конвенції

з перевезення залізничним транспортом котів». Столь странное название депутатов не смутило. Почему для перевозки мышей, львов, жирафов закон не требуется, а для котов нужен специальный закон? На депутатов, как свидетельствует история, западные ярлыки, да еще имеющие статус международных, действуют гипнотически, рука к кнопке голосования тянется автоматически. К тому же, как признал в свое время экс-спикер В. Литвин, проекты законов читают в лучшем случае 2—5 депутатов. В результате конституционное большинство (проголосовал 371 депутат) решило узаконить право наших «мурзиков» ездить по железной дороге [11].

Да, парламентское законотворчество — это стандартная мировая практика. Но нельзя прибегать к стандартным решениям в нестандартных ситуациях. В отличие от многих государств Запада, имеющих устойчивое законодательство, Украина вынуждена принимать его практически с нуля. Я не оговорился — именно принимать, а не создавать. Создавать необходимости нет, в значительной части законы идентичны, успешно действуют у ближних и дальних соседей. Незачем было тратить время и силы на разработку, например, проекта Закона о ратификации Договора между Украиной и Правительством Малайзии про выдачу правонарушителей. Ничего нового, необычного при этом не привнесли. А таких законов множество, глобус велик. Неужели иссякла творческая мысль, не можем с учетом исторических реалий сконструировать схему одноразового автоматизированного включения в число действующих типичных в мировой практике законов, не ущемляющих интересов Украины?

Приходится констатировать: бурное развитие компьютерных технологий явно недостаточно отражается в работе по совершенствованию законодательного процесса и отправления правосудия. С использованием современных информационных технологий не представляет особого труда сопоставление и анализ действующих во всех государствах законодательных актов, регулирующих однородные отношения, и разработка программы соответствующего пополнения отечественного законодательства.

Имеющимся интегральным информационно-аналитическим системам вполне по силам произвести детальный анализ проекта закона для проверки его непротиворечивости дейст-

вующему законодательству, тенденциям отечественной и международной практики, достаточности имеющегося экономического потенциала для претворения его в жизнь.

Столь же перспективна разработка кибернетических программ для проверки полноты использования в обвинительном акте доказательств, собранных в процессе досудебного расследования, их непротиворечивости, идентичности толкования. В принципе данные программы могут дать полноценную оценку доказательств вины подсудимого по результатам судебного разбирательства. В полной мере они применимы и для оценки решений суда по хозяйственным, гражданским, административным и другим делам. Технология в определенной мере сходна с проверкой надежности проекта ракеты.

Еще с большей убедительностью компьютерные технологии могут быть применены для оценки выводов эксперта, проверки соответствия информации в показаниях потерпевших, свидетелей и обвиняемых, известной из официальных, исторических и других источников.

Наконец, имеются широкие возможности для оценки реальности и эффективности информации, полученной в результате проведения негласных следственно-розыскных действий, своевременной их корректировки, ответственности защиты негласных сотрудников.

Однако кардинальное решение видится в изменении самой законодательной техники, переоценки в ней роли государства.

Наш народ в массе никогда не участвовал в управлении государством и никогда не учился хозяйствовать. Этому его не учат и сейчас. Создав рабовладельческое право для рядовых обывателей, власть сама оказалась скованной созданными целями, перекрыла каналы для выхода из рабства способным на движения. Не замахиваясь на глобальность, исхожу из позиции, что ситуацию трудно изменить, оставаясь в рамках незыблемости единого в государстве законодательного органа, регламентирующей его деятельность от ЖЭКа до внешнеполитического ведомства. Но почему законом считается только акт, принятый парламентом, и законы принимает только парламент?

Да, есть нормы, правила, предписания, требования — единые для всех граждан. Велосипед здесь изобретать не надо. Однако имеется немало специфических форм деятельности,

осуществляемой, пусть даже большим, но ограниченным кругом людей. Наиболее показательный пример — деятельность хозяйственная. Основной ее регулятор — Хозяйственный кодекс Украины. Он был разработан коллективом высококвалифицированных ученых и практиков, сыграл положительную роль в становлении отечественной экономики. Но жизнь продолжается. Она многовариантна, изменчива, требует своевременного реагирования на периодически возникающие стимулы и антистимулы. Возникают новые проблемы и проблемки, требуются непредвиденные ранее неотложные решения. В силу ряда причин своевременно отслеживать их «сверху», со стороны сложно, корректировка закона при существующих процедурах требует значительных затрат времени. А время, как известно, деньги, со всеми вытекающими последствиями. Закономерный вопрос: почему нельзя всю последующую работу по совершенствованию хозяйственного законодательства, при необходимости кардинального реформирования, передать в руки его пользователей?

Решение задачи многовариантно. Один из них — признать допустимым принятие специальных законодательных актов, регулирующих хозяйственную деятельность, собираемым для этой цели съездом уполномоченных представителей субъектов производственной и предпринимательской деятельности. Организацию съезда, порядок выборов делегатов может взять на себя один из имеющихся в Украине профессиональных Союзов⁹. Съезд вырабатывает и утверждает стратегию регулирования хозяйственной деятельности, создает специальный орган для разработки с привлечением квалифицированных ученых проектов соответствующих основополагающих законодательных актов, которые по завершению рассматривает и принимает.

Пусть, развивая Хозяйственный кодекс, создают Устав хозяйственной (предпринимательской) деятельности, быстро, без помех его используют, при необходимости своевременно, опять-таки с участием науки, корректируют, не допуская, как это практикуется сейчас, дли-

тельное сохранение действия оказавшихся несостоятельными норм¹⁰. Преимущество: рука на пульсе, исполнитель кровно заинтересован в результате, нет неразберихи и волокиты, наблюдающейся при прохождении проектов законов в Верховной Раде. Реализуется характеристика выдающегося прусского юриста Савиньи: «Право — это только одна из многих форм, которые может принимать дух нации, и оно должно обладать свободой, чтобы изменяться с духом нации» [12]. Наконец, появляется возможность видеть реального автора законопроекта и с учетом результатов деятельности его фирмы, вклада в общее дело оценивать потенциальную значимость новации.

В Уставе целесообразно обеспечить единство хозяйственного права и процесса. В далеком прошлом именно процессуальному праву принадлежала ведущая и систематизирующая роль в правовом развитии. Ныне его влияние не меньше, но исследовано недостаточно.

В отличие от Кодекса, Устав может включать относящиеся к регулированию хозяйственной деятельности нормы других отраслей права, вплоть до уголовного. Тем самым будет ликвидирована имеющаяся чехарда законов, конфликтов теоретиков по поводу сфер правового регулирования, поддерживаемых высокопоставленными чиновниками. (Больше нечем им заниматься?) Пользователь освободится от неприятной работы поиска правового обоснования готовящегося им хозяйственного решения в лабиринте имеющихся многочисленных законодательных актов. В свою очередь, облегчится задача обеспечения единства законодательного регулирования хозяйственной деятельности, устранения несогласованности разного рода норм.

Выходя за рамки хозяйственного права, необходимо в Уставе закрепить механизм противодействия эпидемии «серых зарплат», с помощью которых олигархические кланы и иные представители бизнес-структур уходят от налогообложения, срывая пополнение госбюджета. Стыдно, когда минимальная почасовая оплата труда в Украине из-за осуществляемых

⁹ Я искренне благодарен своему коллеге А.Ю. Илларионову за критические замечания о первоначальном наброске схемы формирования самоорганизации субъектов хозяйственной деятельности.

¹⁰ По свидетельству классика венгерской поэзии Шандора Петефи, в начале XIX в. в Дебрецене, где он одно время жил, на калитках каждого дома было выведено: «Быстро закрывайте калитку, не то выбежит свинья» [13, с. 202].

махинаций практически в 26 раз меньше, чем в экономически развитых странах, например, в США [14, с. 89]. Нищий работник не даст высокую производительность труда, не будет заботиться о повышении благоустройства общества. Давно пора разработать дифференцированные нормативы отчислений от прибыли хозяйствующих субъектов не только в бюджет, но и в фонд заработной платы.

При всем желании не вижу принципиальных возражений, кроме единственного — преклонения перед традицией. Но традиции не вечны. Уже успешно осуществляется саморегулирование рынка ценных бумаг и иных сфер. Вполне ожидаемо появление в ближайшем будущем Аграрного устава. Не вижу сложности в замене на Устав Уголовного процессуального кодекса. В его разработке принимали участие виднейшие уважаемые мною ученые, но явно чувствуется дефицит позиций практиков.

Преувеличены опасения олигархизации и коррумпированности хозяйственного законодательства. Представительство на съезде депутатов от широких слоев хозяйственников позволит учесть все интересы, снизить риск «захвата власти» разумным лоббированием.

В большинстве цивилизованных стран парламент — это рынок законов, где есть основополагающие интересы общества, государства и лоббируемые интересы отдельных объединений и граждан. Наша Верховная Рада не только не рынок, даже не базар, ибо в ней в большинстве отсутствует тандем покупатель — продавец. Глава комитета Верховной Рады по вопросам налоговой и таможенной политики Н. Южанина заявила, что у нас не сформирована экономическая политика. А она необходима для выхода из кризиса, в котором сейчас находится экономика Украины (дефицит бюджета, внешний долг). Но сейчас все — в политике. Экономикой заниматься некому. Пример — ситуация с налогообложением табачных предприятий Украины, четыре из которых входят в десятку лидеров по наполнению бюджета. Но в Верховной Раде зарегистрировано сорок законопроектов, создающих условия, чтобы вся табачная индустрия ушла «в тень», перестала платить налоги в бюджет [15].

При обилии действующих законов право перегружено колоссальным множеством других, зачастую несогласованных нормативных актов. Трагедия в Кемерово показала, что проект

застройки или реконструкции утверждает эксперт-пертиза. Сам процесс строительства под контролем у стройнадзора. И только когда работы закончены, здание принимает Государственный пожарный надзор, подведомственный МЧС. Независимый эксперт по пожарной безопасности Денис Фон Мекк рассказал: «Три разных ведомства очень по-разному читают пожарные нормативы и требования. У нас их колоссальное количество. Многие из них действительно сложно написаны. Когда вы согласовали вроде бы свой проект и вроде строите по проекту, следующее ведомство после экспертизы говорит: «А мы видим это по-другому». И вы, как честный предприниматель, не виноваты. Но несете наказание вы. А когда все разрешения получены, собственники зданий просто не понимают, каким правилам безопасности подчиняться. Ведь зачастую нормы противоречат друг другу. Например, запасные выходы по противопожарным правилам закрывать нельзя, но ведь тогда часть посетителей смогут проникнуть внутрь, минуя охранников. А это уже нарушение антитеррористических норм. То же с решетками на окнах» [16].

В Украине ситуация не лучше. Институт законодательства Верховной Рады Украины физически не справляется с поставленными задачами. Их не решить, пока не будет создан полноценный институт лоббирования, включающий систему финансирования повседневного формулирования трансформирующихся интересов общества, государства, законодательного их отстаивания.

Стыдно, нестерпимо стыдно и обидно за то, что бесчисленные поколения моих коллег-юристов не смогли завершить предпринимавшиеся попытки выработать научные основания принятия закона. Если непредвзято оценить существующую законодательную технику, очевидно, что немалая часть законов принималась по принципу «Я так хочу!» или «Мне так кажется...». Ныне однозначно признается, что в организации процесса законотворчества существует пробел, который имеет, без преувеличения, методологический характер. Теперь работа соответствующих комитетов парламента, если и планируется, то лишь в части профильных направлений правовой регуляции, в основном по количественным показателям. Деятельность комитетов не координируется, не имеет системного характера. Результаты

законодательной деятельности оцениваются быстрее на философском, чем на прагматичном уровне. В тоже время во многих передовых странах получила распространение практика планирования, ориентированного на конечный результат. Она появилась в середине XX столетия в США в сфере бюджетирования. По этой методике степень выполнения бюджета измеряется не степенью выполнения отдельных статей расходов, а достижением показателей социальной и экономической эффективности целей, заданий и функций государства с учетом приоритетов политики и общественной значимости ожидаемых результатов использования средств. Сегодня данная система распространена во многих странах. Она вышла за пределы бюджетирования, применяется практически во всех сферах государственной деятельности [17, с. 85—101]. К сожалению, не у нас.

Некоторые авторы предлагают более радикальную меру — принимать нормативные акты, действующие лишь определенный срок [18, с. 3].

Допустимо обсудить дополнительные меры обеспечения эффективности принимаемых законодательных актов. Так, при бюджетном планировании наиболее ответственные ожидаемые результаты и сроки их достижения целесообразно публиковать, чтобы граждане и заинтересованные организации могли контролировать весь процесс. За работу, товарищи!

Не берусь судить, почему за кучей избитых малопродуктивных мер не поднят на щит нестандартный в существующих представлениях прием — установление ответственности государства или иного законодателя за неблагоприятные последствия применения принятых нормативных актов. Отвлеченный, на первый взгляд, пример. В США дикий медведь повадился на пасеку. Пасечник несколько суток отпугивал его, включая свето- и аудиотехнику. Но наступил момент, когда генератор сел, и медведь обнес ульи. Пасечнику в судебном порядке компенсировали ущерб, причиненный диким медведем, взятым под охрану государства как представитель исчезающего вида. Есть основания полагать, если будет применяться подобная практика в отношении всех принятых законов, мы получим мощный рычаг обеспечения действенности отечественного законодательства.

Кривой меч Фемиды. Сегодня камень преткновения на пути присоединения Украины к Европейскому сообществу (меркантильно: к получению кредитов и дотаций) — тотальная коррупция. Чтобы показать активность в борьбе с этим злом начали «отстрел», заклание отдельных чиновников. Но наша коррупция со времен перестройки, и даже ранее, носит системный принудительный характер: в государственных организациях нижние чины собирают взятки и делятся с верхними для сохранения собственной должности. Поэтому массовость участников коррупции порождает чрезвычайное противодействие борцам с ней. Ныне пытаются сосредоточить усилия на ограничении главного стимула к коррупции — возможности получения экономической прибыли (рен-ты), связанной с использованием властных полномочий. Начинание нужное, запоздалое. Однако при этом проигнорировали не менее важный сдерживающий фактор — риск разоблачения и наказания коррупционера. А эта сфера глобально извращена с самого зачатия.

Исторически расследование сводилось к активному противоборству следователя с обвиняемым. Мне стыдно, унизительно видеть как произошедшая глобальная гиперболизация прав и свобод граждан, трансформировавшись в систему правосудия, снизила потенциал применяемых негласных следственно-розыскных действий, практически исключила подозреваемого и обвиняемого из числа источников информации о совершенном преступлении. Под абсолютно недейственным предлогом защиты от пыток они наделены правом отказаться от дачи показаний, что реально исключило применение наработанной веками криминалистической тактики эффективного их допроса. Идиотизм высшей степени: преступник совершил убийство, кражу, изнасилование, и вместо того, чтобы повиниться, встать на колени перед жертвой — он, с благословения закона, еще рассуждает, давать показания, или нет, способствовать или противодействовать расследованию?

Предание гласит, что Афина, Посейдон и Гефест поспорили однажды, кто из них искуснее. И вот Посейдон сотворил быка, Афина изобрела дом, Гефест же устроил человека. Когда они пришли к Мому, которого выбрали судьей, тот осмотрел их произведения и в каждом нашел недостатки... Человек... вызвал его

издевательство и навлек порицание на своего творца Гефеста тем, что в груди у человека не было устроено дверцы, которая, открываясь, позволяла бы всем распознать, чего человек хочет, что он замышляет, лжет он или говорит правду [19, с. 411—412].

Современный человек превзошел древнего бога. Нейрофизиологи Пенсильванского университета обнаружили, что на основе снимков головного мозга с помощью магнитно-резонансной томографии можно точно сказать, когда человек лжет, а когда говорит правду. Таких приборов — единицы и они не скоро станут доступны для широкого использования. Но, тем не менее, наука способна решить вопрос о правдивости или лживости показаний [20]. Для распознавания лжи применили гипноз, изобрели полиграф, а ныне используют всевозможные психотропные препараты. Есть публикации о применении их в СССР. Применяются они на Западе и сейчас. Подтверждением тому является выигранный 03.01.2000 судебный процесс в Сан-Франциско. Лидером в использовании метода наркоанализа специалисты считают индийское Центральное бюро расследований¹¹. Но самый большой опыт применения «сыворотки правды» в изобличении шпионов и разведчиков имеет ЦРУ. Американцы разработали проект *CHATTER* («Болтун»), который сменился проектом *ARTICHOKE* («Артишок»), со временем проект *ARTICHOKE* перерос в проект *MKULTRA* — пожалуй, самый известный из проектов ЦРУ, касавшийся испытаний действия психотропных веществ на людях. Параллельно с ним действовал проект *MKDELTA*.

Результаты превзошли ожидания. Однако из-за извращенного толкования прав обвиняемого господствует декларация: «Мораль, которой руководствуется право, отрицает всякую ценность тех заявлений, которые были сделаны не по доброй воле». В УПК ФРГ в 1950 г. был введен дополнительный § 136-а «Недопустимые методы допроса», запрещающий такие методы, как дурное обращение, физическое воздействие, обман, гипноз и пр.

¹¹ Пакистанского террориста Аджмаля Касаба, участвовавшего в нападении на Мумбаи в 2010 г., допрашивали, когда он был под воздействием барбитуратов. Он рассказал обо всех деталях теракта, сдал других соучастников.

Абсурд очевиден. Правосудие лишилось возможности получать более достоверную картину имевшего место преступления и делать объективную оценку степени вины лица, его совершившего. Неразоблаченные убийцы, разбойники, грабители, насильники и преступники рангом ниже ходят на свободе, выискивая очередную жертву, бизнес-шакалы и пиявки растаскивают государственное — оно же мое — имущество. Лезем из шкуры, обосновывая незыблемость химерических прав подозреваемого и обвиняемого. А интересы потерпевшего, всех граждан, заинтересованных в своей безопасности? Люди добрые, в каком мире мы живем?

Понимаю, на что иду, но надо, наконец, вдуматься, почему в уголовном процессе существует двойная мораль? Можно ли считать нормальным цивилизованным обществом, в котором, с одной стороны, установлена жесткая уголовная ответственность за укрывательство преступника, а с другой законом разрешено содействовать сокрытию преступления и преступника? Почему у нас это уголовно наказуемо для всех, но сделано исключение для адвокатов? Почему считается допустимым, оправданным, когда сторона защиты на черное говорит белое, пытается извратить вполне понятные ей и всем факты, сбить с толку свидетелей и других участников процесса, создать искусственные препятствия для установления истины? Аморально и асоциально создавать преступнику условия для ухода от ответственности, вдвойне не оправдано от лица государства поручать защитнику оказание содействия в этом. Безнаказанность дачи обвиняемым ложных показаний и не осуждаемая в этом поддержка адвокатов негативно сказалась на морали правосудия в оценке рядовых граждан и их активности в содействии.

К стыду, потерпевший в уголовном процессе полный изгой. Защита его интересов, восстановление нарушенных прав далеко не на первом месте. Последний нонсенс. Отечественный законодатель с оглядкой на указы Венецианской комиссии в УПК 2012 г. ликвидировал институт приостановления досудебного расследования в связи с не установлением преступника. Уголовные производства находились у следователя в сейфе, а чаще в шкафу, в числе действующих. В итоге их количество быстро перевалило за сотню. Подвижки по ним, хотя редко, но были. Теперь не нашли ничего луч-

шего, как узаконить прекращение расследования задолго до истечения срока давности. Статистическая видимость благополучия работы следователя есть, но цена — безнаказанность преступника, полное забвение потерпевшего.

К врачам обращаются те, кто заболел. Исходя из этой зависимости, дискуссии о пределах прав и свобод граждан в уголовном, хозяйственном и другом процессе могут получить практическое разрешение, если их вывести из узкого круга теоретиков и философов права. К толкованию организационно необходимо подвести тех, кто кровно, нередко в буквальном смысле этого слова, заинтересован в рациональном их разрешении — многочисленную армию потерпевших. Если исповедовать, что в основе права лежит самоорганизация граждан, создание в Украине Союза (Ассоциации) потерпевших, наделение его правом законодательной инициативы поможет сдвинуть решение проблемы с мертвой точки. Прецеденты есть. Уже существуют «Ассоциация защиты прав вкладчиков» и «Ассоциация помощи пострадавшим инвесторам». Необходимо расширить и объединить их усилия.

О проблемах уголовного права можно говорить долго. Применительно к теме остановлюсь предварительно на главном: оценка общественной опасности противоправных деяний — сосредоточие субъективизма, неопределенности и алогизма. Данный факт подтверждается добросовестными исследованиями. Но более убедителен пример из практики.

Полицейское управление графства Суссекс стало одним из первых правоохранительных подразделений Великобритании, принявших участие в эксперименте в рамках проекта «Частная финансовая инициатива». В 2001 г. управление подписало контракт с частной компанией *Reliance Secure Task Management* на содержание и охрану задержанных лиц в следственных изоляторах. Стоимость контракта составила 90 млн фунтов стерлингов в год, но грамотные «частники» внесли особое условие — в случае превышения оговоренного количества заключенных (42 000 чел. в год) полицейское управление будет оштрафовано.

Число арестованных лиц достигло пика в 2007 г. — 51 347 чел. Но в 2009 и 2010 гг. полиции Суссекса неожиданно удалось сократить количество арестов до 41 000, а в 2012 г. этот показатель уменьшился до 37 129 задержаний.

Секрет «успехов» в улучшении показателей работы полиции графства оказался прост. Частная охранная фирма на основании контракта оштрафовала управление полиции Суссекса на несколько миллионов фунтов стерлингов за превышение квоты, и оно на протяжении шести лет выплачивало частнику кабальный штраф. Именно поэтому наученные горьким опытом правоохранители стали чаще ограничиваться предупреждениями [21].

Весы Фемиды. Сейчас активно проводятся работы по созданию искусственного интеллекта. Проблемы, в основном, технического, частного характера. Однако есть куда более сложная, основополагающая задача: спрогнозировать, каким естественным интеллектом, каким сознанием должен обладать человек ближайшего и отдаленного будущего, можно ли его активно совершенствовать, или соревнование с интеллектом искусственным заведомо проигрышно? Для этого, полагаю, надо разобраться, что мы имеем сегодня. Не пытаюсь охватить весь круг проблем, применительно к теме остановлюсь на одной.

Издавна в Англии существовала льгота духовенству (*benefit of clergy*). Первоначально она исключала применение смертной казни для служителей церкви. Впоследствии стала распространяться судами на всех других обвиняемых в совершении тяжкого преступления впервые, если они могли прочесть или процитировать наизусть хорошо известный отрывок текста Библии по латыни (псалом 51, стих 1). Этот отрывок никогда не менялся. Все об этом знали и заучивали это место наизусть с самого детства, просто так, на всякий случай [22, с. 89]. Вдумайтесь, глубоко верующие люди, даже служители церкви не исключали возможность совершения преступления. Она нашла отражение в пословицах: от сумы и от тюрьмы не зарекайся; никогда не говори никогда; не зарекайся красть: нужда лиха; человек предполагает, а судьба располагает.

Опасения не напрасны. Ученый, политик, государственный деятель А.А. Собчак откровенно написал: «Признаемся: среди нас практически нет людей, которые хотя бы раз в жизни не обходили и не нарушали закона». Присоединяюсь: нарушал, и не единожды. Для нас А.А. Собчак находит оправдание: «На государственную преступность народ ответил преступностью частной. И не обойти закон стало

нормой, ибо иначе человек часто просто не мог выжить» [23, с. 146].

Но явление это не только наше, родное. Американские исследователи Дж. Уоллерстайн и К. Вайл, еще в 1947 г., опросив более 1600 представителей, в основном, среднего и высшего класса Нью-Йорка (в число которых вошли и «вполне уважаемые» члены общества), выяснили: 91 % из них совершили, как минимум, одно из сорока девяти нарушений уголовного законодательства штата Нью-Йорк, каждое из которых было достаточно серьезным для того, чтобы получить срок заключения [24, с. 107—112].

Исследования проводили и другие ученые. Их результаты также дают основание полагать, что христианская парадигма верна: мир действительно состоит из грешников. И за всю историю человечества избавиться от греха так и не удалось. В равной мере это относится к сфере гражданского, хозяйственного, трудового и другого правопорядка.

Не спешите обвинять меня в правовом нигилизме (помню, было такое), в отрицании необходимости правопорядка. Это самый легкий метод оппонирования. Но все же давайте трезво оценим ситуацию. По данным ООН, на рубеже XXI века преступность в мире в среднем росла на 5 % в год. Согласно прогнозам в начале третьего тысячелетия на планете официально будут регистрироваться ежегодно 450—500 млн преступлений, а с учетом латентной составляющей фактическое количество может быть втрое больше. Не сложно подсчитать, через сколько лет одна половина населения планеты будет сидеть за колючей проволокой, а вторая — будет охранять первую. Но если исходить из размера фактически не реализованных жизненных ситуаций, и охранять то будет некому. В Луганской области до оккупации Донбасса каждый седьмой житель имел судимость. Преступность растет не по дням, а по часам.

Чувствуешь себя неполноценным человеком, когда видишь, что за тысячелетия не нашли ничего действенного для предупреждения преступности, кроме насильственного наказания. Было время, когда в Англии карали смертной казнью за кражу вещи стоимостью в один шиллинг. Но тогда же максимальное количество краж кошельков совершалось у зевак на месте казни вора. Исторический маховик продолжает бездумно раскручиваться.

Полагаю: право — не только уголовное, но и семейное, хозяйственное, трудовое, всех прочих отраслей — будет иметь возможность именовать правом только тогда, когда наука даст ответ на сакраментальный вопрос: «Почему, не имея средств для существования, один человек тихо умирает, второй выходит с протянутой рукой на паперть, а третий — с кистнем на темную дорогу?».

Стоит привести интересные воспоминания В.В. Шульгина — человека со сложной судьбой, видного государственного деятеля царской России. «Я сидел во Владимирской тюрьме с покойным князем Петром Дмитриевичем Долгоруковым как раз в то время, когда праздновалось 800-летие Москвы, это было в 1947 г. осенью. Ставили постамент для памятника основателю Москвы Юрию Долгорукову, предку Петра Долгорукова, с которым я сидел. Ему было около 80 лет. Конец его был недалек, но он сохранил живость ума и ясность памяти. И он однажды сказал мне:

— Уверяю Вас, что Герцен (или Бакунин) был прав, когда говорил: «У русских бугор собственности не вытанцевался». Вот этому предку ставят памятник. За 800 лет, казалось бы, у Долгоруковых должна была пропасть охота красть, как Вы думаете?

— Срок достаточный!

— Так вот нет! Мне было лет десять, когда мы с матерью жили в Чехии. Почти каждый день мы ездили в экипаже в ближайший городок. Как все мальчишки, я любил влезать на козлы к кучеру, и мы с ним стали друзьями. Дорога, как все дороги в Чехии, была обсажена фруктовыми деревьями. Козлы высокие, вишни, сливы, потом яблоки были так близко, что я свободно мог бы их рвать. И уверяю Вас, что я только потому их не крал, что мне стыдно было перед кучером. Подумайте! Ведь у нас за столом ежедневно были лучшие фрукты; не от фруктового голода я на них зарился, совсем нет; тут было какое-то атавистическое желание украсть, свойственное всем нам, у которых «бугор собственности не вытанцевался», в отличие от чехов. Поэтому-то и возможно было у них обсаживать дороги, никто не тронет. Нет, Вы вникните в эту трагедию, что чешский кучер был честнее, чем русский князь! Это у них, у чехов, такое отношение к чужой собственности было уже 100 лет тому назад. Как Вы думаете, через 100 лет от сего

дня, то есть когда Москве будет 900 лет, можно ли будет обсаживать дороги фруктовыми деревьями?

Я сказал:

— Только в том случае, если всемогущая наука научит нас выращивать не только мичуринские сады, но и шишку собственности на лбу у русских мальчишек... Не только у мальчишек! Как бывший помещик, я могу засвидетельствовать, что украсть у помещика не считалось ни грехом, ни преступлением... Толща народа по-прежнему шишки собственности еще не вырастила. Она чувствует иначе, чем закон. Да может ли быть по-другому? Если Долгоруковы за 800 лет ее, шишку, не приобрели, то почему у Ивановых и Петровых она выросла бы за 40 лет?» [25, с. 14].

Еще пример. В РФ в 2013 г. погибли 114 так называемых зацеперов — любителей прокатиться на крыше электрички (рядом с пантографом) или других вагонов. Их около 500 обществ, только в одном из них 1405 ценителей «покатушек». Не только подростков, но и давно вышедших из возраста бунтующих гормонов. Например, один из них Денис Р. — 29 лет, выпускник двух престижных столичных вузов, сотрудник ведущего центра по разработке систем управления в сфере авиа и ракетного вооружения. Другой, Дмитрий Н. — 29 лет, образование — Московский физико-технический университет, ведущий инженер института проблем управления РАН, знание иностранных языков: английский, немецкий; женат, имеет двух сыновей и дочь [26].

Понять причины нестандартного поведения зацеперов, педофилов, маньяков, наркоманов, клептоманов и многих пытаются представители разных наук. В моем представлении ответ на поставленный вопрос будет получен после полной расшифровки ДНК. ДНК — это атом человека, его биологический паспорт. В ДНК таятся пружинки, толкающие человека на разные формы якобы асоциального поведения. Рано или поздно, хотелось бы пораньше, они будут выявлены. Уверен, настанет время, когда главным инструментом Фемиды будут не просто весы, а некий сверхточный прибор, позволяющий определять и взвешивать биологические импульсы, стимулирующие человека к всевозможным поступкам. В «Основных началах уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1924 г.» за-

конодатель впервые подошел к отказу от самого понятия наказания, заменив термин «наказание» термином «меры социальной защиты». Первый блин оказался комом. Однако может когда-то все же реализуется забытое начинание и изолироваться от общества будут только действительно неисправимые?

Уголовное право и уголовный процесс — замыкающие отрасли правового регулирования. Почему мы стесняемся поставить глобальную проблему предотвращения нерационального использования человеком своих сил и способностей, а обществом, как следствие, материальных ресурсов. Ограничусь примером. Статистика неумолима, от 90 до 95 % всех бизнесов разоряются в первые пять лет, из оставшихся на плаву в следующие пять лет разоряются еще 80 %. В итоге через 10 лет устойчивое дело имеют только 1—2 % стартаперов, остальные оказываются разорены. Объяснения противоречивы, но факт остается фактом [27]. Добавлю, свыше 80 % финансового капитала не имеет реального материального наполнения. Это «рынок игроков в рулетку». Комментировать не буду, перспективы очевидны.

Но если пресловутая «долгорукова шишка» собственности, предпринимательства и многого другого растет медленно, почему не попытаться привлечь науку для ускорения этого процесса? Основания есть. В 1474 г. в Базеле был осужден петух, который снес яйцо, тем самым доказав свою связь с дьяволом. Петуха, как еретика, подвергли традиционному сожжению. Яйцо также сожгли от греха подалее. Бедного петуха оправдали через пятьсот лет: в 1974 г. суд Базеля исправил судебную ошибку, когда выяснилось, что птицы могут менять пол из-за инфекционного заболевания [28].

Случай уникальный. Но давайте задумаемся: если природа допускает замену важнейших функций организма под влиянием, пусть патологических, но естественных факторов, почему нельзя использовать этот механизм для искусственного совершенствования биологической природы конкретного человека, (может, при чрезвычайной сложности проблемы, и всей популяции), в целях приближения к перспективному представлению о цивилизованности? Знаю о многочисленных устрашающих предупреждениях на этот счет, но если

спокойно разобраться, не эту ли задачу мы каждый день решаем давней, исторически меняющейся обширной системой воспитания ребенка — в семье, в школе, труженика — на предприятии, преступника — в местах лишения свободы, человека — в обществе? Не столь кардинально — но решаем? Почему должны игнорировать новые, нестандартные меры, возможность использования которых создает научно-технический прогресс? Тем более, есть основания утверждать, что многие психологические свойства человека, например характер, имеют физическую природу со всеми очевидными последствиями.

Понимаю сложность проблемы введения обязанности подвергать человека принудительной социализации генетическим методом. К ее решению можно будет приступить только после кардинального переосмысления и переоценки реальной общественной опасности той массы деяний, которые сегодня квалифицируются как преступление. Но почему одновременно, как первый этап, не предусмотреть право человека на свое генетическое самосовершенствование — быть нечувствительным к разным заболеваниям, иметь повышенные способности к определенной деятельности и множество других свойств и качеств? Есть известный пример заявки человека на хирургическую замену больного туловища при сохранении головы — генетический путь представляется более прогрессивным.

Закономерный вопрос: коль реализация новаций, а это неизбежно — дело времени, какова же тогда судьба Фемиды? Не может же она теперь безучастно судить человека, не принимая во внимание его биологическую неспособность избежать совершения преступления! Естественно, Фемида лишается единоначалия. Целая плеяда богов будет теперь делать коллективную оценку жребия, данного подсудимому при рождении мойрой Лахесис, определять, какие меры потребны для повышения уровня его социализации и, самое главное, давать рекомендации по выбору дальнейшего места в жизни.

Уверен, каждый деятельный теоретик и громадное количество практиков имеют неединичные претензии к существующей системе правового регулирования общественных отношений. Можно многократно дополнить предложенный перечень частичного совершенст-

вования законодательства. Этим мы, юристы в лучшем случае фактически и занимаемся. Однако надо, наконец, поднять голову от повседневных бумаг и включиться в быстрый бег времен. Наука преобразует понимание не только окружающего мира, но и человека, нас самих. А мы продолжаем одеваться в изношенные, тесные правовые одежды прошлого. Имеющееся право нужно раззять на составные части, проверить каждую из них на прочность, повертеть, как кубик Рубика, и сложить в новый, по возможности безупречно выстроенный пазл, действовать, учитывая систематически возникающие конструктивные новации. Понимаю, в одиночку выполнить задачу невозможно. Надеюсь, если останутся силы, найти единомыслящих союзников, которым и адресую изложенное.

Мне стыдно быть юристом сегодня. Но не могу быть уверенным, что лучше будет чувствовать себя юрист завтра, если будет продолжать действовать общепринятыми ныне методами. История — это процесс нарастающей социализации человека. Но только на памяти нынешнего поколения образцами социализации общества были коммунизм и фашизм. И в обоих случаях имелось мощнейшее научное обоснование их совершенства. А ныне требуется разработать не просто модель свободы человека, а свободы в пределах его биологической предопределенности. Осилит?

Ответить затрудняюсь. Обладая достаточно эффективными кибернетическими информационными технологиями социального прогнозирования, моделируя право ближайшего и отдаленного будущего, мы не в состоянии избавиться от густых пут нашего грешного общества. Да, может быть ученый-гений, разработавший уникальную модель грядущей правовой системы. Но его не поймут современники, ибо, если даже в принимаемых нами за образец США по оптимистичным оценкам исследователей 50 % американцев знают имена артистов, сыгравших в популярных фильмах, и не могут назвать хотя бы одного нобелевского лауреата.

Признаюсь, в отличие от философов с очевидным изменением «измов» (у них с огорчением не вижу ничего конкретного), и надо мной висит извечный вопрос исчезнувшей интеллигенции: «что делать?», давит вынуж-

денная необходимость разрабатывать те новации, которые, хоть с трудом, но могут быть реализованы. Иначе их не будут читать колле-

ги (проверено неоднократно), не говоря уже о законодателях.

На этой грустной и постыдной ноте закончу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії від 28.09.2017 реєстр. № 7147. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 (дата обращения: 10.02.2017).
2. Проект Закону про юридичну освіту та юридичну (правничу) професію від 17.10.2017 реєстр. № 7147-1. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728 (дата обращения: 10.02.2017).
3. Ілларіонов О.Ю. Каста правників, або юристи — геть! *ЛІГА. Блоги*. 11.10.2017. URL: <http://blog.liga.net/user/aillarionov/article/28390.aspx> (дата обращения: 16.02.2017).
4. Ілларіонов О.Ю. Каста правників, або Юристи — геть! *Юридичний вісник України*. 2017. № 43/44 (27 жовтня — 9 листопада). С. 8.
5. Кант И. Критика чистого разума. М.: Мысль, 1994. С. 432.
6. Шемшученко Ю.С. Що є право? Антологія української юридичної думки в 10 т. *Юридична наука незалежної України*. Київ: Юрид. книга, 2005. Т. 10. С. 30, 46.
7. Lanier M., Henry S. *Essential criminology*. 2nd ed. Boulder; Colorado. 2004. P. 321—324.
8. Розовский Б.Г. Право имеет право. *Економіка та право*. 2017. № 1 (46). С. 113—125.
9. Альваро Хиль-Роблес. Власть и мораль. *Общая тетрадь. Вестник Московской школы гражданского просвещения*. 2013. № 2 (62). С. 22—28.
10. Розовский Б.Г. Купите изменение в законе! *Економіка и право*. 2015. № 2 (41). С. 85—91.
11. Мишутин С. Какие законы в Украине самые недействующие? *Аргументы и факты в Украине*. 2007. № 7 (549). С. 10.
12. Castles A.C. *An Australian legal history*. LawBook Co: Sydney, 1982. 553 p.
13. Шандор Петефи. Собр. соч. в 3-х томах / Пер. с венг. Будапешт: Корвина, 1979. Т. 3. С. 44.
14. Згалат-Лозинська Л.О. Напрями подання кризи системи соціально-трудова відносин в Україні. *Економіка та право*. 2017. № 1 (46). С. 87—91.
15. Южанина Н. Економікою займається некому. *Аргументы и Факты*. 04.04.2018. № 14.
16. Губительная економія. Сюжет на канале «Мир-24». 01.04.2018. URL: <https://mir24.tv/articles/16298812/gubitelnaya-ekonomiya> (дата звернення: 02.04.2018).
17. *Правовой мониторинг*. Науч.-практ. пособ. М.: Юриспруденция, 2009. 416 с.
18. Сорокин В.Г. Государственность переходного периода: теоретические вопросы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999. 24 с.
19. Лукиан. Сочинения. В 2-х т. / Под общ. ред. А.И. Зайцева. [На основе издания 1935 года]. СПб.: Алетея, 2001. Т. 1. 472 с.
20. Агушевич М.А. О процессуальной и познавательной природе выводов эксперта в форме «Не представилось возможным». «Восток-Запад: партнерство судебной экспертизы. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы»: *Материалы междунар. науч.-практ. конф.* (г. Алматы, 6 нояб. 2014 г.). Астана, 2014. 332 с. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31629086#pos=220;-102 (дата обращения: 01.04.2018).
21. Василькевич К. Штраф за усердие. 2000. 2013. № 41 (672). В. 7.
22. Романов А.К. Правовая система Англии: Учеб. пособ. М.: Дело, 2000. 344 с.
23. Собчак А.А. Хождение во власть. Рассказ о рождении парламента. М.: Новости, 1991. 272 с.
24. Wallerstein J., Wyle C. Our Law-Abiding Law-Breakers. *Probation*. 1947. March — April. P. 107—112.
25. Шульгин В.В. Опыт Ленина. *Наш современник*. 1997. № 11. С. 138—175.
26. Брынцева Г. Провокация беды. Железнодорожники требуют заблокировать «зацеперские» сайты без суда. *Российская газета. Федеральный выпуск*. 2014. № 205 (6477). URL: <https://rg.ru/2014/09/10/provokacia.html> (дата обращения: 07.02.2018).
27. Систематическая ошибка выжившего. *Пост в социальной сети Livejournal*. 28.02.2017. URL: <https://minskblog.livejournal.com/65350.html> (дата обращения: 20.02.2018).
28. Логинов О. Казни животных. *Все о преступности и криминале: веб-сайт*. URL: <http://www.all-crime.ru/kazni/kazni-jivotnikh.htm> (дата обращения: 20.02.2018).

REFERENCES

1. Proekt Zakonu pro yurydychnu (pravnychu) osvitu i zahalnyi dostup do pravnychoi profesii vid 28.09.2017 reiestr. No. 7147. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613 [in Ukrainian].

2. Proekt Zakonu pro yurydychnu osvitu ta yurydychnu (pravnychu) profesiiu vid 17.10.2017 reiestr. No. 7147-1. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728 [in Ukrainian].
3. Illarionov O.Yu. Kasta pravnykiv, abo yurysty — het! *LIHA. Blohy*. 11.10.2017. URL: <http://blog.liga.net/user/aillarionov/article/28390.aspx> [in Ukrainian].
4. Illarionov O.Yu. Kasta pravnykiv, abo Yurysty — het! *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 2017. No. 43/44 (27 zhovtnia — 9 lystopada): 8 [in Ukrainian].
5. Kant I. Kritika chistogo razuma. M.: Mysl', 1994. P. 432 [in Russian].
6. Shemshuchenko Yu.S. Shcho ye pravo? Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky v 10 t. Yurydychna nauka nezaleznoi Ukrainy. K.: Vydavnychi Dim «Iurydychna knyha», 2005. T. 10. P. 30, 46 [in Ukrainian].
7. Lanier M., Henry S. Essential criminology. 2nd ed. Boulder; Colorado, 2004. P. 321-324.
8. Rozovskij B.G. Pravo imet' pravo. *Ekonomika ta pravo*. 2017. No. 1 (46): 113-125 [in Russian].
9. Al'varo Hil'-Robles. Vlast' i moral'. Obshhaja tetrad'. *Vestnik Moskovskoy shkoly grazhdanskogo prosveshhenija*. 2013. No. 2 (62): 22—28 [in Russian].
10. Rozovskij B.G. Kupite izmenenie v zakone! *Ekonomika ta pravo*. 2015. No. 2 (41): 85—91 [in Russian].
11. Mishutin S. Kakie zakony v Ukraine samye nedejstvujushhie? *Argumenty i fakty v Ukraine*. 2007. No. 7 (549). P. 10 [in Russian].
12. Castles A.C. An Australian legal history. LawBook Co: Sydney, 1982.
13. Shandor Petefi. *Sobr. soch. v 3-h tomah*. Per. s veng. Budapesht: Korvina, 1979. Iss. 3. P. 44 [in Russian].
14. Zghalat-Lozynska L.O. Napriamy podalannia kryzy systemy sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini. *Ekonomika ta pravo*. 2017. No. 1 (46): 87—91 [in Ukrainian].
15. Juzhanina N. Jekonomikoj zanimat'sja nekomu. *Argumenty i Fakty*. 04.04.2018. No. 14 [in Russian].
16. Gubitel'naja jekonomija. Sjuzhet na kanale «Mir-24». 01.04.2018. URL: <https://mir24.tv/articles/16298812/gubitel'naya-ekonomiya> [in Russian].
17. Pravovoj monitoring. Nauchno-prakticheskoe posobie. M.: Jurisprudencija, 2009 [in Russian].
18. Sorokin V.G. Gosudarstvennost' perehodnogo perioda: teoreticheskie voprosy. Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. Ekaterinburg, 1999 [in Russian].
19. Lukian. Sochinenija. V dvuh tomah. Pod obshh. red. A.I. Zajceva. [Na osnove izdaniya 1935 goda]. SPb.: Aletejja, 2001. T. 1 [in Russian].
20. Agushevich M.A. O processual'noj i poznavatel'noj prirode vyvodov jeksperta v forme «Ne predstavilos' vozmozhnym». *Vostok-Zapad: partnerstvo sudebnoj jekspertize. Aktual'nye voprosy teorii i praktiki sudebnoj jekspertizy: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii* (g. Almaty, 6 nojabrja 2014 g.). Astana, 2014. 332 s. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31629086#pos=220;-102 [in Russian].
21. Vasil'kevich K. Shtraf za userdie. 2000. 2013. No. 41 (672). V. 7 [in Russian].
22. Romanov A.K. Pravovaja sistema Anglii: Ucheb. posobie. M.: Delo, 2000 [in Russian].
23. Sobchak A.A. Hozhdenie vo vlast'. Rasskaz o rozhdenii parlamenta. M.: Novosti, 1991 [in Russian].
24. Wallerstein J., Wyle C. Our Law-Abiding Law-Breakers. *Probation*. 1947. March — April. P. 107—112.
25. Shul'gin V.V. Opyt Lenina. *Nash sovremennik*. 1997. No. 11: 138—175 [in Russian].
26. Brynceva G. Provokacija bedy. Zheleznodorozhniki trebujut blokirivat' «zaceperskie» sajty bez suda. *Rossijskaja gazeta. Federal'nyj vypusk*. 2014. No. 205 (6477). URL: <https://rg.ru/2014/09/10/provokacia.html> [in Russian].
27. Sistematischeeskaja oshibka vyzhivshogo. *Post v social'noj seti «Livejournal»*. 28.02.2017. URL: <https://minskblog.livejournal.com/65350.html> [in Russian].
28. Loginov O. Kazni zhivotnyh. *Vse o prestupnosti i kriminalne*: Web-site. URL: <http://www.all-crime.ru/kazni/kazni-jivotnikh.htm> [in Russian].

Поступила 01.04.2018

Б.Г. Розовський

Інститут економіко-правових досліджень НАН України,
м. Київ, Україна

МЕНИ СОРОМНО БУТИ ЮРИСТОМ!

Стаття є спробою надати імпульс тривалій дискусії про подальший розвиток вітчизняної правової системи і наукової юридичної думки. Акцент зроблено на перспективах розширення самоорганізації суб'єктів господарської та іншої діяльності, звуження її правової регламентації. Запропоновано залучити максимальну кількість теоретиків і практиків до обговорення можливості модернізації правової системи України з урахуванням якісного і кількісного наростання досягнень науково-технічного прогресу, розвитку нових суспільних відносин, поки не підвладних правовому впливу.

Ключові слова: розвиток права, законодавство, юрист, Господарський кодекс, самоорганізація, гіперболізація прав і свобод.

B.G. Rozovski

Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9968-4902>

I'M A SHAME TO BE A LAWYER!

The article is an attempt to give impetus to the ongoing discussion about the further development of the domestic legal system and scientific legal thought. The emphasis is on the prospects of expanding the self-organization of economic and other entities, narrowing its legal regulation. It is proposed to involve the maximum number of theoreticians and practitioners in discussing the possibility of modernizing Ukraine's legal system, taking into account the qualitative and quantitative increase in the achievements of scientific and technological progress, the development of new social relations that have not yet been affected by legal influence. In particular, it is proposed to introduce the concept of the Charter of economic activity into circulation, which, as it is supposed, can shorten the time for introducing changes to such a normative act, to allow the maximum to reach a compromise between business entities with respect to the system of legal support for the economy of the country. The author proves that this way of modernizing the legal system is a kind of "healthy" lobbying of socially useful interests, but at the same time it is necessary to clearly fix the rules of such activity with what, as shown, the domestic legislator could not cope.

It also touches upon a wide range of philosophical and legal issues in the social life of people, their various relationships as prerequisites for the emergence of subsequent legal ordering and the direction of the relevant relations in a socially useful channel. The issue of the future of the profession of a lawyer as a promising area for further research in the context of the same scientific and technological progress is touched upon.

Keywords: development of law, legislation, lawyer, Economic Code, self-organization, hyperbolization of rights and freedoms.

До відома авторів

Редакція наукового журналу «Економіка та право» приймає написані спеціально для журналу статті, що раніше не публікувались (навіть окремими частинами; див. положення про плагіат та самоплагіат). Матеріали для опублікування подаються українською, російською або англійською мовами та мають бути оформленими відповідно до наведених нижче вимог. У своїй діяльності Редакція керується положеннями Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32. Для опублікування матеріалів у журналі необхідно на адресу ekon.pravo@gmail.com надати такі документи:

1. Довідку про автора (авторів) (ПІБ, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює автор (автори), контактний телефон, адреса електронної пошти, назва статті та обрана тематична рубрика). Кількість авторів не має перевищувати трьох осіб.
2. Рукопис статті (обов'язково у форматі *.doc), який відповідає таким вимогам: обсяг 8—20 сторінок формату А4 (210 × 297 мм), шрифт Times 14, міжрядковий інтервал — 1,5. Обсяг статті за рішенням Редакції може бути збільшено.
3. Авторський реферат англійською мовою (не менше 1800 знаків).
4. Відскановану рецензію доктора юридичних чи економічних наук (відповідно до профілю статті). Автори — доктори наук подають лист-рекомендацію від аналогічного за науковим ступенем спеціаліста за тією ж спеціальністю.

Надання оригіналу рецензії (листа-рекомендації) обов'язкове!

Після надання вказаних матеріалів відбувається їхнє внутрішнє рецензування членами Редакційної колегії. За результатами такого рецензування автора повідомляють про прийняття або про відмову у прийнятті до друку наданих матеріалів. Технічні та інші додаткові вимоги (у т. ч. щодо подання таблиць і малюнків) — на веб-ресурсі наукового журналу «Економіка та право» www.economiclaw.kiev.ua (вкладка «Авторам»). Відскановані таблиці та малюнки не приймаються!

Структура статті повинна відповідати вимогам, викладеним у Постанові Президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1, і містити такі елементи:

- **вступ** (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; допомагає оцінити стан проблеми на світовому та регіональному рівнях, містить не більше 10 посилань на періодичні та монографічні видання, які вийшли друком за останні 5—10 років, у тексті вступу не допускається формування більше трьох джерел в одних дужках);
- **аналіз останніх досліджень і публікацій** (започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означене дослідження, виявлення наявності наукової дискусії щодо предмета дослідження);
- **постановка завдання** (мета статті, яка має бути сформульована коректно, відповідати «результатам дослідження» й назві дослідження, та яка не є «теоретично недосяжною» для розв'язання, або таке дослідження не може бути здійсненим з урахуванням граничних обсягів статті);
- **результати дослідження** (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів, результати не дублюють дані таблиць та графіків, пояснюються здійснені в дослідженні відкриття тощо);
- **висновки** є підсумковим розділом статті та повинні бути лаконічними, конкретними, мають відповідати меті та назві статті, не повинні дублювати фрази з анотації та починатися фразами «у результаті проведеного дослідження були отримані такі результати...» тощо, містять нову інформацію та не допускають перефразування будь-яких розділів дослідження, мають окреслення перспектив подальших досліджень, містять дані щодо адресатів дослідження та його ефекту, прогнозу впливу дослідження на суспільні відносини);
- **список літератури** (нумерація за порядком посилання у тексті). За вимогами до міжнародних систем цитування, автори статей повинні надавати список літератури у двох варіантах:
 - а) мовою оригіналу (оформлюється за вимогами ДСТУ 8302:2015 «Національний стандарт України «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»). Допускається відсутність у списку літератури назв та даних окремих нормативних актів з метою недопущення перевантаження статті посиланнями;
 - б) в романському алфавіті — *References* (транслітерований латиницею список літератури), зазначаючи у ньому в тому ж порядку усі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Рукопис починається з індексу УДК. Далі наводяться трьома мовами (українською, російською та англійською) ініціали та прізвища авторів, їх науковий ступінь та вчене звання, посада та місце роботи, назва населеного пункту та країни, авторський *ORCID ID* (обов'язково). Наступний рядок — назва статті. Після назви статті — коротка анотація та ключові слова (трьома мовами). Далі — текст статті, список літератури та *References*.

Редакцією здійснюється перевірка надісланих матеріалів на наявність плагіату (самоплагіату). Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті. Не допускається надлишкове самоцитування по тексту статті, якщо таке цитування не пов'язане із метою статті та дає змогу уникнути дублювання вже надрукованого в інших виданнях матеріалу. Автори, у статтях яких виявлено плагіат, позбавляються права друку матеріалів у наступних випусках наукового журналу. Редакція залишає за собою право інформувати наукове співтовариство про виявлені факти плагіату.

Статті, оформлені із порушенням цих правил, Редакція журналу не розглядатиме.

Детальна інформація — на веб-ресурсі наукового журналу «Економіка та право» www.economiclaw.kiev.ua

Склад Редакційної колегії наукового журналу «Економіка та право» затверджений на засіданні Вченої ради Інституту економіко-правових досліджень НАН України 18.04.2018

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

В.А. Устименко, член-кореспондент НАН та НАПрН України, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарсько-процесуальне право), директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-1094-422X>

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Р.А. Джабраїлов, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право), заступник директора з наукової роботи, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-4422-2102>

І.В. Заблоська, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), директор Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-1410-6194>

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ

Є.М. Ахромкін, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка); завідувач кафедрою, Житомирський державний технологічний університет МОН України (м. Житомир, Україна): <https://orcid.org/0000-0003-4420-6265>

А.Г. Бобкова, академік НАПрН України, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право; 12.00.06: земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право), декан юридичного факультету, завідувача кафедрою господарського права, Донецький національний університет МОН України (м. Вінниця, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Е.Б. Бойченко, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), старший науковий співробітник, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0003-1121-7160>

Б.В. Деревянко, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право), професор кафедри господарсько-правових дисциплін, Донецький юридичний інститут МВС України (м. Кривий Ріг, Україна): <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

О.Р. Зельдіна, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право), завідувача сектором, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-7275-7817>

О.А. Карлова, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), професор кафедри менеджменту, Українська інженерно-педагогічна академія (м. Харків, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-5506-4154>

Р.С. Кірін, д-р юрид. наук (12.00.06: земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право), завідувач кафедрою цивільного та господарського права, Національний гірничий університет (м. Дніпро, Україна): <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>

О.В. Коломицева, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), завідувач кафедри економіч-

ної кібернетики і маркетингу, Черкаський державний технологічний університет (м. Черкаси, Україна):

<https://orcid.org/0000-0002-6769-0590>

О.Ю. Кудріна, д-р екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), завідувач кафедри економіки та бізнесу, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка (м. Суми, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-7364-1998>

І.В. Лукач, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право), професор кафедри господарського права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-4460-5613>

М.В. Мельникова, д-р екон. наук (08.00.03: економіка та управління національним господарством), провідний науковий співробітник, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-5342-622X>

В.В. Резнікова, д-р юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право); професор кафедри господарського права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>

М. Трошке, д-р екон. наук, головний науковий співробітник відділу економіки, Лейбніц Інститут східних та південно-східних європейських досліджень (м. Регенсбург, ФРН)

С. Флогайтіс, д-р юрид. наук, професор Афіньського університету, директор Європейської організації публічного права (м. Афіни, Греція)

С.І. Гречана, канд. екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка); старший науковий співробітник, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-4669-3258>

Н.В. Єремєєва, канд. юрид. наук (12.00.06: земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право), в.о. завідувача відділом, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0001-8682-1384>

В.К. Малолітнева, канд. юрид. наук (12.00.04: господарське право; господарське процесуальне право), вчений секретар, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0001-9678-1750>

Ю.С. Рогозян, канд. екон. наук (08.00.05: розвиток продуктивних сил і регіональна економіка), заступник завідувача відділом, Луганська філія Інституту економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0001-5325-4213>

О.В. Тарасевич, канд. екон. наук (08.06.01: економіка підприємств і форми господарювання), завідувача відділом, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0002-6016-3608>

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР — РЕДАКТОР

О.Ю. Ілларіонов, старший науковий співробітник, Інститут економіко-правових досліджень НАН України (м. Київ, Україна): <https://orcid.org/0000-0003-0985-3838>

Адреса редакції: 01032, м. Київ,

бульвар Тараса Шевченка, 60

Тел. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68, (050) 949-09-05

E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія KB № 4531 від 05.09.2000

Журнал включено до переліку фахових видань з економічних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 1328 від 21.12.2015) та юридичних наук (перереєстрація: Наказ МОН України № 241 від 09.03.2016)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту економіко-правових досліджень НАН України, протокол № 3 від 19.03.2018

Журнал «Економіка та право» включено до міжнародної наукометричної бази Наукової електронної бібліотеки eLibrary.ru, Google.Scholar, CrossRef

Електронна версія журналу англійською мовою: <http://www.economiclaw.kiev.ua>

Матеріали друкуються мовою оригіналу

Точка зору редакції не завжди збігається з точкою зору авторів.

При передрукуванні посилання на журнал «Економіка та право» є обов'язковим

The composition of the Editorial Board of the scientific journal «Economics and Law» was approved at the session of the Academic Council of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine, 18.04.2018

CHIEF EDITOR

V.A. Ustymenko, Corr. member of the NAS and NALS of Ukraine, Dr. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Director of Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-1094-422X>

DEPUTY CHIEF EDITORS

R.A. Dzhabrailov, Dr. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Deputy Director for Research of Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-4422-2102>

I.V. Zablodska, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Director of Luhansk branch of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-1410-6194>

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Ye.M. Akhromkin, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Head of Department, Zhytomyr state technological university (Zhytomyr, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0003-4420-6265>

A.G. Bobkova, Academician of the NALS of Ukraine, Dr. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law; 12.00.06: Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resource Law), Dean of the Faculty of Law, Vasil Stus Donetsk National University (Vinnitsa, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

E.B. Boichenko, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Senior Researcher, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0003-1121-7160>

B.V. Derevyanko, Dr. of Juridical Sciences, (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Professor of the Department of Economic and Legal Disciplines, Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0001-7408-8285>

O.R. Zeldina, Dr. of Juridical Sciences, (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Head of Sector, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-7275-7817>

O.A. Karlova, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Professor of Department of Management, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (Kharkiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-5506-4154>

R.S. Kirin, Dr. of Juridical Sciences (12.00.06: Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resource Law), Head of Department of Civil and Economic Law, National Mining University (Dnipro, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0003-0089-4086>

O.V. Kolomytseva, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Head of the Department

of Economic Cybernetics and Marketing, Cherkasy State Technological University (Cherkasy, Ukraine):

<https://orcid.org/0000-0002-6769-0590>

O.Yu. Kudrina, Dr. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Head of the Department of Economics and Business, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Sumy, Ukraine):

<https://orcid.org/0000-0002-7364-1998>

I.V. Lukach, Dr. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Professor of the Department of Economic Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-4460-5613>

M.V. Melnikova, Dr. of Economic Sciences (08.00.03: economy and management of the national economy), Leading Researcher, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-5342-622X>

V.V. Reznikova, Dr. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Professor of the Department of Economic Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>

M. Troshke, Dr. of Economic Sciences, Chief Researcher of the Department of Economics, Leibniz Institute for Eastern and Southeastern European Researches (Regensburg, FRG)

S. Flogaitis, Dr. of Law, Professor of the University of Athens, Director of the European Public Law Organization (Athens, Greece)

S.I. Hrechana, Cand. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Senior Researcher, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-4669-3258>

N.V. Eremeeva, Cand. of Juridical Sciences (12.00.06: Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resource Law), Head of the Department, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0001-8682-1384>

V.K. Malolitseva, Cand. of Juridical Sciences (12.00.04: Economic Law; Economic Procedural Law), Scientific Secretary, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0001-9678-1750>

Yu.S. Rohozyan, Cand. of Economic Sciences (08.00.05: development of productive forces and regional economy), Deputy head of the Department, Luhansk branch of the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0001-5325-4213>

O.V. Tarasevich, Cand. of Economic Sciences (08.06.01: Economics of enterprises and forms of economic activities), Head of the Department, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0002-6016-3608>

EXECUTIVE SECRETARY — EDITOR

O.Yu. Illarionov, Senior Researcher, Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine): <https://orcid.org/0000-0003-0985-3838>

Editorial address: 01032, Kiev,
Taras Shevchenko boulevard, 60
Ph. (044) 456-94-99, (044) 200-55-68, (050) 949-09-05
E-mail: ekon.pravo@gmail.com

Certificate of the print media outlets state registration — series of KB No. 4531 of 05.09.2000

The journal is included in the list of professional publications on economics (Decree of the Ministry of Education and Science No. 1328 as of 21.12.2015) and legal sciences (Decree of the Ministry of Education and Science No. 241 as of 09.03.2016)

Recommended for publication by the Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine's academic council, the protocol No. 3 of 19.03.2018

«Economics and Law» included in the international scientific base metric Scientific Electronic Library elibrary.ru, Google.Scholar, CrossRef

The electronic version of the journal in English:
<http://www.economiclaw.kiev.ua>

Printed materials in the original language

The editorial board don't always coincide with the point of the authors view.

At a reprint the reference to the journal «Economics and Law» is obligatory